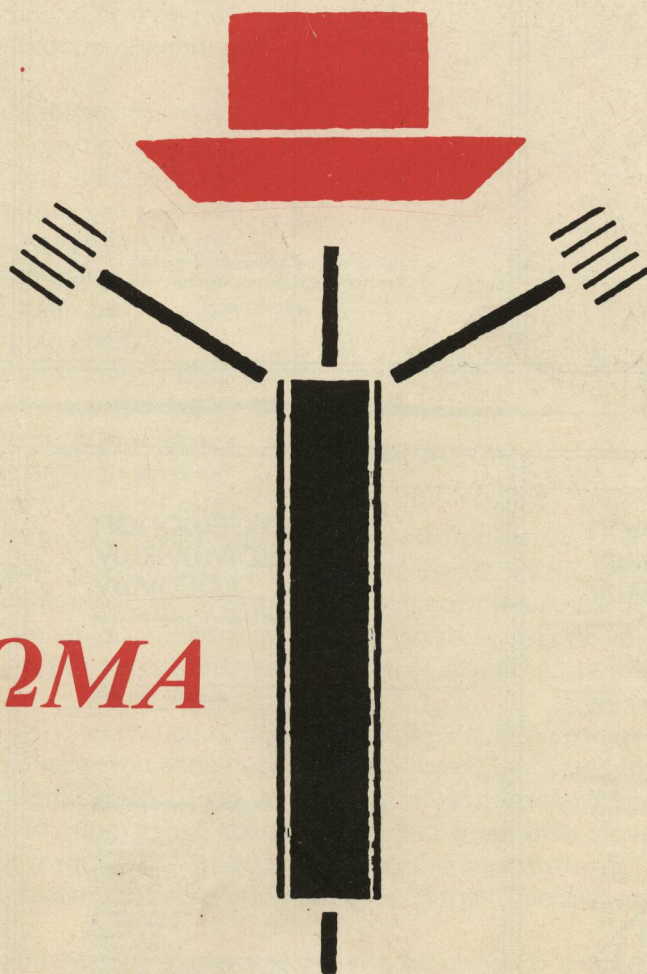

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 95, Οκτώβριος 1988
τιμή τεύχους 250 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

‘Η περεστρόικα κι εμείς

Σοβιετική γεωργία και περεστρόικα ● ‘Ο έθνικισμός ενάν-
τια στις έθνικότητες ● Οί οικονομικές μεταρρυθμίσεις του
Γκορμπατσώφ ● Τί πρέπει ν’ αλλάξει στην κοινωνία μας
● ‘Η διανόηση στην ΕΣΣΔ ● ‘Η περεστρόικα και ή εύρω-
παϊκή ‘Αριστερά

ο πολιτης

Οκτώβριος 1988,
τεύχ. 95 δρχ. 250.
Κέκροπος 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
τηλ. 32.28.791, 32.39.645

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Έλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Τό ΠΑΣΟΚ σήμερα και αύριο	5
Γιώργου Καρρά, Είσαι ο Πρωθυπουργός!!	7
Γιώργου Μαργαρίτη, Τά δρια της επιδότησης	8
Γιώργου Καρρά, Δημόσιος άνδρας, δημόσια γυναίκα, δημόσιο	10
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, «Μεγάλη άριστερά» με μικρομεσαίες ιδέες	12
Κώστα Σταμάτη, Οί πολιτικές ελευθερίες στό σύγχρονο αυταρχικό, άστικό κράτος	15
Δημήτρη Κωσταντίου, Γιά τά Μουσειά	22
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ	25
Gerard Duchêne, Οί δύο οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Γ. Γκορματσώφ	26
Theodor Shanine, Ή σοβιετική γεωργία και περεστρόικα	33
Nicolas Werth, Διανόηση και περεστρόικα	40
Σ. Καρταβέλι, Ό εθνικισμός ενάντια στις εθνικότητες	44
Τατιάνας Ζασλάβσκαγια, Νά ξαναστήσουμε τήν οικονομία στά πόδια της	49
Άγγελου Έλεφάντη, Ή περεστρόικα κι έμεις	56
Δημ. Δημηρούλη, Ή Βαβέλ των ειδών	64
Φώτη Καβακόπουλου, Γιά τήν υπεράσπιση των γλωσσικών χρήσεων	69
Παντελή Μπουκάλα, Κέρματα	74
Άγγελου Έλεφάντη, Άντιγραφής εγκώμιον	76
Έλένης Δημητρίου, Τό ζοφερό μέλλον του Βιβλίου	79
Γιάννη Γιαννόπουλου, Ίστορικές σπουδές και πολεμική	81

Έκδότης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Έκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 και 36.23.877.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
άπό τό 1 έως τό 72
(Μάιος 1976-Όκτ. 1986

ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
έξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 3.000 δρχ.
Άλλες χώρες, έτήσια 3.300, έξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια 1.500, έξάμηνη 800

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, 105 58 Άθήνα τηλ. 32.28.791. Έκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Τό ΠΑΣΟΚ σήμερα και αύριο

Καί, μέ τά πολλά, γύρισε. «Ήρθιος», όπως θέλουν νά πιστέψουμε οί μέν, άπλώς όρθιος σύμφωνα μέ τούς δέ. Αυτόι οί τελευταίοι δέν βρίσκονται μόνο στήν άντιπολίτευση, όπως άπό πρώτη ματιά φαίνεται· βρίσκονται και μέσα στό ΠΑΣΟΚ. Σιδερένιος Μεσσίας, άνανεωμένος Άρχηγός, Νικητής και Είρηνοποιός ταυτόχρονα — αυτή πάντως δείχνει νά είναι ή κυρίαρχη πασοκική έκδοχή. Τό κόμμα, μετά άπό δύο μήνες παρατεταμένης άβεβαιότητας, άβεβαιότητας όχι τόσο ως προς τό παρόν όσο ως προς τό μέλλον, μοιάζει τώρα νά ποντάρει περισσότερο παρά ποτέ στό πρόσωπο του Άρχηγού του, νά προβάλλει τίς ικανότητές του. Ό υπέρμετρος όμως ζήλος σέ αυτήν τήν προσπάθεια, πού άγγίζει τά όρια μιās επικίνδυνης γελοιοτήτας, ούτε τήν άμηχανία κρύβει ούτε τή σπασμωδικότητα, τήν αίσθηση ότι κάτι δέν πάει καλά.

Ήλλωστε υπάρχουν και οί άλλοι· εκείνοι πού διαφώνησαν μέ τή φίστα. Καί δέν νομίζουμε ότι ήταν μόνο τό «ύφος και τό ήθος» της πού τούς ενόχλησε, αλλά ή πολιτική επένδυση πού υποκρύπτεται πίσω της. Ύπάρχουν λοιπόν και τά διορατικά στελέχη, οί ευαίσθητοι φιλικοί άρθρογράφοι πού ρίχνουν σήμερα τό βάρος τους όλο και λιγότερο στό πρόσωπο του Άρχηγού και στό Κίνημά του, τό δικό του κίνημα, και όλο και περισσότερο στό κόμμα. Άκόμα και άν αναφέρονται οί παραπάνω στό άτομο Παπανδρέου, αυτό δέν γίνεται παρά μόνο για νά τόν καλέσουν, νά τόν παρουσιάσουν, νά τόν σπρώξουν, ώστε νά στηρίξει τήν «έπιλογή κόμμα». Τήν έπιλογή ενός κόμματος αρχών, μέ ιστορική προοπτική, αντικειμενικές διαδικασίες, σύγχρονου και έτοιμου για τό 1992 και τό 2000, δηλαδή άν όχι για τό άμεσο τουλάχιστον για τό άπώτερο μέλλον. Είναι οί ίδιοι, άλλωστε, πού προωθούν τήν έπιλογή των «μή παροχών», του μή προεκλογικού προφίλ της κυβέρνησης και προετοιμάζουν — για νά λεχθούν τά πράγματα μέ τό όνομά τους — τήν έπιλογή του νά χάσει ή κυβέρνηση τίς εκλογές μέ τό κεφάλι ψηλά. Όστε νά μπορέσει τό κόμμα νά άντέξει ό,τι κι άν του μέλλεται. Τώρα άλλωστε γίνεται ό έρανος για τό «Σπίτι του ΠΑΣΟΚ», τώρα πού κάποιοι άντιλαμβάνονται ότι ή διαφαινόμενη αποχώρηση Παπανδρέου άπειλεί τό κόμμα μέ διάλυση, χωρίς κλειδοκράτορα και κληρονόμο του «Σπιτιού».

Νά περισώσουν λοιπόν προσπαθούν οί τελευταίοι ό,τι μπορεί νά περισωθεί. Μέ τόν τρόπο τους. Άλλά μήπως και οί πρώτοι, οί όπαδοί των παροχών και της προσωπολατρίας, οί άνευ όρων υποστηρικτές, τό ίδιο δέν προσπαθούν, μέ τόν δικό τους τρόπο; Σπρώχνοντας τό κόμμα στήν «έπιλογή Παπανδρέου», τή μόνη άλλωστε άποδοτική πού γνωρίζουν, και αυτοί τό ίδιο επιδιώκουν νά μπει τό κόμμα μέ τίς λιγότερες δυνατές άπώλειες σέ ψήφους στή μετά τόν Παπανδρέου εποχή.

Αυτό είναι λοιπόν τό «σημερινό ΠΑΣΟΚ», μέ τό όποιο αποκλείει τή συνεργασία ό κ. Φλωράκης. Άλλά και κάποιο άπό αυτά τά δύο, ή και τά δύο, θά είναι τό «αύριανό» ή τά «αύριανά» ΠΑΣΟΚ, μέ τά όποια κατά τά φαινόμενα επιδιώκει — και έν πάση περιπτώσει δέν αποκλείει — τή συνεργασία ούτε ή Συμπράταξη του κ. Φλωράκη ούτε ή Μεγάλη Άριστερά του κ. Κύρκου. Άπό αυτά μάλιστα τό ΠΑΣΟΚ ή έν λόγω άριστερά προσδοκά, ως ένδειξη καλής θέλησης και πνεύματος συνεργασίας, τήν άπλή άναλογική.

Άλλά ή άπλή άναλογική είναι, πρώτα άπ' όλα, όμολογία ήττας για τό ΠΑΣΟΚ και, δεύτερον, ύπονομεύει τήν ήδη έπισφαλή ένότητά του στή μεταπαπανδρειική περίοδο. Τό ΠΑΣΟΚ, μέ τούς προβληματισμούς πού κυριαρχούν σήμερα, θά καθιερώσει ίσως τήν άπλή άναλογική, μόνο άν κάνει τήν έπιλογή της διακυβέρνησης της στηριγμένης σέ άριστερά δεκανίκια και έγγυήσεις, τήν έπιλογή δηλαδή της παραμονής στήν έξουσία ως μόνου τρόπου νά περισωθεί τό ΠΑΣΟΚ, ή ένότητά του και τό μέλλον του. Ποιός άριστερός προσδοκά λοιπόν και τί άπό αυτό τό «αύριανό» ΠΑΣΟΚ;

«Εἶσαι ὁ πρωθυπουργός...»

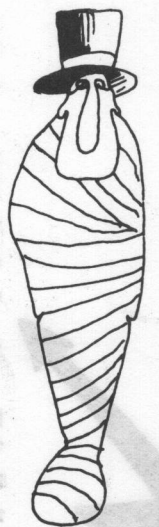
«Εἶσαι ὁ πρωθυπουργός, εἶσαι ὁ πρωθυπουργός», δόνησε τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Παπανδρέου. Τὸ σύνθημα μοιάζει γελοῖο ὅταν ἀπευθύνεται σὲ κάποιον πού ἤδη εἶναι πρωθυπουργός. Ὅμως ἡ ὑποδοχή Παπανδρέου ἦταν καθαρά προεκλογική, μὲ τὴν αὐστηρή σημασία τῆς λέξης. Καί γιὰ ἄλλες συγκεντρώσεις ἔχει λεχθεῖ κατὰ καιροῦς ὅτι ἦταν προεκλογικές σὲ μὴ προεκλογική περίοδο, καί ἦταν. Ἐδῶ ὅμως δέν πρόκειται περὶ αὐτοῦ. Τὸ μαρτυρᾷ ἡ πρωτοφανὴς κινητοποίηση (μὲ ἰσχνὰ πάντως ἀποτελέσματα), ἡ ἀγωνία τῶν γνωστῶν ὑπευθύνων, ὁ Κουλούρης πού ξαναβγαίνει ἀπὸ τὴν ἀφάνεια, τὸ τηλεοπτικὸ παραλήρημα πού ὁμοίό του δέν ματάδαμε, οἱ βρακοφόροι ἀπὸ τὴν λεβεντομάνα Κρήτη, ἐκεῖνα τὰ «Τοῦ λαοῦ ἡ καρδιά λέει ὄχι πιά στὴ δεξιά», ἐκεῖνο «τὸ πῶ ἐνθουσιώδες μήνυμα νίκης (;) πού γνώρισε ὁ τόπος τὰ τελευταῖα χρόνια» τοῦ Κωστόπουλου καί τὸ τεράστιο ἐθγλωττο πανῶ «Σήμερα ἀρχίζει ἡ νέα τετραετία».

Βρίσκομαστε λοιπόν σὲ προεκλογική περίοδο. Γιὰ τὸ ΠΑΣΟΚ. Πού ἀρχισε πρὶν ἀπὸ δύο μῆνες στὸ Γενικό Κρατικό καί θὰ τελειώσει σὲ δέκα, σὲ εἴκοσι μέρες. Κάτι τέτοιο. Μέχρι τότε θὰ ἔχει ξεκαθαρίσει στὴν κοινὴ συνείδηση ἐκεῖνο πού ἡ ἀπόσταση καί ἡ μυστικότητα κρατοῦσε κρυφὸ, καί τὸ ὅποιο τὰ ἀρμόδια πασόκια, ἔντρομα, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατάλαβαν ὅτι θὰ ἦταν τὸ κλειδί: τὸ κατὰ πόσον δηλαδή ὁ Παπανδρέου θὰ καταφέρει νὰ δώσει τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἀνθρώπου πού εἶναι βιολογικά σὲ θέση νὰ κυβερνήσει μὲ τὸν τρόπο πού μέχρι τώρα τὸ ἔκανε, δηλαδή ὡς ἀπόλυτος ἀρχηγός· ἢ, ἀντίθετα, τὸ κατὰ πόσον θὰ εἶναι πολιτικά ἕνας ζωντανός-νεκρός, συμβολικά παρὼν παρά λειτουργοῦσα ἐγγύηση συνοχῆς καί συνέχειας. Στὴ δευτέρη περίπτωση ἡ προεκλογική περίοδος θὰ ἔχει τελειώσει γιὰ τὸ ΠΑΣΟΚ πρὶν τῆς ὥρας τῆς. Στὴν πρώτη, θὰ ὑπάρχουν κάποιες ἐλπίδες γιὰ τὴ μελλοντική, τὴν κανονικὴ προεκλογική περίοδο.

Τὸ ΠΑΣΟΚ ἔχει ριχθεῖ λοιπόν μὲ τὰ μούτρα, δύο μῆνες τώρα, νὰ ἀμβλύνει τὸ ράγισμα τῆς ὑγείας, ἄρα καί τῆς πολιτικῆς εἰκόνας, τοῦ ἀρχηγοῦ του. Πολιτικὴ γιὰ αὐτὸ ἦταν ἀκριβῶς ἐτοῦτο. Ἐξοῦ καί τὰ φαιδρὰ περὶ «ἐντολῶν» ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο, τὰ περὶ συσκέψεων στὸ κρεβάτι, τὰ περὶ μὴ ἀναπλήρωσης παρά τίς ναρκώσεις καί τὰ σωληνάκια. Θὰ δοῦμε κι ἄλλα, καθὼς σύμπας ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς θὰ συμμετέχει στὴν ἀναμενόμενη περιφορά, δεξιά καί ἀριστερά, τοῦ πρωθυπουργοῦ καί θὰ ἐξαιρεῖ τὴ ζωντάνια του. Ἄν καταφέρουν καί στυλώσουν κάπως τὸν ἀρχηγό τους (καί ἂν αὐτὸς ἀντέχει) καί κάπως πείσουν ὅτι δέν θὰ μᾶς μείνει στὰ χέρια, πού λένε, ἄρα ὅτι ἔχει νόημα νὰ τὸν ψηφίσουμε, τότε ἐλπίζουν κάπως. Γι' αὐτὸ καί τὸ ΠΑΣΟΚ βρίσκεται σὲ προεκλογική περίοδο. Εἶναι ἡ ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴν προεκλογική περίοδο.

Ἄλλὰ ὑπάρχει καί δεύτερο «χαρτί». Γιατί ἀκόμα καί γερός νὰ φανεῖ ὁ Παπανδρέου, οἱ ἀπώλειες λόγω ὑγείας δέν θὰ ἐξαλειφθοῦν βέβαια τελείως. Καί ἐπιπλέον ἕνας Παπανδρέου ἔστω καί ἴδιος μὲ τὸν χτεσινὸ, δέν φτάνει. «Ἀνανεωμένος», λοιπόν, καί «δημιουργικός». Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός ἔχει δώσει τὴν κατεύθυνση: μετὰ τὴν «περιπέτεια» μου καί τὴν περισυλλογὴ, ἐπανέρχομαι «μὲ περισσότερη εὐθύνη». Καί ὁ τύπος του, μὴ ἀμφιβάλτε καθόλου, θὰ τὸν στηρίξει φανατικά ἐδῶ. Ἡ Ἐλευθεροτυπία, αἴφνης, ἄλλο δέν κάνει τόσον καιρὸ ἀπὸ τὸ νὰ μᾶς μιλάει γιὰ ἕναν «ἄλλον» Παπανδρέου, ἕναν «διαφορετικὸ» Παπανδρέου. Δηλαδή: μπορεῖ κάπως νὰ ἔχασε σὲ ζωτικότητα, εἶναι ὅμως σὲ ἀντιστάθμισμα πῶ ὄριμος, κατάλαβα, συνειδητοποίησα.

Ἦδη τὰ πρῶτα δείγματα τὰ ἔχουμε. Τὸ ἀδίστακτο σπηκάξ τῆς ὑποδοχῆς τί Εὐρώπες δέν κατέβασε, τί Προεδρίες τῆς ΕΟΚ δέν μᾶς σβούριξε, τί Εἰρήνες δέν ἐπικλέστηκε, τί Οἰκουμένες δέν μᾶς ξεφούρνισε, τί μακροπρόθεσμα καί μακροϊστορικά δέν μᾶς ἀράδιασε. Τὸ Βῆμα πάλι, τὴν ἐπομένη τῆς ὑποδοχῆς ἦταν σαφές: «Τὰ πρῶτα μηνύματα τῶν πρωθυπουργικῶν προσανατολισμῶν ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἦταν θετικά. Ἡ ἀπόρριψη τῆς ἀγοραίας προεκλογικῆς ψυχολογίας τῶν «παροχῶν», ἡ ἐπισήμανση τῆς ἀνάγκης νὰ χαράζουμε ἐθνικὲς πολιτικὲς μὲ βάση τὴν πρόκληση τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καί τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ὀρίζοντα εἶναι σημαντικὲς διατυπώσεις, ἐναντία στίς ἀπλοστευτικὲς λογικὲς πού, ἐθιμικά, κυριαρχοῦν στὸ ΠΑΣΟΚ, καί μάλιστα στίς παραμονὲς ἀναμετρήσεων». Μάλιστα ἐπικεῖται ἀνασχηματισμός, μὲ καθοριστικὸ ρόλο τοῦ κ. Σημίτη στὴν ὄλη οἰκονομικὴ πολιτικὴ, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐμπεδώσει ἕνα παρόμοιο κλίμα προσέγγισης τῶν προβλημάτων». Κοντολογίς: ὁ Παπανδρέου «ἤδη καλεῖται σὲ ἕναν διάλογο ὄχι πιά μὲ τὴν καθημε-

Δια γυμνού σφάλλμα

ρινότητα, αλλά με τη διάρκεια». Μόνο έτσι, άλλωστε, θα έχει ελπίδες και τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ νά σταθεί στά πόδια του μελλοντικά ως κόμμα «ϊστορικής προοπτικής», ως κόμμα άρχων και θεσμών. Όλόκληρη σχεδόν «στρατηγική» κρύβεται μέσα σέ αυτά τά λόγια. Στρατηγική περισσότερο γιά τίς έκλογές, όχι γιά τό... 1992.

Τό ποιός θά χάσει τίς μακρόπνοες ένοράσεις και τήν εικόνα ενός νέου, ώριμου Παπανδρέου πού είδε και κατάλαβε δέν τό γνωρίζουμε. Μέ αυτό πάντως θά έχει νόημα νά ασχοληθεί κανείς εάν πρώτα καταφέρει τό ΠΑΣΟΚ νά πείσει ότι ή προχτεσινή ύποδοχή δέν ήταν ταυτόχρονα και πολιτικό μνημόσυνο του άρχηγού του.

Γιώργος Καρράς

Τά όρια τής έπιδότσης ώς κυρίαρχου τρόπου παραγωγής

Οί όλοένα και συχνότερες έπελάσεις όλων αυτών των φιλόδοξων ομάδων πίεσης πού έπιθυμούν νά προβιβαστούν σέ ομάδες μάχης στό όνομα του Χριστού ή του Κοσκωτά, όδήγησε στην τρίτη σειρά τής επικαιρότητας τά έξίσου μαχητικά γεγονότα του Ρεθύμνου. Θεωρούμε άδίκη αυτή τήν άνιση μεταχείριση, καθώς οί κανιβαλισμοί τής μικρής κρητικής πόλης παρουσιάζουν ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά. Σπυδούμε λοιπόν, μέ τά πενιχρά μας μέσα, νά άποκαταστήσουμε τήν άδικία.

Ο κυρίαρχος τρόπος παραγωγής στην πόλη του Ρεθύμνου είναι ή έπιδότση. Έπιδότση πού ξεφεύγει από τά συνήθη μεγέθη του νεοελληνικού χώρου — του έντός των ευρύτερων συνόρων τής ΕΟΚ— γιά νά πάρει ανεξήγητα παράλογες διαστάσεις. Από πού νά άρχισει κανείς; Από τήν έπιμονή στην έγκατάσταση πανεπιστημίου 5.000 φοιτητών (τό 1990) σέ μιά πόλη 15.000 κατοίκων μέ όλα τά έκπορευόμενα προβλήματα; Από τήν άπίστευτη ιστορία του λιμανιού πού κτίστηκε μέ κόστος εκατοντάδες εκατομμυρίων σέ περιοχή πού οί «άρμόδιοι φορείς» (;) υπέδειξαν παρά και ένάντια στις γνώμες των τεχνικών μέ άποτέλεσμα τίς συνεχείς πολυέξοδες εργασίες εκβάθυνσης πού άκυρώνει σταθερά ή κινούμενη άμμος ώστε τά πλοία νά μήν μπορούν νά άράζουν στό λιμάνι; Έργα πού έπικείται νά συνοδευτούν από νέες άπύθμενες έπιδότησεις γιά τήν κατασκευή μαρίνας στον ίδιο προβληματικό χώρο! Η, γιά νά σταματήσουμε έδω, από τήν ιστορία τής κατασκευής περιφερειακής λεωφόρου σέ τοποθεσίες πού πάλι αυτοί οί παράξενοι «φορείς» επέβαλαν, μέ τρόπο πού νά μπλοκαριστεί τό πολυέξοδο έργο σέ άδιάβατα φαράγγια;

Αν μέ άπλή στατιστική ύπολογίσουμε τό κόστος αυτών των κεντρικών έπιδότησεων στό νομό φθάνουμε στό ποσό των 200-300.000 δρχ. κατά κεφαλήν έτησίως, χωρίς νά συνυπολογιστούν άλλες κωμικοτραγικές ιστορίες όπως ή ίδρυση «πάρκων» στά χωριά. Δέν είναι όμως οί μόνες. Έλαιοπαραγωγοί, άμπελουργοί, βιοτέχνες, τουριστικοί πράκτορες πρώτης ή δεύτερης γενιάς, έπιδοδοτούνται άγρίως. Άνάμεσά τους, οί πλέον άχάριστοι άπεδείχθησαν οί πτηνοτρόφοι.

Οί τελευταίοι, γιά τήν άκρίβεια οί πιό δυναμικοί εκπρόσωποί τους, έκριναν σκόπιμο νά εισβάλουν στην πόλη, νά άπειλήσουν υπεύθυνους και άνεύθυνους, και νά στηρίξουν τίς άπειλές τους μέ πολύ συγκεκριμένες πράξεις. Μέ τήν ολοκληρωτική καταστροφή των γραφείων τής Διεύθυνσης Γεωργίας του Νομού. Χρειάζεται έδω μιά διευκρίνιση γιά νά γίνει κατανοητό τό εκεί κλίμα στον άναγνώστη. Όταν στην Κρήτη κάποιος άποφασίζει νά τά σπάσουν τό δηλώνουν στην άστυνομία ώστε νά τούς άφήσει νά κάνουν τό μεράκι τους γιατί, σέ ένάντια περίπτωση «θά μιλήσουν τά όπλα». Τά τελευταία δέ, σέ αντίθεση μέ τά συμβαίνοντα στην ύπόλοιπη Ελλάδα, κυκλοφορούν εύρύτατα.

Δια γυμνασίου άρθρο

Τά «αιτήματα» στο όνομα των οποίων δόθηκε αυτό τό «μικρό μάθημα» βίας, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Άνάμεσα σε άλλα ξεχωρίζουμε την διακοπή της υποχρέωσης υποβολής βεβαίωσης φορολογικής ενημερότητας για τη χορήγηση δανείων από την ΑΤΕ, την κατά 50% (!) επιδότηση των ζωοτροφών, την πάγια επιδότηση του κρέατος, την ελεύθερη βόσκηση των κοπαδιών σε βοσκοτόπους, ή σε όποιον τόπο οι κτηνοτρόφοι χαρακτηρίσουν ως τέτοιον, έρημην της γνώμης του ιδιοκτήτη κ.λπ. "Όλα αυτά επιπλέον των ήδη «κεκτημένων δικαιωμάτων». "Όπως για παράδειγμα, της επιδότησης για κάθε νεογέννητο ζώο, επιδότηση που φαίνεται άθωα αλλά που παίρνει έκπληκτικές διαστάσεις αν αναλογισθεί κανείς ότι, σύμφωνα με δηλώσεις που καμία άρχη δέν έχει δικαίωμα νά ελέγξει, στην Κρήτη όχι μόνο όλα τά θηλυκά ζωντανά γεννούν μέ ρυθμούς κουνελιών αλλά και τά άρσενικά ακόμα άκολουθούν σταθερά τίς επιδόσεις των θηλυκών στον τομέα αυτό...

Η Νέα Δημοκρατία έσπευσε νά χαρακτηρίσει την καταστροφική κινητοποίηση «ήρωική». Τά ίδια θά έλεγε και τό ΠΑΣΟΚ αν ήταν αυτό στην αντιπολίτευση. Έδω και πολλά χρόνια τά μεγάλα πολιτικά κόμματα συναγωνίζονται ποιό θά ενοήσει και θά κολακέψει περισσότερο τούς νησιώτες, καθώς οι τελευταίοι φτιάχνουν συχνά τίς έκλογικές διαφορές. Έτσι, ζητήματα προκλητικά άνισης μεταχείρισης των πολιτών όπως είναι τό δικαίωμα όπλοφορίας, θάβονται μ' ένα κλείσιμο του ματιού και μία άόριστη άναφορά στην «λεβεντιά» των κρητικών. Φαίνεται ότι στο όνομα αυτής της «λεβεντιάς» δραματίστηκαν οι κυβερνήσεις ΝΔ και ΠΑΣΟΚ την μετατροπή των ντόπιων σε άποτελεσματικά γκαρσόνια κάθε τουρίστα. ("Άχ αυτό τό φρικτό «άλό μίστερο» των παιδιών στους δρόμους των χωριών!).

"Όπως και νά 'χει, ή πολιτική των συνεχών παροχών και του καλοπιάσματος φαίνεται νά έγγίζει τά όριά της. Η διαπαιδαγώγηση ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού προς την κατεύθυνση της παρασιτικής, της μη παραγωγικής δραστηριότητας, ύπονόμευσε καιρία τό σημαντικό δυναμικό του νησιού και άνέδειξε τόν τουρισμό ως μόνη περίπου διέξοδο. Και καθώς ό τουρισμός ενοεί τούς παράλιους, οι όρεσίβιοι διεκδικούν μέ φανατικούς —άρα και άπελπισμένους τρόπους— την διεύρυνση του παραδοσιακού συστήματος παροχών ως τό άδύνατο: την έξίσωση των εισοδημάτων τους μέ τά αντίστοιχα των παραλίων. Αυτό που ξεκίνησε ως προεκλογικό παιχνίδι γίνεται τώρα δραματικό άδιέξοδο.

Και φυσικά όχι σε βάρος των ψηφολατρών άπερίσκεπτων μαθητευόμενων μάγων.

Γιώργος Μαργαρίτης

Δημόσιος άνδρας, δημόσια γυναίκα, δημόσιο θέαμα

Κάποτε θά πρέπει νά σταματήσει αυτό τό καλαμπούρι μέ την Άθριανή. "Όπου δηλαδή σχεδόν όλοι έξεγειρόμαστε σε τακτά χρονικά διαστήματα όταν εκείνη ανοίγει τό βόθρο της και συλλαβίζει χυδαία τά όσα άλλοι βρώμικα ύπαινίσσονται και προετοιμάζουν. "Όπου σχεδόν όλοι βγαίνουμε από τά ρούχα μας: πώ, πώ, πώς μπορούν νά λέγονται τέτοια πράγματα την σήμεραν. Μά ακριβώς την σήμεραν μπορούν νά λέγονται.

Λές και πρόκειται λοιπόν για κάποια ύπόθεση σαβουάρ βίβρ, για κάποιο τεράστιο θέατρο όπου οι ύποκριτές άπαγορεύεται νά βγάλουν τίς μάσκες, λές και πρόκειται για ένα παιχνίδι προ-

Δια γυμνού σφάλλου

σχημάτων στο όποιο οι πάντες μπορούν να έννοούν τά πάντα, λίγα όμως μπορούν να γράφονται επί ποινη έξοστρακισμού από την καθωσπρέπει κοινότητα των δημοσίων θεαμάτων. "Όλοι εξίστανται με την εν λόγω φυλλάδα ενώ ταυτόχρονα μās διαβεβαιώνουν, στη διπλανή σελίδα, ότι πρόκειται για «τήν επίσημη του ΠΑΣΟΚ». "Αν έτσι είναι, καί είναι, καιρός να πάσουμε να βαρῶμε μόνο τό σαμάρι, τό σαμάρι που παίζει ακριβῶς τό λόγο να ἀποσπῶ τήν προσοχή ἀπό τό γάιδαρο.

Γιατί ὅλα αὐτά τά χρόνια ὄχι μόνο ὁ Κουρῆς δέν ἔπαυε νά συσκέπτεται καί νά συναποφασίζει με τό ΠΑΣΟΚ ἀλλά καί ἡ ἔφημερίδα του ποτέ καί πουθενά δέν ἔγραψε ἀπολύτως τίποτα πού νά μὴν ἀπορρέει κατευθείαν ἀπό τή λογική τοῦ ΠΑΣΟΚ, νά μὴν τήν καλλιεργεῖ καί νά μὴν τήν ἐξυπηρετεῖ.

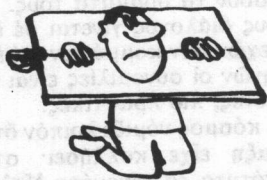
Θά μοῦ πείτε ὅτι ἡ ἔφημερίδα ἄλλο δέν κάνει ἀπό τό νά χαϊδεύει τά εὐτελέστερα ἔνστικτα τοῦ κόσμου. Ἄλλά καί τό ΠΑΣΟΚ σέ ποιά ἀκριβῶς ἔνστικτα ἀπευθύνεται; Θά πείτε ἀκόμα ὅτι, ὅσο νά 'ναι, ἡ ἔφημερίδα τραβάει τά πράγματα στίς ἀκρότατες συνέπειές τους. Ἄπό πότε ὄμως οἱ ἀκρότατες συνέπειες δέν εἶναι νόμιμες, θεμιτές συνέπειες; Καί ὅλα αὐτά ἄλλωστε φαίνονται ἀπό τά μέτωπα πού τό ΠΑΣΟΚ ποτέ δέν ἄνοιξε με τή φυλλάδα τοῦ Ταύρου καί —ἀκόμα σημαντικότερο— ἀπό τά μέτωπα πού ὀλόκληρος ὁ κυβερνητικός Τύπος ἐξίσου ποτέ δέν ἔχει ἄνοιξει μαζί της. Τί παραπάνω ἀπό σκάνδαλο, τραμπουκισμό, μαγκιά, λαϊκισμό, δημαγωγία, ἀντριλίκι πουλάει ἡ *Ἀύριανή*; Τί λιγότερο πουλάει το ΠΑΣΟΚ;

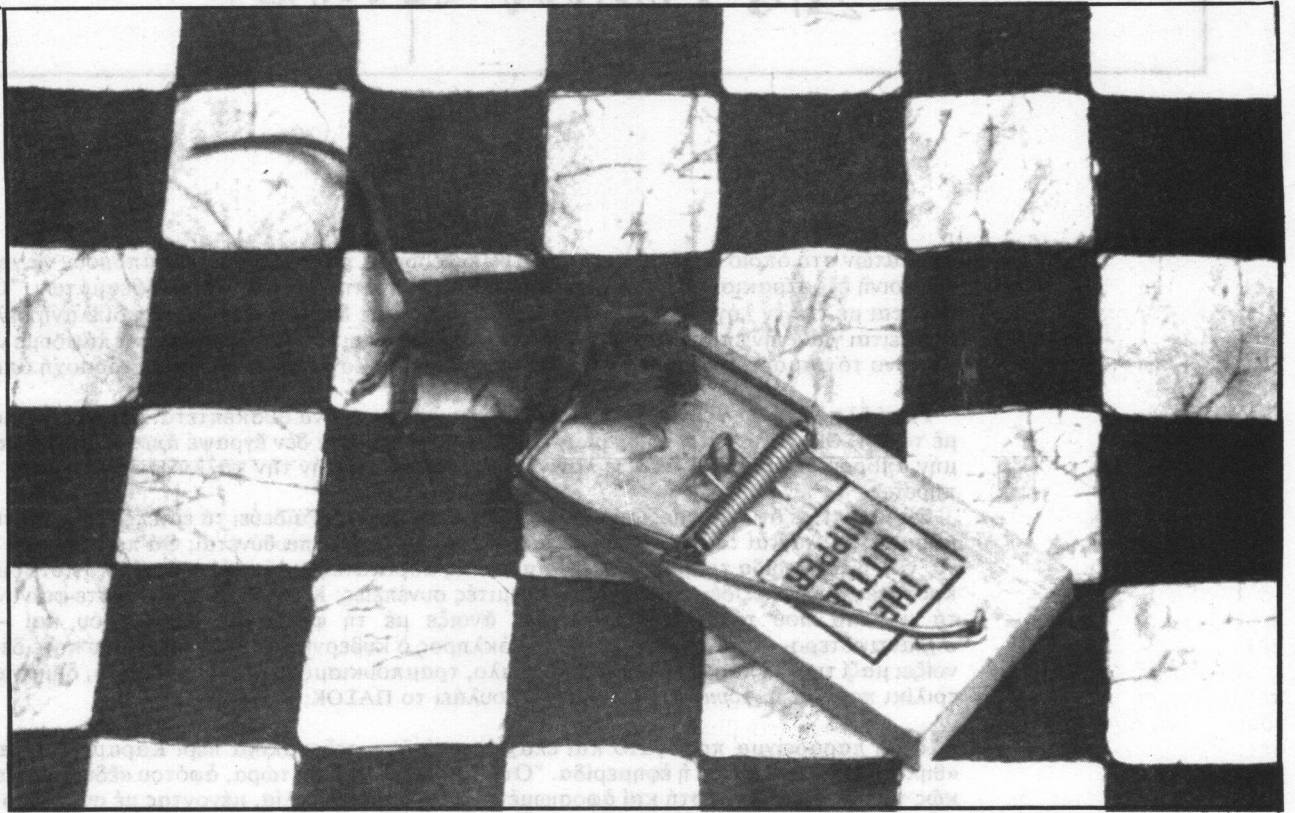
Πάρτε παράδειγμα πρόσφατο καί ἐλάχιστο τά ὅσα σεξουαλικά περί Καραμανλῆ καί δεξιᾶς «θηλυπρέπειας» ἔγραψε ἡ ἔφημερίδα. "Ότι, εἰκοσιένα χρόνια τώρα, ἀφότου «ἐδίωχνε κακὴν κακῶς τήν πανέμορφη, πιστὴ καί ἀφοσιωμένη σύζυγό του Ἄμαλία, μένοντας με σύντροφο μοναδικό του τό θαλαμηπόλο του Θεόδωρο», ὑπάρχει πρόβλημα τί διάλογο κάνει με τή σεξουαλικὴ του ζωῆ. "Ἄρα ἡ ἔχει «φιλενάδα» ἡ ἔχει «φίλο» (καί ἐδῶ σαφεῖς ὑπαινιγμοὶ γιὰ «τὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἐρωτικῆς Εὐταξίας» πού ἀναφέρονται φυσικὰ γενικῶς στή Δεξιὰ...) ἡ «ἐξυπηρετεῖται μόνος του». Ἐνῶ προφανῶς «κάθε φυσιολογικὸς ἄνδρας θά προτιμοῦσε τὴ συντροφιά μιᾶς δημορφῆς νέας, πού ἀκούει στό ὄνομα Δήμητρα, παρά ἐνός θαλαμηπόλου...». Αὐτὰ εἶπε ἡ *Ἀύριανή* καί αὐτὰ ἄφησε νά ἔννοηθοῦν. "Ἐμπλεξε τό «σέξ» με τήν πολιτικὴ, ἡ ἀπαίσια.

"Όλοι ὄμως ἔχουμε καταλάβει ὅτι τά δημόσια, συστηματικὰ σχεδιασμένα, ἐξονυχιστικὰ ἀποκαλυπτόμενα καί ἀντιαισθητικὰ διατυμπανιζόμενα τσιλιμπουρδίσματα δημοσίου ἀνδρός ἐπὶ —ὀμολογουμένως εὐστοχα ἐπιλεγμένης καί πληθωρικῆς ἀρχετυπικῆς...— γυναικειᾶς φυσιολογίας (καί εἰς βῆρος ἄλλης, ἐξίσου ἀρχετυπικῆς) δέν ὀφείλονται —μόνο— σέ πιθανὴ ἀκράτεια γεροντῶκαψούρας, ἐνδεχόμενο προῖόν ραμολίρισμα ἡ ἀσυγκράτητο αἴσθημα με σοβαρὸ σκοπὸ, παρά ταυτόχρονα ἀποσκοποῦν νά ἀνατρέψουν τήν εἰκόνα ἐνός ἄρρωστου κι ἀνήμπορου ἀνθρώπου, ἐπικυρώνοντας παράλληλα τὴ βαρβατίλα τῆς ἐξουσίας καί ἀναξωγογώνοντας τήν ἐξουσία τῆς βαρβατίλας. Καί ἐπιδιώκοντας, πολὺ περισσότερο, τήν ἐπὶ τῆς κλίνης ταύτιση σύσσωμου τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ με τόν ἀρχηγὸ καί καλλιεργώντας τὴ φαντασιακὴ λαϊκὴ συμμετοχὴ καί αὐτενέργεια (διὰ τοῦ ἐκλεγμένου ἐκπροσώπου) ἐπὶ τῆς οὐχὶ κάθετης, ὅπως λένε, ἀλλά μᾶλλον ὀριζόντιας ἐκλεκτῆς —ὁ Ἰωάννου τό 'χει πιάσει πρό πολλοῦ τό νόημα. Ὁ Παπανδρέου μᾶς ἐκπροσωπεῖ ὡς ἄντρας, ἄρα εἶναι ἱκανὸς νά μᾶς ἐκπροσωπεῖ γενικῶς. Τὴν «ἐνεργητικότητα» τῆς ἐξουσίας θέλησαν νά μᾶς ἐπισημάνουν. Καί τὴν ἐξουσία τῆς ἐνεργητικότητάς. Καί τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, κρατικὰ καί μὴ, καί ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς μᾶς ἐπιβεβαίωσαν ὅτι ὁ ἡγέτης μᾶς παραμένει ἡγέτης καί ἀξίζει νά παραμένει γιὰ εἶναι «πολὺ» ἄντρας. Ἐπομένως καί οἱ ὀπαδοὶ του.

"Ἴσαμε κεῖ πῆγε τό ἐπίσημο ΠΑΣΟΚ καί σταμάτησε. Ἄλλά «πολὺ» ἄντρας δέν νοεῖται χωρὶς τόν «λίγο» ἡ τόν «καθόλου», ἀλλιῶς δέν ἔχει κανένα ἀπολύτως νόημα, τό ἀντίθετό του εἶναι πού τόν νομιμοποιεῖ. Αὐτὴ τὴν ἀπλή, σχεδόν αὐτόματη σκέψη ἔκανε ἡ *Ἀύριανή*. "Ἄν αὐτὸς (ἐμεῖς) λοιπὸν εἶναι (εἴμαστε) καί πολὺ ἄντρας, τότε οἱ ἄλλοι, οἱ δεξιοί, εἶναι μοιραῖα ἀπὸ καθόλου ἔως λίγο. Μήπως διαφωνεῖτε, κύριοι Παπανδρέου, Μαρούδα, Κουτσόγιωργα καί Σία;

Γιῶργος Καρρᾶς

«ΜΕΓΑΛΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ» ΜΕ ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΕΣ ΙΔΕΕΣ

Ύστερα και από τή συνάντηση Κύρκου-Φλωράκη

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΚΕ-ΕΑΡ

Το ΚΚΕ είχε ήδη από τά μέσα του καλοκαιριού, εγκαταλείψει τή συμπαράταξη· στόχος του πάντα μία ισχυρή Άριστερά, πού όμως τώρα πέρναγε μέσα από τήν ισχυροποίηση του ΚΚΕ στή βουλή, ώστε νά μπορεί νά παίξει καθοριστικό ρόλο στίς μετακλογικές εξελίξεις. Μόνες αναφορές στή συμπαράταξη εκείνα τά «δποιος δέ θέλει νά ζυμώσει...» πού έκσφενδόνιζε ό κ. Φλωράκης κατά τής ΕΑΡ και πού έμοιαζαν νά τονίζουν ότι τό ζήτημα είχε μπεί όριστικά στό ψυγείο. Στρατηγική του ΚΚΕ γιά τίς έρχόμενες εκλογές ήταν ή μή αυτοδυναμία του

ΠΑΣΟΚ, γεγονός πού θά τό ύποχρέωνε νά ζητήσει τή βοήθεια τής Άριστεράς, δηλαδή του ΚΚΕ, πού θά αναλάμβανε μόνο του νά παίξει αυτό τό ρόλο. Βέβαια «μή αυτοδυναμία» γιά τό ΠΑΣΟΚ σημαίνει στά 99% τών περιπτώσεων αυτοδυναμία γιά τή Νέα Δημοκρατία, τουλάχιστον μέ τό ύπάρχον εκλογικό σύστημα, κι αυτήν τό ΚΚΕ τήν απέυχεται· μία στρατηγική στή κόψη του ξυραφιού, ή, άλλιώς, μία στρατηγική στή τύχη...

Άπό τήν άλλη μεριά ή ΕΑΡ: μεγάλα λόγια γιά μεγάλες Άριστερές, αλλά και μία σημαντική μερίδα του κόμματος πού δέν θέλει ούτε νά άκουει τή λέξη ΚΚΕ. Άνοιχτή στό διάλογο, αλλά κλειστή μέχρι πρότινος στή συνεργα-

σία, ή ΕΑΡ έβαζε δυσβάσταχτους όρους στό ΚΚΕ, όρους πού συνοψίζονταν σέ μία ριζική αναθεώρηση τής πολιτικής του. Κατά τά φαινόμενα λοιπόν ή κατεύθυνση ήταν ή αυτόνομη κάθοδος και γιά τήν ΕΑΡ. Στήν ουσία όμως ή πρώτη συνάντηση Φλωράκη-Κύρκου πού είχε γίνει τήν άνοιξη, δέν έγινε μόνο γιά νά πιστοποιήσουν οι δύο τίς διαφωνίες τους, ούτε γιά νά κουβεντιάσουν τά όράματά τους. Τέτοιου είδους διάλογος γίνεται σέ επίπεδο στελεχών τών κομμάτων· σέ επίπεδο άρχηγών οι συνομιλίες είναι πιο συγκεκριμένες, πιό πρακτικές.

Όλος ό κόσμος νόμιζε λοιπόν ότι ή συμπαράταξη είχε κολλήσει· στήν πραγματικότητα τά γεγονότα εξέλι-

σονταν φυσιολογικά προς την κατεύθυνση της συνεργασίας των δύο (τουλάχιστον) κομμάτων, με ένα ρυθμό και με όρους που, προς το παρόν, φαίνεται να καθορίζει ο ασθενέστερος κρίκος, ή ΕΑΡ. Το ΚΚΕ βιάζεται βέβαια, ο Χαρίλαος προτρέχει, αλλά δεν χάνει την ψυχραιμία του: τό αποτέλεσμα είναι αυτό που μετράει. Μετά και την προχθεσινή δεύτερη συνάντηση και την, αρκετά ειλικρινή, συνέντευξη τύπου που ακολούθησε, τά πράγματα είναι πιά αρκετά ξεκαθαρισμένα. 'Η ΕΑΡ δεν συμφωνεί με τον όρο «συμπαρατάξη», γιατί είναι όρος του ΚΚΕ, μιλάει για «συνάντηση» και γενικά κάνει κάθε τι για να δείξει ότι πρόκειται για ισότιμη συνεργασία και όχι για υπαγωγή του ενός κόμματος στην πολιτική του άλλου. 'Η εγκατάλειψη του όρου «συμπαρατάξη» τους τελευταίους μήνες από το ΚΚΕ παίρνει έτσι τον χαρακτήρα ενός ανοίγματος, μιάς συμβιβαστικής διάθεσης, προς την ΕΑΡ.

Δέν σταματάει όμως εκεί ή 'Ελληνική 'Αριστερά. Μιλάει και για προγραμματική σύγκλιση, για ένα κοινό δηλαδή πολιτικό πρόγραμμα του συνασπισμού και κυρίως για κοινές θέσεις στά ζητήματα της ΕΟΚ, της ανάπτυξης και της δημοκρατίας όπως εξήγησε ο Γρ. Γιάνναρος σε συνέντευξη του στον 984. Πάντως ή διαφορά της προγραμματικής σύγκλισης με τους όρους που είχαν τεθεί στην πρώτη συνάντηση Φλωράκη - Κύρκος είναι εμφανής: τότε το ΚΚΕ μιλούσε για μίνιμουμο σύγκλιση, για συμπαρατάξη δηλαδή με βάση τά τυχόντα κοινά σημεία της πολιτικής των δύο κομμάτων, ή δέ ΕΑΡ από την πλευρά της έθετε περίπου τον όρο να αλλάξει τελείως φυσιογνωμία το ΚΚΕ, γιατί αλλιώς ή συμπαρατάξη ήταν αδύνατη. Σήμερα, με υποχώρηση κυρίως από την πλευρά του ΚΚΕ, ή έμφαση έχει μεταφερθεί από τά δύο κόμματα στον υπό ίδρωση συνασπισμό, του οποίου αναζητείται πλέον ή πολιτική ταυτότητα. 'Αλλά σ' αυτό θά επανέλθουμε.

'Υπάρχουν τέλος οί ρυθμοί, τους οποίους θά χαρακτηρίζαμε μάλλον άργους και που φαίνεται να επιβάλλονται από τίς έσωτερικές δυσκολίες που αντιμετώπιζει πιά πολύ ή ΕΑΡ και λιγότερο το ΚΚΕ. Βέβαια ήδη από την έποχή που ξεκίνησε ή δλη ιστορία της μετεξέλιξης υπήρχε μιά ισχυρή μερίδα στό κόμμα που την θεωρούσε ως τό πρώτο, αναγκαίο βήμα για τή συνεργασία με τό ΚΚΕ. Μιά δεύτερη, εξίσου σημαντική, μερίδα έβλεπε τή μετεξέλιξη ως τήν άπαρχή της εισόδου στην μεγάλη πολιτική, γενικώς και άορίστως, και αυτοί θά πρέπει να πεισθούν τώρα ότι ή μεγάλη πολιτική είναι ή συνεργασία με τό ΚΚΕ, ή Μεγάλη 'Αριστερά όπως τήν όνομάζει ο Λεωνίδας Κύρκος. 'Υπάρχουν τέλος και αυτοί,

που όχι άπλως δέν θεωρούν έαυτους κομμουνιστές, αλλά και δέν θέλουν να άκούσουν κουβέντα περί κομμουνισμού, κομμουνιστών, ΚΚΕ. 'Απέναντι στις δύο αυτές τάσεις οί πρωτεργάτες της συμπαρατάξης στην ΕΑΡ έχουν άνάγκη όχι μόνο να προαγάγουν τήν δλη υπόθεση μαλακά, αλλά και να άποκτήσουν τό ουσιαστικό πολιτικό έπιχείρημα ότι ο συνασπισμός της 'Αριστεράς θά γίνει με άξονα τίς ιδέες της ΕΑΡ, θά προβάλλει άπόψεις που βρίσκονται κοντά στην πολιτική της: τό ΚΚΕ θά είναι τό σωμα και ή ΕΑΡ ή ψυχή της μεγάλης 'Αριστεράς. Πάνω σ' αυτό ή ΕΑΡ θά διαπραγματευθεί άρκετά σκληρά.

ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΘΑ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕΙ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ

Μιλώντας για τήν πλευρά του ΚΚΕ, νομίζω ότι θά άδικούσε κανείς τή συνθετότητα του προβλήματος, άν στεκόταν στην βιασύνη του Χ. Φλωράκη (μή βάζεις τό κάρο μπροστά από τό άλλο, του έπαναλάμβανε συνέχεια ο Λ. Κύρκος) και υπέθετε ότι τό ΚΚΕ υπομένει άπλως τά καπρίτσια της ΕΑΡ προσδοκώντας ότι άργα ή γρήγορα θά τήν στοιχίσει στην συμπαρατάξη και θά της κόψει τή φωνή.

«Σκεφτόμουνα τώρα που μιλάγες Λεωνίδα, αυτό που είπε ο κ. Καμής, άκόμα και για δεύτερο κόμμα (Σ.Σ.: ότι δηλαδή ένας συνασπισμός της 'Αριστεράς θά μπορούσε να άναδειχθεί δεύτερο κόμμα στις εκλογές). Και λέω ότι άν δέν φθάσουμε εκεί που και τά δύο κόμματα θά θέλαμε να φθάσουμε, μάλλον θά πετύχουμε, θά καταλήξουμε να καθιερώσουμε τήν άπλή αναλογική. Καλό κι αυτό. 'Εστω κι αυτό να τό πετύχουμε δέν είναι άσχημο».

Σ' αυτά τά λόγια του Χ. Φλωράκη βρίσκεται κατά τή γνώμη μου ή ούσια και ή διττή υπόσταση του ζητήματος, όπως τουλάχιστον τό βλέπει τό ΚΚΕ.

'Από τή μιά πλευρά υπάρχουν οί έπερχόμενες εκλογές και οί άμεσες πολιτικές άνάγκες που είναι φυσικό να πιέζουν περισσότερο τό ΚΚΕ, ως μαζικό κόμμα. Τό ΚΚΕ βλέπει τή φθορά του ΠΑΣΟΚ, γνωρίζει όμως ότι τό ίδιο θά παραμείνει καθηλωμένο στα έπίπεδα του 10-12% έφ' όσον ισχύσει ο παλιός, ή κάποιος παραπλήσιος, εκλογικός νόμος. 'Ετσι οί συνομιλίες και γενικότερα οί διεργασίες για τή συμπαρατάξη μπορούν να χρησιμεύσουν ως μέσο πίεσης προς τήν κυβέρνηση για να ψηφίσει τήν άπλή αναλογική. 'Ακόμα κι άν υποθέσουμε ότι ο συνασπισμός των δύο κομμάτων δέν θά έχει μεγαλύτερη άπήχηση από ό,τι τό άθροισμα των ψήφων τους, τό άθροισμα αυτό είναι έντούτοις άρκετό για

να άφαιρέσει από τό κόμμα της πλειοψηφίας, όποιο κι άν είναι αυτό, τουλάχιστον τρεις ή τέσσερις έδρες, τόσο σε νομούς όπου τό ΚΚΕ χάνει τήν έδρα για λίγες ψήφους, όσο και στην πρωτεύουσα. 'Αν λοιπόν τό ΠΑΣΟΚ διατηρεί άκόμα τήν προσδοκία ότι μπορεί να άναδειχθεί πρώτο κόμμα, τότε ο συνασπισμός ΚΚΕ - ΕΑΡ τό δυσκολεύει άφάνταστα στην κατάκτηση της αυτοδυναμίας. 'Αν πάλι τό ΠΑΣΟΚ έχει πεισθεί ότι θά πλειοψηφίσει ή Ν.Δ., τότε ή καθιέρωση της άπλής αναλογικής είναι ή μόνη έλπίδα να παραμείνει στην κυβέρνηση.

Σέ κάθε περίπτωση, άν στις έρχόμενες εκλογές δέν καθιερωθεί ή άπλή αναλογική, τό ΚΚΕ και ή ΕΑΡ έχουν έναν παραπάνω λόγο να προχωρήσουν στην συγκρότηση του συνασπισμού: μόνον έτσι μπορούν να έλπίζουν ότι θά καταστούν ρυθμιστές της κατάστασης σε περίπτωση που κανένα κόμμα δέν συγκεντρώσει τήν απαραίτητη πλειοψηφία. 'Αν πάλι ή Νέα Δημοκρατία κατακτήσει τήν αυτοδυναμία, τότε ο συνασπισμός των δύο κομμάτων, ή νέα ΕΔΑ, τους είναι άπαραίτητη για να κατορθώσουν αυτό που ούτε τό ένα ούτε τό άλλο θά πετύχαιναν μόνα τους: να έπωφεληθούν δηλαδή από τήν άναμενόμενη διάσπαση και διάλυση του ΠΑΣΟΚ, να ξαναπάρουν πίσω εκείνη τή μερίδα των άριστερών ψηφοφόρων που άκολούθησαν τό ΠΑΣΟΚ στην περίοδο '74 με '81, ή άκόμα να προσελκύσουν και κάποια πολιτικά στελέχη του διαλυμένου ΠΑΣΟΚ. Μόνη της ή ΕΑΡ δέν έχει καμιά έλπίδα, κυρίως λόγω μεγέθους. 'Αλλά και οί έλπίδες του ΚΚΕ είναι περιορισμένες, μιά και ο κόσμος στον όποιο θέλει να άπευθυνθεί ψηφίζει με κριτήρια πιά άμεσα από αυτά που μπορεί να προσφέρει ή πολιτική του ΚΚΕ.

'Ο συνασπισμός λοιπόν χρειάζεται και στους δύο προκειμένου να θέσουν στό ΠΑΣΟΚ τό δίλημμα: ή θά κυβερνήσουμε μαζί, ή θά διαλυθείτε. Βέβαια ο Χ. Φλωράκης άρνήθηκε, για άλλη μιά φορά, τήν προοπτική της συμμετοχής του σε κυβέρνηση με τό «σημερινό ΠΑΣΟΚ», αλλά ήδη ή έμφαση στό «σημερινό» άφήνει άνοιχτό τό παράθυρο στό «αύριανό». 'Αν τό ΚΚΕ πετύχει τό στόχο του που είναι ή άφαίρεση της αυτοδυναμίας από τό ΠΑΣΟΚ και ταυτόχρονα ή μη αυτοδυναμία της Νέας Δημοκρατίας, τότε τί θά κάνει, άν δέν στηρίξει τό ΠΑΣΟΚ; Θά λέγαμε ότι τά πράγματα είναι άρκετά σαφή, ως προς τό τί θά πράξει τό ΚΚΕ και ότι τό δίλημμα τό έχει αυτή τή στιγμή τό ΠΑΣΟΚ, τό όποιο, όσο δέν μπορεί να τό άπαντήσει, τόσο γαντζώνεται άμήχανα στον άρχηγό του και προάγει τήν προσωπολατρία σε άποκλειστική του πολιτική, έπιδεικνύοντας πεισματικά αυτό που τούτη τή στιγμή κινδυνεύει και άμφισβητείται περισσότερο: τήν

παντοκρατορία του ενός και μοναδικού Άνδρέα Παπανδρέου.

Γιά να επανέλθουμε όμως στο θέμα μας: είπαμε ότι το δίλημμα το έχει το ΠΑΣΟΚ. Στο ΚΚΕ και την ΕΑΡ είναι ετοιμοί και πρόθυμοι για κάθε απάντηση, ό δε συνασπισμός τους χρειάζεται και στις δύο δυνατές περιπτώσεις: είτε για να επαφελθουν από τη διάλυση του ΠΑΣΟΚ, είτε για να το στηρίξουν ως κυβέρνηση. Γιατί, πολύ πιο εύκολα θα μπορούσε το ΠΑΣΟΚ (στά μάτια ιδιαίτερα των κεντρικών ψηφοφόρων του) να συνεργαστεί πρόσκαιρα με μία πολιτική δύναμη που δεν έχει στην προμετωπίδα της τη λέξη κομμουνιστικό κόμμα, αλλά και πολύ πιο εύκολα θα μπορούσε το ίδιο το κομμουνιστικό κόμμα να χωνέψει εσωτερικά μία τέτοια συνεργασία. Για να το πούμε διαφορετικά και γενικότερα, πολύ πιο εύκολα και ανώδυνα θα μπορέσει το ΚΚΕ να ασκήσει άστική πολιτική (που ούτως ή άλλως άσκει και έχει σκοπό να ασκήσει) μέσα από έναν συνασπισμό, παρά μόνο του.

ΤΟ ΚΚΕ ΕΧΕΙ ΑΝΑΓΚΗ ΤΟ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ

Έρχομαστε έτσι στο πιο σοβαρό πρόβλημα που αντιμετωπίζει μακροπρόθεσμα το ΚΚΕ και που, κατά τη γνώμη μου, οδηγεί αναπόδραστα προς την κατεύθυνση της συμπαρατάξης, της οικοδόμησης ενός ευρύτερου άριστου μή κομμουνιστικού συνασπισμού, μέσω του οποίου το ΚΚΕ θα άσκει πολιτική. Πρόκειται για τις εσωτερικές αντιφάσεις του ΚΚΕ και κυρίως την αντίφαση ανάμεσα στην κοσμοθερητική του επαγγελία και την πολιτική που άσκει, την αντίφαση ανάμεσα στην ταξική του αφετηρία και τη θεωρία των σταδίων. Βέβαια την αντίφαση αυτή το ΚΚΕ την έχει απαντήσει με σαφήνεια, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι την έχει άρει. Ήδη από το 1974, όποτε εξέλιπε το στάδιο της «νέας δημοκρατίας» στη στρατηγική του κόμματος για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό, ή πολιτική του προσδιορίζεται από το ένθετο της αντιμονοπωλιακής - αντιμονοπωλιακής - δημοκρατικής επανάστασης και την αντίστοιχη αναζήτηση ευρύτερων, μή κομμουνιστών συμμάχων. Για μία δεκαετία περίπου το ΚΚΕ ταλαιπωρήθηκε αναζητώντας την προσέγγιση με το ΠΑΣΟΚ. Ή πείρα της δεκαετίας αυτής δεν τό οδήγησε στη διαπίστωση ότι κάτι δεν πάει καλά με τη στρατηγική του, αλλά στην άποψη ότι άφου δεν υπάρχουν σύμμαχοι «θα πρέπει να τους κατασκευάσουμε έμεις». Πιο σημαντικό όμως είναι ότι τό κλίμα έχει αλλάξει άρδην μέσα σ' αυτή τη δεκαετία: ή συ-

νέχεια ανάμεσα στην όποια πολιτική πρακτική του σήμερα και στο σοσιαλιστικό άδριο δεν θεωρείται πλέον από ΚΚΕ κανέναν αυτονόητη. Σ' αυτό τό νέο, διόλου επαναστατικό κλίμα, τό ΚΚΕ έχει προσαρμόσει τη φρασεολογία του, τις αντίληψεις, τη στρατηγική του. Προσπαθώντας να διατηρήσει τη μαζικότητά του σε έναν κοινοκοινωνικό περιγυρο (που διαμορφώθηκε και με τη συμβολή του ίδιου) τό ΚΚΕ άπαντά «θετικά» στά έρωτήματα αντί να τά ανασκευάζει, άσκει κοινοβουλευτική πολιτική, προσπαθεί να μπει στο παιγνίδι της εξουσίας προβαλλόμενο ως κόμμα μιας ιδιότυπης κοινωνικής πρόνοιας παρά κοινωνικής άνατροπής. "Αν τό ΚΚΕ συνεχίσει σ' αυτό τό δρόμο, άργά ή γρήγορα θα κινδυνεύσει ή ιδεολογική συνοχή του κομματικού όργανισμού (ήδη τά κρούσματα είναι πολλά), του πολυτιμότερου, για τό ίδιο τό ΚΚΕ, όικοδομήματος που έγγυάται, με μία υπερβατική λογική, τη συνέχεια του σήμερα με τό αύριο, τη συνέχεια των σταδίων δηλαδή. 'Ως μόνη λύση σ' αυτή την αντίφαση προβάλλει σήμερα ό διαχωρισμός κόμματος - κράτους, όπερ έστι μεθερμηνευόμενο, ό διαχωρισμός του κόμματος από τόν όργανισμό που άσκει την πολιτική. Τό ΚΚΕ επιδιώκει λοιπόν άρκετά σοβαρά τό συνασπισμό, τά δε άνοίγματα που έκανε στο τελευταίο του συνέδριο (και άργότερα) στά θέματα ΕΟΚ, δημοκρατίας, ρόλου της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, όσο χοντροκομμένα κι άν φαντάζουν, άποτελούν ό,τι περισσότερο μπορεί να δώσει αυτή τη στιγμή ή αντιφατικότητα του ΚΚΕ.

Δεχόμενοι λοιπόν ότι τό κόμμα αυτό καταβάλλει προσπάθεια να πετύχει τη συμπαρατάξη (με αυτή ή με άλλη όνομασία) δεν θα πρέπει από την άλλη να πιστέψουμε ότι ό δρόμος της θα είναι εύκολος, τό άποτέλεσμα ήδη δεδομένο. "Αν έμεις μιλάμε έδω για αντιφάσεις, αυτό δεν σημαίνει ότι τό πολιτικό προσωπικό του ΚΚΕ έχει πλήρη έπίγνωση αυτών των αντιφάσεων, ότι μπορεί να τις δαμάσει ή και να τις χρησιμοποιήσει. Τό ΚΚΕ πιστεύει ακόμα στην αντιμονοπωλιακή, αντιμπεριαλιστική επανάσταση κι άν άφαιρούσαμε τη λέξη επανάσταση από τόν όρο, θα λέγαμε ότι πρόκειται για τό στάδιο που συνεχίει όλη την ιδεολογία και την πολιτική ύπαρξη του κόμματος. Τό έρώτημα πόσο μπορούν οι αντίληψεις αυτές να συναντηθούν με τόν «άριστο» δημοκρατικό εκσυγχρονισμό», με τη φρέσκια (ύπό την έννοια της άπειρης άκόμα και μη ρουτινιασμένης) κρυστάλινη σοσιαλδημοκρατία της ΕΑΡ, δεν είναι εύκολο να απαντηθεί, όυτε είναι εύκολο να φανταστεί κανείς τό ύβριδιο που μπορεί να προκύψει από μία τέτοια συνάντηση. Έπιπλέον τό ΚΚΕ δεν έχει βέβαια

παραιτηθεί από την άξίωση (και συνάμα ιδεολογική έπιταγή) να άποτελεί αυτό τη βασική δύναμη και τόν όδηγό του οίουδήποτε συνασπισμού. Γι' αυτό άλλωστε ό Χ. Φλωράκης επιμένει στην πολυμερή και αντίθετα ή ΕΑΡ επιδιώκει τη διμερή διαπραγμάτευση. Τό ιδεολογικοπολιτικό χάος της πολυμερούς θα άκύρωνε την όποια πολιτική άποψη πλίν των περιβόητων «μίνιμα», ή ΕΑΡ θα γινόταν ένας εκ των πολλών δορυφόρων και τό ΚΚΕ θα είχε τη δυνατότητα να ήγεμονεύσει στην πράξη, να έλέγχει άπόλυτα τις εξελίξεις.

Πέρα από τις πολλές άβεβαιότητες και τις άκόμα περισσότερες έπιφυλάξεις που ύπάρχουν αυτή τη στιγμή τόσο για τη φύση και τά χαρακτηριστικά των δύο κομμάτων που εμφανίζονται ως πρωτεργάτες του συνασπισμού όσο και για την τροπή που θα άρουν τά πράγματα, νομίζω ότι κάθε άριστορός πρέπει από τώρα να καθορίσει τη στάση του άπέναντι στην όλη ύπόθεση. Τό να περιμένει κανείς να δει τί θα βγει άπ' αυτήν και μετά να την κρίνει είναι μια στάση που δεν δικαιώνει εκ των ύστερων όυτε τη συμμετοχή όυτε την άποχή από τις σχετικές διαδικασίες.

"Όσο λοιπόν κι άν ή φύση του έγχειρήματος (που συνοψίζεται στο άποσπασμα της δήλωσης Φλωράκη που παραθέσαμε) είναι άκόμα άκαθόριστη και έπαμφοτερίζουσα, κατά τη προσωπική μου άποψη τό βασικό έρώτημα -κριτήριο για τη φύση του συνασπισμού, είναι τί θα κάνει σε περίπτωση που, με τό ένα ή με τό άλλο εκλογικό σύστημα, άναδειχθεί ρυθμιστική δύναμη στις έρχόμενες εκλογές. Θα έχει τότε τό κουράγιο (ός τό πούμε ούδέτερα) να τραβήξει τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον έαυτό του και στα ύπόλοιπα άστικά κόμματα, να προβάλλει ως πολύ πιο αυτονόητη τη λύση της συνεργασίας του ΠΑΣΟΚ με τη Νέα Δημοκρατία, να χαράξει δηλαδή στο πολιτικό έπίπεδο τη βασική γραμμή ενός σχίσματος που θα αξιώνει να μετατραπεί σε κοινωνικό; Κατά τη γνώμη μου αυτό είναι τό μοναδικό νόημα και περιεχόμενο που θα μπορούσε να έχει σήμερα ένας συνασπισμός της Άριστεράς. "Όλα τά ύπόλοιπα, οι άπόψεις περί ΕΟΚ, περί κράτους, περί ανάπτυξης, δημοκρατίας, έξαρτώνται και παίρνουν ουσιαστικό περιεχόμενο από την ύπαρξη ή μή του σχίσματος αυτού.

Ή απάντηση που, με διαφορετικές άποχρώσεις, δίνουν, ή και δεν δίνουν, οι δύο πρωτεργάτες του συνασπισμού στο παραπάνω έρώτημα δεν πείθει ότι έχουν έστω και άχνή συνείδηση του προβλήματος. Όυτε ό τόπος, όυτε ή ύπόθεση του σοσιαλισμού έχουν άνάγκη σήμερα από μία νέα ΕΔΑ. Μόνο τά δύο κόμματα την έχουν ίσως άνάγκη.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Πολιτικές ελευθερίες στην προοπτική του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού

του Κώστα Σταμάτη

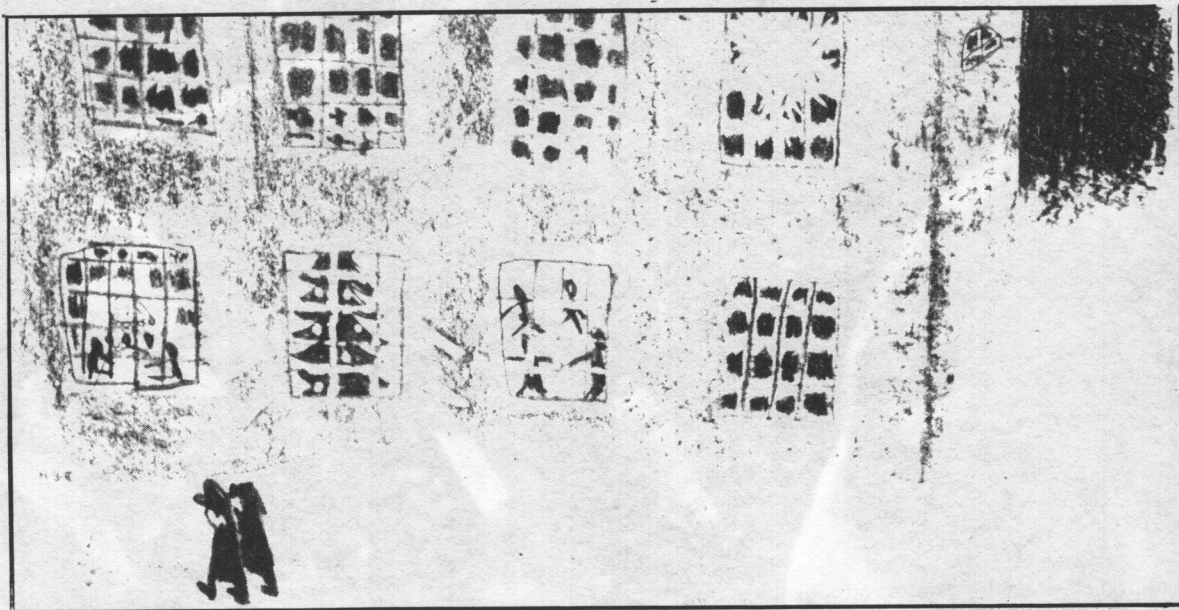
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Στή φιλοσοφική συνείδηση του ανερχόμενου αστικού κόσμου —ιδίως του 18ου αιώνα— οι ιδέες της ελεύθερης ανάπτυξης και δράσης του ατόμου καθώς και της ισότητας απέναντι στο νόμο αποτέλεσαν ανατρεπτικά για την εποχή τους αιτήματα. Ή κλειστή

φεουδαρχική κοινωνία ανισοτήτων και προνομίων «έπρεπε» να αντικατασταθεί από μιά ανοιχτή κοινωνία ελεύθερης αγοράς. Ή ελευθερία και ισονομία στάθηκαν τα κύρια αιτήματα της ανταλλακτικής αξίας στην εμπορευματική κυκλοφορία, που εκφράζεται ως ανταλλαγή ισοδυνάμων, αγαθών, π.χ. πώληση εργατικής δύναμης έναντι μισθού, που θά επιτρέψει την κοινωνική αναπαραγωγή του εργαζομένου. Ο ιδιοτελής χαρακτήρας των

ατομικών δικαιωμάτων κατέστη δίκαια αντικείμενο σφοδρής κριτικής από τον Μάρξ τόσο στο νεανικό έργο του για τό *Εβραϊκό ζήτημα* όσο και στο ώριμο έργο του *Κριτική του Προγράμματος της Γκόττα (1843 και 1875 αντίστοιχα)*.

Μέ τό πέρασμα από τον απλώς ανταγωνιστικό στο μονοπωλιακό καπιταλισμό και την ολοένα διευρυνόμενη αναπαραγωγή του πάνω στις δικές του πλέον βάσεις στον 20ό αιώνα, ή οικο-

νομική και πολιτική ταξική πάλη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας συντέλεσε στην κατάκτηση υπέρ των εργαζομένων μιας σειράς καινούριων δικαιωμάτων, άγνωστων την εποχή του Μάρξ, και συγχρόνως στη διεύρυνση της κοινωνικής βάσης απόλαυσης των ατομικών ελευθεριών (άσυλο κατοικίας, προσωπική ασφάλεια, ελευθερία γνώμης κ.λπ.) υπέρ των λαϊκών τάξεων.

Και για να έλθουμε στο σήμερα. Κάθε νομικό και πολιτικό σύστημα αποτελεί θεσμικό συμπύκνωμα ενός ιστορικά προκύπτοντος συσχετισμού κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων. Ως τέτοιο είναι αναπόφευκτο να αντανακλά σ' ένα βαθμό τις αντιφατικές πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας.

Τό ελληνικό Σύνταγμα του 1975 π.χ. έγγυάται από τη μία δικαιώματα οικονομικής ελευθερίας των ιδιωτών και την ατομική ιδιοκτησία, από την άλλη όμως σχετικοποιεί κάπως τα δικαιώματα αυτά, όρίζοντας ότι η παρεχόμενη από την Πολιτεία προστασία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου, αξιοώνοντας από τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής αλληλεγγύης (άρθρ. 25). Πρόκειται νομίζω για μίαν αντινομία όχι λογική αλλά βαθύτατα κοινωνική, ή οποία αναπαράγει στο επίπεδο των θεσμών τη θεμελιώδη αντίφαση κάθε κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Μέ την ύποταγή της ζωντανής εργασίας στο κεφάλαιο ή παραγωγή της κοινωνικής ζωής επετυγχάνεται με τρόπο συλλογικό, ή ιδιοποίηση όμως του κοινωνι-

κού προϊόντος και της υπεραξίας πραγματοποιείται ατομικά, από τους κατόχους των μέσων κοινωνικής παραγωγής.

Δέν πρέπει ωστόσο να παραβλέπεται ότι τό ίδιο τό Σύνταγμα, ως κανονιστικό θεμέλιο μίας έννομης τάξης, λειτουργεί και αυτό αντινομικά. Η ρυθμιστική λειτουργία του είναι διττή: έξουσιαστική και ταυτόχρονα έγγυητική. Τό Σύνταγμα επικυρώνει άσφαλώς δεδομένες σχέσεις κοινωνικής έξουσίας και πολιτικής κυριαρχίας, όπως προκύπτουν από τη διαλεκτική κίνηση της Ιστορίας. Ρυθμίζει δηλαδή μέ κανόνες δικαίου όρισμένο καθεστώς παραγωγικών σχέσεων, προς όφελος των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων. Τά δικαιώματα οικονομικής ελευθερίας των ιδιωτών, ιδιαίτερα ή ατομική ιδιοκτησία, αποτελούν κανονιστικά έρείσματα υπέρ της ελευθερίας αξιοποίησως του κεφαλαίου. Παρόλα αυτά, εκτός από τά ατομικά δικαιώματα οικονομικής ελευθερίας, τό Σύνταγμα άναγνωρίζει μία χορεία από άλλα δικαιώματα, έξισου σημαντικά μέ τά πρώτα, αρχίζοντας από τό σεβασμό της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, την ελευθερία του προσώπου και των ιδεών του, μέχρι και τις ελευθερίες συλλογικής έκφρασης και δράσης, όπως είναι οι συνδικαλιστικές ελευθερίες. Παράλληλα εξαγγέλλει και όρισμένα κοινωνικά δικαιώματα, μέ σκοπό την εξασφάλιση στους εργαζομένους ή τους άνέργους ενός άνεκτού όριου διαβίωσης, κατά τό δυνατόν

κοινωνικά ασφαλούς.

Έξισου άληθές είναι έντούτοις ότι τό σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων σχετικοποιείται αισθητά από τό ίδιο τό Σύνταγμα. Πρόκειται για μία σειρά από άσφαλιστικές δικλείδες, οι όποιες έμπνέονται από την κεντρική ιδέα, ότι ή άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων δέν έπιτρέπεται να θίγει τη «δημόσια τάξη και άσφαλεία», δηλαδή ουσιαστικά την άστική ειρήνη. Οι πιό χαρακτηριστικές και από αυτές είναι οι ακόλουθες:

α. Ένας πρώτος παράγοντας σχετικοποίησης της συνταγματικής προστασίας των ατομικών ελευθεριών συνίσταται στο ότι τό Σύνταγμα συχνότατα παραπέμπει την ειδικότερη ρύθμισή τους στον κοινό νομοθέτη, δηλαδή ουσιαστικά στην κοινοβουλευτική κομματική πλειοψηφία, από την όποία προέρχεται ή κυβέρνηση. Παράλληλα τό Σύνταγμα έξοπλίζει την εκάστοτε κυβέρνηση μέ τη δυνατότητα αυτόνομης άνάληψης πρωτοβουλιών που έχουν ισχύ ουσιαστικού νόμου: είναι οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Ωστόσο ή καθιέρωση συνταγματικών ελευθεριών μέ την επιφύλαξη του νόμου δέν σημαίνει ότι ο νομοθέτης αφήνεται άδέσμευτος να περιορίζει κατά τό δοκοϋν την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων, όπως συνέβη συχνά τά τελευταία χρόνια στη χώρα μας.

β. Μία δεύτερη τεχνική σχετικοποίησης των ατομικών ελευθεριών περιέχεται στο άρθ. 25 §3. Πρόκειται για

μία γενική άμυντική ρήτρα, που απαγορεύει την «καταχρηστική άσκηση δικαιωμάτων». Η άτυχής αυτή διάταξη είναι έντελως άοριστα διατυπωμένη, αφού δέν αναγράφει ούτε περιπτώσεις εφαρμογής της ούτε και έννομες συνέπειες από την υποτιθέμενη καταχρηστική άσκηση. Η διάταξη αυτή καταφέρει σοβαρότατο πλήγμα σέ βάρος του συστήματος έγγυήσεων των άτομικών ελευθεριών στή χώρα μας, ύστερα μάλιστα από τίς πικρές έμπειρίες του παρελθόντος. Ίσως κάποτε αποδειχθεί και επικίνδυνη, προσφέροντας πρόσχημα στό να άνοιξουν άτομικών ελευθεριών στή χώρα μας, ύστερα μάλιστα από τίς πικρές έμπειρίες του παρελθόντος. Ίσως κάποτε αποδειχθεί και επικίνδυνη, προσφέροντας πρόσχημα στό να άνοιξουν άτομικών ελευθεριών στή χώρα μας, ύστερα μάλιστα από τίς πικρές έμπειρίες του παρελθόντος. Ίσως κάποτε αποδειχθεί και επικίνδυνη, προσφέροντας πρόσχημα στό να άνοιξουν άτομικών ελευθεριών στή χώρα μας, ύστερα μάλιστα από τίς πικρές έμπειρίες του παρελθόντος.

γ. Άλλο μέσο διευθυνόμενου προσδιορισμού στήν άσκηση των άτομικών δικαιωμάτων παρέχουν μερικές γενικές άμυντικές ρήτρες του Συντάγματος, οί όποιες κάτω από όρισμένους όρους ούσιαστικά άναιρούν τήν ελευθερία άπόλαυσης των άτομικών δικαιωμάτων. Έν όνόματι τής «δημόσιας τάξης και ασφάλειας» ή τού «έθνικού συμφέροντος» θεσπίζονται δραστηριοί περιορισμοί στήν άσκηση τής προσωπικής ελευθερίας (μέ τόν έπάτατο γιά τήν Έλλάδα θεσμό τής έκτοπίσεως), τού δικαιώματος των συναθροίσεων, τής ελευθεροτυπίας, τής συνδικαλιστικής ελευθερίας ή τής άπεργίας. Άκρον άωτον τής σχετικότητας τής προστασίας των άτομικών και συλλογικών ελευθεριών άποτελεί άσφαλώς ό θεσμός τής κηρύξης τής χώρας σέ κατάσταση πολιορκίας, μέ σύγχρονη άναστολή τής άσκήσεως των ελευθεριών των πολιτών. Η ιστορική έμπειρία έχει άποδείξει ότι από τή συνταγματική αυτήν ευχέρεια έπωφελήθηκαν πάντοτε άυταρχικές πολιτικές δυνάμεις, μέ σκοπό όχι τήν άπόκρουση έξωτερικού κινδύνου, όχι τήν προστασία τής Δημοκρατίας, αλλά τήν κατάλυση τής.

Έκτός όμως από τήν έξουσιαστική λειτουργία που έπιτελεί, τό σύγχρονο δίκαιο εισάγει και ένα θεσμικό πλαίσιο έγγυήσεων τής άτομικής ή συλλογικής ελευθερίας. Σέ συνδυασμό μάλιστα μέ τίς στοιχειώδεις πολιτικές ελευθερίες σέ καθεστώς άστικής δημοκρατίας, τό έγγυητικό πλαίσιο του δικαίου έπιτρέπει στίς εκμεταλλεόμενες κοινωνικές τάξεις τήν κοινωνική συμμετοχή στούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς (κοινοβούλιο, τοπική αυτοδιοίκηση κ.λπ.). Γιά τούς λόγους αυτούς τά άτομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα άποτελούν πολυτιμότερη ιστορική κατάκτηση, προσφέροντας στίς μάζες των εργαζομένων και των άνέργων θεσμικά στήρίγματα γιά τήν ευχερέστερη διεκδίκηση των

συμφερόντων τους.

Ίδιαίτερα στίς συνθήκες του σύγχρονου κρατικού άυταρχισμού, άνατροφοδοτούμενου από τήν πολύπλευρη οικονομική, πολιτική αλλά και πολιτιστική κρίση, ή σθεναρή προάσπιση, τόσο στή θεωρία όσο και στήν πράξη, των άτομικών και πολιτικών ελευθεριών πρέπει να θεωρηθεί ως άπαράβατος όρος έπιβίωσης τής ίδιας τής πολιτικής δημοκρατίας μας και συνάμα ως ελάχιστη προϋπόθεση ενός καλύτερου μέλλοντος γιά τούς εργαζομένους. Καί τούτο διότι ή υπεράσπιση τής άτομικής και ομαδικής αυτονομίας συνιστά άναντικατάστατη συνθήκη γιά κάθε άλλη διεκδίκηση, είτε οικονομική είτε πολιτική. Η έγργήγορη υπέρ τής πολιτικής δημοκρατίας και ή περιφούρηση τής έγγυητικής λειτουργίας του κράτους δικαίου θά πρέπει να εκληφθούν από κάθε δημοκράτη πολίτη ως *θεμελιώδεις πολιτικό και νομικό αγαθά* και σέ καμία περίπτωση ως ευκαιριακός στόχος ή τακτικός έλιγμός.

ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΑΥΤΑΡΧΙΣΜΟΣ

Η άντιλαϊκή οικονομική και κοινωνική πολιτική που ύπαγορεύει τό συμφέρον τής *καπιταλιστικής άνασυγκρότησης* συνδυάζεται τόσο διεθνώς όσο και στή χώρα μας μέ ποικίλα μέτρα περιορισμού των άτομικών και συλλογικών ελευθεριών. Τέτοια είναι ή άπαγόρευση διαπραγματεύσεων γιά σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας βάσει πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, ό δικαστικός έλεγχος των κοινωνικών άγώνων, ή διευκόλυνση άπεργοσπαστικών μηχανισμών από τό ίδιο τό κράτος, ή βίαιη καταστολή διαδηλώσεων και άπεργιών από άστυνομικές δυνάμεις, ή προετοιμασία ηλεκτρονικού φακελλώματος των πολιτών, ή συστηματική παραβίαση του άπορρήτου των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων κ.λπ.

Τό κράτος στον μονοπωλιακό καπιταλισμό διαμεσολαβεί ένεργητικά πρώτον στή διαχείριση και άναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης (έπιδόματα άνεργίας, κοινωνικές ασφάλισεις, συλλογικές συμβάσεις εργασίας και ύποχρεωτική διαίτησία, καθορισμός κατώτατου ήμερομισθίου και μισθών κ.λπ.). Καί δεύτερον άναπτύσσει έντονη παρεμβατική δράση στήν άναπαραγωγή των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής, ίδιως μέσω των δημοσιονομικών μηχανισμών, του πιστοδοτικού συστήματος, των δημόσιων δαπανών, έπενδύσεων και προμηθειών, μέ τή δημοεσολάβηση στήν πραγματοποίηση ξένων έπενδύσεων στή χώρα, πιό πρόσφατα τή δια-

χείριση μεγάλων προβληματικών έπιχειρήσεων κ.λπ.

Τό δαιδαλώδες σύγχρονο διοικητικό κράτος, πελατειακό, παρασιτικό σέ μεγάλο βαθμό, βραδυκίνητο και άδιαφανές, άποδεικνύεται μολταυτα άρκετά λειτουργικό γιά τή συνολική άναπαραγωγή τής κεφαλαιικής σχέσης. Μέσα σ' αυτό έξασφαλίζεται άτυπα λόγω χάρη πολιτική και δικαστική άσυλία στίς διασυνδέσεις κεφαλαιοκρατικών συμφερόντων ή και άλλων ιδιωτικών συμφερόντων (π.χ. ρουσφέτι) μέ τούς φορείς πολιτικής έξουσίας, είτε νομοθετικής είτε διοικητικής είτε δικαστικής. Η άκόμη ισχύει ένα άπόρρητο κρατικής δράσης γιά λόγους «έθνικής ασφάλειας», καθώς επίσης βέβαια και ένα άτυπο άπόρρητο λόγω τής άγνοιας των μηχανισμών και τής λειτουργίας τους (παρακολουθήσεις πολιτών κ.λπ.).

Η υπερτροφία του διοικητικού μηχανισμού δέν είναι βέβαια κάτι τό καινούργιο στό έλληνικό άστικό κράτος. Ύστερα έντούτες από τή μεταπολίτευση του 1974 συμβαδίζει μέ μία *διαδικασία άποδυναμώσεως τής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και τής κοινοβουλευτικής βάσης του πολιτεύματος*. Έτσι παρατηρείται μία διόγκωση τής «νομοθετικής» δραστηριότητας των όργάνων τής εκτελεστικής και διοικητικής έξουσίας, κατά παράκαμψη τής κλασικής όδου θέσπισης κανόνων δικαίου από τό κοινοβούλιο. Μολονότι όμως ό «γενικός και άφηρημένος» κανόνας δικαίου χάνει μερικά τή σημασία του ως κύρια μορφή νομικής έπένδυσης τής κρατικής βούλησης, δέν παύει ωστόσο να ένδυναμώνει ή σημασία του δικαιοπολιτικού συστήματος ως συνολικού ρυθμιστικού παράγοντα τής κοινωνικής ζωής υπό τήν αιγίδα του κράτους.

Έπειδή όμως ή εξέλιξη αυτή λαμβάνει χώρα μέσα σέ κλίμα βαθιάς κρίσης και εϋρύτατων άνακατατάξεων, τόσο στό διεθνές προσκήνιο όσο και στό έσωτερικό τής χώρας, ένισχύεται άκριβέστερα ή όργανωτική και κατασταλτική λειτουργία του κράτους, ένώ υποχωρεί ή έγγυητική του λειτουργία υπέρ των άτομικών και συλλογικών ελευθεριών. Η άνάδυση ενός νέου κρατικού άυταρχισμού συνοδεύεται μέ μετασχηματισμό τής (άνεκαθεν καχεκτικής στήν Έλλάδα) αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας σέ συναινετική δημοκρατία των μαζών, όπου τό προέχον είναι ή εκχώρηση έξουσιών σέ κυβερνητικά έπιτελεία και τό διοικητικό μηχανισμό γιά τή συγκροσιακή διευθέτηση ποικίλων αίτημάτων σέ βάρος άνταγωνιστικών ομαδικών αίτημάτων. Τούτο συμβαίνει άναπόδραστα μέσα σέ συνθήκες κάμψεως των άρχών τής νομιμότητας, τής δημοσιότητας και διαφάνειας, καθώς και τής έλεγχιμότητας τής κρατικής δράσης,

πού αποτελούν την πεμπτουσία —ιδεατοτυπικά τουλάχιστον— του κλασικού φιλελεύθερου κράτους δικαίου.

Η ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Υπό τις παρούσες συνθήκες παρατηρείται μία διπλή μετατόπιση και συνάμα αυτόνομηση της πολιτικής εξουσίας από τις κοινωνικές βάσεις της και το εκλογικό σώμα. Πρόκειται ουσιαστικά για μεταφορά εξουσίας από το αδύναμο κοινοβούλιο —ακριβέστερα μία πειθήνια κοινοβουλευτική πλειοψηφία— προς κυβερνήσεις αμφίβολης σταθερότητας, ακόμη κι αν είναι μονοκομματικές. Έτσι τη συνέχεια της κρατικής δράσης εξασφαλίζει τελικά ένα πολύπλοκο πλέγμα γραφειοκρατικών μηχανισμών, ή λειτουργία των οποίων εκτείνεται σε πεδία και με μορφές δράσης μέσα και έξω από τα πλαίσια του νόμου. Σκοτεινό και αδιαπέραστο, πολυσύνθετο και χασοτικό, το σύγχρονο αστικό κράτος αποτελεί έδαφος πρόσφορο για άνομες προσδοκίες και καταχρήσεις, οικονομικές αλλά και πολιτικές, εισάγοντας ένα στοιχείο άνορθολογικότητας στην ίδια την κοινωνική αναπαραγωγή.

Η αποσύνδεση της δομής και δράσης της κρατικής μηχανής από το εκλογικό σώμα και το νόημα της πολιτικής αντιπροσώπευσης συμβαίνει ακριβώς γιατί η νομικο-πολιτική δομή αποτελεί έσωτερικό στοιχείο ρύθμισης της κεφαλαιϊκής συσσώρευσης. Και αυτό πραγματοποιείται όχι μόνο στο επίπεδο των κορυφών του κράτους, οι οποίες ταυτίζονται, υποτίθεται, με τα συμφέροντα των μεγάλων οικονομικών συγκροτημάτων, αλλά σε όλα πλέον τα επίπεδα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Είναι νομίζω λαθεμένη ή αντίληψη, ότι π.χ. 100 μεγαλοαστικές οικογένειες στην Ελλάδα συνμερικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις κατευθύνουν την πολιτική του σύγχρονου αστικού κράτους. Οι διαμεσολαβήσεις ιδιωτικών συμφερόντων και κρατικής δράσης διαπερνούν ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, περίπου όπως τα τριχοειδή αγγεία καλύπτουν ολόκληρο τον ανθρώπινο οργανισμό. Πράγμα ακόμη πιο αληθές στην ελληνική κοινωνία, όπου π.χ. ακόμη και οι διορισμοί δημόσιων υπαλλήλων γίνονται όχι βάσει απρόσωπων και αδιάβλητων νομικών διαδικασιών αλλά μέσω προσωπικών πολιτικών έπεμβάσεων.

Οι προηγούμενες έπισημάνσεις αποκτούν ίσως ξεχωριστή σημασία για μία ιδιότυπη κοινωνία όπως η ελληνική, όπου ο διαχωρισμός δημόσιου και ιδιωτικού χώρου ήταν ανέκαθεν δυσ-

διάκριτος, ενώ οι διασυνδέσεις συμφερόντων, πολιτών, κομμάτων και κρατους διέπονταν πάντα από πνεύμα πελατειακό και χαριστικών διευθετήσεων, στο οποίο έχει ενσωματωθεί πλήρως ο μικρομεσαίος λαϊκισμός των τελευταίων ετών στη χώρα μας. Για πολλούς λόγους ο δύσμορφος χαρακτήρας της καπιταλιστικής υπανάπτυξης στην Ελλάδα παρακωλύει μέχρι σήμερα έγγενως την αναγνώριση της χρηστότητας ως θεμελιώδους αρχής πολιτικής ήθικης του δημόσιου βίου. Σύμπτωμα του γεγονότος αυτού αποτελούν τα άπανωτά, πρωτοφανή σκάνδαλα διασπάθισης του δημόσιου χρήματος όσο και η άπουσία στοιχειώδους πολιτικής εθιξίας. Και δεύτερον, ο μεταπρατικός χαρακτήρας της νεοελληνικής κοινωνίας άγκυλώνει μόνιμα την ανάδειξη της έντιμότητας και συνέπειας ως βασικών δεοντολογικών αρχών της ιδιωτικής επικοινωνίας και ανταλλαγής.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ

Η θεωρία της κρατικομονοπωλιακής συγκρότησης των χωρών του προηγμένου καπιταλισμού συχνά μεταφράζεται σε μία στρατηγική τελικά αυτόπονομευμένη, ανεξάρτητα από τις προθέσεις των πολιτικών της φορέων. Στηρίζεται βασικά στην αξιωματική υπόθεση, ότι το κράτος είναι εργαλείο «στά χέρια» της αστικής τάξης, που λειτουργεί με «σκοπό» την έδραϊωση και συσσώρευση του κεφαλαίου. Ότι δηλαδή λειτουργεί μόν προς όφελος της άρχουσας τάξης, όμως η θεσμική του ιδιαιτερότητα τελεί, ως προς τις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες, σε μία σχέση έξωτερικότητας.

Η αντίστοιχη πολιτική στρατηγική πολλών κομμουνιστικών και σοσιαλιστικών κομμάτων βασίζεται στη βολονταριστική υπόθεση, ότι το σύγχρονο αστικό κράτος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για άλλους σκοπούς, «σοσιαλιστικούς», αρκεί να αλλάξει «χέρια», δηλ. να περάσει υπό τον έλεγχο είτε μιας προοδευτικής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας (περίπτωση Αλλιέντε στη Χιλή) είτε μιας φωτισμένης επαναστατικής πρωτοπορίας. Η στρατηγική αυτή τείνει να άπλουσταθεί το σύνθετο χαρακτήρα της σοσιαλιστικής μετάβασης, ή όποια δέν εξαντλείται βέβαια στο ζήτημα της κατάκτησης των κορυφών της πολιτικής εξουσίας ούτε στην άλλαγή άπλως πολιτικού προσωπικού. Η εργαλειακή αντίληψη για το κράτος παραγνωρίζει την ταξική φύση και δομή του σύγχρονου αστικού κράτους, ότι, με άλλα λόγια,

είναι ή άναγκαία νομική και πολιτική δομή συγκεκριμένου τύπου παραγωγικών σχέσεων και των ταξικών αντιθέσεων που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτές. Ο ταξικός του χαρακτήρας δέν είναι άπόρροια «σκοπών» του, ως κάτι τό έξωτερικό δήθεν προς τή φύση του. Είναι αντίθετα συνάρτηση της αντικειμενικής του λειτουργικότητας ως προς τό «γενικό» συμφέρον της καπιταλιστικής αναπαραγωγής.

Όρισμένη κρατολατρεία που έμπνέει πολλά κομμουνιστικά και σοσιαλιστικά κόμματα άποβαίνει έτσι επικίνδυνη ρεφορμιστική αυταπάτη. Ίσως να μόν είναι άσχετη έντοτούς με τό περιεχόμενο που τά κόμματα αυτά δίνουν στή σοσιαλιστική οικοδόμηση. Ός τέτοια συνήθως έννοείται άπλως τό πέρασμα των μέσων παραγωγής στον έλεγχο του κράτους, τό όποιο με τή σειρά του θά έλέγχεται, υποτίθεται, από τό συνασπισμό πολιτικών δυνάμεων της κοινωνικής άλλαγής. Η αντίληψη αυτή φτωχάινει τό πλούσιο άπελευθερωτικό δράμα του σοσιαλισμού σε μία οικονομιστική άποψη για την ιστορική πρόοδο. Σοσιαλισμός στό κατώφλι του έτους 2000 δέν έπιτρέπεται να σημαίνει άπλως τό πέρασμα των μέσων παραγωγής στον έλεγχο εκ των άνω ενός κράτους-διαχειριστή εν όνόματι των εργαζόμενων πολιτών. Άν θέλει να άνανεώσει την έλκτική του δύναμη στις μάζες των καταπιεζόμενων, δέν θά πρέπει να άρκεείται σε άλλαγή του φορέα κοινωνικής ιδιοκτησίας, αλλά θά πρέπει να φιλοδοξεί μία συνολική επανάσταση στην ίδια τή δομή και τή συνείδηση της καθημερινότητας. Η χειραφετητική του όπτική άγκαλιάζει τό σύνολο των κοινωνικών σχέσεων μέσα στις όποιες οι άνθρωποι υποβιβάζονται σε όντα καταφρονεμένα και άλλοτριωμένα. Και οι σχέσεις αυτές δέν περιορίζονται βέβαια μόνάα στην οικονομική διάσταση της κοινωνικής τους ύπαρξης. Στο σημείο αυτό άξίζει τόν κόπο μία παρένθεση σχετικά με τό άπελευθερωτικό περιεχόμενο του σοσιαλισμού.

Η άποξένωση των άμεσων παραγωγών από τά μέσα παραγωγής και κοινωνικής τους ύπαρξης αλλά και την ίδια τήν παραγωγική διαδικασία άποτελεί τή βασική κοινωνική αντίφαση και συνάμα πηγή άλλοτριώσης των ανθρώπων στον καπιταλισμό. Η έκπληκτική άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων τούς δύο τελευταίους αιώνες συνεπέφερε ώστόσο ένα πλήθος έπιμέρους άλλοτριωτικών σχέσεων, όπως ή καταθλιπτική διαίρεση κοινωνικής εργασίας, ή διάκριση διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας ή ή διαφορά εργασίας που διευθύνει ή εκτελεί. Είναι εύνόητο ότι οι άλλοτριωτικές αυτές πτυχές θά μπορούσαν να ξεπεραστούν σταδιακά, όχι με τήν

κρατικοποίηση άπλως των μέσων παραγωγής, αλλά με την αυτοδιοίκηση των παραγωγικών μονάδων από τους ίδιους τους εργαζομένους σε καθημερινή βάση.

Παράλληλα και σε συνάφεια με την πρωτεύουσα αυτήν αντίφαση λειτουργούν και κάποιες άλλες, πέρα από τη σφαίρα της άμεσης παραγωγής, από τις οποίες όμως πηγάζουν επίσης άλλοτριωμένες σχέσεις. Έτσι έχουν ξεπηδήσει στις μέρες μας κοινωνικά κινήματα δίχως άμεσο ταξικό χαρακτήρα, όπως εθνικών ή φυλετικών μειονοτήτων, των γυναικών, των νέων, των οικολόγων, των ειρηνιστών κ.ά.

Στή σημερινή φάση άνασυγκρότησης του καπιταλισμού —ύποχρεωτικό άφεταιρικό σημείο όποιασδήποτε ανάλυσης σε σοσιαλιστική προοπτική— οι άλλοτριωμένες σχέσεις επιδεινώνονται με την έμπορευματοποίηση των πάντων, συμπεριλαμβανομένων των ιδεών (π.χ. με την αγοράία και καιροσκόπο έπίκκληση κάποιων σοσιαλιστικοφανών ιδεών από τό κυβερνών κόμμα), του έλευθερου χρόνου μας (π.χ. με την εξέπλωση του βίντεο ως μέσου μαζικής απομόνωσης των ανθρώπων και με τά άσφυκτικά έλεγχόμενα μέσα μαζικής ενημέρωσης) ή και της ίδιας της πολιτικής (π.χ. με τό μάρκετινγκ του προεκλογικού άγώνα και γενικά με την πολιτική ως θέαμα), ώστε ο πολίτης νά υποβιβάζεται σε παθητικό δέκτη και καταναλωτή έτοιμων ιδεών ή κούφινων συνθημάτων. Η έξαιρετική σοβαρότητα των φαινομένων αυτών υπογραμμίζεται έντονότερα από την ανάπτυξη όλοένα και περισσότερο έκλεπτυσμένων και γι' αυτό άποτελεσματικότερων τεχνικών χειραγώγησης της κοινής γνώμης (π.χ. δημοσκοπήσεις, διαφήμιση κ.λπ.) και άφομοίωσης των μαζών στή λογική και ιδεολογία του καπιταλιστικού συστήματος. Πρόκειται για ζητήματα ζωτικής σημασίας, γύρω από τά όποια έχει ήδη σημειωθεί μεγάλη καθυστέρηση στις θεωρητικές και στρατηγικές έπεξεργασίες για τό σοσιαλισμό.

πλέει με άνάλογες τάσεις της άστικής ιδεολογίας. Έχω την αίσθηση ότι, μεταξύ άλλων πού δέν έχουν άποκαλυφθεί, τά πυρηνικά δυστυχήματα του Θρή Μάιλ Άϊλαντ τό 1979 στίς ΗΠΑ και του Τσερνομπίλ στή Σοβιετική Ένωση άποτελούν τραγικό πλήγμα τό παραγωγικιστικού προτύπου για την ιστορική πρόοδο.

Η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής συνιστά άναμφίβολα άναγκαία προϋπόθεση για τή σοσιαλιστική μετάβαση, όχι όμως καθεαυτήν έπαρκή. Καί άκόμη, ως κοινωνικοποίηση δέν θά πρέπει νά νοείται ή ύπαγωγή τους σε κρατικό έλεγχο, πού θά έπωμισθει ο συνασπισμός πολιτικών δυνάμεων κοινωνικής άλλαγής εν όνόματι των εργαζομένων. Άν έτσι συμβεί τό πράγμα, τότε διαγράφεται πολύ πιθανός ο κίνδυνος επικράτησης κρατικού καπιταλισμού. Θά πρόκειται τότε για πολιτική ένίσχυσης καπιταλιστικών δομών κάτω από άλλο μανδύα, με ιδεολογική αντίστοιχία την παντοδυναμία, ύποτίθεται, της πολιτικής (βολονταρισμός).

Στήν προοπτική λοιπόν του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού είναι άπολύτως άναγκαίο, αντίθετα, τό σύγχρονο άστικό κράτος νά ύποστεί βαθιές μεταβολές στήν ίδια τή δομή του, τίς έξουσιαστικές διαρθρώσεις του, και όχι μόνο στους «σκοπούς» του ή τό πολιτικό προσωπικό πού τό έπανδρώνει. Άδήριτη συγχρόνως θά είναι ή άνάγκη για μετασχηματισμό της αντιπροσωπευτικής πολιτικής δημοκρατίας σε μορφές άμεσης κοινωνικής και οικονομικής δημοκρατίας, π.χ. εργοστασιακά συμβούλια, αυτοδιοικούμενες μονάδες παραγωγής, κατά τό δυνατό με ήπιες και άνανεώσιμες πηγές ένέργειας, κ.λπ. Συστατικός όρος του σοσιαλιστικού χαρακτήρα του προβλεπόμενου μετασχηματισμού θά πρέπει νά είναι έξάπαντος ή μεταφορά έξουσίας από τή σφαίρα του πολιτικού στή σφαίρα της παραγωγής της κοινωνικής ζωής, ως χώρο συνειδητής και άυτενεργού δράσης των ίδιων των ύποκειμένων της.

κή παντοδυναμία και κίνδυνο άυθαιρεσίας από την πλευρά της. Κατά τή φάση αυτή θά παραμένει ο «στενός όρίζοντας του καπιταλιστικού δικαίου», κατ' άρχή γιατί θά επιβιώνει έλεύθερη αγορά και ο νόμος της άξίας, μέσα σε συνθήκες όχι πιά έκμετάλλευσης άλλ' ώστόσο άνισότητας, από όπου και ή άνάγκη συνεχούς έλέγχου του τρόπου λήψης των αποφάσεων και του περιεχομένου τους, θεσμικά κατοχυρωμένη. Η σοσιαλιστική κοινωνία δέν θά είναι μία έιδυλλιακή κοινωνία άνεμελιάς, στερημένη από κοινωνικές τριβές και αντιθέσεις, π.χ. μεταξύ φορέων της έξουσίας και έξουσιαζομένων, μεταξύ άνδρών και γυναικών, πλειοψηφίας και μειοψηφίας ή άκόμη για ζητήματα του όρθου πράττειν, όπως π.χ. ως προς την «ειρηνική» χρήση της πυρηνικής ένέργειας. Έλλείζουμε ώστόσο ότι θά είναι κοινωνία πού θά διακρίνεται για τή μαχητική διεύθετηση των προβλημάτων πού θά της κληροδοτήσουν τόσοι αιώνες ταξικής καταπίεσης και πολύπλευρης άλλοτρίωσης, καθώς έπίσης και των δικών της προβλημάτων.

Οί έλευθερίες στον καπιταλισμό είναι τυπικές, διότι τά έρεϊσματά τους, για νά μιλήσουμε κάπως σχηματικά, άνήκουν άπλως στο νομικό έποικοδόμημα. Στή σοσιαλιστική μετάβαση θά γίνουν αντίθετα ουσιαστικές, υπό τον όρο ότι θά ένωματωθούν «ύλικά» στίς καινούργιες κοινωνικές σχέσεις, μονάχα δηλαδή άν ή άσκησή τους, ή αντιπολίτευση, ή διαφωνία και πολυφωνία γίνεται καθημερινά και έξασφαλίζεται άντικειμενικά από τους μεταβατικούς θεσμούς. Τό δικαιο του άστικού παρελθόντος θά άπομαραθεί ένδεχομένως, όταν θά έχει έπιτευχθεί ή ικανότητα συνειδητής άναπαραγωγής της κοινωνικής συνύπαρξης και όρθολογικής ικανοποίησης των άναγκών σε μία κοινωνία πλέον κομμουνιστική. Μέχρις ότου αυτό δέν θά έχει άκόμη πραγματοποιηθεί, οι θεσμικές έγγυήσεις έλεύθερης άτομικής και συλλογικής δράσης θά είναι ένας έλάχιστος όπωσδήποτε άλλ' άναντικατάστατος φραγμός σε τυχόν άυθαιρεσία της έξουσίας.

Οί έλευθερίες πού έφερε μαζί της ή άστική επανάσταση, ή ισότητα και ή άδελφοσύνη, δέν είναι άξίες στενά καπιταλιστικές. Άνεξάρτητα από τον τυπικό τους χαρακτήρα υπό καπιταλιστικό καθεστώς, ο σοσιαλισμός δέν θά τις καταργήσει, αλλά θά τις υπερβεί διαλεκτικά, εμπλουτίζοντάς τες με ουσιαστικά περιεχόμενα. Καθόλου δέν πρόκειται έπομένως για δευτερεύοντα ζητήματα, για λεπτομέρειες, πού μέλλουν νά ρυθμισθούν καθ' όδόν από ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα. Ο σοσιαλισμός ή θά είναι κοινωνία έλεύθερης και δημοκρατικής άυτοπραγμάτωσης των ανθρώπων ή άπλούστατα δέν θά είναι καν σοσιαλισμός.

Η ΚΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Σε προέκταση μιας οικονομιστικής παραμόρφωσης του άθθεντικού πνεύματος του μαρξισμού, ή όποία έχει βεβαίως την ιστορία της, έχει θεωρηθεί τά τελευταία 100 χρόνια ότι ή γρήγορη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και ιδίως ή ταχεία έκβιομηχάνιση θά μπορούσε νά έξασφαλίσει από μόνη της στους ανθρώπους ένα καλύτερο μέλλον. Κατά παράδοξο τρόπο ή ύπερμαϊόδοξη αυτή προσδοκία συμ-

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Τί θά πρέπει νά γίνει με τίς έγγυήσεις έλευθεριών στή φάση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού; Στο κράτος της σοσιαλιστικής οικόδομησης πρέπει γενικά νά έξασθενήσει τό κράτος και πάντως όχι οι νομικές έγγυήσεις των έλευθεριών. Θά πρέπει νά περιορισθούν οι κατασταλτικές του λειτουργίες προς όφελος των οργανωτικών και ένός γενικότερου συντονιστικού σχεδιασμού. «Κατάργηση του δικαίου» θά σήμαινε πιθανότατα κρατι-

ΣΤΙΧΜΙΔΙΑ

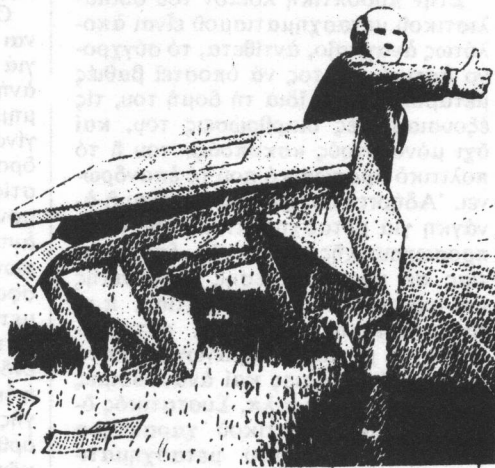
Μελίστας και μελιστάλακτη δικαιοσύνη

Γράφω, με αυτόν τον τίτλο, πριν από μερικά τεύχη για το μέλλον του Μελίστα και μάς φαινόταν μάλλον λαμπρό. Για αδικήματα που κάνουν ως δημόσιοι υπάλληλοι, επισημαίναμε, οι αστυνομικοί μπορούν κάλλιστα να καταδικαστούν, ακόμα και να αποταχθούν από την υπηρεσία. Κατά τη στιγμή του φόνου όμως, ο Μελίστας δεν ήταν δημόσιος υπάλληλος, ήταν καθεστώς. Καθεστώς που τά βάζει, με ρητές διαταγές των ανωτέρων του, με «πολιτική και κοινωνική αναταραχή». Καθεστώς λοιπόν και τό καθεστώς δεν μπορεί να καταδικαστεί αν θέλει να διατηρήσει τη συνέχειά του και τη δυνατότητα αναπαραγωγής του. Νά καταδικαστεί από τη δικαιοσύνη τουλάχιστον τη δική του. Σέ αυτό τό έπιπεδο, επισημαίναμε και τότε, η διάκριση των έξουσιων είναι καλή μόνο για την Άγωγή του Πολίτη. Και τή σκαπούλαρε χοντρικά ο Μελίστας. Και καταδικασαν τήν απόφαση πολλοί. Μιά καταδίκη όμως έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Έκείνη της Νεολαίας ΠΑΣΟΚ: «...ώστόσο ουτε η Νεολαία ΠΑΣΟΚ ουτε κανεις δεν μπορεί να υποκαταστήσει τό δικαστήριο και τούς ένόρκους στην πλήρη γνώση των γεγονότων και τήν εκτίμηση των νομικών στοιχείων που βάρυναν στην απόφαση». Νομικών, με τήν εφρεία λοιπόν έννοια, έννοει: πολιτικών δηλαδή, ιδεολογικών, κοινωνικών. Όχι,

νομίζουμε ότι η σώφρων Νεολαία ΠΑΣΟΚ θά μπορούσε κάλλιστα να υποκαταστήσει τό δικαστήριο...

Έξ ιδίων...

Κατά τά άλλα η Βαγγελιώ Βογιατζή και τό παιδί της

κλείνουν χρόνο στη φυλακή. Όχι για κάτι που έκαναν παρά γιατί γνώριζαν κάποιους άλλους. Η πλήρης ποινικοποίηση των προσωπικών σχέσεων διά του τερατουργήματος της «συλλογικής εθύνης» (και ιδού η... «πολιτικοποίηση του ιδιωτικού»). Άλλά η δικαιοσύνη μοιραία κρίνει έξ ιδίων τά άλλότρια: μόλις παραπάνω δεν είπαμε ότι η υπόθεση Καλτζέα αποτελεί συλλογική εθύνη αστυνομίας, δικαιοσύνης και κυβέρνησης;

Παιδαγωγικά

Και μία και τό 'φερε η κουβέντα στά

αστυνομικοδικαστικά, άς πούμε και για τήν περίπτωση 18 παιδιών που είχαν πιαστεί τό '84 στά Έξάρχεια σέ κάποια άνθροπεπεισόδια. Στά πλαίσια των «επιχειρήσεων Άρετή». Τέσσερα χρόνια τώρα και ή δίκη έχει όριστεί 15 (δολογράφος: δεκαπέντε) φορές. Συνεχώς αναβάλλεται, άλλοτε γιατί δεν κλητεύονται νομίμως κάποιοι μάρτυρες, κάποιοι κατηγορούμενοι, γιατί κάποια παιδιά είναι πιά φαντάροι κ.λπ. Μαζεύονται όλοι λοιπόν στό δικαστήριο, μαγκωμένοι όσο νά 'ναι, και μετά φτού κι άπ' τήν άρχή. Νά παρατείνεται ό φόβος τής πιθανής καταδίκης, σου λέει, νά τούς κρατάμε σέ έκκρεμότητα. Όπως νά πρόκειται για μία από τις «μεθόδους ψυχικής υγείας», που λέμε σέ άλλο σημείωμα.

...«κατά πρόσωπον και πραγμάτων»

Άλλά υπάρχουν και χοντρώτερα. Μετά τήν επικύρωση από τή Βουλή τής «Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τήν Καταστολή τής Τρομοκρατίας» (του 1977), ή κυβέρνηση προώθησε στά μουλωχτά προεδρικό διάταγμα που ιδρύει τήν 'Υποδιεύθυνση Άντιμετώπισης Ειδικών Έγκλημάτων Βίας. Στά πλαίσια, όλα αυτά, των αποφάσεων των ύπουργών Δημόσιας Τάξης τής ΕΟΚ (TREV1). Η εδαγής ύπηρεσία συλλέγει «πληροφορίες και παρακολουθεί τή

δραστηριότητα ατόμων και κυρίως οργανωμένων ομάδων ήμεδαπών και άλλοδαπών» (ρωτρίστε Τούρκους, Κούρδους και Φιλιπινέζους, νά δείτε αν περίμεναν πρώτα οι άρχές τήν ίδρυση τής ύπηρεσίας...). Στά πλαίσια αυτά άπολαμβάνει «πλήρους επιστημονικής και εργαστηριακής στήριξης με πλήρη έξοπλισμό» (όχι, μάνα μου). Η δικαιοδοσία της επέκτείνεται σέ όλη τήν επικράτεια, «δυναμένη νά δράσει έκτός των όρίων τής τοπικής τής άρμοδιότητας προκειμένου νά επιτυγχάνεται τό μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα εύκνησίας και άποτελεσματικότητας». Και όλα τούτα «για τήν πρόληψη (προσέξτε: τήν πρόληψη) και καταστολή ενεργειών που στρέφονται με χρήση βίας κατά τής ασφάλειας του κράτους, του δημοκρατικού πολιτεύματος, κατά προσώπων και πραγμάτων». Ξαναπροσέξτε: κατά πραγμάτων. Είναι προφανές ότι όλοι έμπίπτουμε πλέον στίς άρμοδιότητες τής ύπηρεσίας (βοηθούσης και τής 17 Νοέμβρη και λοιπών συναφών ιδρυμάτων). Νομίζαμε ότι τά 'χαμε δεί όλα, φαίνεται όμως ότι ό πραγματικός πόλεμος τής «τρομοκρατίας» και τό γνωστό από τή Γερμανία κυνήγι των «συμπαθούντων» τώρα μόλις άρχίζει. Που βλέπετε «διώξεις πολιτικών φορέων και μεμονωμένων ατόμων»; — ρώτησε ό κυβερνητικός εκπρόσωπος.

Χιλιάδες κεφάλια, στή μέση Έσύ

...«Είναι στιγμές που θυμίζει τόν παλιό Παπανδρέου» (Μαρούδας). Περίεργο πράμα: έμεις ό παλιός μάς θυμίζει από τότε τόν καινούργιο.

...«γιατί λείπει ό πρωθυπουργός τόσοσν καιρό, και άμέσως όταν του έλεγα τό τάδε θέμα, τό 'πιανε άμέσως». Έδινε άμέσως τήν κατεύθυνση» (Κουτσόγιωργας). Γιατί δεν

δοκιμάζεις και τό άνάποδο, κύριε Μένιο; Δώστου τήν κατεύθυνση νά δώμε άν θά βρεί τό θέμα.

*

...«Θά πάμε στήν ύποδοχή μέ τήν ίδια πίστη πού πήγαμε και τό '74» (Γεννηματάς). "Όπως άλλοι θά στηρίξουν μέ τήν ίδια πίστη μιá κυβέρνηση «πού θά παίρνει θετικά μέτρα».

*

...«Μόλις ό πρωθυπουργός πληροφορήθηκε στό Λονδίνο για τόν σεισμό, έδωσε άμέσως έντολή νά κινητοποιηθεί ό κρατικός μηχανισμός». «Μόλις ό πρωθυπουργός πληροφορήθηκε στό Λονδίνο για τό ναύαγιο, έδωσε άμέσως έντολή νά κινητοποιηθεί ό κρατικός μηχανισμός» (κυβερνητικές άνακοινώσεις). Καί αυτός κινητοποιήθηκε άμέσως.

Έπομένως ζήτημα άναπλήρωσης δέν ύφίσταται. Του κρατικού μηχανισμού, έννοούμε.

Κατατεμαχισμοί

Γιά τή δίκη του Φραντζή πού κατατεμάχισε τή γυναίκα του γράφει ή Πρώτη: «Δείγμα τών ήθών μας ή νοσηρή περιέργεια του πολυπληθούς άκροατηρίου. (...) Η συμπεριφορά ενός άκροατηρίου πού τέρπεται, πού άρέσκειται στις φριχτές λεπτομέρειες ενός ειδησεοφύτου εγκλήματος. Έμεις λέμε: 'Αξίζει ή δίκη αυτή νά προβληματίσει (...) και από τήν πλευρά της 'κοινωνικής' συμπεριφοράς τών θεατών, του άκροατηρίου, της κοινής γνώμης». Πού τά λέει όλα αυτά; Σε μιá γωνίτσα, έντός πλαισίου, στό σαλόνι της τό έξ όλοκληρού άφιερωμένο στή δίκη, όπου περιγράφονται τά πάντα μέ τό νί και μέ τό σίγμα μέ συνοδεία τεσσάρων έγχρωμων εικόνων. Η έννημέρωση του κοινού κατά τά γούστα του έχει τά πρωτεία. Στή γωνίτσα, για τούς άπαιτητικούς, άσκοουμε και όλίγη από κοινωνική κριτική στό υπόλοιπο δισέλιδο.

Τά προβλήματα της παιδείας...

Τό πανεπιστήμιο Θράκης δέν είναι σε θέση νά δεχτεί τούς νέους φοιτητές στό Τμήμα της 'Ιατρικής, πού βρίσκεται στήν 'Αλεξανδρούπολη. Κι αυτό, γιατί τό ρήμα «βρίσκεται» χρησιμοποιείται έδώ μέ μεταφορική σημασία. Λείπουν τά κτίρια, λείπουν τά εργαστήρια ού μήν αλλά και τά λεφτά, οί παραχωρήσεις χώρου για τίς έγκαταστάσεις άνακαλούνται λόγω «ιδιωτικών συμφερόντων», ένώ τό μόνο παρήγορο είναι ό άριθμός τών διδασκόντων: είναι δύο, κι έτσι ύπάρχει τουλάχιστον πάντοτε άντικαταστάτης σε περίπτωση καλύματος του ενός. Τό πρόβλημα λυνόταν μέχρι τώρα μέσω του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης πού φιλοξενούσε τούς έπίδοξους γιατρούς, αυτό όμως δέν άντέχει άλλο. Νά μεταφερθούν σε άλλα ΑΕΙ, προτείνει. "Αν μάς διασκορπίσετε σε άλλα πανεπιστήμια μέ διαφορετικά προγράμματα σπουδών πώς διάολο θά προσαρμοστούμε άν —λέμε, άν— πάμε κάποτε στή Θράκη, διαμαρτύρονται οί φοιτητές. Έμεις πάντως στό Τμήμα 'Ιατρικής στή Θράκη δέν τούς δεχόμαστε, επιμένει ό πρόεδρος του Τμήματος: «τό θέμα δέν είναι ότι θά βγούν άπλώς κάποιοι κακοί επιστήμονες, τό θέμα είναι ότι θά κινδυνέψουν ζωές». 'Αλλά τό ύπουργείο Παιδείας άσχολείται μέ τήν παιδεία, ιδρύει πανεπιστήμια, οργανώνει έξετάσεις, προκηρύσσει θέσεις, τί τό ενδιαφέρουν οί ζωές; Μέ αυτές άσχολείται τό ύπουργείο 'Υγείας.

...και οί άστραπιαίες αντιδράσεις του ύπουργού...

Για νά πούμε όμως και του στραβού τό δίκιο, τό ύπουργείο Παιδείας και ό ευαίσθητος επικεφαλής του δέν μένουν άσυγκίνητοι άπό

τά προβλήματα της Παιδείας. Νά, μόλις προχτές, οί κ.κ. Παπανδρέου και Στάθης άνακοίνωσαν ότι από τήν Γ' Γυμνασίου θά εισαχθεί νέο μάθημα, εκείνο του «άθλητικού προσανατολισμού». Καί όχι μόνο αυτό, αλλά θά ενισχυθεί και ή 'Αγωγή του Πολίτη μέ νέα διδακτέα ύλη «σωστής άθλητικής συμπεριφοράς στα γήπεδα». 'Αγωγή του Πολίτη, 'Αγωγή του 'Οπαδού, κοντά είναι, κι από κεί ένα βήμα ή 'Αγωγή του Χούλιγκαν. Τό ύπουργείο Παιδείας κάνει ό,τι μπορεί.

...και άλλων...

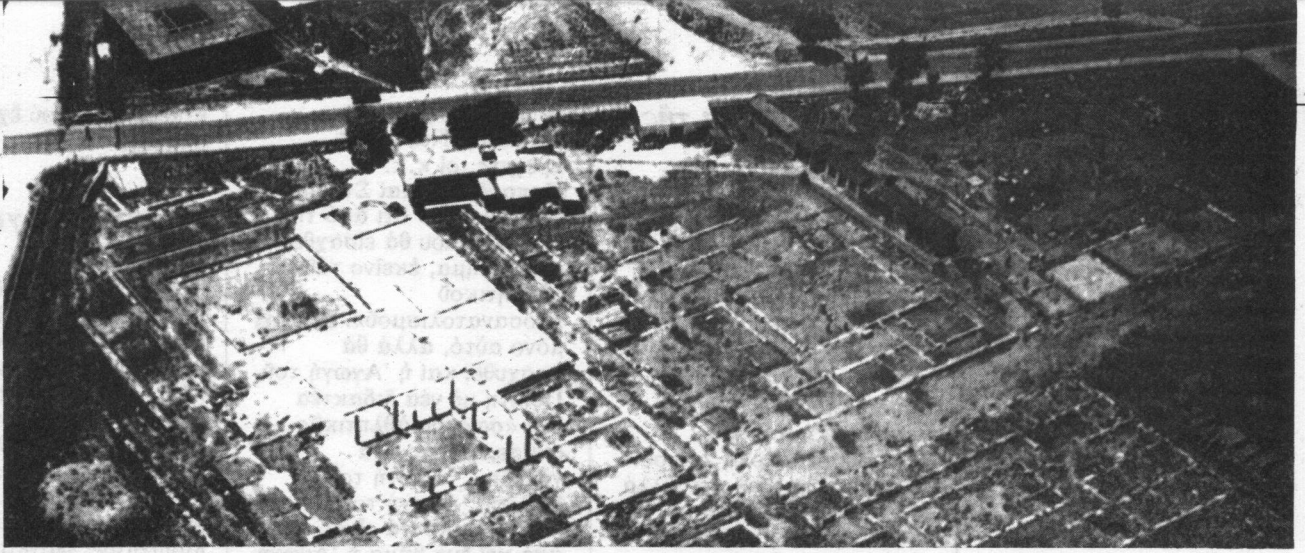
Δέν είναι τό μόνο. Πρό ήμερών άκούσαμε από τήν τηλεόραση για κάποιο σηλοδαίο πρόγραμμα στα πλαίσια τών «Μεθόδων 'Αγωγής 'Υγείας» (πάλι αυτή ή άγωγή), τριετές και μέ θαυμαστά άποτελέσματα. Τό ένλόγω πρόγραμμα έπιλαμβάνεται της «ψυχικής υγείας» τών μαθητών και καταπολεμάει, λέει, τίς «άντικοινωνικές συμπεριφορές» —μέ ήδη θεάρεστα άποτελέσματα, λέει— στις όποιες συμπεριλαμβάνονται, λέει, οί άποβολές και τά σκασιαρχειά. Για σταθείτε, ρέ παιδιά. Καλά νά παίρνετε φοιτητές χωρίς νά ξέρετε τί νά τούς κάνετε, καλά νά τούς φοράτε άθλητικές φόρμες σαν στολές. 'Αλλά νά θέλετε νά μάς πείτε ότι τό σκασιαρχειό είναι «άντικοινωνική συμπεριφορά»; "Ότι άρα τά παιδιά εκείνα, όλα δηλαδή, πού από καταβολής σχολείου, σε Βορρά και Νότο, σε καπιταλισμούς και σοσιαλισμούς, λευκά, κίτρινα και μαύρα, ψάχνουν τή στιγμή και τήν ώρα για τήν κοπάνα, τό χαβαλέ, τή γλυκιά παρανομία, τήν άντίσταση, τό παιχνίδι, τό σκασιαρχειό, ότι τά παιδιά αυτά, όλα τά παιδιά του κόσμου δηλαδή, έχουν προβλήματα «ψυχικής υγείας»; Πάλι καλά νά λέτε πού δέν έχουν, μέ τέτοιους «ψυχικώς υγείς» και διόλου «άντικοινωνικούς»

έγκεφαλους πού έχουν μπλέξει...

...και τρέχα γύρευε

'Υπάρχει όμως και τό Πολυτεχνείο. Έκει, άναταραχή και λόκ άουτ. Αίτια ή διαμάχη για τό πόσα μαθήματα μπορούν νά πάρουν οί φοιτητές σε κάθε έξάμηνο. Δηλαδή τό πόσες ώρες επιτρέπεται νά «παρακολουθούν». Στή βάση της ρήξης φοιτητών-καθηγητών φαίνεται ότι βρίσκεται μιá κοινή-παραδοχή-συνενοχή: οί έξετάσεις είναι τό πάλν, ή υπόλοιπη εκπαιδευτική διαδικασία δέν είναι τίποτα. Οί διδάσκοντες λοιπόν επιμένουν ότι οί φοιτητές δέν μπορούν νά πάρουν άπερίοριστο άριθμό μαθημάτων, έπομένως και ώρών. Ξέρουν ότι άν έτσι γίνει, οί φοιτητές έχουν τή δυνατότητα πράγματι νά τά περάσουν όλα. 'Αλλά τότε θά φανεί περίτρανα ότι τά μαθήματα δέν άποτελούν προϋπόθεση για νά περάσεις τίς έξετάσεις.

"Αρα προς τί ή διδασκαλία; "Όταν έξετάσεις θά πεί «έχουμε από κεί ως εκεί» ό όποιοσδήποτε μπορεί νά γράψει «καλά». Έπομένως ή έπιμονή στον περιορισμένο άριθμό ώρών, χωρίς άλλαγή της όλης σύλληψης του τί σημαίνει εκπαιδευτική διαδικασία και «έξετάσεις» και χωρίς τήν ύλική, άψυχη και έμψυχη, δυνατότητα για κάτι τέτοιο, δέν σημαίνει παρά τήν προσπάθεια νά μήν θιγούν τά κακώς κείμενα, μιá επί της διαδικασίας παρέμβαση, μιá τεχνητή, δηλαδή τυπική «άναβάθμιση» της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Οί φοιτητές από τή μεριά τους ζητούν άπλως νά νομιμοποιηθεί ή δεδομένη κατάσταση: άφου περνάω τά μαθήματα, τί σε νοιάζει έσένα άν παρακολουθώ; "Αν δέν σπάσει αυτή ή συνενοχή πού τείνει όλοένα και περισσότερο νά καταντήσει τό Πολυτεχνείο άπό έξεταστικό κέντρο, τά προβλήματα μονίμως θά παραμένουν τέτοια και παρόμοια. 'Αλλά κάτι τέτοιο δέν μπορούν νά τό καταφέρουν ούτε μόνοι οί φοιτητές ούτε μόνοι οί διδάσκοντες...

ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

Ο αρχαιολογικός χώρος και εϋρήματα

του Δημήτρη Κωσταντίου

Σ' αϋτόν τόν καταϊγισμό γεγονότων καί συνακόλουθων έρμηνειών, ό ανυποψίαστος άκροατής, τηλεθεατής, άναγνώστης, πολίτης τέλος πάντων, γίνεται κοινωνός ενός κύριου χαρακτηριστικού τής έποχής μας: τής κίβδηλης συνείδησης. Ή άληθοφάνεια τών γεγονότων καί τών έρμηνειών είναι μοναδική. Ή από πρώτη ματιά, όλοι έχουν δίκιο. Τό ΥΠΠΟ πού προωθεί έκδηλώσεις ώστε να μαζέψει χρήματα για τό Μουσείο τής Ήκρόπολης. Οί κάτοικοι τής Βεργίνας πού θέλουν Μουσείο. Ή καθηγητής Ήνδρόνικος πού λέει ότι «...ή άνασκαφή δέν είναι σκάλισμα στό χώμα». Ή κ. Δωρής όταν αναφέρει ότι «όλοι συντέλεσαν τελικά στην ύποκατάσταση τών άναμενόμενων νέων πολιτιστικών άξιών μιας κοινωνίας...» (μέ) «τά πομπώδη καί κούφια λόγια, από τήν πολιτική τής προσωπικής προβολής καί του star-system, ...του συμβιβασμού μέ τά παντοειδή κατεστημένα στό χώρο του πολιτισμού τής τέχνης καί τής έρευνας...». Ή Χ. Κιοσσέ όταν λέει ότι «...είναι άφελές όμως να νομίσουμε ότι ή διακοπή μιας έπιστημονικής άνασκαφής μπορεί να δικαιολογηθεί για χάρη ενός μουσείου».

Όταν όμως όλα τοποθετηθούν στο πραγματικό τους πλαίσιο, τότε βέβαια καί οι έρμηνείες είναι διαφορετικές. Φαίνεται άναγκαίο, σήμερα, ή κριτική ματιά να φθάνει σε βάθος, ώστε να άνιχνεύει καί να φέρνει στο φώς κυρίως τή σιωπή πού καλύπτει τά πραγματικά προβλήματα. Από τήν άλλη, να άποκρυπτογραφεί καί να ά-

πό σημαντικά γεγονότα συνέβησαν τούς τελευταίους μήνες, πού τά συνδέει ή λέξη Μουσείο αυτό τό «...περίεργο ίδρυμα πού άπαντάμε στον πολιτισμό μας», όπως έλεγε πριν 48 χρόνια ό Θ. Μουστοξύδης.¹ Τό ένα γεγονός είναι οι έκδηλώσεις για τό Μουσείο τής Ήκρόπολης. Τό άλλο, ή διακοπή στη Βεργίνα τής άνασκαφής του καθηγητή Μ. Ήνδρόνικου από τούς κατοίκους τής περιοχής, με αίτημα τήν άνέγερση Μουσείου καί τήν έκθεση εκεί τών εϋρημάτων. Σχετικά με αυτά τά γεγονότα, πολλά γράφτηκαν στον τύπο. Περιορίζομαι στο σχολιασμό δύο χαρακτηριστικών δημοσιευμάτων. Του άρθρου του κ. Μιχ. Δωρής, τής Γεν. Γραμματέα του Ήπουργείου Πολιτισμού, μέλους τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ καί πολιτιστικού συμβούλου του πρωθυπουργού με τίτλο «Βεργίνα καί Αύστραλία» στα Νέα τής 27.8.88, καί τής κ. Χαράς Κιοσσέ στο Βήμα τής 4.9.88 με τίτλο «Βεργίνα. Ή καυγάς δέν είναι για τό Μουσείο».

ποκαλύπτει τά πραγματικά νοήματα τών λέξεων. Ή «βιομηχανία τής συνείδησης» ρίχνει τά πλοκάμια της κι εδώ, για να άλλοώσει τήν πραγματική σημασία τών γεγονότων. Άς τά δοϋμε λοιπόν.

Κατ' αρχήν, μπαίνω έντονα στον πειρασμό να μην αναφερθώ στις έκδηλώσεις για τό Μουσείο τής Ήκρόπολης, άφου ένας «επαίων» όπως ό κ. Μ. Δωρής αναφέρει ότι «(τό ΥΠΠΟ) ...κατά τήν πάγια πρακτική τής ήγεσίας του άσχολεται περισσότερο με έκδηλώσεις καί κοσμικότητες ή με τήν ύψηλου επιπέδου διεθνή περιφορά του δίσκου τής έπαιτείας, ώστε να κατασκευαστεί τό Μουσείο τής Ήκρόπολης...» ή «...για τήν στήριξη κάποιων πολιτικής με έντονα προσωπικά κτήρια καί άυταρχικές έπιλογές».

Λέει, δυστυχώς, πολλές άλήθειες τό άρθρο του κ. Δωρής. Όμως ό έντονα προσωπικός τόνος καί ή πολεμική έναντίον τής ήγεσίας του ΥΠΠΟ, μέσα από χρόνια ένδοκομματική μάχη έξουσίας στο χώρο του πολιτισμού, τον ώθει να θέτει σε δεύτερη μοίρα τό πιο σημαντικό, πού τό αναφέρει καί ό ίδιος. Τό θέμα τής «μουσειακής πολιτικής». Τό πρόβλημα λοιπόν δέν είναι τό Μουσείο τής Ήκρόπολης. Παρά τις όποιοσδήποτε ένστάσεις καί προβληματισμούς πού είδαν τό φώς τής δημοσιότητας, κινδυνεύουμε να χάσουμε τό δάσος, αν έστιάσουμε τήν κριτική μας στο σημείο αυτό.

Ή μουσειακή πολιτική είναι λοιπόν τό ζητούμενο, πού θα περιλάβει στη στρατηγική της τήν ίδρυση νέων Μουσείων, σύμφωνα με τις σύγχρονες προδιαγραφές τής μουσειολογίας καί τις ιδεολογικές συντεταγμένες πού θέτει μία σοσιαλιστική προοπτική.

Ταυτόχρονα, θα θέτει τούς ίδιους στόχους για τήν τραγική έλληνική μουσειακή πραγματικότητα. Γιατί τά

Μουσεία απαιτούν σήμερα τίς πιά σύγχρονες τεχνικές προδιαγραφές, μά πιά πολύ απαιτούν στόχους και προοπτικές.

Η Ιστορία τους βρίθει από ιδεολογικές ακροβασίες.² Ποιά όμως είναι ή κατάσταση τών ελληνικών Μουσείων σήμερα; Έκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, μπορούμε νά μιλάμε μέ σχετική βεβαιότητα γιά Μουσεία-άποθήκες.

Γιά Μουσεία-έκθετήρια «ώραίων αντικειμένων».³ Ψυχροί και άποθητικοί χώροι στους οποίους τό χειμωνιάτικο κρύο συναγωνίζεται τήν καλοκαιρινή ζέση. Άν ξεφύγει κανείς από μία «ιστορικήζουσα» και «αίσθητική» προσέγγιση τών ελληνικών Μουσείων,⁴ τότε θά διαπιστώσει ότι πολύ απέχουν από τούς τρεις ρόλους πού επωμίζονται νά παίξουν, μέ τή σύγχρονη σημασία του όρου. Τόν ψυχαγωγικό, τό παιδευτικό και τόν επιστημονικό.⁵ Καί οι τρεις ρόλοι μεταφράζονται στήν ελληνική πρακτική τό συνωστισμό αντικειμένων σέ άκαλαίσθητες προθήκες, στήν έλλειψη πληροφοριών και στήν προσπάθεια μεταμόρφωσης του επισκέπτη σέ τεχνοκριτικό ή μεταφραστή τών λέξεων πρόχους ή λήκυθος. Η έρώτηση είναι εύλογη. Τά ελληνικά Μουσεία αποβλέπουν «...στήν ανάπτυξη του άτομου και στή γόνιμή του ένταξη στήν ανθρώπινη κοινότητα...» ή «...στήν ανακάλυψη τής αίσθητικής συγκίνησης και άπόλαυσης...» όπως προτείνουν τά συμπεράσματα του Διεθνούς Συμποσίου, του ICOM (Παρίσι 1964) γιά τόν παιδευτικό και πολιτιστικό τους ρόλο;⁶

Ο όρισμός του Μουσείου σύμφωνα μέ τό άρθρο 3 του καταστατικού του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων είναι σαφής. «Μουσείο είναι ένα ίδρυμα μόνοιμο, μή κερδοσκοπικό στήν ύπηρεσία τής κοινωνίας και τής ανάπτυξης τής, άνοικτό στό κοινό· τό Μουσείο κάνει έρευνες σχετικές μέ τά υλικά τεκμήρια του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, τά συλλέγει, τά διατηρεί, τά κοινοποιεί και ιδίως τά εκθέτει γιά μελέτη παιδεία και ψυχαγωγία».⁷

Χρειάζεται λοιπόν συγκεκριμένο σχέδιο —συνήθως τό λένε πολιτική— γιά τήν αλλαγή του χαρακτήρα τών ελληνικών Μουσείων. Μπροστά στίς απαιτήσεις μιάς κοινωνίας διαφορετικής από αυτή πού ζούμε, μά και πιά πεζά, μπροστά στίς προκλήσεις του μέλλοντος (ας θυμηθούμε πρόχειρα τίς χρονολογίες 1992 ή 2000 πού άκούμε καθημερινά) ο στόχος γιά ένα σύγχρονο⁸ Μουσείο στήν ύπηρεσία τής κοινωνίας, φαντάζει πιά επίκαιρος παρά ποτέ. Ίδου λοιπόν τό πρόβλημα πρόκληση προς όλους τούς άμεσα ή έμμεσα ενδιαφερόμενους. Ποιός όμως δέν είναι «ένδιαφερόμενος» σέ ένα τέτοιο θέμα; Είναι όμως δευτερεύουσα ή

προσωπική κατάφαση και τό ένδιαφέρον του άπλου πολίτη;

Πιστεύω ότι είναι κύριο τό ένδιαφέρον τών οργανωμένων φορέων τής κοινωνίας. Θά σταθώ, προς τό παρόν, στα κόμματα, πλησιάζοντας έτσι και τήν προσέγγιση του κ. Δωρή.

Τά κόμματα και οι κινήσεις τής Άριστερής θά έπρεπε νά είναι άναρπτικά και σ' αυτό τό θέμα. Όχι στοχεύοντας σέ μία συγκεκριμένη κυβερνητική τακτική, αλλά θέτοντας στόχους και προτεραιότητες.

Μέ βάση μία πολιτική πού θά ξεπερνά κυρίαρχες αντίληψεις και πρακτικές ως προς τά πολιτιστικά ζητήματα και γιά τό θέμα πού μās άφορά, τό ρόλο τών Μουσείων, νά ενεργοποιήσουν τά μέλη τους και τήν κοινωνία. Νά προτείνουν και νά άγωνιστούν γιά κάτι διαφορετικό. Ο «συλλογικός διανοούμενος» όμως κοιμάται τόν ύπνο του δικαίου. Στα όνειρά του μηρυκάζει άστικά φληναφήματα ή κοινοτοπίες γιά «άλλη πολιτιστική πολιτική» και πέραν τούτου ούδέν. Η ιδεολογική φτώχεια τής Άριστερής⁹ στον πολιτιστικό τομέα, γαλουχεί τή μίζερια και τήν πλήρη τουριστικοποίηση του άδριο.

Άς έθλουμε τώρα στό ΠΑΣΟΚ πού τό μέμφεται τά μέγιστα ο κ. Δωρή. Αναφέρει χαρακτηριστικά. «Υπάρχει και ο κομματικός φορέας (δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ) πού έτσι κι άλλως είτε άνέχεται αυτές τίς καταστάσεις είτε έδειξε άπαράδεκτη άδυναμία νά χαράξει και νά επιβάλει τήν πολιτιστική πολιτική πού είχε υποσχεθεί στό λαϊκό κίνημα». Τό πρόβλημα έδώ άκριβώς έγκειται. Άλλο οι υποσχέσεις στό λαϊκό κίνημα και άλλο οι στόχοι και οι άρχές πού είναι ήδη κατάκτηση του κόμματος, πού έχουν ήδη γονιμοποιήσει τήν κοινωνία, ώστε τίς όλοποιεί όταν πάρει στα χέρια του τήν έξουσία. Δέν είναι λοιπόν ζήτημα «άδυναμίας» ή «επιβολής», αλλά δυνατότητα έπεξεργασίας μιάς άλλης πολιτιστικής αντίληψης. Καί αυτή ή δυνατότητα δέν ξεπηδά ξαφνικά όπως ή Άθηνά από τό κεφάλι του Δία. Έτσι, ή άπευθείας κατηγορία στήν ήγεσία του ΥΠΠΟ, πού δέν είχε «τήν ικανότητα νά συγκροτήσει και νά εφαρμόσει μία πολιτιστική πολιτική και μία πολιτική έρευνας σύμφωνα μέ τούς ευρύτερους στόχους τής ΑΛΛΑΓΗΣ...» προσγειώνεται στίς πραγματικές τής διαστάσεις.

Σέ μία προσωπική δηλαδή διαμάχη και έχθρότητα πού ξεφεύγει από μία ψύχραιμη άνάλυση του πολιτιστικού μας προβλήματος. Τό τελευταίο, όπως αναφέραμε και πιά πάνω, είναι αρκετά δύσκολο γιά νά λυθεί μέ διακηρύξεις και έπιθυμίες. Έχει τίς ρίζες του στο δράμα τής κοινωνίας πού οϊκοδομείται. Όταν τό δράμα ταυτίζεται σήμερα μέ τή μαγική λέξη «Άνά-

πτυξη», τότε εύλογα και δίκαια οι κάτοικοι τής Βεργίνας βαφτίζουν τήν έπιτροπή Άγώνα γιά τό Μουσείο τής Βεργίνας «Έπιτροπή γιά τήν άνάπτυξη τής Βεργίνας». Έχει δίκιο ή κ. Κιοσσέ πού λέει ότι «...ο καυγάς δέν είναι γιά τό Μουσείο» αλλά «...γιά έστιατόρια, καφετέριες και ξενοδοχεία πολλών άστέρων». Αναρωτιέμαι όμως ποιό είναι οι φταίχτες; Ο Γ. Μαργαρίτης¹⁰ διαπιστώνει «μικρομε-

2. Τά άρθρα τών Δημ. Τριανταφυλλόπουλου, Ο Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης και ή τέχνη τής Όρθοδοξίας, Φώτα Όλόφωτα. Ένα άφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και τόν κόσμο του, Άθήνα 1982, σ. 177 έξής. Του ίδιου, Βυζαντινό Μουσείο Άθηνών. Άπό τόν ευσεβισμό στον αισθητισμό (ή μικρός αντιρρητικός ύπερ του Άλέξανδρου Παπαδιαμάντη), Βυζαντινός Δήμος 1, 1987, 119-128 και τής Όλγας Γκράτζιου. «Άπό τήν ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου. Τά πρώτα χρόνια», Μνήμων, τόμ. 11, Άθήνα 1986, 54-73, θίγουν καιρίαι τίς ιδεολογικές περιπέτειες του Βυζαντινού Μουσείου.

3. Δ. Κωνσταντίου, «Όταν οι Έλληνες δέν επισκέπτονται τά μουσεία», Δεκαπενθήμερος Πολίτης, τεύχος 72, 6.8.86.

4. Τά ελληνικά Μουσεία, Έκδοτική Άθηνών 1974, μέ περιγραφή τών Μαν. Άνδρόνικου, Μαν. Χατζηδάκη και Β. Καραγιώργη. Έξαιρετικά ένδιαφέρον τό βιβλίο τής Άγγ. Κόκκου, Η μέριμνα γιά τίς αρχαιότητες στήν Ελλάδα και τά πρώτα Μουσεία, Άθήνα 1977.

5. P. Pradel, «Τά Μουσεία, στό Ιστορία και μέθοδοι τής» τής Encyclopédie de la pléiade, τόμ. Γ, Άθήνα 1987, έκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Έθνικής Τραπέζης, 83-131 μέ βασική βιβλιογραφία.

6. Η βιβλιογραφία από τήν ευρωπαϊκή έμπειρία, είναι σημαντική. Περιορίζομαι σέ σημαντικές επισμάνσεις από τίς έκδόσεις του ICOM και του Συμβουλίου τής Ευρώπης. L.H. Zetterberg, Rôle des musées dans l'education des adultes, έκδ. ICOM 1970. Le musée au service des hommes aujourd' hui et demain, Πεπραγμένα του 9ου Γεν. Συνεδρίου του ICOM, έκδ. ICOM 1971. Le musée et le monde moderne, Πεπραγμένα του 10ου Γεν. Συνεδρίου του ICOM, Colloque, sur le rôle des Musées dans l' education et l' action culturelle, Μόσχα - Λένινγκραντ, 14-21 Μαΐου 1968. Capart, Le Rôle social des musées, Mousseion 1930, 219-238. B. Gilman, The museum au un instrument of cultural inovation, Cen. de l' Europe, Strasbourg 1978.

7. Στ. Παπαδόπουλου, Άπό τίς τοπικές συλλογές στα σύγχρονα Μουσεία, Άθήνα 1978.

8. Βλέπε τίς έπεξεργασίες και προβληματισμούς γιά ένα σύγχρονο Μουσείο στήν Αρχαιολογία, τεύχος 16, Αδγ. 1985. Επίσης Δ. Πάλλα, Έναρκτήρια όμιλία στήν Α' Συνάντηση Μουσειολογίας, Πρακτικά, Άθήνα 1984, σ. 21. Οι έξαιρετικές άνακοινώσεις και ο ένδιαφέρων διάλογος αυτής τής συνάντησης, προξενούν άκόμα πιά μεγάλη θλίψη, άφου τό συγκρίσιμο μέγεθος είναι ή ελληνική πραγματικότητα.

9. Δ. Κωνσταντίου, «Η έννοια και ή προοπτική τής προστασίας τών μνημείων», Πολίτης τεύχος 83(11) Σεπτ. '87, σ. 34.

10. Πολίτης, τεύχος 94, Σεπτ. 1988, σ. 8-9.

σαία δράματα που όλα τα επιτρέπουν, που μετατρέπουν την κάθε αξία σε καταναλωτικό αγαθό, που βλέπουν τον κόσμο μονάχα μέσα από το ερώτημα «και μεις τι θα βγάλουμε;». Νομίζω ότι δεν αρκεί μόνο η διαπίστωση αφού οι διάφορες «Λαρισσοποιήσεις» ή «Βεργινοποιήσεις» θά επαναλαμβάνονται όσο οι καπιταλιστικές αξίες με προμετωπίδα την «ανάπτυξη» θά κυριαρχούν σ' αυτόν τον τόπο. Είναι άφελές, πιστεύω, να επικαλούμαστε «ευγενείς σκοπούς» όπως ένα Μουσείο ή την προστασία των μνημείων. Ο εργολαβισμός δεν έχει όρια ούτε σύνορα. Είναι μία συγκεκριμένη ιδεολογία που συντριβεί ανελέητα, ευγενείς και μη ευγενείς σκοπούς. Ανατρέπεται μόνο με μία νέα ιδεολογία και πρακτική, που θά γίνεται σιγά σιγά κτήμα της κοινωνίας.

Σ' αυτή τη νέα αντίληψη θά έχει θέση και «τό πρόγραμμα... ή μελέτη... και ή έρευνα» που επικαλείται ο καθηγητής Ανδρόνικος. Σήμερα δεν πρέπει να είναι κανείς άνυποψίαστος.

Η επιστημονική έρευνα διαπερνάται από τις αντιφάσεις της κοινωνίας και της αναλογεί σημαντικό μερτικό στην άρση αυτών των αντιφάσεων. Ο άγνος και παρθένος επιστημονισμός είναι ένα από τα κραταιά μετερίζια του αστισμού και στον τόπο μας. Άλλά γιατί να παίρνει κανείς μονόπλευρα τά πράγματα; Δεν μιλήσαμε για αντιθέσεις; Ο πρόεδρος της κοινότητας Βεργίνας δεν μίλησε κατ' αρχάς για την προστασία και συντήρηση των βασιλικών τάφων και των μνημείων της Βεργίνας; Εγώ θά προσθέσω και την ανάδειξη. Προχώρησαν λοιπόν όλα αυτά ώστε δίκαια να ρίχνει κανείς του λίθο του αναθέματος; Για πόσο καιρό οι λαμαρίνες και τά συρματοπλέγματα θά κλείνουν τό χώρο; Και ύστερα. Τι θά πει «πιέσεις των τοπικών παραγόντων» από τη μία και «βούληση της κεντρικής εξουσίας» από την άλλη που αναφέρει ή κ. Κιοσσέ.

Η μανιχαϊστική λογική ήταν πάντα ή πιο εύκολη. Πιο δύσκολο είναι να επιχειρηματολογήσει κανείς πειστικά για τό λόγο που πρέπει τά ερήματα της Βεργίνας να εκτίθενται στη Θεσσαλονίκη και όχι σε ένα σύγχρονο Μουσείο στη Βεργίνα.

Ξεχάσαμε τη σπουδαιότητα του χώρου και όχι μόνο των ερημάτων; Ξεχάσαμε τις αρχαίες Αιγές; Ξεχάσαμε τη βασική αρχαιολογική αρχή ότι τά ερήματα είναι αναπόσπαστο στοιχείο του χώρου από τον οποίο αναδόκησαν, από τον οποίο αναδεικνύονται και τον οποίο αναδείχνουν; Οι υπερτοπικοί λόγοι που προβάλλονται είναι τό λιγότερο άφελεις. Ποιός είπε ότι στη Βεργίνα δεν θά προβάλλεται ή έθνική τους διάσταση; Μέ την ίδια λογική θά έπρεπε να μεταφερθούν τά ερ-

ρήματα της αρχαίας Όλυμπίας στην Άθήνα, λόγω της παγκόσμιας σημασίας τους.

Θά τελειώσουμε σχολιάζοντας ορισμένα χαρακτηριστικά και άποκαλυπτικά ερωτήματα που άπευθύνει ή κ. Κιοσσέ στον ύπουργό Έσωτερικών για τό θέμα της Βεργίνας: 1) «Ός που φθάνουν οι άρμοδιότητες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης»;¹¹ 2) «Οι πιέσεις των τοπικών παραγόντων μπορούν να υπερκαλύπτουν τη βούληση της κεντρικής εξουσίας»;

Τό άνοιγμα συζήτησης για τό ρόλο του Κράτους και της εξουσίας, θά μās έβγαζε έξω από τό θέμα αυτού του σημειώματος. Έρωτώ όμως. Ποιά εξουσία ήταν ποτέ δίκαιη με την κοινωνία και τους θεσμούς της; Μέ την πρώτη λογική, στις πιέσεις των τοπικών παραγόντων της Θεσπρωτίας και της Κέρκυρας για τον Καλαμά, ή κεντρική εξουσία θά έπρεπε ήδη να έχει στείλει τά ΜΑΤ για να επιβάλει τη «βούληση» της. Μήπως δεν τό έχουμε δει να παίζεται αυτό τό έργο; Νά τό χειροκροτήσουμε λοιπόν; Είναι παρακινδυνευμένο και σ' αυτή τη μισερή αστική μας δημοκρατία. 3) «Ποιός άποφασίζει για την έρευνα και την πρόοδο της Έπιστήμης»;

Μεγάλο ερώτημα. Πάντως, όχι μόνο ή κεντρική εξουσία. 4) «Ποιά πλευρά νομίζει (ό ύπουργός) πως πρέπει να επικρατήσει»; Μά της κεντρικής εξουσίας φυσικά. Αυτή δεν εκπροσωπεί; Η μήπως είναι εκλεγμένος εκπρόσωπος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και δεν τό έχουμε ακόμα καταλάβει;

Όλα τελικά φαίνονται άπλά. Ζούμε την καθημερινή μιζέρια με μέτρα και σταθμά που μās έπιβάλλονται. Χρειάζεται ίσως λίγο παραπάνω αντίσταση, στα πράγματα με τό ώραίο περιτύλιγμα και στις έννοιες που περικλείονται μέσα σε όμορφες λέξεις. «Τά πάντα είναι άπλά» λέει ο Πήτερ Βάις. Στο μεγάλο όνειρο του ταχυδρομικού διανομέως Σεβάλ, «βάση μόνο για τη ρέουσα φαντασία, μία βάση που θέλει τη διηκενή ευδοκίμηση νέων έξηγήσεων, νέων έρμηνειών». Μήπως ή Άριστέρα πρέπει να άρχίσει να διαβάσει ποίηση; Άπλά ερωτώ.

Υ.Γ. Είχε γραφτεί αυτό τό σημείωμα όταν διάβασα στην εφημερίδα ΒΗΜΑ της 9.10.88 τό άρθρο του καθηγητή Νίκου Καλογήρου με θέμα «Η Βεργίνα χωρίς αρχαία». Η έξαιρετική ανάλυση και ή διευσδυτική του ματιά ελπίζω να προβληματίσουν τουλάχιστον τους ιθύνοντες.

11. Δ. Κωνσταντίου, «Προστασία των μνημείων και Τοπική Αυτοδιοίκηση», Αύγη 15.3.84. Του ίδιου, «Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και ή πρόκληση των μνημείων», Αύγη 1.10.86.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

μόλις κυκλοφόρησε

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ανταλμπερτ Στίφτερ

Η ΦΟΒΕΡΗ ΤΡΟΠΗ
ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

δύο νοβέλες

Η φοβερή τροπή των πραγμάτων του Άνταλμπερτ Στίφτερ, κλασικού όσο και μοντέρνου αυστριακού συγγραφέα, είναι ένα ποίημα για την ανθρώπινη ευτυχία και τις σκοτεινές δυνάμεις που την κυβερνούν

Στην ίδια σειρά κυκλοφορούν

Μπέρτολτ Μπρέχτ

Οι δουλειές του κυρίου Ιουλιού Καίσαρος

Στάνλεϋ Έλλιν κ. ά.

Ιστορίες της σκακιάρας

Ντάνιελ Ντεφόου

Η πανούκλα στο Λονδίνο

Έντγκαρ Άλλαν Πόε

Ο Χρυσοκάραβος

Χέρμαν Μπροχ

Τσερλίβε

Ονορέ ντε Μπαλζάκ

Μια σκοτεινή υπόθεση

Ρικάρντο Μπακέλι

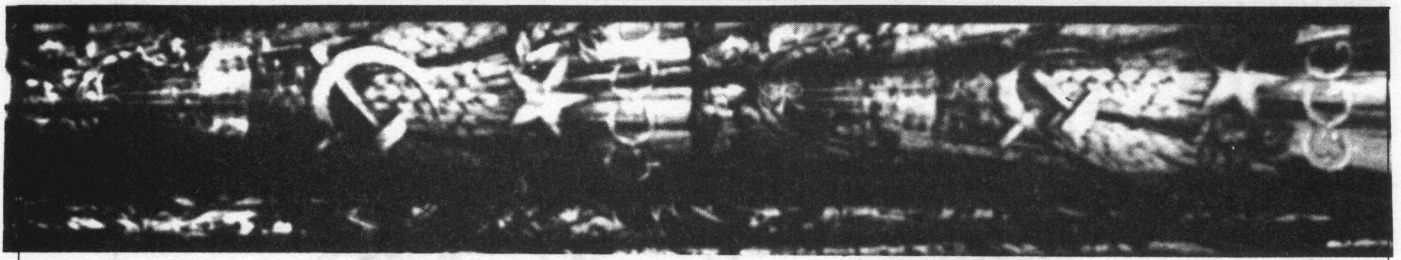
Ο διάβολος στο Ποντελούνγκο

Κεντρική διάθεση:

Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ Α.Ε.

Πατούσα 3, 10677 Αθήνα

τηλ. 3639434

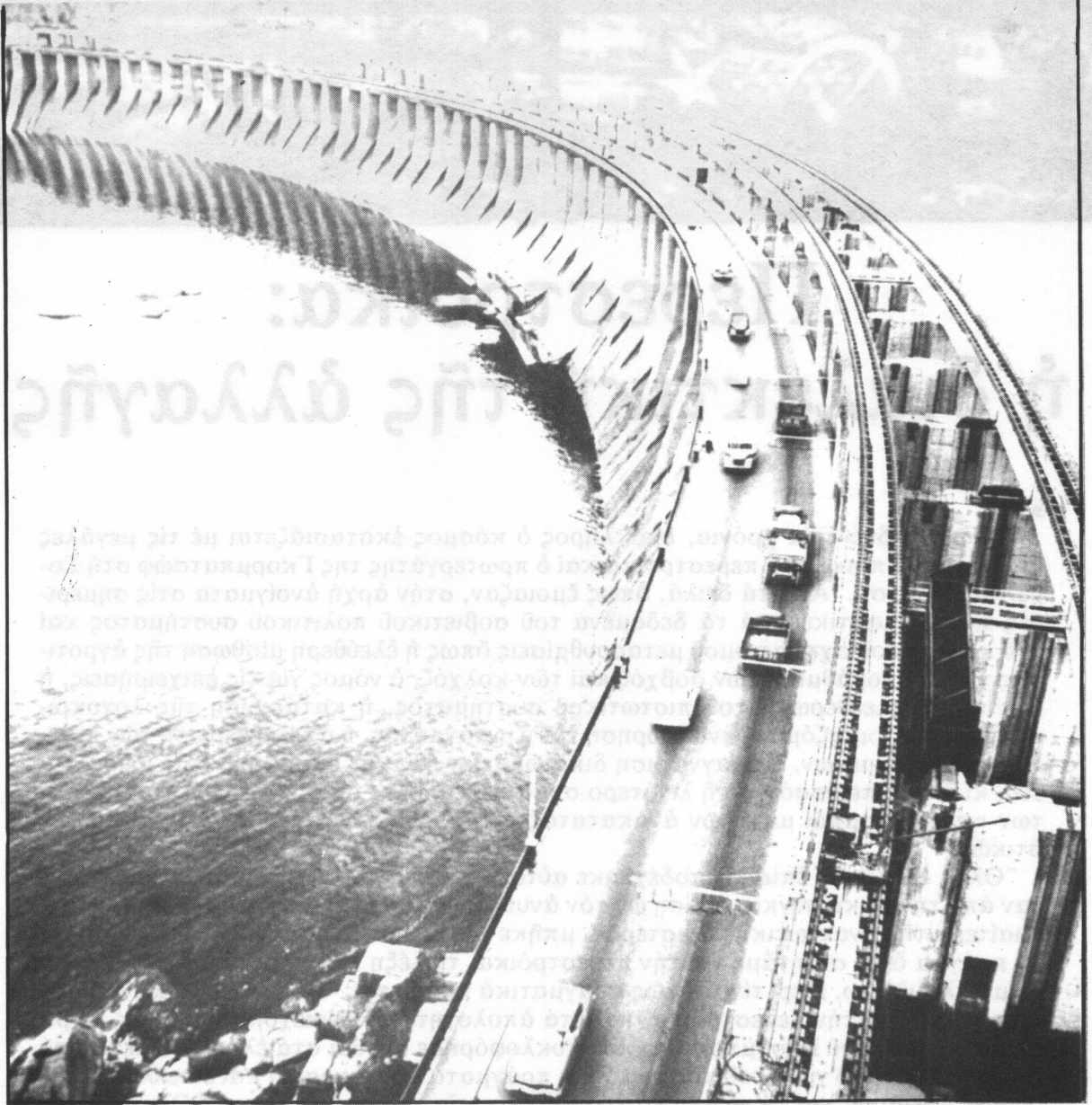
Περεστρόϊκα: ή διαλεκτική τῆς ἀλλαγῆς

Ἐδῶ καί δύο-τρία χρόνια, ὁλόκληρος ὁ κόσμος ἐκστασιάζεται μέ τίς μεγάλες ἀλλαγές πού προωθεί ἡ περεστρόϊκα καί ὁ πρωτεργάτης τῆς Γκορμπατσῶφ στή Σοβιετική Ἐνωση. Ἀπό τά δειλά, ὅπως ἐμοιαζαν, στήν ἀρχή ἀνοίγματα στίς σημερινές εἰκονοκλαστικές γιά τά δεδομένα τοῦ σοβιετικοῦ πολιτικοῦ συστήματος καί τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ μεταρρυθμίσεις ὅπως ἡ ἐλεύθερη μίσθωση τῆς ἀγροτικῆς γῆς, ἡ ὑποβάθμιση τῶν σοβχόζ καί τῶν κολχόζ, ὁ νόμος γιά τίς ἐπιχειρήσεις, ἡ σχετική ἀπελευθέρωση τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, ἡ κατάργηση τῆς λογοκρισίας, ἡ προετοιμαζόμενη ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν πολιτικῶν κρατουμένων, ἡ ἀναγνώριση δικαιωμάτων ἔθνικῆς ἐκφρασης στίς μειονότητες, κι ἄλλες περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικές, ὅλες ὅμως φορεῖς νέων μηνυμάτων καί προπομποί μεγάλων ἀνακατατάξεων, πολιτικῶν, κοινωνικῶν καί πολιτιστικῶν.

Ἄλλος ὁ κόσμος ἐπίσης ὑποδέχθηκε αὐτές τίς ἀλλαγές μέ αἰσθήματα πού πηγαιναν ἀπό τή θετική συγκατάβαση ὡς τόν ἀνυπόκριτο θαυμασμό. Τώρα, λένε πολλοί, ἰδιαίτερα τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς, μῆπκε τό νερό στ' αὐλάκι. Ὅπως καί νά ἔχει τό πράγμα ὅλοι συζητᾶμε γιά τήν περεστρόϊκα, τή λέξη πού πλούτισε τό καθημερινό μας λεξιλόγιο. Περί τίνος ὅμως πραγματικά πρόκειται; Ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς δύο τρία βιβλία γιά τήν περεστρόϊκα, κι αὐτά ἀπολογητικοῦ περιεχομένου, ὅπως τό βιβλίο τοῦ ἴδιου τοῦ Γκορμπατσῶφ πού κυκλοφόρησε πέρυσι στά ἑλληνικά μετά ἀπό ἕνα θριαμβευτικό γύρο τοῦ κόσμου, λίγα πράγματα ἔχουν γραφεῖ καί εἰπωθεῖ ἐπὶ τῆς οὐσίας. Λεῖπουν καί τά πραγματολογικά στοιχεῖα καί οἱ ἀναλύσεις. Ὅπως πάντα δηλαδή στόν τόπο μας καί γιά ὅλα τά μεγάλα θέματα.

Μέ τό μικρό ἀφιέρωμα στήν Περεστρόϊκα πού παρουσιάζει ὁ *Πολίτης* σέ τοῦτο τό τεῦχος, σίγουρα δέν ξεοφλᾷ τή ληξιπρόθεσμη ὀφειλή του ἀπέναντι σέ αὐτό τό τόσο σημαντικό θέμα. Βέβαια ἔχουν δημοσιευτεῖ στό περιοδικό αὐτό καί ἄλλα κείμενα (ὑπενθυμίζουμε τό κείμενο τοῦ Β. Καγκαρλίτσκι γιά τήν ἐξέλιξη τῆς ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης στήν ΕΣΣΔ στό προηγούμενο τεῦχος, ἢ τό ἐκτενές κείμενο τοῦ Κ.Σ. Κάρολ γιά τή γενική κατάσταση τῶν μεταρρυθμίσεων, τεῦχος 85, Νοέμβριος 1987). Ὅμως κι αὐτά εἶναι λίγα καί ἀποσπασματικά. Τώρα μέ τή συλλογή κειμένων πού παρουσιάζουμε δίνουμε κάπως περισσότερο ὕλικό καί στοιχεῖα ἀνάλυσης, ὑποσχόμενοι ὅτι θά συνεχίσουμε τήν προσπάθειά μας γιατί πρέπει νά συνεχισθεῖ, καί εὐχόμενοι καί ἄλλοι νά πράξουν τό ἴδιο.

Μιά ἐξήγηση μόνο γιά τήν ἐπιλογή τῶν κειμένων, διότι ὅπως καταλαβαίνει ὁ ἀναγνώστης δέν δημοσιεύσαμε ὅ,τι βρήκαμε μπροστά μας. Ἐπιλέξαμε, κυρίως κείμενα, τά ὁποῖα, ἀνεξάρτητα ἀπό τή θετική ἢ ἀρνητική στάση ἀπέναντι στήν περεστρόϊκα, παρουσιάζουν στοιχεῖα πού περιγράφουν τήν κατάσταση κι ἔτσι προσπαθοῦν νά δείξουν σέ ποιές πραγματικές ἀνάγκες ἀντιστοιχοῦν οἱ μεταρρυθμίσεις. Κι αὐτό νομίζουμε ὅτι χρειάζεται περισσότερο. Κατ' ἀρχήν νά μάθουμε ὥστε νά μποροῦμε νά κρίνουμε. Γιά νά μήν ἔρχεται ἡ γνώση ἐκ τῶν ὑστέρων καί ξαφνιάζει τίς σιγουριές πού πλάθονται ἐρήμην τῆς πραγματικότητας.

Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσώφ

του Gerard Duchêne

Τά ελαττώματα του σοβιετικού οικονομικού μοντέλου είναι πολύ γνωστά: χωρίς να περιπέσει κανείς σε καταστροφολογικές θεωρήσεις και να βλέπει στην ΕΣΣΔ μία υπανάπτυκτη χώρα, είναι φανερό ότι η υπερσυγκεντρωτική και υπερτροφική σχεδιοποίηση του κρατικού τομέα είχαν οδηγήσει σε κατασπατάληση των φυσικών πόρων, σε γενική έλλειψη καταναλωτικών και παραγωγικών αγαθών, σε έλλειψη κεφαλαίου και εργασίας, τέλος σε σοβαρές ανεπάρκειες ως προς τα ελατήρια ανανέωσης και παραγωγικής προσπάθειας. Αυτά τα φαινόμενα εκφράστηκαν με τη συνεχή πτώση των ρυθμών ανάπτυξης και με την άπωλεια

ελέγχου της πολιτικής διεύθυνσης της χώρας πάνω στις οικονομικές δραστηριότητες, σε τέτοιο σημείο ώστε στις αρχές της δεκαετίας του '80 να δημιουργηθεί πλήρης στασιμότητα.

Βεβαίως οι πολιτικές δομές της ΕΣΣΔ —τό «όλοκληρωτικό» καθεστώς με το μοναδικό κόμμα— δεν είναι άσχετες από τον τύπο οικονομικής οργάνωσης.¹ Αλλά η εμπειρία πολλών κομμουνιστικών χωρών (Γιουγκοσλαβία, Ουγγαρία, Κίνα) δείχνει ότι υπάρχει ένα σημαντικό περιθώριο χειρισμών στον οικονομικό τομέα παρόλο που το πολιτικό σύστημα παρέμεινε λίγο πολύ αναλλοίωτο και μολονότι υπήρξαν προ-

σωρινές εξάρσεις των συγκρούσεων που προκάλεσαν οι κατά καιρούς μεταρρυθμίσεις στις εν λόγω χώρες. Στην περίπτωση της ΕΣΣΔ ή περσετροϊκά συγκρούεται ήδη σε έμβολια και μείζονες πολιτικές αντίστασεις και θα συγκρούεται όλοένα και περισσότερο στο μέτρο που θα περνά στο στάδιο της εφαρμογής. Η έκβαση της πάλης που αναγκαστικά θα προκληθεί —θέμα εμπρός στο οποίο ο οικονομολόγος χάνει την αρμοδιότητά του και το λόγο έχει η πολιτική ανάλυση— θα προσδιορίσει την μελλοντική μορφή της λειτουργίας της σοβιετικής οικονομίας και τις επιδόσεις της.

Ωστόσο τα οικονομικά μέτρα έχουν τη δικιά τους δυναμική που μπορούμε να αποδελτιώσουμε. Και μπορούμε να αναρωτηθούμε, οι μεταρρυθμίσεις που επέβαλε ο Γκορμπατσώφ τα δύο τελευταία χρόνια, οδηγούν, όπως ο ίδιος τό βεβαιώνει, στην άποσύνθεση του συστήματος της άνωθεν καθοδηγούμενης οικονομίας; Μ' ποιό τρόπο, σε ποιό βαθμό και σε ποιό χρονικό διάστημα; Αυτά είναι τα ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσω να απαντήσω.

Δύο τρόποι παρέμβασης θα ήταν κατ' αρχήν δυνατοί για να άμβλυνθούν τά έλαττώματα του οικονομικού συστήματος που κληρονομήθηκε από τόν Στάλιν: από τή μία μεριά ή σε βάθος αναδιοργάνωση του γιγάντιου τομέα τής κρατικής ιδιοκτησίας και τό πέρασμα από τό καθεστώς που ο Ούγγρος οικονομολόγος Τζ. Κορνάι όνόμασε «γραφειοκρατικό συντονισμό» των δραστηριοτήτων,² βασισμένο σε μία περίπλοκη διοικητική ιεραρχία, σε ένα πολύ πιο εύλυστο «συντονισμό μέσω τής αγοράς». Από τήν άλλη μεριά ή φιλελευθεροποίηση τής παραγωγικής και έμπορικης δραστηριότητας με τήν άπελευθέρωση νέων ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων ή γενικότερα με τήν άπελευθέρωση νέων οικονομικών δικαιωμάτων (διεύρυνση π.χ. τής επιχειρηματικής ελευθερίας). Αυτές οι δύο έπιλογές, αυτές οι δύο ανεξάρτητες ή μία από τήν άλλη μεταρρυθμίσεις, έμφανίστηκαν στόν ένα ή τόν άλλο βαθμό σε όλες τές έμπειρίες οικονομικής άλλαγής που έχουν επιχειρηθεί. Στην ΕΣΣΔ αναπτύσσονται τώρα ή υπάρχουν ως προοπτική με πιθανότητες έπιτυχίας, πράγμα που θα αναλυθεί διεξοδικότερα παρακάτω.

I. ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ

Διαθέτουμε τώρα ένα ολοκληρωμένο πίνακα του οικονομικού συστήματος που θα τεθεί σε εφαρμογή προοδευτικά, πράγμα που άποσαφήνισαν οι άποφάσεις τής Κ.Ε. του ΚΚΣΕ τόν Ιούλιο του 1987.³ Πολλές πλευρές του σχεδίου αυτού παραπέμπουν στόν «νέο οικονομικό μηχανισμό» που δημιούργησε οικονομική εθιμερία στην Ούγγαρία επί δεκαπέντε χρόνια. Ωστόσο, σε ένα όρισμένο σημείο υπάρχει μία ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στην ούγγρική και τή σοβιετική μεταρρύθμιση: ή ούγγρική μεταρρύθμιση, προετοιμαζόμενη επί τρία χρόνια, εφαρμόστηκε μονομιάς τήν 1η Ιανουαρίου 1968, ενώ ή σοβιετική μεταρρύθμιση προβλέπει προοδευτική εφαρμογή των μέτρων και θα ολοκληρωθεί σε πέντε χρόνια. Αυτή ή διαφορά θέτει ένα πρόβλημα στο μέτρο που θα «συγκατοικήσουν» περισσότερες άρχές όργάνωσης σε μία περίοδο σχετικά μακρά.

Σκόπιμο λοιπόν θα ήταν να διακρίνει κανείς τήν άρχιτεκτονική του ιδεατού «μεταρρυθμισμένου» συστήματος που πρόκειται να εφαρμοσθεί προοδευτικά στόν κρατικό τομέα άλλα που θα λειτουργήσει στο σύνολό του όταν ή βασική του άρχή —τό νέο σύστημα τιμών και ή ελευθερία ανταλλαγών μεταξύ των επιχειρήσεων— θα έχει τεθεί σε εφαρμογή, δηλαδή τό 1992. Από τώρα μέχρι τότε ή μερική εφαρμογή του νέου οικονομικού μηχανισμού μπορεί να διαταράξει τό παλαιό σύστημα που θα διατηρείται και θα έχει έπιπτώσεις αντιπαραγωγικές. Ειδικές μεταβατικές διατάξεις, που θα χρησιμεύουν κατά κάποιον τρόπο σάν δεκανίκια στο μεγάλο σχέδιο,

καλούνται να εξασφαλίσουν προσωρινά τή συνέχιση του παραδοσιακού συστήματος, άκόμη και τήν ενίσχυσή του· άλλα θα άχρηστευθούν μόλις άρχίσουν να λειτουργούν οι νέοι θεσμοί.

Όλα αυτά καθιστούν πολύ περίπλοκη τήν έκτίμηση των υπό εξέλιξη μετασχηματισμών διότι ή ένδεχόμενη άλλαγή του καθεστώτος θα συμβαδίζει με άποκλίνοντα μέτρα και θα μεταφράζεται σε ένα προσωρινό κόστος μείωσης των επιδόσεων. Στοιχείο άπροσδιόριστο επίσης είναι ή πολιτική στάση των διαφόρων ήγετικών ομάδων που δέν θα άποφύγουν να έκμεταλλευτούν τές προφανείς και αναπόφευκτες αντιφάσεις τής μεταρρύθμισης.

Ο νέος οικονομικός μηχανισμός

Ο νόμος για τές κρατικές επιχειρήσεις που τέθηκε σε ισχύ από 1ης Ιανουαρίου 1988 (με μία μεταβατική περίοδο δύο ετών) άποτελεί τή βάση του νέου οικονομικού μηχανισμού στόν όποιο υπάρχουν άπηχήσεις και από τές άλλες μεταρρυθμίσεις. Ήδη από τό τέλος του 1986 άρχές 1987 δύο διατάγματα κατέστησαν περισσότερο ελαστικές τές διευθετήσεις για τό διεθνές έμπόριο επιτρέποντας σε όρισμένα ύπουργεία και επιχειρήσεις να πραγματοποιούν εισαγωγές και εξαγωγές χωρίς να περνούν αναγκαστικά από τές ειδικές άρμόδιες ύπηρεσίες. Τό ίδιο διάταγμα επέτρεψε τή δημιουργία μεικτών, δυτικοσοβιετικών, επιχειρήσεων. Στη διάρκεια του δεύτερου εξαμήνου του 1987 δημοσιεύτηκε μία σειρά διαταγμάτων⁴ που προέβλεπαν: τήν αναδιοργάνωση τής οικονομικής διοίκησης (τά βιομηχανικά ύπουργεία και ή Γκόσπλαν δέν μπορούν πλέον να ύπαισέρχονται στις λεπτομέρειες τής διαχείρισης των επιχειρήσεων)· νέες άρχές τής λειτουργίας των αγορών (καθορισμός των τιμών, όργάνωση των τραπεζών, μεταρρύθμιση του πιστωτικού και του φορολογικού συστήματος)· τέλος μία πολιτική για τές περιφέρειες και τήν αναδιάρθρωση τής άπασχόλησης: ή κρατική έπιτροπή για τήν έργασία γίνεται εξειδικευμένη ύπηρεσία, όργανώνει τήν έπαγγελματική έπιμόρφωση του προσωπικού που «άπαλάσσεται» από τές παλιότερες άπασχολήσεις. Όλα αυτά τά μέτρα ύποδηλώνουν τόν συνεκτικό σχεδιασμό ενός έντονα άποκεντρωμένου κρατικού τομέα.

Άναμφισβήτητα ο νόμος για τές επιχειρήσεις έχει μία πλευρά καθαρά «πολιτική»: ή έκλογή του διευθυντή, ο ρόλος που άποδίδεται στη Γενική Συνέλευση του προσωπικού των επιχειρήσεων καθώς και ή προέκτασή του, ή έργοστασιακή 'Επιτροπή, (όλα αυτά τά όργανα είναι άνάλογα με τή Γενική Συνέλευση των Μετόχων, τό Διοικητικό Συμβούλιο, και τή γενική διεύθυνση των δυτικών επιχειρήσεων), είναι άπόρροια τής θέλησης τής νέας ήγεσίας να άνανέώσει τό οικονομικό πλαίσιο λειτουργίας των επιχειρήσεων και να σπάσει τό σύστημα τής γραφειοκρατικής άλληλεγγύης ή συνενοχής που τές νάρκωνε όλο τό προηγούμενο διάστημα. Άλλά αυτή ή νέα όργάνωση έχει επίσης μία πλευρά οικονομική καθώς οι μισθωτοί θα έχουν μεγαλύτερο βάρος στη λήψη των άποφάσεων που σχετίζονται με τή διαχείριση. Ύπάρχει έπομένως μέσα στο νόμο μία «παρέκκλιση» γιουγκσλάβικου τύπου που θα μπορούσε να έχει θετικές συνέπειες στο πλαίσιο τής σοβιετικής πραγματικότητας. Πράγματι, γνωρίζουμε ότι τό ιδιάζον χαρακτηριστικό των αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων συνίσταται στο γεγονός ότι ή άύξηση των τιμών των

G. Duchêne, *L' économie de l' URSS*, La Decouverte, col. «Repères», 1987 σ. 128.

2. J. Kornai, «The Hungarian Reform Process: Visions Hopes, and Reality», *Journal of Economic Literature*, Δεκ. 1986, σ. 1687-1737.

3. G. Duchêne, «Un socialisme du marché en URSS?» *L' autre Europe* No 14, 1987, σ. 45-52.

4. M.A. Grosnier, «Chronique de la Perestroïka», *Le courrier des pays de l' Est*, no 322, σ. 67-74, 322 σ. 71-74, 324 σ. 41-46, Οκτωβρίου - Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου 1987, Paris. La Documentation française.

προϊόντων τους οδηγεί παραδόξως σε περιορισμό της παραγωγής και του προσωπικού.⁵ Η άνοχη, επομένως, ενός ελαφροπλούτου θα μπορούσε να είναι εδωκετική για την ισορροπία της απασχόλησης λαμβανομένης υπόψη της σημερινής κατάστασης άφθονίας του εργατικού δυναμικού.

Η πρωτοτυπία όμως της μεταρρύθμισης είναι κυρίως οικονομική. Καταγγέλοντας το «δόγμα της υπεροχής του παραγωγού απέναντι στον χρήστη» ως το κύριο ελάττωμα από το οποίο υποφέρει η σοβιετική οικονομία, ο Γκορμπατσώφ προτρέπει να θεμελιώσει τη μεταρρύθμιση, τουλάχιστον μερικά, πάνω σε μία μεγαλύτερη διαφάνεια των τιμών. Πιο συγκεκριμένα, καρδιά του νέου οικονομικού μηχανισμού είναι ο καθορισμός των τιμών χονδρικής πώλησης. Το διάταγμα προβλέπει ότι εκείνες που θα καθορισθούν από το κράτος (κατ' αρχήν οι τιμές των βασικών προϊόντων) θα αναθεωρούνται κάθε πέντε χρόνια, αρχής γενομένης από το 1990. Όσο για τις άλλες τιμές θα απελευθερωθούν στην διαδικασία της αγοράς όπου ο ανταγωνισμός των επιχειρήσεων είναι αρκετά ισχυρός. Όμως η σοβιετική οικονομία είναι αρκετά συγκεντρωμένη, πράγμα που δύσκολα επιτρέπει να διαφανούν οι επιπτώσεις από την απελευθέρωση των τιμών, αν δντως τέτοια απελευθέρωση υπάρξει.

Από την άλλη μεριά επιβεβαιώνεται η πλήρης αυτονομία της επιχείρησης απέναντι στο κόμμα και την κεντρική διοίκηση. Υπογραμμίζεται ότι απαγορεύεται σε κομματικές ή διοικητικές αρχές να παρεμβαίνουν στη διαχείριση της επιχείρησης. Παράλληλα οι επιχειρήσεις οφείλουν να χρηματοδοτούν οι ίδιες τις επενδύσεις τους ή να απευθύνονται στο πιστωτικό σύστημα ενώ η χρηματοδότηση από τον κρατικό προϋπολογισμό θα αποτελεί εξαίρεση. Οι επιχειρήσεις διακρίνονται σε έκπτωση των φόρων για τη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου, της εργασίας και των φυσικών πόρων (πρώτες ύλες μήνα παραξίμες, εδαφος, νερό κ.λπ.) πράγμα πολύ θετικό — υπό τον όρο ότι οι συνθήκες θα είναι οι ίδιες για όλους — διότι αυτό ισοδυναμεί με ελατήριο εξοικονόμησης αυτών των πόρων για τους οποίους γενικά υπάρχει έλλειψη.

Αφαιρούμενων, λοιπόν των φόρων, των τοκοχρεολυσίων του δανεισμού καθώς και του κόστους των πρώτων ύλων το ακαθάριστο προϊόν που προκύπτει μοιράζεται σε τρία μέρη (καθορίζονται για πέντε χρόνια με βάση μία σταθερή βάση): το σύνολο των μισθών, τους φόρους, και το ακαθάριστο κέρδος το οποίο υποδιαιρείται σε πριμ παραγωγικότητας και επενδύσεις. Αν είναι απολύτως παραδεκτό ότι το κλειδί κατονομαζόμενης καθορίζει το τμήμα του φόρου — πράγμα που ισοδυναμεί στο να φορολογείται η προστιθέμενη αξία με βάση ένα σταθερό φόρο — είναι δύσκολο κατανοητό ότι οι μισθοί αντιπροσωπεύουν μία αναλογία της προστιθέμενης αξίας αφού θα καθορίζεται διοικητικά. Όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η αναλογία τόσο, φυσιολογικά, θα έπρεπε να διαφοροποιείται ανάλογα με τους τομείς, πράγμα που σημαίνει ότι η φορολόγηση θα καθορίζεται κατά περίπτωση. Όπως και να έχουν τα πράγματα σε ένα τέτοιο σύστημα η επιχείρηση οφείλει να αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση της παραγόμενης προστιθέμενης αξίας.

Εδώ μπορούμε να προσεγγίσουμε ένα προφανές πρόβλημα: μία επιχείρηση κακοδιαχειριζόμενη θα μπορούσε να δανειστεί και μάλιστα να υπερδανείζεται, να διανείμει μισθούς και πριμ χωρίς ποτέ να παράγει το οτιδήποτε, εμφανίζοντας μελλοντικά κέρδη τα οποία όμως ποτέ δεν θα πραγματοποιούνται. Ας πούμε να έχει μία συμπεριφορά «βραζιλιάνικου» τύπου. Θα χρειαζόταν κάποιο μέσο για να αποφεύγεται αυτό το ενδεχόμενο αλλά δεν βλέπουμε ποιο. Βέβαια θα μπορούσε να πτωχεύσει, όπως το προβλέπει ο νόμος κι όπως το έχει διακηρύξει ο Γκορμπατσώφ, αλλά με βάση ποιο κριτήριο; Ο τραπεζίτης δανειστής για την ώρα βρίσκεται σε άδυναμία να εκτιμήσει τον κίνδυνο που προέρχεται από την ελαττωματικότητα της δραστηριότητας των οφειλετών του και η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος που προτείνεται είναι πολύ δειλή ώστε να μην προκύψει το πρόβλημα που προσεγγίζουμε. Περιορίζεται σε έναν επαναπροσανα-

τολισμό των σχετικών θεσμών απομονώνοντας την κεντρική τράπεζα από τις επιχειρήσεις τις προανατολισμένες προς τη χρηματοδότηση της βιομηχανίας, της γεωργίας, του εξωτερικού εμπορίου ή του κοινωνικών συστημάτων σε δύο επίπεδα (κεντρική τράπεζα και τράπεζα δεύτερης κατηγορίας) δεν συνοδεύεται από ελεύθερη χρηματοαγορά οίονδηποτε είδους.

Τίποτε δεν είναι ακόμη άποσφινισμένο ως προς τη νομισματική πολιτική που θα εφαρμοσθεί. Για κοινωνικούς λόγους, είναι ελάχιστα πιθανό να κλείσουν προβληματικές επιχειρήσεις κι έτσι διατηρείται ένας μεγάλος κίνδυνος πληθωριστικού έκτροχιασμού του συστήματος. Προφανώς δεν πρόκειται να εξαφανισθεί η τυπική συμπεριφορά των ανατολικών οικονομικών προϋπολογισμών, που σημαίνει ότι οι κρατικές επιχειρήσεις εύνουονται με εύκολη χρηματοδότηση πράγμα που συνεπάγεται ως αντίβαρο έναν άμεσο γραφειοκρατικό έλεγχο στη λήψη των αποφάσεων. Ας προστεθεί ότι οι επιχειρήσεις επεξεργάζονται και «επιβεβαιώνουν» οι ίδιες το πλάνο τους στη βάση «μην κατηγορηματικών» στοιχείων έλεγχου που αποστέλλονται από το Γκόσπλαν. Καμία σύνδεση δεν προβλέπεται μεταξύ πριμ και κεντρικού σχεδίου (τά πριμ εξαρτώνται μόνο από το ύψος του πραγματικού ακαθάριστου προϊόντος και την κυρίαρχη απόφαση των επιχειρήσεων να καθορίσουν τη σχέση πριμ και επενδύσεων). Άρα η σχεδιοποίηση αποβαίνει «ένδεικτική». Από την άλλη μεριά τα αρμόδια υπουργεία στερούνται πλέον του δικαιώματος να επέμβουν πειστικά κάθε μέρα στη διαχείριση των επιχειρήσεων: Η Γκόσναμπ τέλος — οργανισμός πληθωρικός που διαχειρίζεται το μεγαλύτερο μέρος του εφοδιασμού των επιχειρήσεων — θα στερείται στο εξής του ρόλου που παραδοσιακά είχε για τον καταμερισμό των προμηθειών. Οι επιχειρήσεις θα μπορούν να προβαίνουν σε έμμεσες ανταλλαγές, χάρη στη λειτουργία μιας αγοράς χονδρικών πωλήσεων παραγωγικών αγαθών.

Ξαναβρίσκουμε στο μέτρο αυτό ένα από τα σημεία πάνω στα οποία ναυάγησε η μεταρρύθμιση του 1965 στην ΕΣΣΔ. Υπενθυμίζουμε την απόπειρα «άμεσων δεσμών» ανάμεσα στην επιχείρηση και την ευχέρειά της να επιλέγει τον προμηθευτή της. Το μέτρο αυτό είχε εγκαταλειφθεί αρκετά γρήγορα εξαιτίας του ασυμβίβαστου που παρουσίαζε ως προς τον γενικότερο έλλειψη προϊόντων και εξαιτίας πολιτικο-γραφειοκρατικών παραγόντων που απειλούσαν τους επιφορτισμένους με την κατονομαζόμενη των προϊόντων κρατικούς λειτουργούς. Στην παρούσα μεταρρύθμιση προβλέπεται ένα προοδευτικό πέρας στο χονδρικό εμπόριο των μέσων παραγωγής: από το 1988 το 20% των διαβιομηχανικών ανταλλαγών θα πραγματοποιούνται με αυτή τη μορφή και το 1992 θα φθάσουν το 80%, ενώ το υπόλοιπο θα παραμείνει στην αρμοδιότητα των κεντρικών αρχών. Όλα αυτά γίνονται κατανοητά από οικονομική άποψη υπό την προϋπόθεση ότι οι γενικότεροι λόγοι έλλειψης προμηθειών θα εκμηδενισθούν. Αλλά είδαμε ότι η πολιτική που υιοθετείται για την κατονομαζόμενη των πιστώσεων και την νομισματική λειτουργία είναι ακόμη πολύ θολές ώστε η παραπάνω προϋπόθεση να είναι πραγματικά φερέγγυα.

Όσο οι οικονομίες πιο προωθημένες ως προς την απελευθέρωση των μηχανισμών της αγοράς όπως π.χ. η Ουγγαρία ή η Κίνα⁶ λειτουργούν πάντοτε με βάση την αρχή του «ήπιου καταναγκασμού προϋπολογισμού», τουλάχιστον μερικά. Φαίνεται ότι οι χώρες αυτές βολεύτερα με ένα ποσοτικό και κατά κάποιο τρόπο γραφειοκρατικό σύστημα κατονομαζόμενης των πιστώσεων και ότι οι αυτοματισμοί στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων, στην πραγματικότητα, εξαφανίστηκαν ακόμη κι όταν το κόστος της πίστωσης — για τις επιχειρήσεις που την επιζητούσαν — είναι εξαιρετικά χαμηλό. Ίσως η σοβιετική οικονομία θα μπορούσε να ακολουθήσει μία ανάλογη πορεία. Εδώ υπάρχει ένα σημείο της μεταρρύθμισης, κοντά σε πολλά άλλα, που παραμένει αρκετά σκοτεινό.

Τά δεκανίκια της περυστρούκα

Στό βαθμό που τό σύστημα μέτρων που περιγράφεται με τά προηγούμενα δέν έχει ακόμη εφαρμοστεί ή σοβιετική οικονομία συνεχίζει νά λειτουργεί σύμφωνα με τίς παραδοσιακές τίς άρχές αλλά και με «θραύσματα μεταρρυθμίσεων», άποκομμέναν όμως από τό λογικό τους πλαίσιο. Λογικό είναι λοιπόν κατά τή μεταβατική περίοδο νά έχουν προβλεφθεί μέτρα στήριξης που προοδευτικά θά εγκαταλείπονται στό μέλλον. Τά μέτρα αυτά είναι τριών ειδών: ή διατήρηση των κεντρικών όδηγιών και των κρατικών παραγγελιών («Γκοζακάζ»), ή διατήρηση τίς ύπουργικής διαχείρισης και ή ένίσχυση των ελέγχων τίς ποιότητας των προϊόντων («Γκοσπριόμκα»).

1. Οί κρατικές παραγγελίες

Εβλογα άναρωτιέται κανείς ποιό θά είναι τό καθεστώς τίς σημαντικότητας σοβιετικής παραγωγής εξοπλισμών με βάση τό σύστημα τό διαγραφόμενο από τό νόμο για τίς επιχειρήσεις και τά σχετικά διατάγματα.

Προφανώς ή προτεραιότητα των παραγγελιών για στρατιωτικούς σκοπούς δέν έχει εγκαταλειφθεί: τό κράτος «παραγγέλλει» τά αγαθά που επιθυμεί και οι παραγγελίες του πρέπει «ύποχρεωτικώς νά συμπεριληφθούν στον προγραμματισμό τίς επιχείρησης». Ακόμη κι όταν, σύμφωνα με τό γράμμα του νόμου, προβλέπεται κάποια διαδικασία «έκδής-λωσης ένδιαφέροντος» είναι σαφές ότι πρόκειται για ένα είδος έναλλακτικής ρήτρας που θά επέτρεπε στό διοικητικό σύστημα νά διατηρείται άν ό «νέος μηχανισμός» στό μεταξύ χρεωκοπούσε. Η άρχή των κρατικών παραγγελιών στην πραγματικότητα άφορά τά στρατιωτικά προγράμματα και τίς μεγάλες επενδύσεις, άφορά επίσης τά κοινωνικά προγράμματα και τίς διατροφικές προμήθειες.

Όλα όσα προηγήθηκαν άφορούν τήν μετά τή μεταρρύθμιση οικονομία. Από σήμερα όμως ή άρχή των κρατικών παραγγελιών χρησιμοποιείται σε μεγάλη έκταση έτσι ώστε νά μήν επιτρέπεται τίς επιχειρήσεις νά μεγιστοποιούν τήν άκαθάριστη προστιθέμενη άξία σε ένα σύστημα τιμών καθοριζόμενων με διοικητικό τρόπο που πολύ άπέχει από τό νά έχει φτάσει στην άριστη απόδοσή του. Αν μία πρακτική μεγιστοποίηση τίς προστιθέμενης άξίας είχε επιτραπεί θά βρισκόμαστε μπροστά σε μετασχηματισμούς τίς παραγωγής που θά όδηγοΰσαν όρισμένες επιχειρήσεις σε παντελή άδυναμία έφοδιασμού και έπομένως θά ήταν ύποχρεωμένες νά κλείσουν, πράγμα που με τή σειρά του θά είχε σοβαρές επιπτώσεις στους πελάτες τους κ.λπ. Όρισμένες επιχειρήσεις λοιπόν λειτουργούν υπό καθεστώς κρατικών παραγγελιών κατά 100% όπου τό κράτος παραγγέλλει τό σύνολο τίς παραγωγής τους πράγμα που δέν θά έπρεπε νά έκπλησσει... Συμμετρικά άλλες επιχειρήσεις (ή και οι ίδιες) έννοούνται από ένα καθεστώς έφοδιασμού σε πρώτες ύλες κ.λπ. Σε χαμηλές τιμές πράγμα που ίσοδυναμεί στό ότι μπαίνουν σε προτεραιότητα σε σχέση με άλλες.

Η διατήρηση τίς άρχής τίς προτεραιότητας με βάση τίς κρατικές παραγγελίες αφήνει άνοιχτές ποικίλες δυνατότητες εφαρμογής του νόμου για τίς επιχειρήσεις. Μπορεί νά ύπάρξει μία «λογική» εφαρμογή τίς «Γκοζακάζ», όπως είχε άναγγελθεί, με μία προοδευτική μείωση μέχρι του επιπέδου του 20% που άρχικά είχε προβλεφθεί. Μπορεί επίσης νά ύπάρξει μία έρμηνεία έκτακτης αύτης τίς άρχής που ίσοδυναμεί με διατήρηση του παραδοσιακού συστήματος. Αλλά δέν μπορούμε νά δοΰμε πώς οι κρατικές παραγγελίες θά μπορούσαν νά περιορισθούν σημαντικά, στό βαθμό που διατηρείται τό καθεστώς των διοικητικά καθοριζόμενων τιμών. Και ή άλλαγή αύτης δέν πρόκειται νά γίνει ούτε από τή μία μέρα στην άλλη. Πολλά θά έξαρτηθούν στό σημείο αυτό από τήν ίκανότητα των βιώσιμων στό πλαίσιο του νέου συστήματος επιχειρήσεων (για τό όποιο δέν είναι καθόλου προετοιμασμένες), πολλά θά έξαρτηθούν επίσης από τόν έσωκομματικό

συσχετισμό δυνάμεων τίς διαδικασίες προσδιορισμού του επιπέδου, του περιεχομένου και τίς εκτέλεσης των κρατικών παραγγελιών.

2. Η διατήρηση των βιομηχανικών ύπουργείων

Τά μέτρα άναδιοργάνωσης του ύπουργικού συμβουλίου (δημιουργία ύπερ-ύπουργείων άρμόδιων για τίς μηχανικές κατασκευές, τήν ένέργεια και τά καύσιμα, με βάση τό μοντέλο τίς στρατιωτικο-βιομηχανικής Έπιτροπής) ήταν από τά πρώτα μέτρα που έλαβε ό Γκορμπατσώφ μετά τήν άνοδό του στην έξουσία. Στην περίπτωση του «Γοζαγκροπρόμ» (Κρατική έπιτροπή έπιφορτισμένη με τόν γεωργικο-διατροφικό τομέα) που έχει ένα παραπλήσιο καθεστώς καταργήθηκαν τά άντίστοιχα έπιμέρους ύπουργεία και τή θέση του πήρε μία ένιαία έπιτροπή, έφοδιασμένη με όλες τίς άρμοδιότητες ένιαίου στρατηγικού έπιτελείου για ένα όλόκληρο τομέα όπως ό γεωργικο-διατροφικός. Θά περίμενε κανείς μίαν άνάλογη κατάργηση και των βιομηχανικών ύπουργείων ή όποια όμως δέν ύπήρξε. Αυτό μπορεί νά έρμηνευθεί ως σημάδι ότι οι όπαδοί τίς ύπουργικής διαχείρισης (και έπομένως παραδοσιακής) τίς οικονομίας διατήρησαν τή δύναμή τους.

Υπάρχει όμως και μία πιο οικονομική έρμηνεία αύτης τίς μη κατάργησης. Όπως θά δοΰμε πιο κάτω ή βιομηχανία, σε άντίθεση με τήν γεωργία, έχει ένα σύστημα τιμών έλάχιστα ένθαρρυντικό για τή λήψη πρωτοβουλιών. Η παρουσία έπομένως των ύπουργείων είναι άναγκαία στό βαθμό που οι επιχειρήσεις δέν μπορούν νά πετάξουν με δικά τους τά φτερά. Τό παράδοξο, άρκετά άνησυχητικό άλλωστε, είναι ότι ένάποκειται σε αυτά τά ίδια ύπουργεία νά προετοιμάσουν τίς επιχειρήσεις, νά άυτονομηθούν, πράγμα που δέν άντιστοιχεί άκριβώς στα συμφέροντα του προσωπικού των αυτών των ύπηρεσιών. Πράγματι ύπήρξε μία όρισμένη κατάργηση άπασχολήσεων στην διοίκηση στην οικονομική διαχείριση των ύπουργείων (19.000 άτομα τό 1986, δηλαδή τό 1,2% του συνόλου των ύπαλλήλων των ύπουργείων και των συναφών ύπηρεσιών).

3. Η «Γκοσπριόμκα»

Τό σύστημα τίς «Γκοσπριόμκα» συνίσταται στό νά άνατίθεται σε ύπηρεσίες που έξαρτώνται από τήν Κρατική Έπιτροπή Έλέγχου Ποιότητας έπαληθεύσεις που άφορούν τήν ποιότητα τίς παραγωγής που παραδίδεται στην βιομηχανική πελατεία (σεβασμός των τεχνικών προδιαγραφών που έχουν προσδιορισθεί για κάθε προϊόν και νομιμοποιούν τήν έπίσημη τιμή του). Οι ύπηρεσίες αυτές, που άρχισαν νά λειτουργούν από τόν Ίανουάριο του 1987 και που άρχικά προκάλεσαν πολλές τριβές και άντεκλήσεις, προβλέπονται επίσης τό νέο νόμο για τίς επιχειρήσεις. Η παρέμβασή τους συνίσταται σε ένα είδος επικύρωσης ή μη επικύρωσης τίς ποιότητας των προϊόντων τίς επιχείρησης. Σε περίπτωση μη επικύρωσης (παραγωγή που δέν άντιστοιχεί τίς προδιαγραφές) θεωρείται ότι ή επιχείρηση δέν έξεπλήρωσε τή συμφωνία της με τούς πελάτες της και τίς επιβάλλεται ή κύρωση νά μήν έχει τό δικαίωμα νά διανέμει στό προσωπικό της πρίμ επί των κερδών. Μερικές φορές ή κύρωση αύτη άντιστοιχεί σε μία πτώση κατά 30% των μισθών, πράγμα που οι μισθωτοί ύποδέχονται με άγανάκτηση.

Είναι προφανές ότι αύτη ή διαδικασία έρχεται σε κατάφωρη άντίφαση με τήν οικονομική μεταρρύθμιση που προσπαθεί νά έννοήσει τίς «οικονομικές μεθόδους» σε βάρος των «διοικητικών». Λογικά, ή ποιότητα τίς παραγωγής είναι

5. H. Miyazaki et Neary, «The Illyrian Firm Rerivited», *Bell Journal of Economics*, τομ. 14, 1983, σ. 259-70.

6. V. Citoleux, «Le rôle des prix dans d'allocations des ressources», *Tiers Monde*, 'Οκτ. - Δεκ. 1986, σ. 795-812.

τιμήματα των μεταβλητών παραμέτρων που η επιχείρηση προσπαθεί να συνδυάσει ώστε να μεγιστοποιήσει το κέρδος ή την προστιθέμενη αξία στην παραγωγή της, κι αυτό όποιοδήποτε κι αν είναι το ισχύον οικονομικό σύστημα. Μόνο σε περίπτωση υπερβολικής αύξησης της ζήτησης και καθήλωσης των τιμών οι επιχειρήσεις θα επιδιώξουν να κατεβάσουν την ποιότητα ώστε να εκμεταλλευτούν το πλεονέκτημα της αγοράς που διαθέτουν και που δεν μπορούν να το μεταφράσουν με μιάν ανάλογη αύξηση των τιμών. Και προφανώς μόνο αν αποκλείσουμε την ελευθερία διαμόρφωσης των τιμών ή διοίκηση όφειλε να επεμβαίνει για να επαληθεύσει αν οι επιχειρήσεις ενήργησαν με τρόπο που δεν είναι σύμφωνος με τα συμφέροντά τους. Γίνεται κατανοητό έτσι ότι η «Γκοσπριόμκα» είναι τμήμα του όλοσυστήματος που χρησιμοποιείται στην πρό-μεταρρυθμιστική φάση για να αποκατασταθεί η παραγωγικότητα του διοικητικού συστήματος και να επιτραπεί ένα κάπως τεχνητό πέρασμα στο χονδρικό εμπόριο των μέσων παραγωγής. Η «Γκοσπριόμκα» είναι ένα προσωρινό υποκατάστατο στον ανταγωνισμό της αγοράς. Άλλα, αντίστοιχα, εκπληττείται κανείς βλέποντας ότι διατηρείται η σημασία της στο νόμο για τις επιχειρήσεις που, υποτίθεται, θα χρησιμεύει ως κανονιστικό πλαίσιο για πολλά χρόνια μετά τη μεταρρύθμιση.

II. ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ

Πριν να μετασχηματισθεί το καθεστώς της διευθυνόμενης οικονομίας που αποτελεί τον καμβά του κρατικού τομέα, πράγας αν λάβει κανείς υπόψη τα εξήντα χρόνια ύπαρξης αυτού του καθεστώτος, είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν αλλαγές αρκετά ταχύρρυθμες και αποτελεσματικές έξω από τον κρατικό τομέα. Τό ενδιαφέρον που έδειξε ο Γκορμπάτσωφ για την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα εξηγείται από δύο λόγους: πρόκειται για αλλαγές αρκετά θεαματικές και «ριζοσπαστικές» των οποίων θα μπορούσε να διακρίνει κανείς τα αποτελέσματα αρκετά γρήγορα. Με αυτή την έννοια οι εν λόγω αλλαγές είναι πολιτικές και θα έχουν ένα διακριτικό αποτέλεσμα πάνω στη στάση των ήγετων (θα καταστεί δυνατό δηλαδή να δει ο καθένας ποιός είναι υπέρ και ποιός κατά της περεστρόικα) και ένα παιδαγωγικό αποτέλεσμα πάνω στην κοινή γνώμη.

Τό ζήτημα της ανάπτυξης ιδιωτικού τομέα είναι σχετικά άνωδυνο μιά και όλες οι οσιαλιστικές χώρες διαθέτουν ένα τέτοιο τομέα πολύ πιο σημαντικό από την ΕΣΣΔ. Τό άλλο επιχείρημα της τάσης για την ιδιωτικοποίηση είναι πιο πραγματικό. Ο ιδιωτικός τομέας, αν πετύχει, θα μπορούσε να συμβάλει θετικά στη στήριξη της οικονομικής ανάπτυξης και ιδίως στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου προσφέροντας αγαθά και υπηρεσίες που σπανίζουν και ο πληθυσμός αναζητεί, μπορεί επίσης να χρησιμεύσει ως κίνητρο στον κρατικό τομέα.

Δύο τύποι δραστηριότητας προσφέρονται για την ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας: οι υπηρεσίες και η γεωργία. Θα μπορούσαμε να κατατάξουμε στην ίδια κατηγορία και τη μεταρρύθμιση της νομοθεσίας για τους μισθούς.

Οι υπηρεσίες: ο νόμος για την ιδιωτική πρωτοβουλία

Οι ιδιωτικές δραστηριότητες που επιτράπηκαν μετά τό νόμο για την άτομική εργασία τό Νοέμβριο του 1986 (τέθηκε σε εφαρμογή τόν Μάιο του 1987) περιλαμβάνουν ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, επισκευές, τή μικρή μεταποιητική παραγωγή, μεταφορές, βιοτεχνικές δραστηριότητες. Προβλέπονται δύο

μορφές όργάνωσης: ή «άτομική εργασία» και οι συνεταιρισμοί (πού μπορούν να τούς άποτελέσουν τό λιγότερο τρία πρόσωπα, χωρίς περιορισμό άνωτάτου όριού). Τά άτομα πού προκρίνουν αυτές τίς δραστηριότητες επιτρέπεται να έγκαταλείψουν τή μισθωτή εργασία. Η φορολογία, ένώ είναι σχετικά έπαχθής για τήν «άτομική εργασία», είναι πολύ ένθαρρυντική για τούς συνεταιρισμούς.⁷

Βέβαια, ή σχετική άβεβαιότητα για τή μελλοντική άναπτυξη τής περεστρόικα και ό βάσιμος φόβος για μιά νέα άποκουλακοποίηση περιορίζουν τήν ένθάρρυνση για τέτοιου είδους επιχειρήσεις, άλλα φαίνεται ότι ή δλη επιχείρηση ξεκινά σωστά. Μέσα σε έξι μήνες εφαρμογής τού νέου συστήματος 250.000 άτομα καταγράφηκαν ως άτοσασχολούμενοι ένώ τό ίδιο χρονικό διάστημα δημιουργήθηκαν 8.000 συνεταιρισμοί πού συγκεντρώνουν πάνω άπό 80.000 άτομα. Είναι λίγα και ταυτόχρονα πολλά. Λίγα, διότι αν πάρει κανείς υπόψη τίς εδκαιρίες κέρδους στούς σχετικούς τομείς θά μπορούσε να περιμένει θύελλα ιδιωτικών επιχειρήσεων. Πολλά γιατί ή επιχείρηση, παρ' όλα αυτά, είναι μιά έννοια άπολύτως ξένη στη σοβιετική νοοτροπία.

Φαίνεται ότι τά πάντα εξαρτώνται άπό τήν πραγματική συμπεριφορά τών τοπικών άρχων σε ότι άφορρά, για παράδειγμα, τίς προμήθειες τών συνεταιρισμών άπό τίς κρατικές επιχειρήσεις, τόν έφοδιασμό με εδρεσιτεχνίες, τήν παροχή στέγης κ.λπ. Άλλά πρέπει να ληφθούν υπόψη δύο οικονομικά προβλήματα. Κατ' άρχήν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις νέου τύπου θά αντιμετώπισουν τόν έντονότατο ανταγωνισμό τής παραδοσιακής παράλληλης οικονομίας (παραοικονομίας). Φαίνεται ότι οι νέες επιχειρήσεις πού δημιουργήθηκαν και οι άτοσασχολούμενοι πού καταγράφηκαν μέχρι τώρα δεν προέρχονται άπό τήν «μαύρη εργασία», δεν είναι παραοικονομικές δραστηριότητες πού τώρα νομιμοποιούνται. Άντίθετα οι τελευταίοι, πολύ καλά ένσωματωμένοι σε δίκτυα πιστής πελατείας, έλάχιστα άπειλούμενοι άπό τήν οικονομική άστυνομία και εκμεταλλευόμενοι πλεονεκτήματα (κλεμένα ύλικά) άπό τήν κύρια επίσημη εργασία τους, δεν δηλώθηκαν, άκριβώς, για να άποφύγουν τίς φορολογικές ύποχρεώσεις. Τό κλίμα τής άναπτυξης τής ιδιωτικής δραστηριότητας θά ήταν άσύμβατο με τήν καταστολή τών παράνομων δραστηριοτήτων άφου θά αντιπροσώπευε ένα είδος άθέμιτου ανταγωνισμού.

Τό άλλο οικονομικό πρόβλημα πού προκύπτει άπό τίς ιδιωτικές δραστηριότητες: χρησιμεύει κυρίως στίς πιο εδπορες τάξεις τού πληθυσμού, εκείνες πού δέχονται να πληρώσουν και τήν τιμή τής ελευθέρης παροχής ύπηρεσιών και συνάμα τό πρόσθετο κόστος άπό τήν έγγύηση πού άντιστοιχεί στην ασφάλεια τών προμηθειών τους. Αυτά τά δύο στοιχεία προσδιορίζουν τή διαφορά τιμών άνάμεσα στην ελευθέρη και τήν επίσημη αγορά. Ο ιδιωτικός τομέας λοιπόν έμφανίζεται, τουλάχιστο στίς άρχές του, ως παράγοντας έπιδείνωσης τών εισοδηματικών άνισοτήτων (σε βάρος άλλων άνισοτήτων, πιο παραδοσιακών, όπως ή δυνατότητα πρόσβασης σε «ειδικά» έμπορικά δίκτυα, οι σχέσεις, ή ή διαθεσιμότητα χρόνου για τήν έπίσκεψη τής αγοράς κ.λπ.).

Τό γεωργιο-διατροφικό πρόβλημα

Ο όρος «ιδιωτικοποίηση» πού χρησιμοποιήθηκε πιο πάνω άντιστοιχεί καλύτερα στούς μετασχηματισμούς πού πραγματοποιούνται στον άγροτικό τομέα. Η ιδιωτική γεωργία ύπληρχε άπό πάντα στην ΕΣΣΔ χάρη στούς μικρούς άτομικούς κλήρους και τήν αγορά τών κολχόζ. Υπάρχουν τριανταπέντε έκατομμύρια μικροσκοπικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις (μέχρι 2.500 τ.μ.) πού παράγουν τό 25% τής άγροτικής παραγωγής πού τήν πούλουν είτε στην ελευθέρη αγορά είτε στο κράτος και τούς επίσημους όργανισμούς (με βάση μιά συμβατικά καθοριζόμενη τιμή), ή τήν προορίζουν για τήν άτοκατανάλωση. Ωστόσο ό Μ. Γκορμπάτσωφ, στο λόγο του του Ιουνίου του 1987, άνήγγειλε μιά φάση ιδιωτικοποίησης πιο προχωρημένη. Ποτέ κομμουνιστής ήγέτης δεν διακήρυξε

τήν πίστη του στις ατομικές λύσεις τόσο καθαρά όσο ο Γκορπατσώφ· μόνο με τον ατομικό κληρο και την οικογενειακή οργάνωση, είπε, ο γεωργικοδιατροφικός τομέας θα εγκαταλείψει τις παρωπίδες του. Με βάση αυτή τη δήλωση του σοβιετικού ηγέτη πολλές οικογένειες που εκμεταλλεύονται 50 έως 60 εκτάρια μισθωμένα από τα κολχόζ αποκτούν σημαντικά εισοδήματα, χρησιμοποιούν μεταχειρισμένα υλικά (μηχανήματα), κερδίζουν πολλά χρήματα και κυρίως αναπτύσσονται χάρη στην δουλειά τους. Οι ατομικοί κληρο θεωρούνται πλέον αναγκαίοι ενώ τα κρατικά αγροκτήματα και οι συνεταιρισμοί ενθαρρύνονται ανοιχτά να νοικιάζουν αγροτεμάχια σε όποιον σοβιετικό πολίτη τό επιθυμεί. Ο Γκορπατσώφ εξυμνεί διαρκώς την ατομική αξιοποίηση.

Αυτή η φιλελευθεροποίηση φαίνεται εφικτή διότι η γεωργία είναι στην πραγματικότητα ο μόνος τομέας όπου οι τιμές, με το σημερινό τους επίπεδο, μπορούν να παίξουν ρόλο ενθάρρυνσης της παραγωγής. Ο Λεωνίδας Μπρέζνιεφ είχε επίσημα με επιμονή ένα *modus vivendi* με την αγροτιά χάρη στη συνεχή άνοδο των αγροτικών τιμών και πέτυχε να θέσει σε αντιστοιχία τις τιμές παράδοσης στο κράτος αγροτικών προϊόντων με τις τιμές που επικροτούν στην ελεύθερη αγορά. Αντίθετα οι λιανικές τιμές πώλησης στις πόλεις των ειδών διατροφής έμειναν μπλοκαρισμένες στο επίπεδο του 1962 πράγμα που έθετε σοβαρότατα προβλήματα στις επιδοτήσεις (60 τρισ. ρούβλια για το 1985). "Οχι γιατί το κόστος στον προϋπολογισμό ήταν ανυπόφορο (παρόλο που το κόστος αυτό αντιπροσωπεύει τό ένα έκτο του προϋπολογισμού) αλλά γιατί οικονομικές συνέπειες των επιδοτήσεων είναι καταστροφικές: αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι οι αγρότες που κατέχουν κληρο μπορούν να αγοράζουν ψωμί επιδοτούμενο για να τρέφουν γουρούνια που θα τα πουλήσουν στο κράτος σε τιμές συμβατικές και τό όποιο, στη συνέχεια, θα πουλήσει τό κρέας στους καταναλωτές σε χαμηλές τιμές.

Η αγροδιατροφική πολιτική που σχεδιάζεται τώρα συνίσταται στην επιδίωξη χαμηλότερου κόστους, αύξηση της παραγωγής (χάρη στην οικογενειακή οργάνωση) και αύξηση της αυτοκατανάλωσης (με την επέκταση των κληρών) αλλά φαίνεται ότι είναι αδύνατο να ύψώσει τις λιανικές τιμές των τροφίμων. Όλοι σκέπτονται άμέσως τό φάσμα των πολωνικών εξεγέρσεων. Αλλά κάποιος σοβιετικός οικονομολόγος πρόσφατα⁸ υπεδείκνυε ένα μέτρο πολύ ενδιαφέρον για την επίλυση του προβλήματος: να μην καταβάλλεται ή επιδότηση στους μεταξύ βιομηχανίας τροφίμων και κατανάλωσης ενδιάμεσους εμπορικούς οργανισμούς, αλλά, κατευθείαν στά νοικοκυριά με τή μορφή συμπληρωματικών εισοδημάτων και ταυτόχρονα να υπάρξει αύξηση των τιμών των ειδών διατροφής. Έτσι οι τελευταίες θα ξαναβρίσκαν πάραυτα τό επίπεδο των τιμών της ελεύθερης αγοράς και θα μπορούσαν να παραμείνουν στο επίπεδο αυτό αν παράλληλα τό σύστημα καθορισμού των τιμών γινόταν πύο εύλυγιστο. Τό μέτρο θα μπορούσε να ληφθεί ανεξάρτητα από τή γενική τροποποίηση των χονδρικών τιμών της βιομηχανίας και δέν αποκλείεται αυτό καθορισθεί τόν Ιούνιο του 1988 στη Συνδιάσκεψη του Κόμματος. Έν πάση περιπτώσει έδώ εντοπίζεται ένα «καντό» σημείο της οικονομικής πολιτικής τά επόμενα χρόνια.

Οι νέοι διακανονισμοί για τήν απασχόληση

"Ένα από τά σημαδιακά συνοδευτικά της μεταρρύθμισης μέτρα αφορά τή χαλάρωση της εξισωτικής αρχής, ίδιος στον καθορισμό των ημερομισθίων. Βεβαίως οι μισθοί ήταν πάντοτε διαφοροποιημένοι παρόλο που από τήν δεκαετία του πενήντα παρατηρήθηκε μιά τάση συμπίεσης της επίσημης κλίμακας των ημερομισθίων. Όστόσο ο άμερικανός οικονομολόγος Γκράνικ θεωρεί ότι οι επιχειρήσεις, λαμβανόμενου ύπόψυ του ανταγωνισμού για τήν απόκτηση εργατικού δυναμικού, είναι υποχρεωμένες να προσφέρουν αρκετά διαφορο-

ποιημένους μισθούς ώστε να μπορούν να εξασφαλίζουν τό σταθερό προσωπικό που έχουν ανάγκη. Και τό πετυχαίνουν μοιράζοντας πρίμ ή πλεονεκτήματα σε είδος, κυρίως όμως υπερεξειδικεύοντας τό προσωπικό που χρειάζονται.

Παρά ταύτα ή κλίμακα των μισθών αντιπροσωπεύει ένα διοικητικό φραγμό τόν όποιο οι όλιγοτέρο ειδικοευμένοι εργαζόμενοι εκμεταλλεύονται για να διασφαλίσουν άμοιβές άνώτερες από τήν όριακή παραγωγικότητά τους. Ένα διάταγμα του Σεπτεμβρίου του 1986 τροποποιεί τις άρχές καθορισμού των μισθών επιτρέποντας μιά διαφοροποίηση πύο πύο καθαρή. Η διαφοροποίηση μπορεί να πάει από τό 1 μέχρι τό 1,5 για τόν ίδιο τύπο εργασίας άνάλογα με τις προσωπικές επιδόσεις (χωρίς να λογαριάσει κανείς τά πρίμ παραγωγικότητας και τά κίνητρα).

Η διαφοροποίηση των μισθών είναι ένα στοιχείο άπολύτως άπαραίτητο για τήν άποκατάσταση ενδιαφέροντος για τή δουλειά και μπορεί άριστα να συμβαδίζει με τήν κατάσταση της τυπικής υπεραπασχόλησης των οικονομίων των άντατολικών χωρών. Η πρόταση του «ριζοσπάστη» μεταρρυθμιστή οικονομολόγου Γκ. Ποπόφ του Πανεπιστημίου της Μόσχας, να επιτραπεί δηλαδή μιά σχετική άνεργία, μπορεί να μίν εισακουσθεί αν λογαριάσει κανείς ότι τό κατώτατο ημερομίσθιο είναι ένα είδος επιδόματος άνεργίας που παρέχεται στους εργαζόμενους με κατώτερη άποδοτικότητα (έκούσια ή άκούσια), ένα είδος «κατώτατης κοινωνικής εξασφάλισης», και εάν οι άποδοτικά εργαζόμενοι έχουν μιά καθαρά άνώτερη άνταμοιβή της εργασίας τους. Από αυτή τήν άποψη τό άνοιγμα που προτείνεται με τό διάταγμα του 1986 είναι μάλλον άνεπαρκές αλλά συμπληρώνεται με κλασικές μεθόδους διαφοροποίησης, ένισχύει άναμφισβήτητα —και κυρίως νόμιμα— τή σύνδεση προσωπικής άποτελεσματικότητας και άνταμοιβής.

Έν πάση περιπτώσει ή διαφοροποίηση των μισθών εξαρτάται και από τις πραγματικές δυνατότητες της κατανάλωσης. Και αυτές με τή σειρά τους θα εξαρτηθούν, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, από τήν επιτυχία των ιδιωτικών - άτομικών δραστηριοτήτων και από τή δραστηριότητα των συνεταιρισμών στον τομέα των υπηρεσιών, από τήν επιτάχυνση των μηχανισμών αγοράς στον αγροδιατροφικό τομέα. Τό τρίπτυχο των νέων οικονομικών δικαιωμάτων του πληθυσμού άποτελεί ένα ολοκληρωμένο σχέδιο, μιά δεύτερη μεταρρύθμιση πλάι στις άλλαγές που πραγματοποιούνται στον κρατικό τομέα για τόν όποιο μπορεί να χρησιμεύει ως κίνητρο στο οικονομικό αλλά και ψυχολογικό επίπεδο.

Τελικά τά κείμενα που καθιερώνουν τή μεγάλη μεταρρύθμιση του κρατικού τομέα μπορούν να έρμηνευτούν με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο. Και όπως συνήθως μόνο στην καθημερινή έφαρμογή τους, καθώς θα γνωρίζουν τροποποιήσεις συγκυριακές άνάλογα με τις άνάγκες, θα μετρηθεί ή σημασία τους και ή άποτελεσματικότητά τους. Οι πιθανότητες να δημιουργηθεί ένας κρατικός τομέας «ριζικά» διαφορετικός είναι ισχνές και θα εξαρτηθεί άφενός από τήν πολιτική βούληση της ήγεσίας και άπό τις άντιστάσεις κυρίως των ενδιάμεσων κλιμακίων της ιεραρχίας. Όπως και να έχει τό πράγμα ο βαθμός ριζοσπαστικότητας της μεταρρύθμισης, άκόμη κι αν αυτή έφαρμοσθεί άπολύτως, δέν είναι εξαιρετικός. Άκόμη κι αν στη σοβιετική οικονομία κάθε άλλαγή στον οικονομικό τομέα μοιάζει γεγονός εξαιρετικό, ο μεγάλος άνταγωνιστής Κίνα πραγματοποίησε σε λιγότερο χρονικό διάστημα μεταρρυθμίσεις πύο πύο ριζικές. Αν εξετάσει κανείς τήν κινέζικη έμπειρία θα διαπιστώσει ότι οι άλλαγές δέν ήλθαν τόσο άπό τόν κρατικό τομέα όσο άπό τά άνοίγματα που πραγματοποιήθηκαν στους μη κρατικούς τομείς. Παρόλο βέβαια που οι οικονομικές και πολιτικές δομές της Κίνας δέν

7. M.A. Grosnier, Le secteur privé aux avant - postes de la perestroika, Συμπόσιο URSS en transition, Centre d' Études des modes d' industrialisation, Παρίσι 26-27 Νοεμ. 1987.

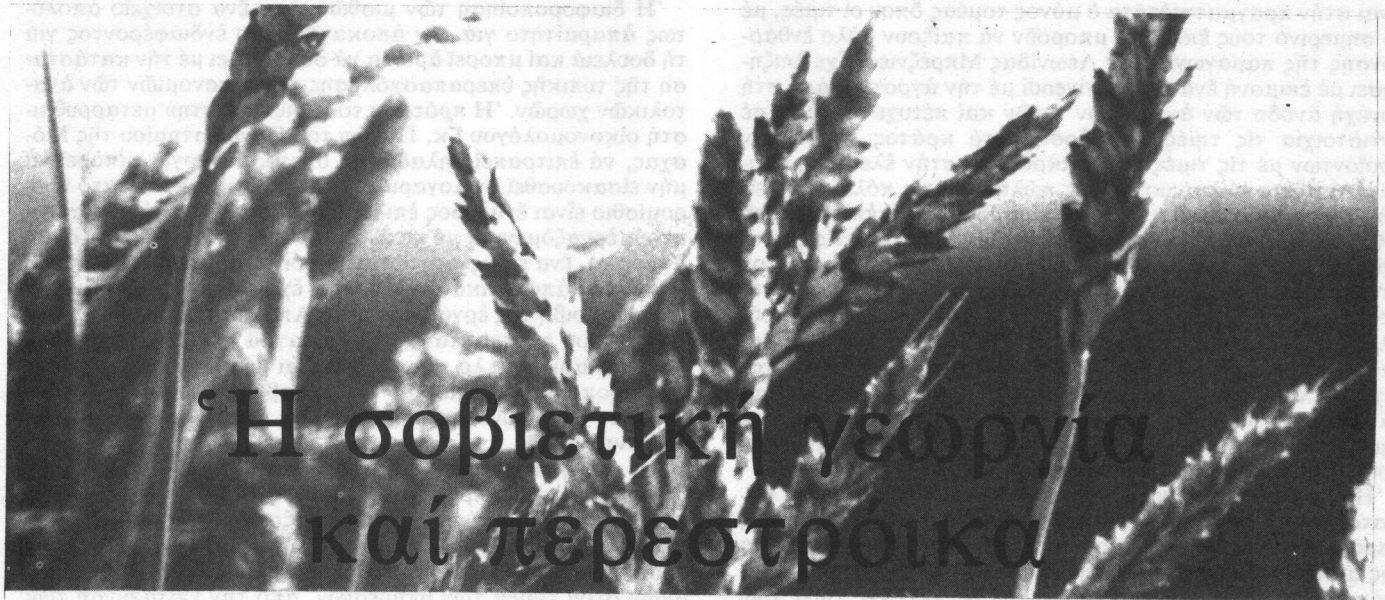
8. D.M. Mazakievitch, Le perfectionnement des prix à la consommation, ECO, 1986, άριθ. 1, σ. 33-43.

είναι καθόλου συγκρίσιμες με εκείνες της ΕΣΣΔ —εκτός από γενικότητες— θα μπορούσε ώστόσο κανείς να σκεφτεί —και να εύχεται— ότι τα νέα οικονομικά δικαιώματα του πληθυσμού θα έχουν περισσότερα αποτελέσματα από τη «μεγάλη μεταρρύθμιση».

Ίσως υπάρξει ένα προχώρημα της αγοράς χάρη στον αγροτικό τομέα, ένας τομέας που είχε το πλεονέκτημα να διατηρήσει παρόλες τις περιπλοκές ένα συσχετισμό δυνάμεων με το κράτος, και που, ως προς το κράτος, διατηρεί μία σχεδόν εξισορροπημένη σχέση εμπορευματικής ανταλλαγής.

Τό τεχνικο-οικονομικό χαρακτηριστικό αυτού, δηλαδή η δυνατότητα αποτελεσματικής παραγωγής στη βάση μικρών παραγωγικών μονάδων, συναντάται επίσης στον τομέα των υπηρεσιών που δημιουργήθηκαν με την ελεύθερη συνεταιριστική επιχείρηση. Βέβαια η επιτυχία αυτών των εμπειριών φιλελευθεροποίησης εξαρτάται επίσης από πολιτικούς παράγοντες. Άλλα μία επιτυχία σ' αυτούς τους τομείς φαίνεται να έχει περισσότερες ελπίδες πραγματικής αλλαγής από εκείνη που αναμένεται από τον εξαιρετικά σύνθετο μηχανισμό του νόμου για τις επιχειρήσεις.

Μετάφραση: Κ. Νικολόπουλος
Rouvoirs, Απρίλιος 1988, τεύχ. 45

του Theodor Shanin

Η σοβιετική γεωργία πριν και μετά την περεστρόικα

«Οι τρεις μέρες της Πόλταβα ή ένας μονόλογος για τους εργάτες της γης και την «weltanschauung» των γεωργών» δημοσιεύτηκε τον Μάρτιο του 1987 στη *Znamya*.¹ Τό γεγονός απαιτεί δρισματικές εξηγήσεις για τόν δυτικό αναγνώστη. Διότι οι «Τρεις μέρες» δέν έχουν τίποτε από ένα μονόλογο. Είναι τά πρακτικά μιάς συνάντησης που έγινε στα τέλη του 1986. Έλαβαν μέρος σ' αυτήν αγρότες, διοικητικά στελέχη, οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι αλλά και εκπαιδευτικοί και φιλόσοφοι και συγγραφείς. Τήν πρωτοβουλία για τή συνάντηση είχε ο Φεντόρ Μοργκούν, γραμματέας του κόμματος της Πολτάβα, ως αντιπρόσωπος της ανώτερης τοπικής διοικητικής άρχης, γνωστός για τίς ριζοσπαστικές του άρχές, τό συγγραφικό του ταλέντο, και τήν τέλεια γνώση των ζητημάτων της γεωργίας. Η Πολτάβα είναι μιά επαρχιακή πόλη στην Ουκρανία, στη καρδιά της πύο εύφορης γης του σιτοβολώνα της ΕΣΣΔ. *Znamya* είναι μιά έκδοση της Ένωσης των Συγγραφέων που «άνασυγκροτήθηκε» πρόσφατα από τό νεοεκλεγμένο διοικητικό της συμβούλιο. Αδτή ή έκδοση αντικατοπτρίζει τόν τρόπο με τόν όποιο τοποθετήθηκαν οι συγγραφείς στην πρωτοπορία των άναζητήσεων για τά κοινωνικά προβλήματα, ξεπερνώντας τά έπίσημα ινστιτούτα κοινωνιολογίας και πολιτικής θεωρίας.

Η συνάντηση της Πολτάβα περιείχε στην ήμερήσια διάταξη της τήν παρούσα κατάσταση της γεωργίας, των γεωργικών συλλογικοτήτων και της αγροτικής πολιτικής στην επαρχία αδτή, αλλά έπεκτάθηκε και σε άλλες σιτοπαραγωγικές περιοχές της χώρας. Προσέφερε κατά συνέπεια τό πανόραμα μισού αιώνα ιστορίας για τό σύνολο της σοβιετικής επαρχίας, από τήν εποχή της σταλινικής κολεκτιβοποίησης μέχρι σήμερα.

Σύμφωνα με τήν εισηγητική έκθεση τρία χαρακτηριστικά επέτρεπαν να γίνει μιά περιγραφή του πνεύματος που πρυτάνευσε στην αγροτική πολιτική και τήν πρακτική της προηγούμενης περιόδου: ο άντιπαραγωγικός ζήλος και ο βολонταρισμός, ο «άυτοκαπιβαλισμός», και ή μεγαλομανία. Η ΕΣΣΔ παράγει σήμερα δύο φορές περισσότερα χημικά λιπάσματα από τίς ΗΠΑ, έχει τέσσερις φορές περισσότερες άγελάδες και ή γεωργία της είναι πέντε φορές πύο εκμηχανισμένη. Ωστόσο ή άκάτάπαυστη ένδεια γεωργικών προϊόντων συνέπιπτε πάντοτε με μιά δλοένα αύξανόμενη ζήτηση και κατά συνέπεια με τήν άδύρη ανάγκη μεγαλύτερων έπενδύσεων για να άντιμετωπισθεί ή κατάσταση. Αδτή ή αύξανόμενη ζήτηση μηχανών, χημικών προϊόντων, ενέργειας και προσαθειών πήγαινε μαζί με μιά σημαντική έλλειψη γης, εργατικών χεριών, πόρων και με τή στασιμότητα της κατά γεφάλην αγροτικής παραγωγής. Στην Ουκρανία ή παραγωγή δη-

μητριάκων είναι στάσιμη εδώ και δώδεκα χρόνια. Ένα σύστημα διαχείρισης υπερσυγκεντρωτικό πάσχιζε να επιβάλει μια γενική προσπάθεια για να αυξηθούν οι καλλιεργούμενες εκτάσεις αντί να βελτιωθεί η ποιότητα και η αποδοτικότητα της γεωργίας. Όλος αυτός ο ζήλος της διαχείρισης δημιούργησε περισσότερες ελλείψεις αντί να τις εξαλείψει. Οι άλλοπαλλήλες εκστρατείες για τη βελτίωση της γεωργίας, τό κύμα των όδηγιών, οι επίσημες παραινέσεις και οι άπειρες δέν έφεραν κανένα αποτέλεσμα για την αύξηση της παραγωγής που προοριζόταν για την αγορά, ενώ, από την άλλη μεριά, αυξάνει συνεχώς η εισαγωγή ειδών διατροφής από το εξωτερικό.

Η πιο σημαντική συνέπεια αυτού του «ζήλου» ήταν η οικολογική καταστροφή και η αλλοτρίωση του κόσμου που ένεχόταν άμεσα στην αγροτική παραγωγή. Ός προς την οικολογία, μερικά σημεία της είναι αρκετά γνωστά: καταστροφή των δασών, διάβρωση της γης, εξαφάνιση των μικρών ποταμών και μόλυνσή τους, δξυνες βροχές που οι άνεμοι τις μεταφέρουν πολλά χιλιόμετρα μακριά, χειρότερηση του κλίματος και των μικροκλίματων. Οι οικολογικές συνέπειες για τη γεωργία και την ποιότητα ζωής των αγροτικών πληθυσμών της Ουκρανίας ήταν εξαιρετικά βαριές και θά μπορούσαν να συνοψιστούν στην απώλεια μεγάλου μέρους ποτιστικής γης και μείωση της ευφορίας των χωραφιών. Τό έδαφος της Πολτάβα, τό τσερνοζιόμ, από τά πιο εφφορα του κόσμου, αποτελείται κατά 10% από φυτική γη που τό δημιούργησε ή αποσύνθεση των χόρτων επί χιλιετίες. Σήμερα τό ποσοστό αυτό δέν ξεπερνά τό 5% εξαιτίας της υπερεκμετάλλευσης που εξάντλησε τό έδαφος. Έξάλλου τεράστιες ποσότητες παραγωγής σάπιζε σωριασμένη επί χρόνια σέ άποθηκες κακοδιατηρημένες, επειδή τό σύστημα μεταφορές είναι άπελπιστικά έλαττωματικό. Είναι οι περιπτώσεις καταστροφών που όνομάστηκαν «αυτοκαταβασμός», δηλαδή ή καταλήστευση των φυσικών πόρων για να υπάρξουν βραχυπρόθεσμα όφέλη και πλήρης άδιαφορία για τις μακροπρόθεμες συνέπειες. Ωστόσο ούτε ή άπληστία ούτε ή «ελεύθερη ιδιοκτησία» έξηγούν αυτή την καταλήστευση που όφείλεται περισσότερο σέ ένα σύστημα διαχείρισης και μία κοινωνική δομή που θεμελιώθηκαν επί Στάλιν και όλοκληρώθηκαν επί Μπρέζνιεφ.

Σ' αυτόν τόν άγωνα ζήλο και την οικολογική άποσύνθεση προστίθεται ή μεγαλομανία: μεταφορά κακοχωνεμένων έμπειριών της βαριάς βιομηχανίας στό αγροτικό χώρο. Η έφαρμογή του μοντέλου αυτού άποδείχθηκε ιδιαίτερα άντιπαραγωγική. Τό δόγμα γνωστό: μεγάλες γεωργικές έκμεταλλεύσεις είναι έγγυση για την άποδοτικότητα της γεωργίας, ό έκμηχανισμός συνθήκη άπαραίτητη για την καλή λειτουργία του συστήματος και ή έντατική χρησιμοποίηση λιπασμάτων έγγυση για την αύξηση της παραγωγής. Παρόλο βέβαια που όλα αυτά είναι πολύ πιο σύνθετα, στην πραγματικότητα οι λογαριασμοί άπολυτοποιήθηκαν σαν άρθρα πίστωσης και θεωρήθηκαν τριτεγγυητές της προόδου. Η ιδεολογία του γιγαντισμού συχνά θά συνοδευθεί από καιροσκοπισμό: ό άγώνας δρόμου για τόν βαρύ μηχανολογικό έξοπλισμό μεταφράστηκε σέ καταβολή πρίμ κυρίως στους κατασκευαστές γεωργικών μηχανών, ενώ οι όλοένα και μεγαλύτερες έκμεταλλεύσεις εξασφάλιζαν πιο γρήγορες προαγωγές στην γραφειοκρατία της έπαρχίας.

Αυτή ή χώρα που διαθέτει τά μεγαλύτερα όρυχεία του κόσμου, τά μεγαλύτερα χαλυβουργεία, τούς μεγαλύτερους έκσάφεις κατέχει επίσης τό ρεκόρ του γιγαντισμού μέ τά πελώρια γεωργικά μηχανήματα —τέτοιου βάρους που αυτόμάτως κάθε όργανική ζωή καταστρέφεται συστηματικά κάτω από τό πέρασμά τους— και μέ τόν τεράστιο αριθμό μόνιμων εργατών που ή διοίκησή τους θέτει μείζονα προβλήματα. Συνάμα, ή υπαιθρός της στερείται άπελπιστικά μικρού εδχρηστου μηχανολογικού έξοπλισμού πάνω στον όποιο βασίζεται ή σύγχρονη γεωργία, στερείται επίσης όλων των αναγκαίων όπηρεσιών συντήρησης του υπάρχοντος. Αυτή ή πολιτική, όπως παρατηρούσε κάποιος συνέεδρος στην Πολτάβα παρα-

μέλησε τό γεγονός ότι στην γεωργία «δέν υπάρχει καμία άμεση σχέση ανάμεσα στην ανθρώπινη και ύλική επένδυση και τά προσδοκώμενα άποτελέσματα» και ότι ό τύπος καταμερισμού εργασίας που χρησιμοποιείται στην βαριά βιομηχανία «δέν δικαιολογείται ούτε κοινωνικά ούτε οικονομικά».²

Τά πραγματικά άποτελέσματα του ένλόγου γιγαντισμού, άκόμη μία φορά, άντιμετωπίστηκαν από ποσοτική και όχι ποιοτική άποψη, τόσο ως προς τόν τρόπο μέ τόν όποιο εκπονήθηκαν τά σχέδια όσο και ως προς τόν τρόπο μέ τόν όποιο άποτιμήθηκαν οι συνέπειες. Ένα από τά παραδείγματα που παρουσιάστηκαν έκανε λόγο για τις διαφορές της παραγωγής γάλακτος στην ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ. Στην διάρκεια των τελευταίων είκοσι έτών ό αριθμός των άγελάδων διπλασιάστηκε στην ΕΣΣΔ (πράγμα που συνοδεύτηκε μέ μίαν άντίστοιχη αύξηση των δαπανών για χορτονομή και έγκαταστάσεις) ενώ στις ΗΠΑ μειώθηκε κατά τά 2/5. Παράλληλα ή παραγωγή γάλακτος κατά άγελάδα στην ΕΣΣΔ ενώ ήταν 72% της άντίστοιχης των ΗΠΑ περιορίστηκε στις μέρες μας στά 38%. Κι όστόσο οι περισσότεροι συνέεδροι της Πολτάβα άναγνώριζαν ότι ή πιο άρνητική πλευρά του τρόπου παραγωγής που έφαρμόστηκε στην γεωργία δέν ήταν τά άρνητικά ποσοτικά στοιχεία. Η κοινωνική δομή και ή άποσύνθεση του γεωργικού περιβάλλοντος ήταν οι σπουδαιότερες πλευρές, γιατί αυτές κυρίως επιδεινώθηκαν.

Πρίν περάσουμε στις λεπτομέρειες αυτών των προβλημάτων, άς ύπενθυμίσουμε τις παλιότερες αγροτικές πολιτικές που έπέσειραν τις πιο σκληρές κριτικές στην συνάντηση της Πολτάβα. Όλες άνάγονται στην εποχή του Μπρέζνιεφ, αλλά, στην πραγματικότητα θεμελιώθηκαν την εποχή του σταλινισμού και σέ άντιλήψεις σχετικά μέ την πρόοδο άκόμη πιο παλιές. Η κυβέρνηση Γκορμπατσόφ τίς έχει καταδικάσει ως χονδροειδείς πλάνες αλλά ή σφοδρότητα των κριτικών έναντίον τους δείχνει πολύ καλά όχι μόνο την επικαιρότητα αυτών των προβλημάτων αλλά επίσης την άντικειμενικότητα αυτών των συνέδρων που δέν πολυγονιάζονταν για τις έπίσημες τοποθετήσεις. Η όλοφάνερη θέλησή τους να πραγματοποιούν αυτά τά προβλήματα μέ ειλικρίνεια και άμεσότητα, την εποχή που μία τέτοια πρωτοβουλία δέν ήταν και τόσο δημοφιλής, άν όχι επικίνδυνη, άποδεικνύει ότι προϋπήρξε ένα παρελθόν γεμάτο διαμάχες, συγκρούσεις και πολεμικές.

Τρεις άπ' αυτές τις πολιτικές και θεμελιακές άντιλήψεις έγιναν άντικείμενο κριτικής. Η πρώτη βασιζόταν στην άρχη σύμφωνα μέ την όποία ή διάσταση συμφερόντων, που χωρίζαν τά μέλη των σοβχός και των κολχός, άντιπροσώπευαν μία ειδική μορφή καπιταλιστικής γεωργίας όσο κι άν αυτή ήταν μικρή και δευτερεύουσα. Έπομένως ό προοδευτικός περιορισμός τους και ή ένδεχόμενη κατάργησή τους παρουσιάστηκε ως μία άπό τις αναγκαίες και άρκετές συνθήκες για την πρόοδο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Κατά δεύτερο λόγο, τά σοβχός ήταν πρώτης προτεραιότητας σέ σχέση μέ τά κολχός δεδομένου ότι ή κρατική ιδιοκτησία ήταν συνώνυμη μέ τό σοσιαλισμό. Η μετατροπή των κολχός σέ σοβχός θεωρούσαν, έπομένως, άπό ιδεολογική άποψη, προνομιούχα και θά έπρεπε να πριμοδοτείται. Ιδεολογικές θεμελιώσεις παρόμοιες τάξης παρουσίαζαν τις γιγάντιες κτηνοτροφικές έπιχειρήσεις, πρόσφατης κατασκευής, ως ύπέρτατη άπόδειξη της άνάπτυξης του αγροτικού τομέα. Τρίτον, και κατά συνέπεια, οι μεγάλες μονάδες θεωρήθηκαν πιο πλεονεκτικές και ύπήρξαν συστηματικές προσπάθειες να μεγαθυνθούν και τά κολχός και τά σοβχός.

Μέ βάση την ίδια ιδεολογία και λογική στην δεκαετία του '70 τά 40% των χωριών —πάνω από τά μισά για τις περισσότερες περιοχές της χώρας— άνακηρύχθηκαν «περιοχές άκατάλληλες για έκμετάλλευση». Αυτή ή άπόφαση συνοδεύτηκε μέ την άναχώρηση όλων των ύπαρχουσών σέ αυτά τά μέρη ύπηρεσιών, την καταστροφή των τοπικών συλλογικοτήτων

1. *Znamya*, Tri dnya v poltave, άρ. 3, 1983.

2. Στο ίδιο, σ. 206.

καί τήν ένσωμάτωση τών κατοίκων τους σέ μεγαλύτερα χωριά (ή, άπλούστατα, τήν έξωσή τους από τήν περιοχή). Αύτή ή παρακμή του άριθμού τών χωριών —πολλά άπ' αύτά έχασαν καί τήν έκπροσώπησή τους— θεωρείται σήμερα ένας από τούς παράγοντες ερήμωσης τής ύπαιθρου που άποδεικνύεται έπικίνδυνη από οικολογική άποψη αλλά καί ζημιογόνα γιά τό ίδιο τό ανθρώπινο δυναμικό.

Η περιγραφή που έγινε στήν Πολτάβα τών δημογραφικών δεδομένων τής ύπαιθρου έδειχνε μιά κατάσταση άκόμη πιό άπελπιστική από όσο μαρτυρούσε ό κατάλογος τών δυσκολιών τής γεωργικής οικονομίας μιάς περιοχής που, διαθέτοντας τό πιό εύφορο έδαφος του κόσμου καί τήν τεχνολογία μιάς ύπερδύναμης, δέν κατάφερνε νά ανταποκριθεί ίκανοποιητικά στίς ανάγκες του πληθυσμού. Μαζική άγροτική έξοδος ερήμωσε τίς περιοχές τής Κεντρικής καί Βόρειας Ρωσίας —περιοχή Μόσχας— όπου ζούσε τό μισό περίπου του άγροτικού πληθυσμού. Έκατοντάδες τά έγκαταλειμένα χωριά. Η ταχύτητα καί ό έπιλεκτικός χαρακτήρας τής άγροτικής μετανάστευσης —οί νέοι, οι ίκανοί καί οι περισσότερο μορφωμένοι ήταν οι πρώτοι που άναχώρησαν— άδειασαν τίς άγροτικές κοινότητες καί άλλαζαν πολλές από εκείνες που διατηρήθηκαν σέ ένα είδος άγροτικού γκέτο, αντιπροσωπευτικού τής ανθρώπινης άποτυχίας. Η βότκα καί ή έγκληματικότητα πλημύριζαν πολλές περιοχές. Έπιχειρήσεις, χειμάζουσες, στάσιμη ή πολιτιστική ζωή, άνεπαρκής ό άνεφοδιασμός. Σέ όρισμένες περιοχές τό ποσοστό γεννητικότητας ήταν χαμηλότερο από τό αντίστοιχο ποσοστό τών πόλεων. Η έφεση γιά εργασία, ή παραδοσιακή αγάπη γιά τή γη καί ή προτίμηση γιά τόν άγροτικό βίο γνώρισαν τίς συνέπειες αύτης τής περιπέουσας άτμόσφαιρας. Η άπώλεια γεωργών, συμέραναν πολλοί σύνεδροι τής Πολτάβα, άποβαίνει πολύ χειρότερη από τήν άπώλεια τής παραγωγής μολονότι είναι πιό δύσκολο νά έπαληθευθεί. Όσο καταστροφική κι άν ήταν ή γεωργική παραγωγή πολύ πιό δραματική άποδείχθηκε ή κοινωνική άναπαραγωγή τών καλλιεργητών καί του περιβάλλοντος τής ύπαιθρου.

Έπικρίθηκε έπίσης στήν Πολτάβα τό σύνολο του διοικητικού συστήματος μέ όλα τά ήθικά καί κοινωνικά του συμφραζόμενα. Είναι σαφές ότι έπρόκειτο γιά ένα σύστημα συγκεντρωτικό, ύπερπαραμετατικό που συχνά άποτελούσε έμπόδιο γιά μιά ουσιαστική άγροτική πολιτική αλλά καί που, άπ' τήν άλλη μεριά, έχει τή δική του έσωτερική λογική, στό μέτρο που αντιπροσωπεύει τά άτομικά καί συλλογικά συμφέροντα όσων τό έπινόησαν καί τό επέβαλαν. Γιά τούς τελευταίους τό μοναδικό καθήκον καί τό μόνο έργο του πολίτη συνοψίζεται στήν πλήρη νομιμοφροσύνη καί τήν πιστή έκτέλεση τών όδηγιών που έρχονται από τήν κορυφή. Η άλλη πλευρά αυτού του συστήματος ήταν ότι προκάλεσε άπόλυτη άπάθεια, έλλειψη πρωτοβουλίας που άναδείχθηκε σέ πρώτηστη άρετή του πολίτη. Η δουλικότητα, φυσική ή έξαναγκασμένη του έπιστημονικού προσωπικού, που σκύβει μέ ένθουσιασμό μπροστά στίς έπιθυμίες τών άνωτέρων του καί λείει στους διοικητικούς ότι, έπιθυμούν νά άκούσουν, έχει έν μέρος τήν εύθύνη γιά μιά τέτοια λειτουργία.

Γιά νά διορθωθεί αύτή ή γραφειοκρατική διαχείριση πρέπει όχι μόνο νά ξεπερασθεί ή άπάθεια αλλά χρειάζεται κατ' άρχήν νά έξαλειφθεί ή θεσμοποίηση τής κοινωνικής άδικίας στή σοβιετική ύπαιθρο, νά έξαλειφθούν τά άδικαιολόγητα προνόμια τών λίγων καί ή άδυναμία τών καλλιεργητών, τά σήκω σήκω, κάτσε κάτσε τής διοικητικής μηχανής, καί οι ψεύτικες άλήθειες. Έντελώς τυπική ήταν ή περίπτωση σέ αύτή τή συνάντηση τής Τατιάνας Ζασλάβοκαγια που τό όνομά της άναφέρθηκε σχεδόν τόσο συχνά όσο του Μάρξ καί του Λένιν. Τό άρθρο της που τόσο έπισημάνθηκε στήν Πολτάβα³ έδινε πληροφορίες γιά τήν καθημερινή ζωή τών άγροτών κι ένώ ταυτόχρονα τόνιζε ότι ή περσεστρόικα είναι κυρίως ένα πρόβλημα κοινωνικό καί ήθικό που άπτεται έξίσου τής οικονομίας τής πολιτικής αλλά καί τής δικαιοσύνης. Πρόκειται γιά μιά όπτική που συμμερίζονται όλοκληρωτικά

οί όπαδοί του Γκορπατσώφ που άποτελούν τή ριζοσπαστική τάση τής έξουσίας. (...)

Άπό τό παρελθόν στό μέλλον. Τά τέσσερα μοντέλα τής άγροτικής έξέλιξης

Έπί ένα αιώνα καί περισσότερο οι τοπικοί ήγέτες θεώρησαν τή γεωργία καί τούς άγρότες άμελητέα ποσότητα ένα πρόβλημα που θά έπρεπε νά λυθεί, έρήμη του πληθυσμού ένα πληθυσμό που θά έπρεπε νά μεταφερθεί άλλοι. Η πλειοψηφία τών παραγόντων αυτών θεώρησαν τούς Ρώσους άγρότες φρένο στήν πρόοδο του έθνους καί ένα από τούς βασικούς λόγους τής καθυστέρησής του — μιά ένδοχώρα βάρβαρη, άποτελούμενη από αυτόχθονες έξαθλωμένους χωριάτες. Αύτή ή όπισθοδρομική ένδοχώρα έπρεπε νά δώσει τή θέση της στήν προοπτική γιά ένα καλύτερο κόσμο.⁴ Τό 1917, τό δραμα τής νέας κοινωνίας ήταν σοσιαλιστικό.

Κατά τή διάρκεια τής περιόδου που μάς ενδιαφέρει άμεσα, δηλαδή μιά περίοδος πενήντα χρόνων κολλεκτιβισμού που ξεκινά στα τέλη τής δεκαετίας του '20, τέσσερις βασικές έννοιες έξέφραζαν καί καθοδηγούσαν ή ένέπνεαν άμεσα τήν άγροτική πολιτική.

Η πρώτη κυριαρχούσε τήν περίοδο κολλεκτιβοποίησης τήν έποχή του Στάλιν. Παρόλο που ή νομοθεσία, πολλές φορές καί οι έφαρμογές έπαιρναν άλλο δρόμο ή βασική άρχή που τίς ύποβάσταζε δέν άλλαξε καθόλου στή διάρκεια δύο γενεών. Τό θεμέλιο αυτού του μοντέλου μπορεί νά όρισθεί ως έξής: όσο περισσότερο ή γεωργία είναι έκτατική καί εκμηχανισμένη τόσο καλύτερα. Η φτώχεια τής σοβιετικής ύπαιθρου, ή χαμηλή γεωργική παραγωγή καί ή ύπανάπτυξη τής χώρας στό σύνολό της θεωρήθηκε ότι συνδέεται, κυρίως, μέ τόν καθυστερημένο καί δεμένο μέ τή γη χαρακτήρα του άγροτικού νοικοκυριού. Θα έπρεπε λοιπόν, γιά νά άλλαγούν όριστικά άπ' αύτή τήν καθυστέρηση, νά ύπάρξει ταχύς μετασχηματισμός τής χωριάτικης γεωργίας που θά έμπνέονταν από τό Μάντζεστερ, τό Σιέφιλντ, τό Ντιτρόιτ ή τήν Σάρ. Όσο γιά τόν άγροτικό πληθυσμό θά έπρεπε νά εκπολιτισθεί καί νά ένσωματωθεί στό νέο κόσμο μέ τή μεταφορά στον άγροτικό χώρο τής βιομηχανικής κουλτούρας — καθώς τό νέο σοσιαλιστικό μέτωπο τό άποτελούσαν τά προλεταριακά στελέχη του κόμματος. Όσον άφορά τήν πιθανή άπώλεια τών άγροτών καί τήν πιθανή αντίθεσή τους θεωρήθηκε ότι αύτή δέν μπορούσε παρά νά είναι βραχυπρόθεσμη.

Οι φορολογικές διευθετήσεις (σύμφωνα μέ τά σχέδια θεωρητικών όπως ό Προεμπραζένσκι) όφειλαν νά συμβάλουν στήν έπιτυχία του αντικειμενικού στόχου καθώς καί όποιοδήποτε άλλο μέτρο σύμφωνα μέ τήν άρχή «ό σκοπός αγιάζει τά μέσα». Έτσι ή διαμόρφωση μιά άποφασιστικής άγροτικής πολιτικής, που θά έπρεπε νά πετύχει πάση θυσία, ύπήρξε βασική προτεραιότητα του Στάλιν καί τής ομάδας του, που θά έπιβάλλονταν έστω μέ τή βία, στους άγρότες, γιά τό καλό τους. Τό σύστημα άποτελούμενο από μονάδες μεγάλης κλίμακας, εκμηχανισμένες έντατικά, καθώς θά έμπαινε σέ έφαρμογή θά συνέβαλε νά λυθούν μακροπρόθεσμα όλα τά έπιμέρους προβλήματα. Η συνακόλουθη αύξηση τής παραγωγής θά έπέλυε τό πρόβλημα τής φτώχειας καί θά έπέτρεπε, σέ τελευταία άνάλυση, τήν πραγματοποίηση του σοσιαλισμού καί του κολλεκτιβισμού, αντικειμενικός στόχος προς τόν όποιο, ύποτίθεται, κανείς χωρικός δέν μπορούσε νά έναντιωθεί.

Όμως τό 1929 ως τό 1937 οι εκκαθαρίσεις μέσα στό κόμμα άπεδείκνυαν ότι στή διάρκεια τής δεκαετίας του '30 άκόμη καί μέσα στα ήγεταικά στελέχη, σταλινικότατα κατά τά

3. T. Zaslavskaya, «Chelovecheskii factor razvitiya ekonomiki i sotsialnaya spravedlivost», *Kommunist*, άρ. 13, 1986.

4. T. Shanin, *Russia as a Developing Society*, Val University Press, 1985.

δλλα, πολύ γρήγορα υπήρξε βασική διαφωνία όσον άφορα τις λύσεις που υιοθετήθηκαν για τό άγροτικό πρόβλημα. Άλλά μόνο μετά τό θάνατο του Στάλιν άρχισε νά άναπτύσσεται μιά συστηματική κριτική έκείνου του πρώτου μοντέλου, ή έπεξεργασία και ή υιοθέτηση μιās κάποιας άνανέωσης. Είχε γίνει πλέον φανερό ότι τό άρχικό σχέδιο δέν είχε τελεσφορήσει καθόσον ή ύπαιθρος, άποτελούμενη από γιγαντιαία άγροκτήματα, παρέμεινε άπελπιστικά φτωχή και ή άγροτική παραγωγή στάσιμη (άπό τό 1941 ως τό 1945 αυτή ή κατάσταση σε μεγάλο βαθμό όφειλόταν στον πόλεμο και τις καταστροφές που προκάλεσε. Άλλά ήταν φανερό ότι ή σοβιετική γεωργία, μετά τον πόλεμο, δέν μπορούσε νά άπογειωθεί). Δέν λειτουργούσε καν τό άξίωμα: «νά στραγγισθεί ή γεωργία για χάρη της βιομηχανικής άνάπτυξης», γιατί ή γεωργία δέν παρήγαγε άρκετά ώστε νά έχει μιά κάποια χρησιμότητα.

Τό δεύτερο μοντέλο επανέλαβε την προτίμησή του για την έκτατική γεωργία θεωρητικοποιώντας πάντα τή βιομηχανική έμπειρία του 19ου αιώνα. Ωστόσο θεωρούσε ότι μιά ουσιαστική λειτουργία της έπιχείρησης στή βιομηχανία όπως και στή γεωργία, μιά συγκεντρωτική και μεγάλης κλίμακας δομή σχεδιασμού, δέν μπορούσε νά στηρίζει θετικά την παραγωγή παρά μόνο άν υπήρχε σημαντική αύξηση των έπενδύσεων.

Κατά συνέπεια επί Κρουτσώφ και Μπρέζνιεφ έπακολούθησε αισθητή αύξηση μέσωσ παραγωγής στην ύπρεσία της γεωργίας, δηλαδή τρακτέρ, έργαλειομηχανές πάσης φύσεως και χημικά λιπάσματα. Αύξηση των έπενδύσεων υπήρξε άκόμη και στή γεωργική εκπαίδευση. Περιορίστηκε έπίσης ή διαφορά πόλης ύπαιθρου με την κατάργηση της ιδιότυπης δουλοπαροικίας που επικρατούσε, (μή παροχή στους άγρότες έσωτερικών διαβατηρίων, και στην πραγματικότητα άρνηση του δικαιώματος έσωτερικής μετανάστευσης) και την καθιέρωση κατώτατου μισθού και σύνταξης για τους άγρότες των κολχόζ. Οί κανονισμοί που περιόριζαν ή άπηγόρευαν την οικογενειακή εκμετάλλευση, χαλάρωσαν.

Τό δεύτερο μοντέλο επανέλαβε την προτίμησή του για την έκτατική γεωργία θεωρητικοποιώντας πάντα τή βιομηχανική έμπειρία του 19ου αιώνα. Ωστόσο θεωρούσε ότι μιά ουσιαστική λειτουργία της έπιχείρησης στή βιομηχανία όπως και στή γεωργία, μιά συγκεντρωτική και μεγάλης κλίμακας δομή σχεδιασμού, δέν μπορούσε νά στηρίζει θετικά την παραγωγή παρά μόνο άν υπήρχε σημαντική αύξηση των έπενδύσεων.

Κατά συνέπεια επί Κρουτσώφ και Μπρέζνιεφ έπακολούθησε αισθητή αύξηση μέσωσ παραγωγής στην ύπρεσία της γεωργίας, δηλαδή τρακτέρ, έργαλειομηχανές πάσης φύσεως και χημικά λιπάσματα. Αύξηση των έπενδύσεων υπήρξε άκόμη και στή γεωργική εκπαίδευση. Περιορίστηκε έπίσης ή διαφορά πόλης ύπαιθρου με την κατάργηση της ιδιότυπης δουλοπαροικίας που επικρατούσε, (μή παροχή στους άγρότες έσωτερικών διαβατηρίων, και στην πραγματικότητα άρνηση του δικαιώματος έσωτερικής μετανάστευσης) και την καθιέρωση κατώτατου μισθού και σύνταξης για τους άγρότες των κολχόζ. Οί κανονισμοί που περιόριζαν ή άπηγόρευαν την οικογενειακή εκμετάλλευση, χαλάρωσαν.

Αυτές οι νέες διευθετήσεις και στρατηγικές για τή γεωργία στην άρχή της εποχής του Κρουτσώφ και του Μπρέζνιεφ, προκάλεσαν μιά άπογείωση της παραγωγής και της άγροτικής παραγωγικότητας. Τό δεύτερο μοντέλο, με βάση τό όποιο «τό άποτέλεσμα είναι συνάρτηση της έπένδυσης», έμοιαζε νά λειτουργεί καλά. Άλλά μερικά χρόνια άργότερα ή βελτίωση σταμάτησε και όπως αυξανόταν ό πληθυσμός — καθώς και οι άνάγκες — ό Κρουτσώφ άναγκάστηκε για πρώτη φορά νά κάνει εισαγωγές δημητριακών, μέτρο που συνεχίστηκε επί Μπρέζνιεφ, και για νά τονισθεί όλοένα και περισσότερο με τό πέρασμα του χρόνου (με άποτέλεσμα την έξάντληση των μεταλλευτικών κοιτασμάτων της Σιβηρίας για

την έξυπνέτηση αυτής της έπιλογής). Οί έπιδότησεις, που περιείχε τό κράτος στα είδη διατροφής για νά διατηρούνται σε χαμηλά επίπεδα οι τιμές των άγροτικών προϊόντων και τά πρίμ που δίδονταν στους άγρότες, έφθασαν σε έξωφρενικά ύψη.

Άκόμη πιο σημαντικό: αυτή ή πολιτική συνεχούς αύξησης των έπενδύσεων για τή γεωργία δέν όδήγησε σε μιά άντίστοιχη και με τακτικό ρυθμό αύξηση των ειδών διατροφής. Η ύπαιθρος παρήκμαζε κοινωνικά και οικολογικά. Οί «Τρεις μέρες της Πολτάβα» πιστοποίησαν ότι αυτό τό μοντέλο έφτασε τά όρια του.

Τό τρίτο μοντέλο, που συζητήθηκε στην Πολτάβα, είναι οικείο στους δυτικούς ειδικούς της άγροτικής οικονομίας. Σύμφωνα μ' αυτό τό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων δέν περιορίζεται. Άποδέχεται έπίσης την πολιτική των αυξανόμενων έπενδύσεων. Άλλά προστίθεται ότι τά προσωπικά κίνητρα του χωρικού που τον παρακινούν νά εργάζεται με έπιμέλεια, και νά κάνει οικονομίες πρέπει νά συνδυασθούν με τον άγώνα εναντίον της σπατάλης και την προσπάθεια για τή σταθερή βελτίωση των μεθόδων παραγωγής και διαχείρισης. Αυτή ή στρατηγική ύπαγορεύεται από την έπιδίωξη του κέρδους, τον άνταγωνισμό και την άπειλή της χρεωκοπίας — τό πλήρες όπλοσασίο δηλαδή του homo economicus.

Για νά έξασφαλισθεί ή άποτελεσματικότητα αυτού του μοντέλου δέν άρκει νά πραγματοποιηθούν έπενδύσεις αλλά έπίσης πρέπει νά δημιουργηθεί μιά αγορά για τά είδη διατροφής και έλεύθερη διαμόρφωση των τιμών. Μεγάλη μερίδα της σοβιετικής κοινής γνώμης και πολλοί οικονομολόγοι άποδέχονται αυτή την άντίληψη σαν ίκανοποιητική άπάντηση σε συνδυασμό με μιά γενικότερη στρατηγική για τή γεωργία, αλλά την άντιμετωπίζουν με τρόπο πιο «σοβιετικό». Υποστηρίζουν μιά θεωρία σύμφωνα με την όποια, για νά υπάρξει άποτελεσματικός άγώνας εναντίον του καπιταλισμού πρέπει νά συνεχισθεί ή άπαγόρευση πώλησης της γής και της έργατικής δύναμης. Έπίσης, άκολουθώντας αυτή την πολιτική ή κυβέρνηση θά όφειλε νά δώσει προτεραιότητα στα έθνικά συμφέροντα — άντίληψη με την όποια συμφωνούν οι πάντες, αλλά και πολλοί δυτικοί οικονομολόγοι.

Ωστόσο σε άντίθεση με τή κοινή γνώμη που τροφοδοτούν τά δυτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης έναλλακτική λύση στή Σοβιετική Ένωση δέν σημαίνει προτίμηση των συντηρητικών για τό συγκεντρωτικό μοντέλο ή υιοθέτηση από τους μεταρρυθμιστές του «δυτικού μοντέλου» (του όποιου τό κύριο μέλημα συνίσταται ποιά δόση καπιταλισμού θά ένσταλαχθεί στή σοβιετική γεωργία). Μιά τέτοια λύση κάνει άφαίρεση της παρούσας έμπειρίας και των άντιλήψεων για τό μέλλον τις όποιες υιοθετούν οι διανοούμενοι και οι σοβιετικοί προγραμματιστές.

Όσον άφορα τά έμπειρικά δεδομένα θά ήταν λογικό νά άναλυθεί ή περίπτωση χώρας χαρακτηριστικής για την έλεύθερη οικονομία της αγοράς όπου ή γεωργία λειτουργεί σε συνάρτηση με την παραγωγή και είναι εκμηχανισμένη σε ύψηλό βαθμό: τις ΗΠΑ. Ένώ πολλοί, άκόμη και μετέχοντες στή συνάντηση της Πολτάβα, την θεωρούν ως λύση για όλα τά είδικά προβλήματα στή χώρα τους, ώστόσο, οι Άμερικανοί κοινωνιολόγοι γίνονται όλοένα και πιο σκεπτικοί και προβληματίζονται για την όρθότητα της άναλύσής τους ως προς την άγροτική κρίση.⁵ Οί χρεωκοπίες γεωργικών εκμεταλλεύσεων γνώρισαν τελευταία μεγάλη έξαρση. Οί έπιδότησεις είναι μεγάλες και παρά τις προσπάθειες του κράτους οι άγροτικές κοινότητες άποσυντίθενται και γίνονται συχνά καταφύγιο όπισθοδρομικών και περιθωριακών στοιχείων. Τά έντυπωσιακά κέρδη που πραγματοποιήθηκαν έρχονται σε άντίθεση με την άπελπισμένη προσπάθεια των Άμερικανών γε-

5. Bl. F. Buttel and H. Newby, *The Rural Sociology of the Advanced Societies*, Allentel, 1980· E. Havens, *Studies in Transformation of USA Agriculture*, Westview, 1986, H. Fridman «Family Farm and international Food Regimes», in T. Shanin, *Peasants and Peasant Society*, Blackwell, 1987.

ωργών να επιζησουν, προσπάθεια συχνά καταδικασμένη σε άποτυχία.

Η ελεύθερη αγορά της αγροτικής παραγωγής προοδευτικά αποδεικνύεται μύθος. Το μάθημα που εξάγεται από την αμερικανική γεωργία δείχνει μάλλον μία τάση για τη μεγάλη εκμετάλλευση, μονοπωλιακή και γραφειοκρατική, παρά για ένα τρόπο παραγωγής πολυσχιδή, μέσης ή μικρής έκτασης, που τόν κατευθύνει το κέρδος και η εύλυγισία απέναντι στις ανάγκες του καταναλωτή. Ακόμη πιο σημαντικό όμως είναι ότι οι προσεγγίσεις της συνάντησης της Πολτάβα δεν συγγενεύουν με το τρίτο μοντέλο. Στη συνάντηση αυτή ξεκινούσαν από την υπόθεση ότι τα πιο σημαντικά προβλήματα που τίθενται στη σοβιετική γεωργία και στις αγροτικές κοινότητες δεν προέρχονται από την χαμηλή αγροτική παραγωγικότητα αλλά από την αναπαραγωγή της κοινωνικής ζωής και την ποιότητα της αγροτικής ζωής. Τα προβλήματα αυτά μόνο με την υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων μπορεί να λυθούν. Για τους παραγωγούς του αγροτικού χώρου ή υψηλή γεωργική παραγωγικότητα μακροπρόθεσμα δεν εξασφαλίζει αυτομάτως μία ζωή ανθρώπινη, αντίληψη που ενισχύεται από τη σοσιαλιστική θεώρηση του μέλλοντος.

Στό σημείο αυτό εμφανίζεται το **τέταρτο μοντέλο**. Οι σχετικές αντιλήψεις αναπτύχθηκαν πρόσφατα από ριζοσπάστες κοινωνιολόγους και οικονομολόγους του αγροτικού χώρου, δηλαδή από διανοούμενους ενεχόμενους σε μία «κοινωνιολογία της οικονομίας». Κατ' αυτούς, μακροπρόθεσμα, η ανάπτυξη της γεωργίας βασίζεται στην κοινωνική δομή της αγροτικής ζωής. "Αν η ποιότητα ζωής δεν ικανοποιεί τις ανάγκες του αγροτικού πληθυσμού ή κατάσταση αυτή προκαλεί έξοδο των ελίτ, που μεταναστεύοντας εγκαταλείπει πίσω της το «κατακάθι της ανθρωπότητας» και μία υπαιθρο ερημωμένη από τον πληθυσμό της.

Τό φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε σε ορισμένες περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης και δεν υπάρχει κανένα μέτρο να αντιστραφεί. Η αύξηση των μισθών δεν αρκεί από μόνη της να ανακόψει τό φαινόμενο, πράγμα που πιστοποιήθηκε άλλωστε επί Μπρέζνιεφ. Μόνο εδπορες κοινότητες και υψηλή ποιότητα ζωής μπορούν να έγγυηθούν ένα ικανοποιητικά ισορροπημένο δημογραφικό όριο. Παράλληλα πρέπει να δημιουργούνται τά προαπαιτούμενα για την εκπόνηση και την εκτέλεση μιάς υγιούς οικολογικής πολιτικής, επικεντρωμένης στις ανάγκες των ανθρώπων, που θα εδνοεί την αποτελεσματική διαχείριση των πόρων και την πραγματική βελτίωση της παραγωγικότητας. Αυτή η αντίληψη συνεπάγεται περισσότερες υλικές άνεσεις, μία πολιτιστική ζωή πιο πλούσια και τή δυνατότητα της έπιλογής δραστηριότητας (και κατά συνέπεια μιά αγροτική οικονομία πιο ισορροπημένη, αποτελούμενη από μονάδες παραγωγής μικρής κλίμακας, ένσωματώνοντας σ' αυτές υπηρεσίες και καλλιτεχνικές δραστηριότητες).

Δέν ύπαινισσόμαστε εδω ένα προσθετικό στοιχείο ή ένα αντίβαρο στά καθαρά οικονομικά συμφέροντα ή άλλους κοινωνικούς, πολιτιστικούς ή έπικοινωνιακούς παράγοντες. Σύμφωνα με την αντίληψη του τέταρτου μοντέλου για να βελτιωθεί ή παραγωγή πρέπει να καταστούν οι γεωργοί κύριοι και υπεύθυνοι των δικών τους μονάδων παραγωγής και του περιβάλλοντος. Η πραγματοποίηση αυτού του στόχου στηρίζεται στην αναγέννηση των τοπικών κοινοτήτων και μιά ριζική αλλαγή στη δομή εξουσίας που καθοδηγεί τις κοινωνικές σχέσεις στις αγροτικές περιοχές — με δύο λόγια την απογραφειοκρατικοποίησή τους. Δέν είναι εδκολο να καταργηθεί ή να εξαλειφθεί μιά γραφειοκρατία, αλλά μπορεί να περιορισθεί ή έπιρροή της, τό μέγεθός της και τό καθεστώς της με τή δημιουργία παράλληλων ζωνών εναλλακτικής εξουσίας. Αυτοδιοικούμενες τοπικές κοινότητες και μικρές ανεξάρτητες αγροτικές μονάδες είναι μιά εναλλακτική κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα, που θα μπορούσε να θέσει τέρμα σε ένα σύστημα διαχείρισης που γεννά τή στασιμότητα.

Η νέα συνείδηση των οικολογικών κινδύνων, της διασπάθισης των επενδύσεων και της παραγωγής στη σοβιετική υπαιθρο έδωσε τό σήμα κινδύνου αυτά τά τελευταία χρόνια: «χρειάζεται κάποιος κύριος στη γή», «ή άπουσία άφεντικού σημαίνει άπουσία υπευθυνότητας» άκούγεται δλοένα και πιο συχνά και συνάμα θεωρείται ότι να άποφύγει κανείς μιά τέτοια κατάσταση άποτελεί τήν αναγκαία συνθήκη της έπιτυχίας για μιά πραγματική πολιτική προγραμματισμένης ανάπτυξης. Μιά σκέτη και άπλή ιδιωτικοποίηση δεν θα άρκούσε. Αντίθετα θα συνέσεφερε στην οικολογική παρακμή των παραγωγικών δυνάμεων και του περιβάλλοντος. Οι μόνες οδσιαστικές λύσεις, μακροπρόθεσμα, φαίνεται ότι βρίσκονται στη μεταφορά της «εξουσίας» και της υπευθυνότητας στις αγροτικές κοινότητες ώστε να καταστούν αρκετά ισχυρές για να αντιμετώπισουν τις έξωτερικές πιέσεις και τις έξωτερικές συγκρούσεις που προέρχονται από ισχυρούς και έγωιστικούς σφετεριστές.

Όπως και τό τρίτο μοντέλο έτσι και τό τέταρτο μπορεί να κριθεί με βάση τήν εμπειρία και τις λογικές αντιστοιχίες που περιέχει. Είναι δύσκολο π.χ. να άνασταθούν ή να αναδημιουργηθούν οι διαλυμένες αγροτικές κοινότητες. Η άνασγκρότηση της εξουσίας των κοινοτήτων στό πλαίσιο μιάς γραφειοκρατικής διαχείρισης μοιάζει οδοτοπική, ιδίως αν δεν περιέχει σαφείς όρισμούς της κοινωνικής δράσης για μιά τέτοια αλλαγή. Τό ίδιο ισχύει για τήν τοπική άυτονομία. Η τοπική άυτονομία των κοινοτήτων θα έμπεριείχε τάσεις αιδάρκειας, κινδύνων για τά μέλη της και τήν ανάπτυξη της κοινωνίας στό σύνολό της (...)

Όστόσο από τή φύση τους τά αναλυτικά μοντέλα δεν μπορούν να υιοθετηθούν άπουσία ώς προγράμματα μεταρρύθμισης διότι είναι πολύ θεωρητικά. Καθένα άπ' αυτά προσφέρει μιά εδρηματική διαδικασία που έπιτρέπει να εξηγηθεί ή έσωτερική λογική της σχετικής έπιχειρηματολογίας. Ο τρόπος που άλληλοσυνδέονται, ενω όρισμένες τους πλευρές τονίζονται περισσότερο, όρίζει τή θεμελίωση του πολιτικού προγράμματος. Με άλλα λόγια, ένα πολιτικό πρόγραμμα είναι συνδυασμός λογικών χαρακτηριστικών που αντικατοπτρίζουν συμφέροντα, ανάγκες και μιά δισφορετική σύλληψη. Στις μέρες μας στην ΕΣΣΔ οι έπιλογές τοποθετούνται στά όρια των διαφορετικών μοντέλων που αναφέρθηκαν πιο πάνω, κυρίως στη διασταύρωση του δεύτερου, του τρίτου και του τέταρτου. Αυτά τά μοντέλα συνδέονται με διάφορες συνολικές περοσεγγίσεις στό πλαίσιο της περεστρόικα: των αντιδραστικών που άντλούν τήν έμπνευσή τους από τό παρελθόν, των μετριοπαθών που ύποστηρίζουν μόνο ένα κάποιο οικονομικό εκσυγχρονισμό έλπίζοντας να άμβλύνουν τις γραφειοκρατικές αιχμές και των ριζοσπαστών θεωρούν τήν περεστρόικα ικανή να μετασχηματίσει τήν κοινωνία και να τήν όδηγήσει προς τό σοσιαλισμό. Προφανώς ό δπαδοί των δύο πρώτων μοντέλων θεωρούν ότι αυτός ό στόχος, ό σοσιαλισμός έχει ήδη έπιτευχθεί στη σημερινή Ρωσία έστο κι αν άπαιτεί κάποιες έπανορθώσεις.

Οι ριζοσπάστες της περεστρόικα δεν είναι αντίθετοι στις νέες τεχνολογίες και θα ήθελαν να διευκολύνουν τή σύνδεση ανάμεσα στην αγροτική παραγωγικότητα και τό προσωπικό κέρδος. Όστόσο τό μήνυμά τους περιέχει μιά δλοφάνερη ιδιομορφία: μιλούν για άλληλοσυσχέτιση μεταξύ «οικονομικού και κοινωνικού» και για ένα πρόβλημα «ανθρώπινου παράγοντα».

Τό παρόν και τό μέλλον σύμφωνα με τό Ίνστιτούτο του Νοβοσιμπίροκ

Η επόμενη φάση της διαμάχης για τό μέλλον της γεωργίας και τή σοβιετική υπαιθρο εμφανίζεται με τή μορφή ενός έξωτερικού κειμένου που τιτλοφορείται *Μεθοδολογία και γενική εκθεση μιάς αντίληψης που άποσκοπει στόν μετασχηματισμό του αγροτικού τομέα στη σοβιετική κοινωνία*. Δημοσιεύτηκε

στό Νοβοσιμπίρσκ τό Μάρτιο τού 1987 και συντάχθηκε από τούς Τ. Ζασλάβσκαγια, Β. Σμιρνόφ και Ά. Σιαποσνίκοφ. Τόν Σεπτέμβριο τού 1987 συζητήθηκε ευρύτατα στη Μόσχα από μιά ομάδα διαπρεπών οικονομολόγων, πολιτειολόγων και κοινωνιολόγων.

Κατά τή μακρά και άκίνητη περίοδο Μπρέζνιεφ τό Ίνστιτούτο οικονομίας και βιομηχανικής οργάνωσης τού Νοβοσιμπίρσκ υπό τήν προεδρεία τού Άμπελ Άγκαμπενγκιάν μεταμορφώθηκε σε κέντρο έναλλακτικής σκέψης. Μακριά από τή Μόσχα και όντας πολύ γνωστό στην περιοχή λόγω τών ύπηρεσιών πού προσέφερε άμεσα στις άνερχόμενες βιομηχανίες τής Σιβηρίας αποτέλεσε ένα τόπο συνάντησης όπου αναλύθηκαν νέες ιδέες, συμπληρώθηκαν και τέθηκαν σε εφαρμογή.

Μόλις έγκαταστάθηκε στη Μόσχα έπικεφαλής τού άγροτικού τομέα ο Μ. Γκορμπατσόφ, τό πίο νέο μέλος τού Πολιτικού Γραφείου, σημείωσε τή σημαντική συσσώρευση πνευματικών δυνάμεων πού άντιπροσώπευε αυτό τό Ίνστιτούτο και άρχισε νά προσκαλεί τά μέλη του σε άνεπίσημες συναντήσεις με θέμα τά κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα πού τόν ένδιέφεραν. Όταν τέθηκε έπικεφαλής τής χώρας οι σύμμαχοί του και συνάμα πνευματικοί του σύμβουλοι βγήκαν από τή σκιά και έμφανίστηκαν στό πλευρό του.

Τό κείμενο πού συνέταξε ή Τ. Ζασλάβσκαγια και ή ομάδα της προσφέρει τίς συμπληρωματικές άποδείξεις και έπεκτείνει τίς κριτικές τής Πολτάβα. Μαθαίνουμε έτσι ότι στη διάρκεια τών τελευταίων είκοσι έτών ή αύξηση τής έτήσιας άγροτικής παραγωγικότητας μειώθηκε κατά 4,4% έως 1,2%. Πίο σοβαρό είναι άκόμη τό γεγονός ότι παρόλο πού οι στόχοι τής άγροτικής παραγωγής συνέχισαν άναθεωρούνταν προς τά κάτω τό ποσό έπιτυχίας τους έπεσε από 84% σε 46%. Και τό χειρότερο είναι ή διαπίστωση ότι ή παραγωγικότητα τής έργατικής δύναμης στον άγροτικό τομέα δέν αύξήθηκε καθ' όλη τή διάρκεια τών τελευταίων είκοσι έτών. Όλα αυτά συμβαίνουν ένδω παράλληλα στη γεωργία γίνονταν σοβαρότατες επενδύσεις και παράλληλα ο μισθός τών άγροτών αύξανε συνεχώς. Τό κείμενο τής Ζασλάβσκαγια συνοδεύεται από συμπληρωματικό κατάλογο σοβαρών οικολογικών προβλημάτων σχετικών με τό δάσος, τό έδαφος και τό νερό. Η Μεθοδολογία προσέφερε επίσης στοιχεία σχετικά με τούς έργατες γής και τά καθήκοντά τους: άνέφερε ότι μόνο ένας στους τέσσερις έργάτες πραγματοποιούσε τήν εργασία πού του άνέθεταν.

Όσον άφορά τίς ύπηρεσίες τού άγροτικού χώρου ή έκθεση έδειχνε ότι ή ύγεια τών άγροτών χειρότερη σε σχέση με τήν ύγεια τών κατοίκων τής πόλης ένδω οι ύπηρεσίες περιθαλψής τού πληθυσμού άποδεικνύονταν άναποτελεσματικές. Τό πρόβλημα τής ποιότητας τής στέγης είναι ιδιαίτερα κρίσιμο στην ύπαιθρο. Παραδόξως οι έπιδοτήσεις τού κράτους περιορίστηκαν στον τομέα αυτό σημαντικά. Τό ίδιο ίσχύει και για τήν εκπαίδευση: μιά τεράστια διαφορά άνάμεσα στην ύπαιθρο και τήν πόλη και όσο πήγαινε ή διαφορά μάγάλων σε βάρος τής ύπαιθρου.

Η Μεθοδολογία έδειχνε επίσης ότι τό σύστημα διαχείρισης ήταν άντιπαραγωγικό: έννοούσε τή μεγάλη έκμετάλλευση παραγωγίζοντας τίς συνέπειες γιατί ήταν πίο εύκολη ή διεξαγωγή της σε μεγάλη κλίμακα. Οι ήγέτες δέν αισθάνονταν ύπεύθυνοι για τά άπελπιστικά άποτελέσματα διότι τίς οικονομικές άπώλειες κάλυπταν σημαντικές έπιδοτήσεις πού παραχωρούσε τό κράτος. Στην πραγματικότητα όμως δέν ύπήρχε ούσιαστικά διοίκηση για τό τοπικό περιβάλλον διότι οι κύριες έπιχειρήσεις τής περιοχής δέν είχαν κανένα ούσιαστικό-δεσμό με τίς τοπικές άρχές. Η έπιλογή τού προσωπικού πλαισίωσης τών άγροτικών έπιχειρήσεων έρχόταν από τήν κορυφή πράγμα πού προσδιόριζε τά γραφειοκρατικά της χαρακτηριστικά και συνεπαγόταν ένα «άκατάπαυστο κύμα χαρτοβασίλειου». Τήν τελευταία δεκαετία ή μόνη φανερή βελτίωση για τήν όποια μιλούσε ή Μεθοδολογία ήταν ή μείωση τού έργατικού δυναμικού βάσης και μιά σχετική βελτίωση τού πολιτιστικού έπιπέδου στα χωριά. Μελέτες σχετικές

με τήν κοινή γνώμη στον άγροτικό χώρο μαρτυρούσαν μιά έντυπωσιακή αύξηση τών άπαιτήσεων τών άγροτών για μεγαλύτερα μεροκάματα, καλύτερες συνθήκες έργασιας και καλύτερη ποιότητα ζωής. Ο πληθυσμός αυτός άπέριπτε κατηγορηματικά τή ζωή «με τόν πίο παλιό τρόπο».

Περνώντας από τίς διαπιστώσεις στην άνάλυση και στις ύποδείξεις ή Μεθοδολογία άπέριπτε κατηγορηματικά τό πρώτο μοντέλο, ότι δηλαδή ή «συσσώρευση συνεχάζεται τήν ευημερία», και ύποδείκνυε τήν άνάγκη ενός ευέλικτου συνδυασμού μικρών και μάγάλων άγροτικών μονάδων, άντίληψη πού προέρχεται από τίς θεωρίες τού Άλεξάντερ Σιαγιάνοφ, σύμφωνα με τίς όποιες μόνο ή «κατανεμημένη άριστοποίηση» και ή κάθετη ένσωμάτωση άντιπροσωπεύουν τά χαρακτηριστικά μιάς άποτελεσματικής γεωργίας.

Η Μεθοδολογία άπέριπτε επίσης και τό δεύτερο μοντέλο βασισμένη ευθέως στις αναλύσεις τού Άμπελ Άγκαμπεγκιάν για τήν οδία τής σοβιετικής οικονομίας πού συνηγορούσε για τήν ταχεία εξέλιξη από τόν «έκτατικό τρόπο ανάπτυξης» στον έντατικό τρόπο, τό πέρασμα από τήν άπλή αύξηση τών επενδύσεων στη βελτίωση τής ποιότητας και τήν άποτελεσματική χρησιμοποίηση τών μέσων παραγωγής. Η στρατηγική πού πρότεινε ή Μεθοδολογία στην πραγματικότητα συνδυάζει τό τρίτο με τό τέταρτο μοντέλο, αλλά ή ιδιότητα του συνίσταται στον ύποτονισμό τών στοιχείων τού τρίτου μοντέλου και έπομένως τήν αντίστοιχη θεώρηση πού συνεπάγεται μακροπρόθεσμα ή εφαρμογή του.

Η μελέτη άρχίζει με τήν έπισήμανση, με σχηματικό τρόπο, τής άλλης άρτησης και τής άμοιβαίας αίτιακής σχέσης τού «οικονομικού στοιχείου» και τού «κοινωνικού» πού αναλύθηκε στό πλαίσιο τής άγροτικής δομής. Έντέλει, «τό κοινωνικό πλαίσιο» προσδιορίζει τίς μεταναστευτικές συμπεριφορές, πού έπηρεάζουν με τή σειρά τους τήν άγροτική παραγωγή και τό «οικονομικό πλαίσιο» τών προσδοκιών άπασχόλησης, άντανακλώνται στό «κοινωνικό» κ.ο.κ. Οι αύξανόμενες άπαιτήσεις πού άναφέρονται στην ποιότητα ζωής άντιπροσωπεύουν μιά σημαντική εξέλιξη πού έπηρεάζει τίς μεταναστευτικές τάσεις στό μέτρο πού ή έλλειψη τού έργατικού δυναμικού επιβάλλει στην άγροτική παραγωγή περιορισμούς όλοένα και μάγαλύτερους στην άγροτική παραγωγή.

Η Μεθοδολογία έκτιμά ότι στό πλαίσιο τού ύπάρχοντος συστήματος παραγωγής ή σοβιετική γεωργία άπαιτεί, τό λιγότερο, είκοσι έπτά έκατομμύρια έργαζόμενους για τήν πλήρη λειτουργία. Συντάχθηκε ώστόσο ένας κατάλογος με τά βασικά χαρακτηριστικά τού άγροτικού έργατικού δυναμικού: οι άνθρωπινες ιδιότητες πού άπαιτούνται για δραστηριότητες σχετικές με ζωντανούς οργανισμούς, οι συνέπειες από τή σημαντική κοινωνική κινητικότητα τού έργατικού δυναμικού τής άγροτιάς, ή ψυχολογική σημασία τού καταμερισμού εργασίας, ή συνθετότητα τών μορφών τής έργατικής δύναμης και οι άπαιτούμενες ικανότητες για τή διαχείριση ενός ιδιαίτερα διαφοροποιημένου προσωπικού για νά εξασφαλισθεί ή άποτελεσματικότητα τής παραγωγής.

Η άνάλυση τών σοβαρών σημερινών προβλημάτων, μακροπρόθεσμα τής γεωργίας και τής άγροτικής σοβιετικής κοινωνίας, ο γενικός τόνος πού άπορρέει από τη μελέτη τής ομάδας τού Νοβοσιμπίρσκ δέν είναι γενικά άπαισιόδοξος. Αντίθετα. Άκόμη και όταν δέν κάνει καμία παραχώρηση στην κριτική δημιουργεί τήν πεποίθηση ότι τά προβλήματα μπορεί νά λυθούν και ότι ή ούσιαστική τους έπίλυση έχει ήδη άρχισει. Σε αυτή τήν προοπτική θά πρέπει νά συνταχθεί τό ταχύτερο δυνατό ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων ώστε νά πραγματοποιηθεί προοδευτικά ή κοινωνική άνασυγκρότηση.

Η στρατηγική πού προτείνει ή Μεθοδολογία συνίσταται στον πολυδύναμο μετασχηματισμό τής άγροτικής κοινωνίας σε συνδυασμό με τίς συνολικές δομές τού άγροτικού χώρου. Γενικότερος άντικειμενικός στόχος είναι ή οίκοδόμηση ενός κοινωνικού συστήματος πού θά έννοεί τόν «άνθρώπινο παράγοντα». Η διαδικασία αυτή συνδέει τήν προσωπική προσπάθεια με τό συλλογικό συμφέρον, άναπτύσσει τήν κοινωνική δικαιοσύνη και «άπογραφειοκρατικοποιεί» αισθητά τή

διαχείριση. Οι μικρές οικογενειακές συνεταιριστικές συμβασιούχες μονάδες πρέπει να μην υπάγονται στους πατεριναλιστικούς και γραφειοκρατικούς περιορισμούς, ώστε να αποτελέσουν τόν άξονα ενός συστήματος γεωργικής παραγωγής που θα συνδυάζει τη μικρή και τη μεγάλη γεωργική εκμετάλλευση. Μπορεί κανείς να ένοήσει μια ένοποιημένη διαχείριση της γεωργίας, των περιοχών και του πληθυσμού ώστε να βελτιωθούν οι οικολογικές συνθήκες. Η τοπική έξουσία να άνατεθεί στα χέρια των κοινοτήτων και των τοπικών άρχων. Αυτό προϋποθέτει «αύστηρο κατεμερισμό» των ύπευθυνότητων για να εξασφαλισθεί η άνεξαρτησία λειτουργίας του κάθε τμήματος ανάλογα με τις προσιδιάζουσες άρμοδιότητες (πράγμα που σε περίπτωση έφαρμογής θά άπελευθέρωνε τις τοπικές άρχές από την κηδεμονία των γραμματέων του κόμμματος). Μ' αυτό τόν τρόπο οι τοπικές άρχές θά άπέβαιναν ύπευθυνες για τή διαχείρισή τους και τή γεωργία τους.

Κατά συνέπεια η κεντρική έξουσία διοίκησης πάνω στη γεωργία θά περιορισθεί, ό πληθωρισμός των νομικών διατυπώσεων θά άμβλυνθεί. Πρέπει έπίσης η διεύθυνση της κάθε έπιχείρησης να πραγματοποιείται τά άντικειμενά της σε ίσοιμία με τήν κεντρική διοίκηση κατά τή διάρκεια της εκτέλεσης των ύποχρεώσεων και των άμοιβαίων συμβάσεων. Πρέπει έπίσης, άν και τό μέτρο είναι άμφιλεγόμενο, να αύξηθεί ή τιμή των ειδών διατροφής, ώστε να τεθεί τέρμα στις έλλείψεις, χαρακτηριστικές του συστήματος της διευθυνόμενης οικονομίας, διότι με αυτό τόν τρόπο θά έπιτευχθεί μιά αύτορρύθμιση και αύτοέλεγχος των δραστηριοτήτων και των έπιλογών. Τέλος είναι άναγκαίο κάθε σχεδιοποίηση της γεωργίας να θεμελιωθεί στην ποικιλία των έναλλακτικών προγραμμάτων των όποιων ή μελέτη πρέπει να προηγείται από κάθε άπόφαση ώστε να επιλέγονται οι καλύτερες λύσεις.

Από τή φύση του τό σχεδιάσμα αυτό άντιπροσωπεύει περισσότερο ένα νέο τύπο προσέγγισης των προβλημάτων παρά ένα νόμο ή ένα όργανόγραμμα διαχείρισης. Περιγράφει όσόντοσο καθαρά τις θέσεις ριζοσπαστών, όπαδών της άνασυγκρότησης που άναφέρεται στην ύπαιθρο και τή γεωργική παραγωγή. Τό πρόβλημα συνίσταται στην άνασυγκρότηση, μακροπρόθεσμα, των σχέσεων έξουσίας στό πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος που θά άποσκοπούσε στη δημιουργία δομών ίκανών να περιορίσουν τούς παντοδύναμους γραφειοκρατικούς κανονισμούς. Κι αυτό ώστε να πριμοδοτηθεί ό «άνθρώπινος παράγοντας» και ή ποιότητα της κοινωνικής ζωής.

Στό πλαίσιο του άγροτικού χώρου οι άντιλήψεις αυτές άποσκοπούν έπίσης στην άναγέννηση της κοινοτικής ζωής, πράγμα που οι ένλόγω συγγραφείς όνομάζουν «αίσθημα κυριαρχίας» της άγροτιάς — άντίληψη που συγγενεύει πολύ με άνάλογες των *Τριών ήμερών της Πολτάβα*. Η άναγέννηση της κοινοτικής έξουσίας, συνδεδεμένη με τό προσωπικό συμφέρον, μακροπρόθεσμα, σε μιά άμοιβαία σχέση θεωρείται ως μέσον άπαλλαγής της ύπαιθρου από τήν διαφθορά, από τήν άποβλάκωση του άλκοολισμού, από τό αίσθημα άλλοτριώσεως και τήν μακροχρόνια άποσύνθεση. Ο σκοπός είναι να καταστεί ό άγροτικός κόσμος άποτελεσματικός, εύχάριστος και βιώσιμος με τήν οικολογική έννοια του όρου, ήθικός, ένας τόπος όπου οι άνθρωποι θά έπιθυμούσαν να ζήσουν, και θά ήθελαν να έπιστρέψουν. Οι συγγραφείς άναγνωρίζουν τις δυσκολίες για τήν πραγματοποίηση ενός τέτοιου στόχου, αλλά τά μακροπρόθεσμα άποτελέσματα και τό κοινωνικό κόστος από τή μη πραγματοποίηση μιάς τέτοιας μεταρρύθμισης συνηγορούν υπέρ της έφαρμογής της μεθόδου τους. Τό σχετικό κόστος των έναλλακτικών λύσεων άποτελεί τήν άπάντησή τους στους πολέμιους του ριζοσπαστικού προγράμματος. Διότι, πράγματι, μιά διαφορετική όδός θά άποδεικνυόταν πολύ πιο έπώδυνη.

Στήν πραγματικότητα, ή κατανόηση της συνολικής διαμάχης για τή σύγχρονη γεωργία και τή σοβιετική ύπαιθρο πρέπει να τοποθετηθεί σε ένα πιο εύρύ πλαίσιο της οικονομίας και της κοινωνίας που όρίζεται με τόν όρο περεστρόϊ-

κα. Οι έπιτυχίες και οι άποτυχίες της συμπίπτουν με τήν άγροτική πολιτική στό σύνολό της. Η ΕΣΣΔ σήμερα άντιπροσωπεύει μιά τεράστια οικονομία, σύμμεκτη και ένσωματωμένη, και της όποιας ή λειτουργία έξαρτάται από τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων τομέων της. Για τό άμεσο μέλλον ή Περεστρόϊκα, άν θέλει να έπιζήσει, πρέπει γρήγορα να πετύχει άπτες βελτιώσεις της ζωής του σοβιετικού πολίτη. Σύμφωνα με τή γενική γνώμη των διανοουμένων και των διοικητικών όπως και των άπλων ανθρώπων ή γεωργία άποτελεί ένα τομέα όπου είναι δυνατό να υπάρξουν βελτιώσεις πολύ γρήγορα. Όλοι οι παρατηρητές θεωρούν τή γεωργία ως τομέα-πρότομο, άποκαλυπτικό των έπιτυχιών και των άποτυχιών των σοβιετικών μεταρρυθμίσεων.

Είναι σαφές όσόντοσο ότι υπάρχει έντονη πολιτική διαμάχη άνάμεσα στους ριζοσπάστες της Περεστρόϊκα, τούς συντηρητικούς που θά προτιμούσαν να αλλάξει ό τρόπος με τόν όποιο λειτουργεί ή οικονομία αλλά χωρίς άντιγραφειοκρατικά αντίβαρα και, τέλος, τούς άντιδραστικούς που άντιτίθενται όλοκληρωτικά, εκείνους δηλαδή για τούς όποιους άκόμη και ή άπλή κριτική της *dolce vita* του Μπρέζνιεφ ή της άρεωπής τάξης του Στάλιν άποτελεί άνάθεμα. Πρώτη φάση και πρώτη μάχη: τά διάφορα προσχέδια πρέπει να γίνουν νόμοι και να έπιτρέψουν τήν άπελευθέρωση των πιστώσεων. Δεύτερη φάση και δεύτερη μάχη: οι νόμοι και οι κατεθύνσεις πρέπει να εκτελεστούν ενώ ό λαός έχει άκόμη στη μνήμη του τήν άποτυχία της άγροτικής πολιτικής του Κρούτσεφ, μιά πολιτική που καταπολεμήθηκε από τήν άντιπολίτευση της νομεκλατούρα αλλά και από τούς δουλικούς όπαδούς τους στό κάτω μέρος της έιερραρχίας.

Η εκκλιση της Πολτάβα και του Νοβοσιμπίρσκ για ριζικό μετασχηματισμό του άγροτικού χώρου άποτελεί μιά πρόβλη για τό μέλλον και ύπόδειγμα για τήν πράξη αλλά ταυτόχρονα ύλικό για τήν πολιτική πάλη. Άν δέν υπάρξουν παρόμοιες προβολές, σχέδια και ιδέες ή άλλαγή δέν πρόκειται να πραγματοποιηθεί. Όμως άκόμη κι άν υπάρξει ή συμβολή τέτοιων μεταρρυθμιστικών ιδεών, ή Περεστρόϊκα μπορεί να άποτύχει ή να άλλιωθεί σε τέτοιο βαθμό που να μην έχει πλέον νόημα. Άλλά όσο καιρό θά ύπάχει και θά άναπτύσσεται αύτή ή διάθεση κριτικής και άνάλυσης που προσδιορίζει τό πλαίσιο, όρίζει τούς στόχους και άναλαμβάνει τόν πολιτικό άγώνα, ή διάθεση αύτή θά διαμορφώνει τό πεδίο όπου οι μεταρρυθμιστές θά έχουν κάποια πιθανότητα να πετύχουν.

Μετάφραση: Μαρία Άγγελουπούλου
Temps Modernes, Ιουν. 1988, άριθ. 503

Ο Theodor Shanin, είναι σοβιετικός πανεπιστημιακός στό Πανεπιστήμιο του Μάντσεστερ.

6. T. Zaslavskaya, V. Smirkof, A. Shaposhnikov, *Metodologia i obshchie kontury konseptii perestroiki upravleniya agrarnym Sectorom sovetskogo obshchestva*, Novosibirsk, 1987.

7. A. Chayanov, *Osnovnye idei i formy organizatsii sel' - khoz kooperatsii*, Μόσχα 1927. (Βλ. έπίσης *Theory of Peasant Economy*, του ίδιου συγγραφέα. Η πρόσφατη άποκατάσταση του Σαγιάνωφ και ή δημοσίευση των έργων του στη Σοβιετική Ένωση θά άνανέωσει αυτόν τόν πνευματικό δεσμό με τούς σημερινούς και θά τόν καταστήσει άμεσότερο.

Ἡ διανόηση στήν ΕΣΣΔ τῆς περεστρόικα

τοῦ Nicolas Werth

«**Τ**ό πίο ἀπτό ἀποτέλεσμα τῆς περεστρόικα εἶναι ὅτι μποροῦμε ἐπιτέλους νά διαβάζουμε. Γιά πρώτη φορά ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κρουτσώφ, δέν ξέρομε πιά σέ ποῖο περιοδικό νά γίνουμε συνδρομητές». Ἡ φράση αὐτή ἀνήκει σ' ἕναν διανοούμενο ἀπό τήν Μόσχα κι ἀποδίδει μέ λίγες γραμμές τό πνεῦμα πού ἐπικρατεῖ καί τόν χαρακτήρα μιᾶς δλόκληρης ἐκστρατείας. Τό 1986 καί τό 1987 θά μείνουν στή μνήμη τῶν σοβιετικῶν διανοουμένων, αὐτούς τούς μανιώδεις τῆς πνευματικῆς ἀναζήτησης, σάν δύο λαμπρές χρονολογίες, χρόνια πίο πλούσια σέ δημοσιεύσεις καί συζητήσεις ἀκόμα κι ἀπό τά ἔντονα χρόνια τοῦ 1957 καί 1962, ὅταν «ἔλυναν οἱ πάγοι». Ἡ τάση γιά διάβασμα ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα τό μοναδικό φαινόμενο γιά τό ὁποῖο συμφωνοῦν οἱ πάντες.

Ὅσο γιά τίς κρίσεις πού ἔχουν διατυπωθεῖ γύρω ἀπό τήν περεστρόικα καί τά μέτρα πού θά πρέπει νά εφαρμοσθοῦν γιά νά «σωθεῖ ἡ χώρα», δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ποτέ ἄλλοτε δέν ὑπῆρξαν τόσες διαφορές στούς κόλπους τῆς διανόησης, μιᾶς διανόησης πού φάνηκε αὐτά τά δύο τελευταῖα χρόνια πόσο ἔχει διαφοροποιηθεῖ. Κι ἐνῶ ἡ ἐξουσία ἄρχισε νά κατευθύνεται πρὸς τή διανόηση προσπαθώντας νά γεφυρώσει τό χάσμα πού ὑπῆρχε μεταξύ τους, ἡ τελευταία ἀναδείχθηκε ὅσο ποτέ ἄλλοτε ἀδύναμη, χωρισμένη καί σκεπτική. Κυκλοφόρησαν πολλά βιβλία, πολλές ταινίες ἔγιναν, καθῶς ἐκθέσεις καί συζητήσεις. Panem et circenses?

Στήν πραγματικότητα, ὁ δρόμος πού ἔχει διανυθεῖ εἶναι μέγας καί συνάμα μικρός. Μεγάλος διότι πολλά ταμποῦ καί οἱ ἐπίσημες ἀπαγορεύσεις καταρτίφθηκαν· μικρός διότι αὐτός ὁ δρόμος εἶχε ἤδη διανυθεῖ ἀπό ἐκείνους πού ἤδη ἤξε-

ραν, ἐνῶ συνάμα ἡ διαπάλη ποτέ δέν ἔφτασε στό τέρμα τῆς καί δέν ἐξετάσθηκαν ποτέ οἱ συνέπειες.

Τό πνευματικό ξεπάγωμα

Θά ὑπῆρχε κίνδυνος νά μακρυγορήσουμε ἂν καταγράφαμε τά λογοτεχνικά ἔργα, τά ἄρθρα, τίς ταινίες καί τίς ἐκθέσεις πού κατά τή διάρκεια τῶν δύο τελευταίων χρόνων ἔκαναν αἴσθηση γιά τήν ἐλευθερία τους στόν τόνο καί στό περιεχόμενο. Ἄς ὑπενθυμίσουμε ὁμως μέ συντομία τίς μεγάλες στιγμές ἢ τά γεγονότα τῆς πνευματικῆς περεστρόικα.

Στόν τομέα τῶν καλῶν τεχνῶν, ἡ δωδεκάτη ἐκθεση τῶν νέων ζωγράφων τό Νοέμβριο τοῦ 1986 στήν αἴθουσα Κουζέντσκι Μόστ τῆς Μόσχας ἀποτελεῖ ἕνα ἀποφασιστικό στάδιο γιά τήν ντέ φάκτο ἀναγνώριση ἑνός πραγματικοῦ καλλιτεχνικοῦ πλουραλισμοῦ. Τήν ἐκθεση αὐτή ἀκολούθησαν πολλές ἄλλες, συχνά περιφερειακές ἀλλά πολυσύχναστες ὅπου ἀπαγορευόταν νά ἐκθέσουν οἱ πίο «πρωτοπόροι» καλλιτέχνες, ὅπως εἶναι οἱ καλλιτέχνες τῆς «γενιᾶς τοῦ 20οῦ Συνεδρίου, οἱ ὁποῖοι ἂν καί γνωστοί στό ἐξωτερικό, δέν εἶχαν ποτέ ἐκθέσει ἔργα τους στή Σοβιετική Ἑνωση: Μπουλάτωφ, Στάνμπεργκ, Ἴνφάντε, Ζανκελέβσκι, Βασίλιεφ, κ.ἄ. Οἱ Σοβιετικοί μπόρεσαν νά ξανακαλύψουν τόν Σαγκάλ. Ἡ ἐκθεση στό Μουσείο Ποῦσκιν (τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1987) ἔδωσε τήν εὐκαιρία στίς ἀρχές νά ξαναοικειοποιηθοῦν τόν καλλιτέχνη αὐτόν πού περίμενε πολλά χρόνια ἀπορριπτός.

Στόν τομέα τῶν κινηματογράφου, τρεῖς ταινίες, τελείως διαφορετικές μεταξύ τους ἔκαναν τήν ἀρχή. Τό Δεκέμβριο τοῦ 1986 «ἡ Μετάνοια» τοῦ Ἀμπουλάντζε (σήμερα παγκοσμίως γνωστή), φιλοσοφικός μῦθος μέ θέμα τόν ὀλοκληρωτι-

σμό, εξέφρασε μία πρώτη επίθεση κατά του σταλινισμού απέκτησε μεγάλη άπληξη καθ' όλη τη διάρκεια του 1987. Τόν Φεβρουάριο του 1987, ή ταινία «*Είναι εύκολο να είσαι νέος*», ντοκιμανταίρ ενός νέου παραγωγού από την Λετονία, του Ι. Ποντινέκ, αποκάλυψε την αναταραχή της περιθωριακής νεολαίας καθώς έρχονταν αντιμέτωπη με τη φρίκη του πολέμου στο Άφγανιστάν. Τόν Οκτώβριο του 1987 τό «*Αύριο έρχεται ό πόλεμος*», πρώτη ταινία του Ι. Κάρα, παρουσίασε με τρόπο πιο ξεκάθαρο από τήν ταινία του Άμπουλάντζε τήν αυθαιρεσία και τήν τρομοκρατία τής σταλινικής εποχής.

Στή λογοτεχνία, τό 1986 και τό 1987 θεωρήθηκαν ως χρόνια τής μετάνοιας («τό πιο σημαντικό τώρα στή λογοτεχνία είναι ή μετάνοια» είχε γράψει ό άκαδημαϊκός Ντ. Λιγκατσέφ άπευθυνόμενος στά μέλη τής Ένωσης Συγγραφέων τόν Μάη του 1987). Η μεγάλη πλειόψηφια τών έργων πού δημοσιεύτηκαν τά δύο τελευταία χρόνια αναφέρονταν γενικά σ' ένα παρελθόν παρηκμασμένο, ντροπιασμένο και κρυμμένο και είχαν γιά πολύ καιρό λογοκριθεί. Έτσι άποκαταστάθηκαν τά έργα πού είχαν γράψει κλασικοί ήδη συγγραφείς όπως ό Γκουμίλεφ («*Ποιήματα*»), ό Κοντάσεβιτς («*Ποιήσεις*») Ναμπούκοφ, Πλατόνωφ («*Η θάλασσα τής νιότης*», «*Η άνασκαφή*», «*Τζεβενγκούρ*», Ζαμιάτιν («*Διηγήματα*»), Άχμάτοβα («*Ρέκβιεμ*»), Μπ. Πάστερνακ («*Δόκτωρ Ζιβάγκο*»), όπως επίσης έργα συγγραφέων τής περιόδου 1960 και 1970, πού είχαν σχεδόν όλα θέμα τά σταλινικά χρόνια. Άνάμεσα σ' αυτά τά τελευταία, αναφέρουμε τό μεγάλο ποίημα του Α. Τβαρντόβσκι «*Τό δικαίωμα στή μνήμη*» (άφιερωμένο στον πατέρα του ποιητή, ενός άπλου χωρικού, θύμα τής κολλεκτιβοποίησης) τό μυθιστόρημα του Ι. Ντουντίσεβ «*Οί άσπρες μπλοζζες*», αναφορά στους έπιστημονικούς κύκλους τά χρόνια του λυσενκισμού· Τό ιστορικό μυθιστόρημα του Α. Ρυμάκοφ «*Τά παιδιά του Άρμπάτ*», πού περιγράφει τό περιβάλλον τών άνώτατων αξιωματούχων του κόμματος μεταξύ 1934 και 1937· τό τελευταίο μυθιστόρημα του Ι. Τριφόνωφ τό 1937 με τίτλο «*Η εξαφάνιση*» και τά θεατρικά έργα του Μ. Σάτρωφ «*Η ειρήνη του Μπρέστ-Λιτόφσκ*» και τό «*Πιο μακριά, πιο μακριά, πιο μακριά...*». Μέσα σ' αυτό τό τελευταίο έργο πού γράφτηκε τό 1987, ό συγγραφέας ξαναγράφει, βάση ντοκουμέντων, μερικές «λευκές σελίδες» τής σοβιετικής ιστορίας και κυρίως τίς τοποθετήσεις και τίς άρμοδιότητες τών βασικών πρωταγωνιστών τής όκτωβριανής επανάστασης (του Λένιν αλλά και τών Στάλιν, Τρόσκι, Μπουχάριν, Ζηνόβιεφ, Κάμενεφ) τίς συγκρούσεις ανάμεσα στον Λένιν και τόν Στάλιν στά χρόνια 1922-1923 και τίς έναλλακτικές λύσεις στο σταλινικό δόγμα τής άναγκαστικής κολλεκτιβοποίησης και τής ταχύρρυθμης έκβιομηχάνισης.

Τό διάβασμα δέν είναι ή μόνη ευχαρίστηση πού ξαναανακαλύπτουν οί διανοούμενοι. Η μεγάλη παράδοση τών φιλολογικών βραδιών απέκτησε και πάλι αίγλη. Πρόσφατα, τέτοιες βραδιές αφιερώθηκαν σέ καταγεγραμμένους συγγραφείς, όπως οί Σαλάμωφ, Α. Ραζγκόν, Α. Τσιτσιμπάντιν. Ό καθένας άπ' αυτούς πιστεύει ότι όσο πιο πολύ μιλούμε γι' αυτά πού συνέβησαν στο παρελθόν, τόσο πιο δύσκολα θά επαναληφθεί ή θλιβερή ιστορία. Όλοι αυτοί γιά τούς όποιους, σ' αυτή τήν άβέβαιη περίοδο, τό πραγματικό παιχνίδι παίζεται στή σφαίρα τής οικονομίας, παρά ταύτα άκούν τούς ποιητές — ό Λόγος διαφύλαξε τήν έξουσία του.

Αυτή ή έξουσία δέν είναι πιά μία έξουσία ύποδούλωσης, αλλά μία άρετή λυτρωτική κι άκόμα περισσότερο μία άρετή πού προφυλάσσει.

Άναθεώρηση τής ιστορίας;

Παράλληλα με τά λογοτεχνικά έργα μυθοπλασίας, άκμάζει μία κριτική και δοκιμακή φιλολογία τής όποίας οί συγγραφείς είναι περισσότερο δημοσιογράφοι, κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι παρά ιστορικοί ή φιλόσοφοι. Τό περιοδικό *Οροπιοκ* έχει άκριβώς σά σκοπό τήν έκδοση έκλαϊκευμένων

άρθρων πού «τολμούν» νά θίξουν όλα τά «καυτά θέματα», κάνοντας δηλαδή διάφορες άναφορές στή σταλινική τρομοκρατία ή άφηγήσεις γύρω από τήν πείνα τών κολλεκτιβοποιημένων περιοχών τής έπαρχίας. Παρ' όλα αυτά, όπως άλλωστε τό ύπενθύμισε ή περίπτωση ενός από τούς πιο στρατευμένους ιστορικούς στήν πολιτική τής «διαφάνειας», του Γιούρι Άφανάσεφ, ένα άρθρο γιά τόν Βυσσίνσκου πού θά δημοσιεύσει στις 13 Ιανουαρίου 1988 στήν *Litteraturaya Gazetta*, άκόμη και άν γινόταν δεκτό από τόν έκδότη, θά μπορούσε, τήν τελευταία στιγμή νά λογοκριθεί έπειδή σέ κάποια δεδομένη στιγμή, έθεωρείτο ότι θά ξεπερνούσε τά «έπιτρεπτά όρια». Κάθε συγγραφέας λοιπόν εξακολουθεί νά γράφει έχοντας όμως ύπόψη του αυτά τά «όρια».

Γενικά, ή γραφή στήν προκειμένη περίπτωση συνδέεται άρρηκτα με τήν παρέμβαση και γι' αυτό όλα τά έργα και τά άρθρα πού θεωρούνται σημαντικά περιστρέφονται συνεχώς γύρω από τό έρώτημα πού προβλημάτιζε πάντα τούς διανοούμενους πού «ήδη ήξεραν» κι εκείνους πού άνακάλυψαν τά λογοκριμένα γιά πολύ καιρό έργα: Πώς είναι δυνατόν νά συνέβησαν όλ' αυτά; Υπάρχουν πολλές άπαντήσεις σ' αυτό τό βασικό έρώτημα, πού μάς παραπέμπουν φυσικά σέ μία κατηγοριοποίηση τών διανοουμένων γιά τήν όποία θά μιλήσουμε παρακάτω. Η εξήγηση πού επικρατεί και πού τήν συναντούμε στα γραπτά συγγραφέων, κριτικών και ιστορικών σάν τούς Α. Τβαρντόβσκι, Μ. Σατρόβ, Ε. Ρζέβσκαγια, Ρ. Βολομπουεθ, παρόλο πού βρίσκουμε διαφορές μεταξύ τους, μάς ύπενθυμίζει:

— ότι ό σταλινισμός άποτελεί πάνω άπ' όλα μία παρέκκλιση, χρονικά τοποθετημένη μέσα στήν ιστορία, και παράλληλη με τή λενινιστική προοπτική πού είχε γίνει παμπηφεί άποδεκτό.

— ότι ό κύριος ύπεύθυνος του σταλινισμού είναι ό ίδιος ό Στάλιν.

— ότι άνέκαθεν ύπήρχε μία άντισταλινική γραμμή, δημοκρατική και λαϊκή, προσανατολισμένη προς τόν σοσιαλισμό, ίκανή νά συνασπίσει τούς «ζωντανές δυνάμεις του έθνους», πού τίς άποτελούν ό στρατός, ό λαός και οί διανοούμενοι.

Τώρα πέρα από τό δυσάρεστο άτύχημα του σταλινισμού, ή περεστρόικα ξαναδένει τούς δεσμούς με τή σωστή λενινιστική γραμμή.

Μερικά σπάνια άρθρα κάνουν μία προσπάθεια νά προσδώσουν στήν άνάλυση περισσότερες άποχρώσεις και νά μελετήσουν τή φύση τής σταλινικής παρέκκλισης, καθώς επίσης και τόν τρόπο με τόν όποιο ή σταλινική κληρονομιά διαωνίσθηκε καθ' όλη τή διάρκεια τών τριάντα τελευταίων χρόνων. Σύμφωνα με τόν οικονομολόγο Ποπόφ, ή αίτια του κακού βρίσκεται σ' αυτό πού όνομάζει «Διοικητικό σύστημα» και τό χαρακτηρίζει ως «εφήμερο στάδιο του σοσιαλισμού», τό όποιο όφείλει νά παραχωρήσει τή θέση του στο «δημοκρατικό σύστημα». Ό κοινωνιολόγος Λ.Γ.Κ. Ίόνιν μελετά τίς ρίζες τής παρέκκλισης και τίς θεωρεί άποτέλεσμα σύμπτωσης τής κοινωνικοπολιτιστικής καθυστέρησης του ρωσικού λαού τής κρατικής δομής πού έγκαθίδρυσαν βιαστικά οί μπολσεβίκοι. Αυτές οί άπόπειρες άνάλυσης προσκρούουν σέ κάποιες άπαγορεύσεις οί όποιες έμποδίζουν όποιαδήποτε εξήγηση όχι μόνο του φαινομένου εξήγηση του σταλινισμού αλλά τής εξέλιξης τής ιστορίας και τής φύσης του σοβιετικού καθεστώτος.

Τό πρόβλημα τών αντιφρονούντων και κατ' έπέκταση ή φύση του φαινομένου τής μακράς μπρεζνιεφικής περιόδου, πού όνομάζεται σήμερα «περίοδος τής στασιμότητας», είναι σχεδόν στο όριο νά άποτελέσει μία από τίς καινούργιες «λευκές κηλίδες» τής σοβιετικής ιστορίας. Μόνο ένας δημοσιογράφος σκιαγράφησε μία πρωτότυπη ύπόθεση με βάση τήν έτεροδοξία θεωρώντας τη μέχρις ενός σημείου ως θετική αντίδραση άπέναντι στή μπρεζνιεφική στασιμότητα. Η στάση του κράτους άπέναντι στον Ζαχάρωφ ό όποιος, ενώ επανήλθε στα καθήκοντά του, του άπαγορεύθηκε νά έμφανισθεί στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, χωρίς νά έχει είπωθεί τίποτα γύ-

ρω από τό επεισόδιο τής έξορίας του στό Γκόρκυ, άποδεικνύει τή βαρύτητα του ταμπού γιά τό ζήτημα τών άντιφρονούντων.

Ό άντισημιτισμός είναι ένα άλλο εμπόδιο. Τό πρόσφατο κι άξιοσημείωτο άρθρο του Γκ. Ποπόφ πού μιλάει γιά τίς ρίζες του ρωσικού έθνικισμού παραβλέπει τήν άντισημιτική συνιστώσα, βασική ώστόσο αυτού του κινήματος. Ή άνοχή και ή διακριτική προστασία πού άπολαμβάνει ή έξτρεμιστική άντισημιτική ομάδα *Pamiat* άφήνουν νά έννοηθεί ότι οι άρχές, γιά τό ζήτημα αυτό προτιμούν τή σκιά από τό φώς.

Όσον άφορά τώρα τόν τροτσικισμό, όπως είχε άναφέρει σε μία διάλεξή του ό 'Αφανάσιεφ στις 6 'Ιανουαρίου 1988, όο εξακολουθεί νά ύφίσταται ή έξίσωση Τρότσκυ και τροτσικιστές = «έχθροί του λαού», τόσο θά είναι καθαρά συμβολική οποιαδήποτε έπιλεκτική άποκατάσταση κάποιων διάσημων «θυμάτων του σταλινισμού». 'Ακόμη και ό όρος «έχθρός του λαού» καταργεί κάθε έγκυρότητα από οποιαδήποτε έπανεκτίμηση τής Ιστορίας. Όσο γιά τή σχέση λενινισμού-σταλινισμού αυτή εκβάλλει άμεσα στό πρόβλημα τής φύσης του σοβιετικού καθεστώτος. Αυτός ό «ιστορικός δεσμός» έχει άποκρυφθεί συστηματικά. 'Αλλά, δέν ύπάρχουν πιά προτάσεις πού νά οδηγούν σ' έναν όρισμό, ό όποιος θά εκφράζει τήν κατάσταση στην όποία βρίσκεται ή χώρα («ύπαρκτός σοσιαλισμός»; «άναπτυσσόμενος σοσιαλισμός»);. Ό οικονομολόγος Μπουτένκο προτείνει τόν όρισμό «γραφειοκρατικός σοσιαλισμός» γιά τήν «εποχή τής στασιμότητας» και «δημοκρατικός σοσιαλισμός» γιά τήν εποχή τής περεστρόικα.

'Αν παραφράσουμε τόν Vychinski «Στή χώρα ύπάρχουν τροτσικιστές κατά τό ήμισυ, τροτσικιστές κατά τό ένα τέταρτο, και τροτσικιστές κατά τό ένα όγδοο» τότε θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ή διανόηση σήμερα έρχεται άντιμέτωπη μέ άλήθειες κατά τό ήμισυ, μέ άλήθειες κατά τό ένα τέταρτο και μέ άλήθειες κατά τό ένα όγδοο.

Ό διάλογος μεταξύ διανοουμένων

'Η κατάσταση πού προαναφέραμε έννοεί τή δημιουργία κάποιας σύγχυσης. Στους κύκλους της χάρη στην περεστρόικα έχουν προκύψει πολλές διαφοροποιήσεις. Σήμερα μπορούμε νά διακρίνουμε τό λιγότερο πέντε τύπους διαφορετικής προσέγγισης άπέναντι στό πρόβλημα τής περεστρόικα, πέντε «σχολές».

'Η πρώτη θά μπορούσε νά όνομασθεί μαρξιστική διανόηση (ή τών συνοδοιπόρων της). Οι πίο χαρακτηριστικοί της αντιπρόσωποι είναι οι: Π. Βολκοπουέφ (στόν τομέα τής Ιστορίας), Ζασλάβσκαγια, 'Αγκανμπεκιάν, Μποντένκο (στόν τομέα τής οικονομίας), Κατρίνσκι (στόν τομέα τής πολιτικής), Ζατρώφ (στόν τομέα τής λογοτεχνίας). Είναι διανοούμενοι πού έχουν άπόψεις πολύ κοντινές μέ τίς έπίσημες τοποθετήσεις του μαρξισμού. Πιστεύουν ότι ό λενινισμός στό σύνολό του άποτελεί τήν όρθή πολιτική γραμμή, και ότι ό σταλινισμός είναι μία «γραφειοκρατική» παρέκκλιση χωρίς νά έχει καμιά σχέση μέ τόν δημοκρατικό σοσιαλισμό. Όσον άφορά αυτόν τόν τελευταίο, αντιπροσωπεύει ένα ιδεώδες κι έναν ύπαρκτό σκοπό, ότι ό άπολογισμός γιά τά έβδομήντα χρόνια του σοβιετικού καθεστώτος «θετικός στό σύνολό του». Τό μόνο πού χρειάζεται, κατά τή γνώμη αυτών τών διανοουμένων, είναι νά προστεθεί μία δόση οικονομικού πλουραλισμού (κρατικοί φορείς + συνεταιριστικοί φορείς + ιδιωτικοί φορείς) και πολιτικής δημοκρατίας (χωρίς νά φθάνει μέχρι τόν πλουραλισμό) ώστε τό σύστημα νά λειτουργήσει από τήν άρχή.

'Η δεύτερη «σχολή» χαρακτηρίζεται από μία έθνικο-μολοσεβικική γραμμή. Οι αντιπρόσωποί της (όπως οι Βολκοπόνοφ, Προχάνωφ), ιδιαίτερα σ' αυτή τή μεταβατική περίοδο πού έχει δημιουργήσει ή περεστρόικα, έμμένουν στό πρόβλημα τής αναγκαιότητας μιας έθνικης σταθεροποίησης επικεντρωμένης σε τρεις θεμελιώδες άξίες: τή σοβιετική πα-

τρίδα, τό ρωσικό λαό και τόν μολοσεβικισμό. Οι διανοούμενοι αυτοί διστάζουν νά περάσουν σε μία ριζική καταγγελία του σταλινισμού. Πώς μπορούσαμε άλλωστε νά νικήσουμε τόν φασισμό άν ό Στάλιν και τό σύστημα πού ένσάρκωνε ήταν τόσο άσχημα; Οι έθνικο-μολοσεβικοί άδιαφορούν γιά τόν άποπλισμό, τή διαφθορά και τή γραφειοκρατία.

'Η τρίτη «σχολή» είναι έθνικιστική, σλαβόφιλη και άντισημιτική. Οι κύριοι εκπρόσωποί της είναι οι Κουνιάεφ, Μπέλοφ, 'Αστάφιεφ και διάφορες οργανώσεις όπως ή «*Pamiat*» πού βλέπει στην «εβραιο-μασονική συνωμοσία» πηγή όλων τών κακών από τά όποια ύποφέρει σήμερα ή Ρωσία. Οι διενέξεις γύρω από τόν σταλινισμό δέν ένδιαφέρουν αυτή τήν μερίδα, γιατί πιστεύει ότι ή άσχημη καμπή γιά τή χώρα ήλθε πολύ πίο πριν, τότε πού ή Ρωσία είχε λεηλατηθεί από μία τριπλή καταστροφική έπιδρομή: τόν μολοσεβικισμό, τόν σιονισμό και τόν έξευρωπαϊσμό.

'Η τέταρτη τάση μπορεί νά θεωρηθεί οικολογικο-σλαβόφιλη. Άποτελείται από συγγραφείς όπως ό Ρασπούτιν, ό 'Αμπράμοφ, ό Ζαλύγκιν και οικονομολόγους σαν τους Λελίσεβ και 'Αντόνοφ. 'Η προστασία του περιβάλλοντος άποτελεί τόν πρωταρχικό προβληματισμό τους (τά ποτάμια τής Σιβηρίας, ή λίμνη Βαϊκάλη). 'Η λατρεία του παρελθόντος τής φύσης και γενικά μία πατριαρχική θεώρηση του κόσμου είναι από τά κυριότερα χαρακτηριστικά αυτής τής «σχολής» ή όποία έχει περισσότερους εκπροσώπους στην έπαρχία και κυρίως στην Σιβηρία, παρά στην πρωτεύουσα.

'Η πέμπτη τάση, πού είναι ή πίο πολυσύνθετη, ή πίο πλούσια και ή πίο πολύπλοκη, άπαρτίζεται άπ' όλους τους «άποψητευμένους του 20ου Συνεδρίου», οι όποιοι, παρ' όλον τόν σκεπτικισμό τους, έλπίζουν ότι «αυτή τή φορά όλα βαίνουν καλώς». 'Ανάμεσα τους βρίσκουμε τους πίο γνωστούς και τους πίο στρατευμένους διανοούμενους πού έχουν πάρει μέρος στην πορεία γιά τήν όποια μιλήσαμε στην άρχή αυτού του άρθρου. Ό Στρελιάνι (συντάκτης του «*Noyi Mir*»), ό 'Αφανάσιεφ (διευθυντής του 'Ινστιτούτου 'Ιστορίας και 'Αρχείων τής Μόσχας), ό Λεβάντα (κοινωνιολόγος), ό Β. 'Οκοντζάβα (τραγουδιστής - συνθέτης), καθώς και ή πλειοψηφία τών δημοσιογράφων, κριτικών, συγγραφέων, και κινηματογραφιστών, συνέβαλαν σημαντικά στόν άντισταλινικό αγώνα κατά τή διάρκεια τών δύο τελευταίων χρόνων. Αυτοί οι διανοούμενοι θεωρούνται «φιλελεύθεροι». Σε άντίθεση μέ τους μαρξιστές και τους συνοδοιπόρους τους άπορρίπτουν κάθε ιδεολογικό σύστημα και οποιαδήποτε συνολική θεώρηση του κόσμου. Τά εκλεκτικά τους ιδεώδη επαναφέρουν μερικές καθολικές άξίες όπως είναι ή έλευθερία, ή άλληλεγγύη και ή δικαιοσύνη. Στρέφονται κατά του έξισωτισμού, του ρατσισμού, κατά τής πάταξης τών άντιθετων ιδεών και τής άντίληψης ότι ό κόσμος είναι χωρισμένος σε δύο μπλόκ, στό καλό και τό κακό. 'Οτιδήποτε ύπάρξει, μέσα στην περεστρόικα, πού θά μπορούσει νά βοηθήσει τήν πραγματοποίηση αυτών τών ιδανικών, θεωρείται πολύ άπαραίτητο. Πολλές φορές μάλιστα οι διανοούμενοι αυτοί, μέσα στην σημερινή πορεία τών πραγμάτων, τάσσονται στό πλευρό τών μαρξιστών και τών συμμάχων τους.

Παρ' όλες τις άπογοητεύσεις του πολύ πρόσφατου παρελθόντος, ή διανόηση άκόμα μία φορά στρατεύεται. Ό καθένας έλπίζει ότι ή περεστρόικα θά ίκανοποιήσει τή μία ή τήν άλλη προσδοκία πού πρυτανεύει στην κάθε «σχολή». 'Αλλά ύπάρχει και μία κοινή προσδοκία: νά γίνει ή προσπάθεια νά δημιουργηθεί ένώπιον τής έξουσίας, μία πραγματική κοινή γνώμη και μία πεφωτισμένη κοινή γνώμη. Γιατί οι «μάζες» γιά τίς όποιες μιλούν τόσοι πολλοί, παραμένουν φαντάσματα. Και ή διανόηση εξακολουθεί νά είναι, όπως και στό παρελθόν, άκόμα μία φορά τρωτή και άπομονωμένη.

Ό Nicolas Werth είναι ιστορικός, συγγραφέας του έργου *Etre communiste en URSS sous Staline*, (1982).

Δημοσιεύτηκε στό *Pouvoirs*, 'Απρίλιος 1988
Μετάφραση: Τζένη Κουράντου

‘Ο ‘Εθνικισμός ένάντια στις εθνικότητες

του Σ. Καρταβελί

Αν όλοι άναρωτιούνται για τίς οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές όψεις τής γκορμπατσοφικής μεταρρύθμισης ύπάρχει αντίθετα μία διάστασή τής πού πολύ συχνά παραμελείται. Πρόκειται ώστόσο για ένα ζήτημα πού, ήδη από τά πρώτα χρόνια του καθεστώτος — για να πămε άκόμη πίο μακριά στην εποχή του τσαρισμού—, άπασχολεί τήν ήγεσία πολύ περισσότερο άπό τήν ύλική εύδαιμονία των πληθυσμών, σέ σημείο πού να άντιπροσωπεύει έναν άπό τούς κεντρικούς άξονες τής πολιτικής τής Μόσχας:

‘Η σέ πείσμα όλων διατήρηση τής άκεραιότητας του κρατικού εδάφους και άρα ή λύση του εθνικού ζητήματος.

Μπορεί βέβαια να αντίτάξει κανείς ότι ή εθνική προβληματική δέν παρουσιάζεται ως κεντρικό θέμα στο λόγο τής νέας ήγεσίας και δέν φαίνεται να άποτελεί τό άντικείμενο μιας νέας σκέψης ή ενός ούσιαστικού επαναπροσδιορισμού. ‘Αλλά άρκει να ύπενθυμίσουμε ότι τά τρία πρώτα χρόνια τής βασιλείας του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ δέν σημαδεύτηκαν άπό μαζικές εκδηλώσεις με κοινωνικά αίτήματα (με εξαίρεση τίς ταραχές στο Γιαροσλάβ, περιορισμένου άλλωστε χαρακτήρα) ούτε άπό τήν εμφάνιση μιας πολιτικής άντίθεσης, αλλά άπό εθνικιστικές εκδηλώσεις, οι μόνες πού πήραν ένα πραγματικά λαϊκό χαρακτήρα.

‘Η εθνική άφύπνιση

Τά γεγονότα στην ‘Αλμα-‘Ατα τον Δεκέμβριο του 1986, ή άνοδος των Τατάρων τής Κριμαίας στην Μόσχα τον ‘Ιούνιο του 1987 και οι διαδηλώσεις στους δρόμους τον περασμένο ‘Ιούνιο και Αύγουστο στις Βαλτικές Δημοκρατίες, ύπογραμμίζουν με έμφανή τρόπο στα μάτια αυτών πού κρατούν στα χέρια τους τίς τύχες τής χώρας, όχι άναγκαστικά τον έκρηκτικό χαρακτήρα του φαινομένου, αλλά τουλάχιστον τήν άνάγκη να τό άντιμετωπίσουν χωρίς καθυστέρηση και τό γεγονός ότι είναι άδύνατον να συνεχίσουν να τό άγνοούν. Αυτές οι εκδηλώσεις σέ Βορρά, ‘Ανατολή και Νότο δείχνουν μία Ρωσία περικυκλωμένη άπό μειονότητες, πός όφελος των όποιων λειτουργεί ή δημογραφία. Χωρίς να άναφερθούμε άναλυτικά στις στατιστικές άς ύπενθυμίσουμε μόνο ότι τό 2000 ό σοβιετικός στρατός θά άποτελείται στην πλειοψηφία του άπό μουσουλμάνους με άνεπαρκή γνώση τής ρωσικής γλώσσας, γεγονός πού θέτει προβλήματα διοίκησης και άποτελεσματικότητας τά όποια ήδη έχουν ύπογραμμιστεί άπό τον στρατιωτικό σοβιετικό τύπο. Είναι επίσης άναμφίβολο ότι τό φαινόμενο Γκορμπατσώφ άφύπνισε και έδωσε νέα ώθηση στην έκφραση των εθνικισμών — ρωσικών και μή. ‘Ετσι, οι πρόσφατες διαδηλώσεις, πού δέν έχουν τό άντίστοιχό τους στα τελευταία χρόνια (πρέπει να άναγθεϊ κανείς στις φοιτητικές διαδηλώσεις στην Τυφλίδα τον Μάρτιο του 1956,

πού τέλειωσαν μέσα σέ λουτρό αίματος, γιά νά συναντήσει τέτοιες διαστάσεις) δέν ἔχουν ἐπίσης πολλά κοινά σημεῖα μέ τόν αὐτολογοκρινόμενο χαρακτήρα τῆς ἐθνικῆς ἑτεροδοξίας τῆς ἐποχῆς Μπρέζνιεφ, πού περιοριζόταν στή συγκρότηση ἐθνικῶν ομάδων γιά τήν ἐπιτήρηση τῆς ἐφαρμογῆς τῶν συμφωνιῶν τοῦ Ἐλσίνκι καί σέ διεκδικήσεις περισσότερο ἀνθρωπιστικοῦ καί τοπικοῦ παρά ἐθνικοῦ χαρακτήρα, ἢ ἀκόμα αὐστηρά γλωσσικές (ὅπως οἱ διαδηλώσεις τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1978 στή Γεωργία καί τήν Ἀρμενία γιά τήν υπεράσπιση τοῦ καθεστώτος τῆς ἐθνικῆς γλώσσας στό Σύνταγμα). Ἡ σχετική ἀνοχή τῆς νέας ἡγεσίας ἐδῶ καί δύο χρόνια ξανάδωσε ἐμπιστοσύνη καί ἐνθάρρυνε τή διατύπωση διεκδικήσεων πού ἐπεκτείνονται ἀπό τήν υπεράσπιση τῆς γλωσσικῆς, ἱστορικῆς καί ἐθνικῆς κληρονομιάς ὡς τή δημόσια ἀνακίνηση ζητημάτων μέχρι τώρα ταμπού: τό ἐθνικό μέλλον μέσα στά πλαίσια τοῦ σοβιετικοῦ συστήματος, ἡ σχέση ἐκκλησίας-ἔθνους, τό σύνολο τῶν ἱστορικῶν, οικονομικῶν ζητημάτων πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις ἀνάμεσα στή Ρωσία καί σ' αὐτό ἢ τό ἄλλο ἔθνος ἢ μειονότητα. Στόν τύπο τῶν διαφόρων δημοκρατιῶν καί ἐθνοτήτων μπορούμε νά παρακολουθήσουμε μιά εὐρεία «ἀναθεώρηση τῶν δογμάτων καί τῶν κεκτημένων ἀληθειῶν». Οἱ τελευταῖοι προμαχῶνες τῆς συντήρησης μοιάζουν νά ὀφείλονται περισσότερο στόν σκεπτικισμό καί στή δυσπιστία αὐτῶν πού δέν τολμοῦν νά πιστέψουν ὅτι ὅλα ἐπιτρέπονται καί ὅτι δέν θά ὑπάρξει ἐπιστροφή «τῆς ράβδου», παρά σέ μιά λογοκρισία πού ξέρει καθαρά νά ὑποδείξει καί νά κάνει σεβαστά τά ὄρια πού δέν πρέπει νά ξεπεραστοῦν. Γιά νά τελειώσουμε αὐτή τή γρήγορη εἰκονογράφηση τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος στήν ΕΣΣΔ, πρέπει νά σημειώσουμε ἐπίσης τήν ἀναβίωση τοῦ οὐκρανικοῦ ἐθνικισμοῦ κάτω ἀπό τή διπλή ὄθηση πού φαίνεται νά τοῦ ἔδωσε ἀφ' ἑνός τό πυρηνικό ἀτύχημα τοῦ Τσερνομπίλ (καί κυρίως ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης του ἀπό τίς ἀρχές) καί ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐπικείμενος ἑορτασμός τῆς χιλιετίας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Κιέβου. Ἡ οἰκειοποίηση, ἔστω καί μερική, αὐτοῦ τοῦ ἑορτασμοῦ ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ἱεραρχία τῆς Μόσχας καί τήν κεντρική ἐξουσία, γίνεται δύσκολα ἀποδεκτή.

Μέχρι τώρα τό ἐθνικό ζήτημα ἀντιμετωπιζόταν συνήθως ἀπό τή σκοπιά τῶν ἐθνικῶν καί φυλετικῶν μειονοτήτων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, μέ κεντρικό ἐρώτημα ποιόν τρόπο αὐτές μπορούσαν νά θίξουν τή συνοχή τοῦ συστήματος καί ἀν ἀντιπροσώπευαν ἢ ὄχι ἕνα ἀπό τά τρωτά σημεῖα. Σήμερα εἶναι ἀνάγκη νά ἐξετασθεῖ μιά ἄλλη διάσταση τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος πού εἶχε θεθεῖ «ὑπό τό μόδιον»: τό ρωσικό ἐθνικό πρόβλημα. Ἀναμφίβολα τό παράδοξο αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τίς ἄλλες αὐτοκρατορίες, τό κυρίαρχο καί ἡγετικό ἔθνος δέν τόλμησε ποτέ —ἐν μέρει γιά ἰδεολογικούς λόγους καί ἐν μέρει ἐξ αἰτίας τοῦ σύνθετου ἱστορικοῦ τῶν ἐθνικῶν συγκροτήσεων— νά ἐκφραστεῖ σάν τέτοιο μπροστά στίς ἄλλες μειονότητες. Ἄν καί οἱ μειονότητες στήν πραγματικότητα δέν συμμετέχουν στήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας, ὥστόσο δέν παύουν νά διατηροῦν, σέ σχέση μέ τό ρωσικό ἔθνος, ἕνα αἰσθημα ἱστορικῆς, πολιτιστικῆς, ἀκόμη καί γεωπολιτικῆς (π.χ. οἱ μουσουλμάνοι) ἀνωτερότητας. Ἀντίθετα ὁ ρωσικός λαός ἔχει ἀναπτύξει ἕνα σύμπλεγμα κατωτερότητας, πού βρίσκεται στή βάση τῆς γέννησης τοῦ νέου ρωσικοῦ ἐθνικισμοῦ καί πού τοῦ παρέχει τά βασικά του θέματα: ὁ ρωσικός λαός ἔχει ὑποφέρει περισσότερο ἀπό τούς ἄλλους, καί σέ ἀντίθεση μέ τά ἄλλα ἀποικιακά ἔθνη ἔχει ἐλάχιστα ἐπωφεληθεῖ οικονομικά ἀπό τήν οικονομική καί γεωγραφική του ἐπέκταση. Ἀπό ἐθνική ἀποψη ὁ ρωσικός λαός — ὁ ὁποῖος ἄλλωστε αὐτοχαρακτηρίζεται συχνότερα ὡς λαός παρά ὡς ἔθνος—, δέν ἔχει καταφέρει νά ἀναπτύξει τήν ἐθνική συνιστώσα του. Στήν πραγματικότητα, τό σοβιετικό ἔθνος καί τό ἰδεῶδες τῆς Ἐνωσης υπερέχουν τοῦ ἱστορικοῦ ρωσικοῦ ἔθνους, ἀδειάζοντας τό ἀπό τήν οὐσία του. Αὐτό πού σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τῶν ἰδρυτῶν τῆς ΕΣΣΔ ἔπρεπε νά συμβεῖ γιά τό σύνολο τῶν ἐθνοτήτων πού τήν συναποτελοῦν, δέν πραγματοποιήθηκε παρά μόνο στή Ρωσία καί ἐκεῖ ἀτελῶς. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἕνα ἀπό τά οὐσιαστικά προβλήματα

τα μιᾶς ἡγεσίας πού θέλει νά ξαναδώσει δυναμισμό καί συνοχή στό σύστημα εἶναι νά ἐμφυσησει ζωτικότητα καί ἐνεργεια στό ρωσικό λαό πού πρέπει νά εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη καί ἡ καρδιά αὐτῆς τῆς «ἀναγέννησης»: γά τόν βγάλει ἀπό τό λήθαργο καί τήν κατάπτωσή του, νά τοῦ ξαναδώσει τήν αἴσθηση τοῦ μέλλοντος καί ἐμπιστοσύνη στόν ἑαυτό του. Δέν εἶναι λοιπόν καθόλου παράξενο πού ὁ ρωσικός ἐθνικισμός ἐνθαρρύνεται ἐπίσημα: ἡ δημιουργία τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ρωσικοῦ Πολιτισμοῦ (στά προηγούμενα χρόνια τοῦ καθεστώτος οἱ ἀρχές δέν θά εἶχαν τολμήσει ποτέ νά προβάλλουν ἔτσι ἀνοιχτά τόν ρωσικό χαρακτήρα· θά ἐπαιρναν τήν προφύλαξη νά τόν χαρακτηρίσουν σοβιετικό), ὅπως καί ἡ καινούρια σημαία πού δίνεται στό ρωσικό παρελθόν (ἡ μετονομασία τῶν δρόμων τῆς Μόσχας, ἡ ἀναστήλωση τῆς συνοικίας Ἀρμπάτ καί τῶν παλαιῶν μοναστηριῶν, ἡ μεγαλοπρέπεια πού προβλέπεται γιά τίς τελετές τῆς χιλιετηρίδας) δείχνουν ὅτι καί οἱ Ρῶσοι μέ τή σειρά τους, ἔχοντας ἀποβάλλει ὀρισμένες ἀπό τίς ἐπιφυλάξεις τους, εἶναι ἀποφασισμένοι νά πάρουν τό δρόμο τῆς ἐπανάκτησης τῆς ταυτότητάς τους, δρόμος στόν ὁποῖο ἔχουν προηγηθεῖ οἱ συμπολίτες τους τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων.

Αὐτή ἡ ἀπαραίτητη «ρωσική ἀνάσταση» —ἀπαραίτητη ἀκόμη καί στό οικονομικό ἐπίπεδο, γιατί ἕνα ἔθνος σέ κατάπτωση πού δέν εἶναι σίγουρο γιά τόν ἑαυτό του, ποτέ δέν ἐπεχείρησε οικονομική ἀνόρθωση— θέτει ἕνα καινούριο δίλημμα στίς ἀρχές. Πῶς τελικά νά πλαισιώσουν καί νά ἐνθαρρύνουν αὐτές τίς τάσεις στή Ρωσία, ἀποφεύγοντας συγχρόνως τόν κίνδυνο νά τίς δοῦν νά ἀναπαράγονται καί νά πολλαπλασιάζονται στά ἄλλα ἔθνη, πού ἡ κατάστασή τους ὡς μειονότητες καί ἡ ἐξάρτησή τους τά ἔχουν κάνει συγχρόνως περισσότερο συνειδητοποιημένα καί περισσότερο ἐνεργά; Πῶς εἶναι δυνατόν ἡ ἐνίσχυση τοῦ κέντρου νά μὴ προκαλέσει ἀντιδράσεις καί νά μὴ συντελέσει, ἐνάντια στόν ἐπιδιωκόμενο σκοπό, στό νά ἀποδυναμωθεῖ ἡ συνοχή τοῦ συνόλου ἀντί νά ἐνισχυθεῖ;

Ἡ πραγματικότητα λοιπόν τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος ὑποχρεώνει τήν ἡγεσία νά σταθεῖ σέ ἕνα πρόβλημα πού, χωρίς νά ἀντιπροσωπεύει μιά ἀπειλή ἀπουσύνθεσης, περιορίζει τά περιθώρια χειρισμῶν καί τήν ὑποχρεώνει συνεχῶς σέ μιά ἐξαιρετικά προσεγμένη δοσολογία ἀνάμεσα σέ αὐτό πού πρέπει νά παραχωρήσει γιά νά καταπραῖνει τούς οὐσιαστικούς ἐθνικούς πόθους καί νά τοῦς ἐμποδίσει νά πάρουν μιά διεκδικητική στροφή, καί σέ αὐτό πού πρέπει νά ἀρνηθεῖ γιά νά μὴ δημιουργήσει ἡ ἴδια τίς βάσεις αὐτοῦ πού στή συνέχεια θά μπουρεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τήν περιφέρεια ἐνάντια στό κέντρο.

Μιά ἄλλη ἐπιτακτική ἀνάγκη τοῦ συστήματος, πού ἀφορᾷ κυρίως τίς σχέσεις του μέ τό ἐξωτερικό, εἶναι ἡ διατήρηση τῆς ὁμοσπονδιακῆς του ἐμφάνισης. Σέ ἕνα κόσμο ἀπό ὅπου ἡ ἀποικιοκρατία στήν παλιά τῆς μορφή ἔχει ἐξαφανιστεῖ, ἡ ΕΣΣΔ πού θέλει νά ξανααποκτήσει τήν εἰκόνα τῆς προόδου καί τοῦ προτύπου, δέν μπουρεῖ νά ἐπιτρέψει στόν ἑαυτό της νά φαίνεται ὅτι διαωνίζει μιά ἀναχρονιστική κατάσταση. Μέ τήν ἀμβλυνση τῆς ἰδεολογίας προβάλλει ὁ κίνδυνος νά παρουσιαστοῦν γυμνές οἱ σχέσεις ἀνισότητος πού μέχρι τώρα καλύπτονταν καί συγχρόνως ἀντισταθμίζονταν ἀπό μιά ἰδεολογία ἰσότητος καί διεθνισμοῦ. Πρέπει νά ἀναγνωριστοῦν λοιπόν στίς δημοκρατίες κάποια περιθώρια χειρισμῶν καί μιά πραγματική ταυτότητα, πού νά μὴ εἶναι ἀπλῶς ἡ τυπική παραχώρηση πού καλύπτει τήν πραγματική ἀφομοίωση.

Ἡ προσπάθεια αὐτή φαίνεται ἀκόμη περισσότερο ἀναγκαία ἀν κοιτάξει κανεῖς πρὸς τή μεριά τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ἡ πολιτική πού ἀκολουθεῖται μέ στόχο νά πεισοθεῖ οἱ Ἀνατολικοευρωπαῖοι γιά τήν ἀνάδειξη νέου τύπου σχέσεων ἀνάμεσα στή Μόσχα καί στοὺς «δορυφόρους» δέν μπουρεῖ νά εἶναι ἀξιόπιστη, —ὁποῖος καί ἂν εἶναι ὁ ἐπίσημος λόγος ὡς πρὸς τήν ἀμφισβήτηση τοῦ «δόγματος Μπρέζνιεφ» γιά τήν περιορισμένη ἐθνική κυριαρχία—, ἂν, συγχρόνως, ἡ Μόσχα, ἀσκεῖ στό ἐσωτερικό μιά πολιτική ἐκρωσισμοῦ καί κυ-

ριαρχίας. Μιά πολιτική περισσότερο προωθημένης οικονομικής ενοποίησης στην Ανατολική Ευρώπη δεν θα μπορεί να γίνει αποδεκτή αν η Μόσχα δεν καταφέρει να αποδείξει ότι πραγματοποιεί και στο έσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης μία κίνηση προς δύο κατευθύνσεις: στην κατεύθυνση μιας μεγαλύτερης οικονομικής ενοποίησης, αλλά συγχρόνως και μιας μεγαλύτερης εθνικής διαφοροποίησης μέσα από το σεβασμό των επιμέρους εθνικών ταυτοτήτων των συνιστωσών της. Μέ άλλα λόγια, να αποδείξει ότι η οικονομική ενοποίηση δεν συνεπάγεται αναγκαστικά τη διάλυση των εθνικών ενότητων και ότι, ακόμη περισσότερο, μπορεί να συνοδεύεται από μεγαλύτερη ανοχή, στο βαθμό που καθιστά τις εθνικές εκφράσεις λιγότερο απειλητικές για την ενότητα του συνόλου.

Τό εθνικό ζήτημα δεν εμφανίστηκε βέβαια με τον Μ. Γκορμπατσώφ. Αλλά είναι αναντίρρητο ότι αποκτά για αυτόν τόσο μεγαλύτερη σημασία όσο οι γραμμές της μεταρρύθμισης που ο ίδιος χάραξε σκοντάφτουν την μία ή την άλλη στιγμή στο εθνικό ζήτημα και τον υποχρεώνουν να πάρει αποφάσεις. Έτσι στο λόγο του για την εβδομηκοστή επέτειο της Οκτωβριανής Επανάστασης, ο Μ. Γκορμπατσώφ αναγνώρισε, χωρίς περιστροφές, ότι «όλες οι κοινωνικές, οικονομικές και νομικές αποφάσεις έχουν αναπόφευκτα μιάν άμεση και κατευθείαν επίδραση πάνω στο εθνικό ζήτημα» ... και αντίστροφα.

I. Αυτό συμβαίνει με την πολιτική στελεχών: είναι γνωστές οι αντιδράσεις που ξεσήκωσε ο διορισμός του Ρώσου Κολμπίν στην ηγεσία του κοζάκικου κόμματος σε αντικατάσταση του Κουνάεφ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τά μαθήματα των γεγονότων της "Αλμα" στα ενέπνευσαν τη σύνεση που επιδείχτηκε αργότερα σχετικά με την αναμενόμενη αντικατάσταση του πρώτου γραμματέα του ουκρανικού κόμματος και μέλους του Πολιτικού Γραφείου, Στσερμπίτσκι. Ο φόβος των ουκρανικών αντιδράσεων και των συνεπειών μιας καταστολής, που θα ήταν ακόμη πιο δύσκολο να συγκαλυ-

φθει τόσο στο έσωτερικό όσο και στο εξωτερικό τη χρονιά που γιορτάζεται η χιλιετηρίδα της ουκρανικής Εκκλησίας, μετρίασε αναμφίβολα τις αρχικές προθέσεις της ηγεσίας. Αντίθετα, παρατηρείται μία ενεργοποίηση, με σύνεση και αυτή, της πολιτικής «ανάδειξης στελεχών» που είχε εγκαταλειφθεί σε όλη την τελευταία περίοδο της εξουσίας Μπρέζνιεφ. Η εφαρμογή μιάς πολιτικής άγωνα ενάντια στη διαφθορά, ανανέωσης του στελεχικού δυναμικού, μείωσης του ρόλου των πελατειών, στο πλαίσιο ενός καθεστώτος όπου παραδοσιακά οι πελατείες έχουν την τάση να μετατρέπονται σε φέουδα και να συμπίπτουν με τις φυλετικές και εθνικές διαχωριστικές γραμμές ενισχύοντάς τες, περνά αναγκαστικά μέσα από μία πολιτική «εθνικής» ενεργοποίησης.

Βλέπουμε λοιπόν να ξαναεμφανίζονται στον τύπο άρθρα που έρχονται να προσφέρουν θεωρητική θεμελίωση για την εφαρμογή μιάς τέτοιας πολιτικής. Συγχρόνως η εξουσία εμφανίζεται σχετικά διστακτική στην πρακτική εφαρμογή ριζικών μέτρων: με αυτή την έννοια μπορεί να αναλύσει κανείς τους ανασχηματισμούς του κοζάκικου κόμματος περισσότερο σαν τέστ που επιχειρείται στην περισσότερο έκρασιση δημοκρατία — «ό αδύνατος κρίκος του στέμματος των εθνότητων» — παρά σαν πρώτο αποφασιστικό βήμα μιάς προκαθορισμένης πολιτικής. Στο θέμα των στελεχών, όλα συμβαίνουν σαν η σοβιετική ηγεσία να είχε κάνει τη διάγνωση της και ανακινώνει τὰ φάρμακα, αλλά χωρίς να αποφασίζει να εφαρμόσει τη δρακόντια θεραπεία, παρόλο που ξέρει ότι είναι απαραίτητη. Αντίθετα, η ηγεσία μοιάζει να έχει πάρει μία πιο αποφασιστική στροφή σε ότι αφορά την αιώνια συζήτηση γύρω από το μοίρασμα της εξουσίας στην κορυφή. Μέ την εξαφάνιση των Κουνάεφ και Άλιεφ, τη μεταφορά του Σεβερντνάντζε στη θέση του ύπουργου εξωτερικών και τους πρόσφατους διορισμούς, τό Πολιτικό Γραφείο και η Γραμματεία βρίσκονται ντε φάκτο στά χέρια των Ρώσων (με μόνη εξαίρεση τόν άμετακίνητο Στσερμπίτσκι), άφου ό Σεβερντνάντζε, λόγω των άρμοδιοτήτων του, βρίσκει σε απόλυτη άδυναμία να αντιπροσωπεύσει με τόν όποιοδήποτε τρόπο τά συμφέροντα της δημοκρατίας από τήν όποία κατάγεται.

II. Η πολιτική της οικονομικής μεταρρύθμισης είναι με τη σειρά της χρωμαμένη με τούς εθνικούς περιορισμούς που βαρύνουν στίς οικονομικές επιλογές και τίς επιδοτήσεις και έμποδίζουν τήν ΕΣΣΔ να προχωρήσει στο δρόμο μιάς αθένητικής αποκέντρωσης. Καί αυτό σε αντίθεση με άλλα κράτη πολύ πιο περιορισμένων διαστάσεων — όπως η Ούγγαρία — ή με περισσότερο έδραιωμένη συνοχή — όπως η Κίνα, ή όποια, αν και πολυεθνική, έχει ώστόσο μιά μεγαλύτερη παράδοση συγκεντρωτισμού και εθνικής συνοχής μέσα στην αποκέντρωση.

Στήν πραγματικότητα, η αποκέντρωση, έτσι όπως τήν συλλαμβάνουν οι νέοι σοβιετικοί υπεύθυνοι, υπερπηδά τό απαραίτητο περιφερειακό στάδιο για να περάσει άμέσως σε αυτό της βιομηχανικής αποκέντρωσης χωρίς μάλιστα να περικλείει τήν έννοια της βιομηχανικής άποσυγκεντροποίησης... (τής όποιας ώστόσο τά όλέθρια άποτελέσματα έχουν τονιστεί τόσο κατά τή διάρκεια του άτυχήματος του Τσερνομπίλ όσο και σε όλες τίς περιπτώσεις σπατάλης που όφείλεται στίς μεταφορές και στόν οικονομικό άνορθολογισμό του σοβιετικού χάρτη). Ο νόμος τής 1ης Ιανουαρίου 1988 άντιπροσωπεύει, στήν καλύτερη περίπτωση, ένα πρώτο βήμα προς τήν κατεύθυνση τής αναγνώρισης τής υπευθυνότητας των επιχειρήσεων και μιάς μεγαλύτερης άυτονομίας στή διαχείριση και στήν έσωτερική όργάνωση, όχι όμως προς τήν κατεύθυνση τής αποκέντρωσης των οικονομικών αποφάσεων, άκόμη λιγότερο τής παραγωγής ή τής κατανόμης. Η διατήρηση των εξουσιών τής Κρατικής Έπιτροπής Σχεδιασμού, ή μετατροπή των 14 όμόσπονδων όπουργείων των δημοκρατιών σε τμήματα των κεντρικών όπουργείων, τό φθινόπωρο του 1987, δείχνουν μάλλον ότι, στή συζήτηση για τήν αποκέντρωση, οι διαταγμοί λειτουργούν αυτή τή στιγμή προς τή διατήρηση αν όχι και τήν ενίσχυση τής κεντρικής έ-

ζουσίας. Οἱ δισταγμοί, λοιπόν, μπροστά στήν ἀποκέντρωση δέν εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ ιδεολογικοῦ δόγματος, ἀλλά ἀπλά καὶ μόνο ἀντανάκλαση ἑνός πῶς συγκεκριμένου φόβου μπροστά στά ἔθνη καί στίς ἐθνότητες. Πράγματι, ὁ χάρτης τῆς σοβιετικῆς ἀποκέντρωσης συμπίπτει μέ ἐκείνον τῶν μεγάλων περιφερειακῶν καί πολιτιστικῶν ἐνοτήτων: ἡ μουσουλμανική Κεντρική Ἀσία, ἡ Ὑπερκαυκασία, ἡ περιοχή τῆς Βαλτικῆς, ἡ οὐκρανική πεδιάδα καί ἡ λεκάνη τοῦ Βόλγα.

Ἡ σοβιετική οικονομική κρίση εἶναι πολύ περισσότερο κρίση συγκεντρωτισμοῦ παρά κρίση τῆς κολλεκτιβοποίησης καί τοῦ σχεδιασμοῦ. Τά κακά τῆς κολλεκτιβοποίησης καί τοῦ σχεδιασμοῦ εἶναι θεραπεύσιμα μέ τήν προϋπόθεση ὅτι θά υἱοθετηθεῖ μιά εὐρεία ἀποκέντρωση πού νά ρυθμίζει τοπικά τίς συνέπειες αὐθαίρετων ἀποφάσεων καί νά ἐλαχιστοποιεῖ τήν ἀποθαρρυντική ἐπίδραση τοῦ κολλεκτιβισμοῦ στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Τό σοβιετικό σύστημα, ἐδῶ καί ἑβδομήντα χρόνια, ἀλλά κυρίως τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες, παρόλο πού ἔχουν ἐξαντληθεῖ οἱ δυνατότητες ἐκτακτικῆς ἀνάπτυξης τῶν πόρων, δέν μπόρεσε νά ἀποδεχθεῖ μίαν ἀνακατανομή τῶν πόρων καί τῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων, πού θά μπορούσαν νά θέσουν τίς ὑλικές βάσεις γιά τήν οικονομική αὐτονομία καί ἄρα, ἔμμεσα, γιά ἐθνική αὐτονομία. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ ἀπόφαση νά ἐγκαταλειφθεῖ τό σχέδιο ἀναστροφῆς τῶν ποταμῶν τῆς Σιβηρίας, σχέδιο πού ζητοῦσαν ἐπίμονα οἱ ἡγέτες τῶν δημοκρατιῶν τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, καί θά ἐπέτρεπε, μέ τήν ἄρδευση, τήν ἀνάπτυξη μιᾶς πῶς διαφοροποιημένης γεωργίας καί τήν τοπική ἀπασχόληση ἑνός πληθωρικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, δείχνει καθαρά τήν ἀποφασιστικότητα τοῦ καθεστώτος νά μήν τοποθετηθεῖ θετικά γιά ὅποιαδήποτε αὐξηση τῆς αὐτονομίας στό οικονομικό ἐπίπεδο.

Ἡ αὐξηση τῆς παραγωγικότητας σκοντάφτει μέ τή σειρά τῆς στά ρήγματα τῆς ἐθνικῆς συνοχῆς. Πράγματι, μέ τήν ἀπουσία καθαρά ιδεολογικῶν ἐνθαρρύνσεων — ὁ σταχανοβισμός τῶν πρώτων χρόνων τοῦ καθεστώτος ἔπαψε νά ἀντιπροσωπεύει μιά πιθανή ἐναλλακτική λύση— καί μέ τήν ἀπουσία μιᾶς δημογραφικῆς πίεσης, ἡ ἀναθέρμανση τῆς παραγωγικότητας μπορεῖ νά προέλθει μόνο ἀπό κίνητρα ὑλικά ἢ πολιτικό-ιδεολογικό. Σέ ὅτι ἀφορᾶ τά τελευταῖα πρέπει νά δοθεῖ στούς πληθυσμούς τό συναίσθημα ὅτι ἐργάζονται γιά τό μέλλον τους, τά παιδιά τους, τήν κοινότητα στήν ὁποία ἀνήκουν. Ἀλλά ὄχι γιά μιά ἀφηρημένη κοινότητα πού ἐκτείνεται στό ἕνα ἕκτο περίπου τῆς ἐπιφάνειας τῆς ὑδρογείου, ἀλλά γιά μιά πραγματική κοινότητα, πού ἀναγκαστικά συγχέεται λίγο ἢ πολύ μέ τή φυλετική, πολιτισμική καί ἐθνική κοινότητα. Χωρίς ἀμφιβολία, ἡ συνειδητοποίηση αὐτῆς τῆς ἀνάγκης ἐξηγεῖ ἐν μέρει τήν ἀνοχή, γιά νά μήν ποῦμε τήν ἐνθάρρυνση, πού δείχνουν οἱ ἄρχες ἀπέναντι στήν ἀναγέννηση τοῦ ρώσικου ἐθνικισμοῦ. Ἡ κρίση παραγωγικότητας τοῦ ρώσικου ἔθνους βρίσκεται στό πρῶτο πλάνο τῶν ἀνησυχιῶν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, — στό βαθμό πού μιά ἀναθέρμανση δέν μπορεῖ παρά νά περάσει ἀπό τήν ἐνδυνάμωση τῆς ἐργατικῆς τάξης τοῦ κυρίαρχου ἔθνους, στήν ὁποία πρέπει νά ξαναδώσουν αὐτοσεβασμό καί πίστη στό μέλλον. Ἐξοῦ καί ἡ ἔμφαση πού δίνεται στόν ἀντιαλκοολικό ἀγῶνα, κατεξοχῆν ρωσική μάλιστα. Ἄς σημειωθεῖ ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ἡ πολύ μικρότερη προτεραιότητα πού ἀποδίδεται στή μάλιστα τῶν ναρκωτικῶν πού κτυπᾷ περισσότερο τοὺς πληθυσμούς τοῦ Νότου καί τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Τό δεύτερο σκέλος τῆς αὐξησης τῆς παραγωγικότητας περνάει μέσα ἀπό τήν ἀνάδειξη ὑλικῶν κινήτρων. Γιά νά λειτουργήσουν αὐτά τά τελευταῖα οικονομικά, εἶναι σημαντικό νά διαμορφωθοῦν σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες. Ἡ ἀνόρθωση τῆς παραγωγικότητας εἶναι λιγότερο ἐπείγουσα στήν Κεντρική Ἀσία, ὅπου ἡ δημογραφική ἀνάπτυξη μετριάξει τίς ἀρνητικές ἐπιπτώσεις τῆς ἀτελοῦς ἐξειδικεύσεως καί τῆς χαμηλῆς παραγωγικότητας. Ἀντίθετα ἔχει μεγάλη σημασία νά ἀνεβῶν οἱ ρυθμοί τῆς παραγωγικότητας στή Ρωσία ὅπου βρίσκεται τό μεγαλύτερο τμήμα τῶν βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων καί ἡ γεννητικότητα εἶναι χαμηλή.

Ἡ λογική μιᾶς τέτοιας διαπίστωσης συνεπάγεται ἕνα σύστημα δύο μέτρων καί δύο σταθμῶν στό ὁποῖο οἱ ἐργαζόμενοι τῶν ἀνεπτυγμένων περιοχῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας θά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τά συνεπαγόμενα ὑλικά πλεονεκτήματα καί τήν ἐνθάρρυνση τῆς γεννητικότητας. Σέ αὐτό τό τελευταῖο σημεῖο ἡ σοβιετική ἡγεσία ἔχει ἤδη ἐν μέρει ἱκανοποιήσει τίς διεκδικήσεις τῶν Ρώσων ἐθνικιστῶν, δίνοντας ἐπιδόματα γεννητικότητας μεταβαλλόμενου ὕψους ἀνάλογα μέ τό ἂν πρόκειται γιά πληθυσμούς μέ μεγάλη ἢ μέ ἀρνητική αὐξηση. Ἀντίθετα, δέν τίθεται ἀκόμη θέμα γιά ἀπολαβόμενα μισθοῦ στό ἐπίπεδο τῶν ἐπιχειρήσεων, ἂν καί σέ τελευταία ἀνάλυση ὁ νόμος γιά τήν αὐτονομία τῶν ἐπιχειρήσεων θά μπορούσε νά μεταφραστεῖ στήν πράξη σέ ἕνα διαφοροποιημένο σύστημα ὅπου οἱ ἐργάτες τῶν βιομηχανιῶν αἰχμῆς (πού βρίσκονται κυρίως στίς εὐρωπαϊκές περιοχές) θά ἀπολαμβάναν μισθοῦ καί δυνατότητες προαγωγῆς ἀπρόσιτους ἀκόμη γιά τοὺς πληθυσμούς τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Αὐτοί οἱ τελευταῖοι, παραγκωνισμένοι στόν πρωτογενῆ καί ἀγροτικό τομέα, μοναδικό δρόμο γιά κοινωνική καί οικονομική ἀνοδο θά διέθεταν τό στρατό ἢ τή μετανάστευση πρὸς τό κέντρο δηλαδή τό δρόμο τῆς ἀφομοίωσης.

Καί ἐδῶ ἐπίσης, ὅπως καί γιά τήν πολιτική στελεχῶν, οἱ λύσεις εἶναι καθαρές, ἀλλά ἡ πρακτική τους ἐφαρμογή δύσκολη στό βαθμό πού ἐνέχει κινδύνους πιθανῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στά ἔθνη ἀπό τή μιά μεριά, ἀνάμεσα στήν πρακτική καί τήν ιδεολογία ἀπό τήν ἄλλη. Πράγματι πῶς νά συμφιλώσεις μιά θεωρητική σύλληψη ἰσόμερης ἀνάπτυξης τῶν ἐθνῶν καί ἰσότητος ἀνάμεσα στοὺς λαούς μέ ἕνα σύστημα δύο ταχυτήτων πού περιέχει ἐν σπέρματι τή μετατροπή τῆς περιφέρειας σέ μιά περιοχὴ ὑποβιομηχανοποιημένη, μέ ὑποφιλικὴ ἀνομήνη ἀγροτική ἐκμετάλλευση καί ἕνα ἐργατικό δυναμικό ἐλάχιστα ἐιδικευμένο σέ ἐφεδρεία; Ἐτσι τό τελευταῖο πενταετές σχέδιο προβλέπει τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τίς ἐπενδύσεις γιά τήν ἀνακαίνιση καί ἀνανέωση τοῦ ὑπάρχοντος παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ, πού βρίσκεται στήν Εὐ-

ρωπαϊκή Ρωσία, καὶ δὲν προβλέπει πρόγραμμα ἀνάπτυξης νέων βιομηχανιῶν στὴν περιφέρεια, κυρίως στὴν Κεντρική Ἀσία. Τὰ ἄρθρα πού δημοσιεύτηκαν στὸν σοβιετικό τύπο αὐτῆ τῆ χρονιά καὶ τὰ ὁποῖα καταγγέλλουν τὴν πληθώρα τῶν σπουδαστῶν στὰ πανεπιστήμια τῶν περιφερειακῶν δημοκρατιῶν (Γεωργία καὶ Κιργιζία εἰδικά) καὶ τὴν ὑπερβολική παραγωγή διπλωματούχων σὲ σχέση με τὶς τοπικὲς ἀνάγκες, παράλληλα με τὴν ντὲ φάκτο καθιέρωση ποσοστῶν εἰσόδου, πᾶνε πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ἐνός καταμερισμοῦ ἐργασίας εἰς βᾶρος τῶν μὴ ρωσικῶν ἐθνῶν πού δύσκολα μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι στὸ τέλος δὲν θὰ ξεσηκώσει ἀντιδράσεις.¹

III. Ἡ πολιτικὴ τῆς «φιλελευθεροποίησης» πού διστακτικὰ ξεκίνησε ἡ ἡγεσία, προσκρούει καὶ αὐτὴ στὸ ἐθνικὸ πρόβλημα. Παραδόξως, μπορεῖ εὐκολότερα νὰ δοθεῖ ἰκανοποίηση σὲ ὀρισμένες ἐθνικὲς προσδοκίες σὲ ὅτι ἀφορᾶ τὸ πεδίο τῆς ἔκφρασης, χωρὶς κίνδυνο οἱ παραχωρήσεις αὐτὲς νὰ μεταφραστοῦν σὲ μοίρασμα ἐξουσιῶν. Μέχρι τώρα ἡ γκλασνόστ συνίστατο στὸ νὰ ξανατεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ τὸ δικαίωμα — πού μερικὲς φορές παίρνει χαρακτηριστὰ ὑποχρέωσης — κριτικῆς καὶ αὐτοκριτικῆς, πού ὤπηξε ἤδη στὸ σύστημα πού ἐγκαθίδρυσε ὁ Λένιν καὶ ἀνέπτυξε ὁ Στάλιν. Πράγματι ὡς ὑπογραμμίζει ὁ ἴδιος ὁ Γκορμπατσῶφ, χωρὶς αὐτὰ τὰ δύο ἐργαλεῖα, τὸ σύστημα τοῦ ἐνός καὶ μοναδικοῦ κόμματος, χωρὶς ἀντιπολίτευση, θὰ βρισκόταν ἀποστερημένο ἀπὸ κάθε ρυθμιστικὸ μηχανισμό καὶ παραδομένο στὶς ὑπερβάσεις. Ἀντίθετα τὸ δικαίωμα τῆς κριτικῆς δὲν νοεῖται ὡς δικαίωμα ἀμφισβήτησης τῶν θεμελιῶν ἢ τῆς ἴδιας τῆς νομιμότητος τοῦ συστήματος. Ἀπὸ ἐθνικὴ ἀποψη αὐτὸ μεταφράζεται στὴ δυνατότητα πού ὑπάρχει νὰ θίγονται σχεδόν ὅλα τὰ ἐθνικὰ θέματα — γιὰ νὰ πειστεῖ κανεὶς γι' αὐτὸ ἀρκεῖ νὰ διαβάσει τὸν τύπο τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων τούς τελευταίους μῆνες — χωρὶς ὅμως νὰ ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ συζήτηση στὴν ἐθνικὴ ἢ, ἀκόμη λιγότερο, σὲ ἐθνικιστικὴ δράση. Ἔτσι ἡ καταστολὴ δὲν θίγει τὰ γραπτά, ἐνῶ ἀντίθετα, μετὰ μιά σύντομη περίοδο ἀβεβαιότητας, ἡ ἐξουσία προσδιόρισε καθαρά τὰ ὅρια τοῦ δικαίωματος στὴ διαδήλωση γιὰ ὅλες τὶς φυλετικὲς μειονότητες συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν Ἄλμα-Ἀτα ἕως τὴ Ρίγα περνώντας ἀπὸ τὴ Μόσχα. Τὸ δίλημμα τῆς ἡγεσίας στὸν τομέα αὐτὸ συνίσταται στὸ νὰ παραχωρήσει πραγματικὰ στὴν μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τὸ δικαίωμα στὴν κριτικὴ καὶ στὴν ἔκφραση πού θὰ τοῦ ξαναδώσει τὸ συναίσθημα ὅτι συμμετέχει στὴ δημόσια καὶ κυρίως στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, χωρὶς ὅστόσο τὸ δικαίωμα αὐτὸ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς δυνατότητα ἀποστασιοποίησης ἀπὸ τοὺς λαοὺς, τοὺς λιγότερο ἀφομοιωμένους τῆς Αὐτοκρατορίας. Βλέπουμε, λοιπόν, καὶ ἐδῶ νὰ προβάλλει στὸ βάθος ἓνα σύστημα δύο μέτρων καὶ δύο σταθμῶν, στὸ ὁποῖο ὁ ρωσικὸς ἐθνικισμὸς θὰ εἶχε δικαίωμα ὑπαρξης, ἀφοῦ ἐξ ὀρισμοῦ εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ πλήρως χωρὶς ποτὲ νὰ ἀπειλήσει τὴν ἀκεραιότητα τοῦ Κράτους, ἐνῶ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ ἐθνοτήτων θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθοῦν μόνο με ἐξισορροπητικὸ τρόπο, στὸ βαθμὸ πού δὲν θὰ ἀποτελοῦσαν πρόκληση ἢ ἀπειλή γιὰ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία καὶ τὴ συνοχὴ τῆς Ἐνώσεως.

Ἡ ἐξουσία μοιράζει λοιπόν φειδωλά τὰ δῶρα τῆς: οἱ ἀντίπαλοι τοῦ καθεστώτος στὰ θέματα τὰ σχετικὰ μετὰ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα ἀποτελοῦν τὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν πολιτικῶν κρατουμένων πού δὲν ἀφέθησαν ἐλεύθεροι, ἢ κοινωνικὴ κριτικὴ εἶναι πολὺ περισσότερο ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν κριτικὴ πού γίνεται μετὰ ἐθνικὸς ὄρους. Καὶ τὸ κυριότερο, ὁ ρωσικὸς ἐθνικισμὸς καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ ἢ ἀντιπαράθεση τῶν διαφόρων ἐθνικισμῶν ἐρχονται νὰ παίξουν ρυθμιστικὸ ρόλο. Ἔτσι εἶδαμε κατὰ τὴν διάρκειά τῶν διαδηλώσεων τῶν Τατάρων τῆς Κριμαίας στὴ Μόσχα, τὶς «αὐθόρμητες» ἀντιδράσεις τοῦ ρωσικοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ οἱ δυνάμεις τῆς τάξεως κατέληξαν νὰ παρέμβουν γιὰ νὰ «προστατεύσουν» τοὺς διαδηλωτές.

Ἔτσι, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ καλύτερη ἐγγύηση ἐναντία στὶς ὑπερβολὲς τῶν περιφερειακῶν ἐθνικισμῶν δὲν εἶναι πιά ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ τὸ ἀντίβαρο πού ἀποτελεῖ ὁ ρωσικὸς ἐθνικισμὸς καὶ ἡ μαχητικὴ αἰχμὴ του — ἡ ὀργάνωση «Παμιάτ», («μνήμη» στὰ ρωσικά). Διατηρώντας μετὰ τὴν ἐπιφύλαξη, βέβαια, ὅτι παραμένει δύσκολο ἰδεολογικὰ τὸ καθεστῶς νὰ παραδεχτεῖ ἓνα ἐθνικισμὸ πού θὰ τείνει νὰ παγιωθεῖ ὡς ἡ κεντρικὴ δύναμη καὶ ὡς τὸ πῶς δυναμικὸ του στοιχεῖο του, ἀκόμη κι ἂν πρόκειται στὴ συγκεκριμένη συγκυρία γιὰ... τὸν ρωσικὸ ἐθνικισμὸ.

Πίσω ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὰ παράδοξα διαγράφεται ἡ στρατηγικὴ τῆς νέας ἡγεσίας: νὰ ἐξασφαλίσει τὴ συνοχὴ καὶ τὴν ἐδαφικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐνότητα τοῦ συστήματος ἀξιάζοντας τὶς ἀλληλοεξαρτήσεις. Ἡ ἴδρυση ἀγροτοβιομηχανικῶν συγκροτημάτων πού θὰ περιβάλουν τὸν βιομηχανικὸ πυρήνα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας ἐρχεται νὰ ἐγκαθιδρύσει ἓνα καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ μιά πραγματικὴ ἀλληλεξάρτηση στὴ θέση τοῦ προηγούμενου μοντέλου ἀνάπτυξης πού εἶχε κέντρο τὴν κάθε δημοκρατία.²

Χρησιμοποιώντας τὰ μαρξιστικὰ σχήματα, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ μοντέλο τοῦ Γκορμπατσῶφ εἶναι νὰ ἐνισχύσει τὸν συγκεντρωτισμὸ σὲ ὅτι ἀφορᾶ τὶς «οὐσιαστικὲς βάσεις», ἀφήνοντας συγχρόνως μεγάλη ἀὐτονομία στὸ ἐπικοινωνοδόμημα πού εἶναι οἱ γλώσσες, οἱ πολιτισμοί, οἱ τρόποι ζωῆς καὶ οἱ τοπικὲς παραδόσεις. Ἄν προχωρήσουμε περισσότερο σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση δύο προοπτικὲς ἀνοίγονται πού δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὶς διαχωρήσει σήμερα: ἡ μία ὁδηγεῖ στὴν «φοκλοροποίηση» τῶν ἐθνῶν πού συναποτελοῦν τὴν Σοβιετικὴ Ἐνωση μετὰ μιά πραγματικὴ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐνσωμάτωση πού θὰ πραγματοποιηθεῖ ἀνεπαίσθητα. Ἡ ἄλλη θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐκεῖνη μῆς πραγματικῆς πολιτικῆς ὁμοσπονδίας πού θὰ ἐπικαλύπτει μιά οἰκονομικὴ ἐνοποίηση ἢ ὁποῖα ὅμως θὰ σεβόταν τὶς ἐθνικὲς ταυτότητες καὶ συμφέροντα. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τὸν ἀσιατικὸ δρόμο τῆς ΕΕΣΣΔ, ἡ δευτέρη τὸν εὐρωπαϊκὸ δρόμο τῆς. Πολλὰ θὰ ἐξαρτηθοῦν, ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐπιτυχία τοῦ Μ. Γκορμπατσῶφ, ὅσο καὶ τὴν δυνατότητα τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους νὰ ἀναδειχθεῖ σὲ ἔθνος εὐρωπαϊκοῦ τύπου καὶ νὰ μὴν ὑποχωρήσει οὔτε στὸν ἐθνικιστικὸ πειρασμὸ οὔτε στὴν ἀνατολικὴ του παράδοξη.

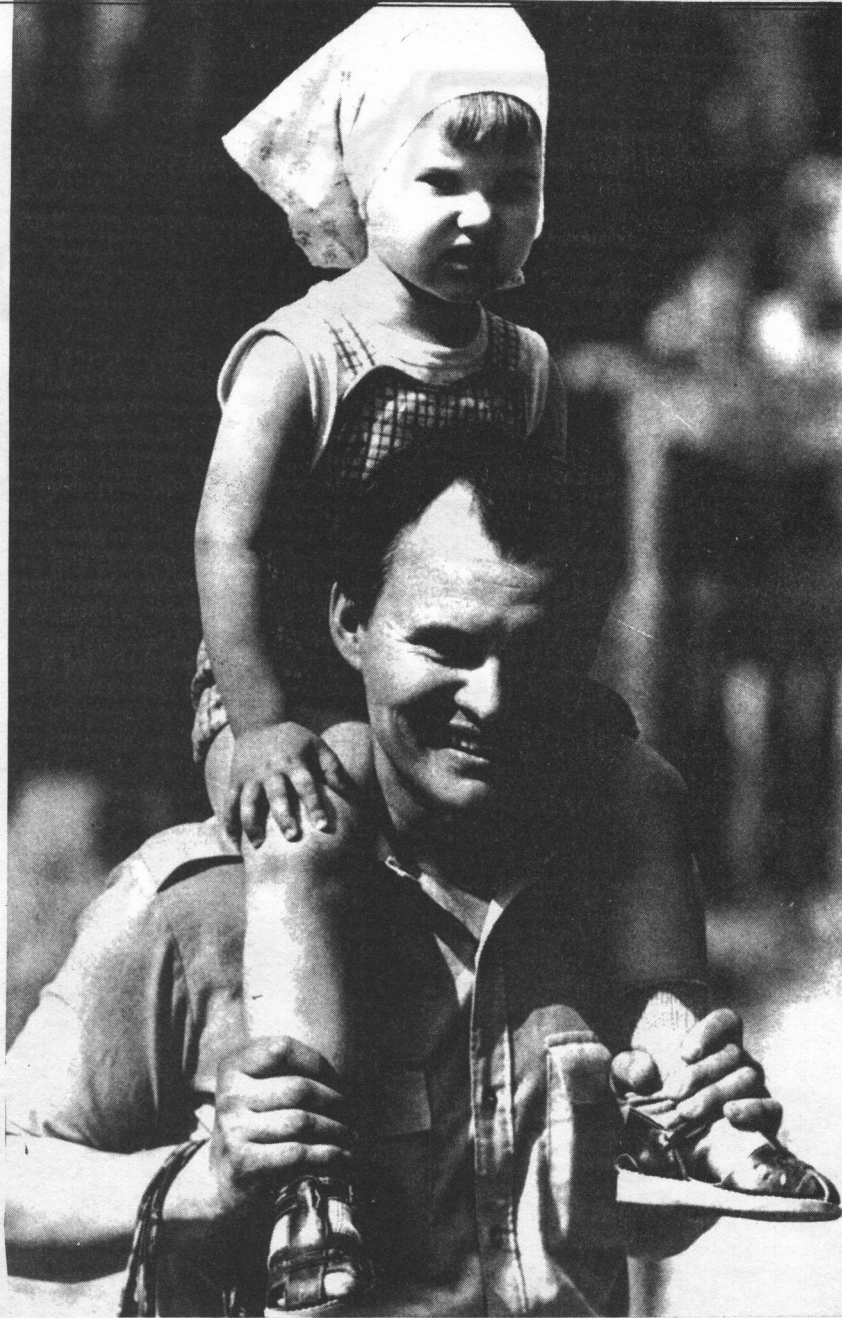
Δημοσιεύτηκε στὸ *Pouvoirs*, 1988, ἀρ. 45

ὁ S. Kartaveli, εἶναι ψευδώνυμο σοβιετικοῦ ἀρθρογράφου
Μετάφραση: Ἐλένη Καλαφάτη

1. «Τὸ φοιτητικὸ δυναμικὸ τῆς Γεωργίας μειώθηκε γιὰ τὴ νέα ἀκαδημαϊκὴ περίοδο κατὰ 400 θέσεις. Ἡ δημιουργία ρωσικῶν τμημάτων — στὰ μαθηματικά, χημεία καὶ φυσικὴ — μειώνει τὶς πιθανότητες τῶν Γεωργιανῶν ἀποφοίτων νὰ γίνουν δεκτοὶ στὸ Κρατικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Τυφλίδας. Ἦδη αὐτὴ τὴν στιγμὴ, ἓνας στοὺς τέσσερις Γεωργιανούς σπουδαστὲς σπουδάζει σὲ κάποιον ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα ἐξῶ ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας καταγωγῆς του» (Γράμμα τῶν Γκαμσακούρντια καὶ Κόστοβα πρὸς τὸν Γενικὸ Γραμματέα τοῦ ΚΚΣΕ, πού δημοσιεύτηκε στὸ νέο ἀνεπίσημο δελτίο «Γκλασνόστ» τὸν Ἰούλιο τοῦ 1987).

2. Κάθε δημοκρατία εἶχε μέχρι τώρα μιά οἰκονομία διαφοροποιημένη, ἂν καὶ περιορισμένη καὶ συχνά ἀνεπαρκῆ. Περιλάμβανε ὅμως ὅλους τοὺς τομεῖς μῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἐπιτρέποντας ἔτσι σχεδόν τὴν αὐτάρκεια, ἀνάλογα μετὰ τὶς τοπικὲς συνθήκες, ἐνῶ ὅλες οἱ δημοκρατίες ὑπέφεραν τὸ ἴδιο ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ σχεδιασμοῦ καὶ τοῦ ἐντονοῦ συγκεντρωτισμοῦ στὶς ἀποφάσεις καὶ τὶς ἐπιδοτήσεις.

Υ.Γ. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1988 στὴν Ἀρμενία καὶ τὸ Ἀζερμπαϊτζάν, πού ἐπιβεβαιώθηκαν τὴν πραγματικότητα τῶν ἐθνικῶν διεκδικήσεων.

Νά ξαναστήσουμε τήν οικονομία στα πόδια της

της Τατιάνας Ζασλάφσκαγια

Ο Κόμμα θεωρεί ότι η επιτάχυνση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης εξαρτάται κατά πρώτο λόγο από μια πιο ενεργητική συμμετοχή των ανθρώπων στην παραγωγή. Για να μπορέσει να πετύχει ο νέος οικονομικός προσανατολισμός, πρέπει να καταλάβουμε καλά τους μηχανισμούς που έφεραν σε πρώτο πλάνο τον ανθρώπινο παράγοντα και τό κοινωνικό ζήτημα. "Ας τούς εξετάσουμε από κοντά.

"Η αντικειμενική ανάγκη να ενισχυθεί ο ρόλος του ανθρώπινου παράγοντα στην παραγωγή είναι άμεση συνέπεια της επιστημονικής και τεχνικής προόδου. Η πρόοδος αυτή μεταφράζεται ειδικότερα στην ανάπτυξη του τεχνικής παιδείας των ανθρώπων, στην αυξανόμενη εξειδίκευση της εργασίας και στην αναγκαιότητα μιας πραγματικής ενσωμάτωσης των κοινωνικών παραγόντων στην παραγωγή. "Όλα αυτά τὰ

φαινόμενα οδηγούν σε κοινά αποτελέσματα, αν και διαφορετικούς δρόμους.

Στό βαθμό που αυξάνεται η τεχνική του παιδεία, ο εργάτης χρησιμοποιεί μία μεγαλύτερη ποσότητα μέσω παραγωγής των οποίων το κόστος μεταφέρεται σε εκείνο του παραγόμενου προϊόντος. Κατά συνέπεια, η ανθρώπινη εργασία πολλαπλασιάζεται κατά κάποιο τρόπο επί έναν συντελεστή συνεχώς αυξανόμενο και ίσο με το κόστος των τεχνικών μέσων που επιστρατεύονται. Στις πιο προηγμένες από τεχνολογική άποψη βιομηχανίες, μερικές φορές το κόστος του εξοπλισμού ξεπερνά κατά πολύ τα χρήματα που ο εργάτης μπορεί να ελπίζει ότι θα κερδίσει στη διάρκεια της ζωής του. Με αυτές τις συνθήκες, τα κριτήρια κοινωνικής εκτίμησης της ερ-

γασίας πρέπει να μετασχηματιστούν στο ποιοτικό επίπεδο: αν άλλοτε μετρούσαν την απόδοση της εργασίας ουσιαστικά μέσω της αξίας του παραγόμενου προϊόντος, σήμερα πρέπει να αποδοθεί μία αντίστοιχη σημασία στην φροντίδα να προφυλαχτούν τα εργαλεία (τεχνικά μέσα της εργασίας), στη βέλτιστη χρησιμοποίηση των παραγωγικών μέσων και των διαθέσιμων πόρων σε ενέργεια, πρώτες ύλες και υλικά. Στο βαθμό που αυξάνεται το τεχνολογικό βάρος της εργασίας, το κόστος της έλλειψης ειδίκευσης, της αμέλειας και της ανευθυνότητας των εργατών πολλαπλασιάζεται επί δέκα, αν όχι επί εκατό. Άρκει να υπενθυμίσουμε ότι το ατύχημα του Τσερνομπίλ, που όφειλόταν σε επαγγελματικό λάθος, προκάλεσε δλικές ζημιές που υπολογίζονται σε δύο δισεκατομ-

μύρια ρούβλια, χωρίς να υπολογίσουμε τις ανθρώπινες απώλειες και τις συνέπειες στην υγεία του πληθυσμού. Αυτό το τραγικό συμβάν εικονογραφεί τη σημασία που έχει, στην εποχή της επιστημονικής και τεχνικής ανάπτυξης, ο άνθρωπος παράγοντας τόσο από θετική άποψη όσο, δυστυχώς, και από αρνητική.

Πρόκειται για μία από τις άμεσες συνέπειες της αυξανόμενης εξειδίκευσης της εργασίας που μεταξύ άλλων συνεπάγεται την εμφάνιση και τη σημαντική ανάπτυξη «μονοπωλιακών» φαινομένων στην παραγωγή και στην επιστημονική και τεχνική έρευνα. Λόγω της απουσίας ανταγωνιστών, οι γίγαντες της βιομηχανίας επιβάλλουν στους καταναλωτές τα προϊόντα τους, ακόμη και αυτά που είναι πολύ εύκολο να κατασκευαστούν. Έδω και δεκαετίες, τα προσαρτημένα στα ύπουργεία ινστιτούτα αρνούνται να εισαγάγουν στους αντίστοιχους κλάδους τους πολύτιμες καινοτομίες, με το πρόσχημα ότι οι δημιουργοί τους δεν ανήκουν στο δυναμικό τους. Η κοινωνία εξαρτάται, λοιπόν, όλο και περισσότερο από την ατομική ποιότητα (έντιμότητα, ακεραιότητα, αίσθηση του κοινωνικού καθήκοντος) των οικονομικών υπεύθυνων και των στελεχών, μηχανικών και τεχνικών. Στα εργοστάσια ή κατάσταση είναι λίγο πολύ όμοια. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα της εργασίας κάνει όλο και πιο δύσκολο τον έλεγχο της ποιότητας: οι ελεγκτές πρέπει να έχουν τόσες γνώσεις και εμπειρίες όσες και οι ίδιοι οι εργάτες. Άλλα δεν είναι ούτε αποδοτικό ούτε ορθολογικό να απομακρύνεται από την παραγωγή ένας μεγάλος αριθμός ικανών εργατών μόνο και μόνο για να επιβλέπει την εργασία των άλλων. Δεν υπάρχει παρά μόνο μία λύση μακροπρόθεσμα έγκυρη: να καλλιεργηθεί στους εργάτες όλων των κατηγοριών η ικανότητα και η φροντίδα να ελέγχουν οι ίδιοι τον εαυτό τους, αναπτύσσοντας τις επαγγελματικές ικανότητες, την αίσθηση της προσωπικής αξίας, την περηφάνεια της καλά καμωμένης δουλειάς και την απέχθεια για τη γρήγορη και απρόσεκτη δουλειά.

Τέλος, η σημασία του ανθρώπινου παράγοντα αυξάνεται με την πραγματική ενσωμάτωση των κοινωνικών παραγόντων στην παραγωγή, ειδικότερα με την αύξηση του αριθμού των οικονομικών επιχειρήσεων (περισσότερο από 500 δισηκατομύρια ετησίως σήμερα). Σε μία σοσιαλιστική οικονομία ο ρόλος των οικονομικών ρυθμιστών είναι περιορισμένος: προβλέπονται από το πλάνο και ελέγχονται από τα στελέχη των διαφόρων διαχειριστικών οργάνων, ιδιαίτερα των δημοσίων υπηρεσιών σχεδιασμού και οικονομικών. Το ενδιαφέρον για την ποιότητα, η υπευθυνότητα και το πνεύμα πρωτοβουλίας που δείχνουν αυτοί οι εργαζόμενοι, η αίσθηση του κοινού συμφέροντος ή αντίθετα η αδιαφορία τους έχουν μία αυξανόμενη επίδραση στην ανάπτυξη της σοσιαλιστικής οικονομίας. Με άλλα λόγια, και σε αυτή την περίπτωση ο άνθρωπος και η ποιότητα του ως πολίτη βρίσκονται στο κέντρο της συζήτησης. Είναι πρακτικά αδύνατον να επιταχυνθεί η οικονομική ανάπτυξη χωρίς να καλλιεργηθεί αυτή η ποιότητα.

Όλοι οι μηχανισμοί που περιγράφονται πιο πάνω είναι αντικειμενικά φαινόμενα που θα ενισχυθούν με το χρόνο. Μία αποτελεσματική εκτίμηση του ανθρώπινου παράγοντα κατά τον σχεδιασμό της παραγωγής είναι κατά συνέπεια τελείως επίκαιρη. Άλλα οι κοινωνικές συνθήκες αυτής της εκτίμησης έχουν επίσης αλλάξει πολύ.

Κατ' αρχήν, το αντικείμενο το ίδιο μεταβάλλεται: από πενταετία σε πενταετία, οι εργαζόμενοι είναι όλο και περισσότερο μορφωμένοι, καλλιεργημένοι, πληροφορημένοι και με συνείδηση των δικαιωμάτων και του προσώπου τους. Τα συμφέροντα και οι ανάγκες τους γίνονται όλο και πιο σύνθετα και οι διαφορετικοί τύποι προσωπικοτήτων εκφράζονται. Στο βαθμό που αυξάνεται το μορφωτικό τους επίπεδο και διευρύνεται ο πνευματικός τους ορίζοντας, οι άνθρωποι επιθυμούν να έχουν μία μεγαλύτερη ανεξαρτησία στην εργασία τους, να συμμετέχουν ενεργά στην λήψη αποφάσεων και να διοχετεύουν ελεύθερα το δημιουργικό δυναμικό τους. Όταν

αυτή η επιθυμία δεν ικανοποιείται, αδιαφορούν για την εργασία τους και στρέφουν το ενδιαφέρον τους σε άλλες δραστηριότητες. Σε μία κοινωνία με προηγμένη κοινωνική δομή, ο άνθρωπος έχει, αναμφίβολα, ένα ανώτερο δυναμικό εργασίας, αλλά η συνεκτίμησή του στον σχεδιασμό είναι επίσης περισσότερο πολύπλοκη.

Οι κοινωνικές συνθήκες της διαχείρισης των οικονομικών συμπεριφορών φαίνεται ότι σημαδεύονται από την εξασθένηση της οικονομικής και διοικητικής υποχρέωσης σε σκληρή εργασία για την παραγωγή αγαθών. Η γενική αύξηση του βιωτικού επιπέδου και η ενίσχυση των κοινωνικών εγγυήσεων στον τομέα της εκπαίδευσης, της υγείας και της κατοικίας καθιστούν λιγότερο πιεστική την οικονομική ανάγκη για αυτό το τύπου την εργασία, επιτρέπουν στους ανθρώπους να δοκιμάσουν περισσότερα επαγγέλματα πριν από την οριστική τους ένταξη και να εξοικονομούν ένα σημαντικό κομμάτι του χρόνου τους για να δουλέψουν για δικό τους λογαριασμό, στην κατοικία τους ή σε οικιακά καθήκοντα. Καθώς το εργατικό δυναμικό είναι ανεπαρκές σε πολυάριθμες πόλεις και περιοχές, οι άνθρωποι μπορούν γενικά να κερδίσουν αξιοπρεπώς τη ζωή τους χωρίς να καταβάλλουν ιδιαίτερο κόπο. Έτσι σύμφωνα με το 27% των διευθυντών βιομηχανικών επιχειρήσεων του Άλτλ, οι εντάσεις που χαρακτηρίζουν την κατάσταση της απασχόλησης και ο ανταγωνισμός των επιχειρήσεων στην προσέλκυση εργατικών χεριών συνιστούν το κυριότερο εμπόδιο για την ενεργοποίηση των εργαζομένων.

Σήμερα, υπάρχουν αρκετές διαφορετικές συμπεριφορές σε σχέση με τα εισοδήματα. Μερικοί εργαζόμενοι (οργανωμένες ομάδες εποχιακής απασχόλησης, οικογενειακές επιχειρήσεις) ζητούν να κερδίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα χρήματα και είναι έτοιμοι για αυτό να αφιερώσουν στη δουλειά τους όλο το χρόνο τους, θυσιάζοντας ακόμη και την υγεία τους. Άλλοι (ατομα μιάς πιο ώριμης ηλικίας ή νεαροί που ζουν ακόμα με τους γονείς τους) προτιμούν να κερδίζουν λιγότερα χωρίς να κουράζονται. Η επιλογή μεταξύ αυτών των δύο συμπεριφορών γίνεται με βάση την αξία που δίνεται σε κάθε μία από αυτές, αν δηλαδή αξίζει περισσότερο να έχει κανείς ένα επιπλέον οικονομικό βοήθημα ή να έχει στη διάθεσή του περισσότερο ελεύθερο χρόνο. Για πολλούς και τα δύο έχουν την ίδια αξία. Έτσι μία πρόσφατη κοινωνιολογική έρευνα έδειξε ότι εργάτες μέλη δίνουν μεγαλύτερη σημασία στα χρηματικά πριμ και κατά δεύτερο λόγο στην παροχή συμπληρωματικών αδειών. Η όλο και μεγαλύτερη σημασία που αποδίδεται στον ελεύθερο χρόνο εξηγεί γιατί η πλειοψηφία των ανθρώπων που αφήνουν τη δουλειά τους δεν βιάζονται να βρουν μία καινούρια θέση αλλά αντίθετα επωφελοούνται από αυτή την μεταβατική περίοδο για να δουλέψουν στο σπίτι τους, να επισκεφτούν την οικογένειά τους ή απλά να ξεκουραστούν.

Είναι πλέον φανερό ότι ένα αποτελεσματικό σύστημα διαχείρισης πρέπει να βασίζεται σε μία ακριβή γνώση των συμπεριφορών των εργαζομένων και να γνωρίζει πώς να επωφελείται περισσότερο από αυτά. Δεδομένου δέ ότι τα συμφέροντα αυτά ποικίλουν, εξαρτώνται από διαφορετικές αιτίες και αλλάζουν με τις περιστάσεις, η διαχείριση του ανθρώπινου παράγοντα οφείλει να χαρακτηρίζεται από ποικιλία μεθόδων, ευελιξία και προσοχή στις τοπικές συνθήκες και εξελίξεις. Αντενδείκνυται, λοιπόν, η χρησιμοποίηση άκαμπτων μεθόδων που εφαρμόζονται μία για πάντα. Γιατί πράγματι είναι πλήθος από ανεξέλεγκτες δραστηριότητες κατορθώνει πάντα να βρίσκει το δρόμο της μέσα από απαραιτούμενους και δύσκαμπτους κανονισμούς. Το φάσμα των μέσων που πρέπει να χρησιμοποιηθούν για να διεγείρουν ή αντίθετα να αποτρέψουν τους εργαζόμενους πρέπει επίσης να είναι αρκετά ευρύ. Αν περιορίζεται στο «ρούβλι» ή στη διοικητική απαγόρευση ορισμένων συμπεριφορών ένα σημαντικό μέρος των συμπεριφορών των εργαζομένων θα ξεφευγε από τον έλεγχο των οργάνων διαχείρισης.

Τά μειονεκτήματα του σημερινού συστήματος διαχείρισης του ανθρώπινου παράγοντα (για τις όποιες γίνεται πολύς λόγος σε πρόσφατα έγγραφα του Κόμματος) και η αδυναμία προσαρμογής του στις νέες κοινωνικές συνθήκες, έχουν σαν αποτέλεσμα την ανεπαρκή χρησιμοποίηση των κοινωνικών πηγών και του εργατικού δυναμικού της χώρας. Κοινωνιολογικές έρευνες που αφορούν τη βιομηχανία και τη γεωργία πολλών περιοχών της χώρας δείχνουν ότι μόλις τό ένα τρίτο των εργαζομένων αποδίδουν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους. Οί υπόλοιποι, όμολογούν οί ίδιοι, δουλεύουν στο ελάχιστο και θά μπορούσαν, αν η παραγωγή ήταν οργανωμένη διαφορετικά νά δουλεύουν περισσότερο και καλύτερα.

(...) Αυτό τό πρόβλημα έχει και μία ποιοτική διάσταση που αναφέρεται στη χρησιμοποίηση των επαγγελματικών δεξιοτήτων, της γνώσης και της πείρας των εργαζομένων. Ένα από τά παράδοξα της σοβιετικής κοινωνίας είναι ότι χρησιμοποιούνται σε θέσεις εργατών μηχανικοί διοίκησης που δέν επιθυμούν νά αναρριχηθούν στην ιεραρχία αλλά αντίθετα νά μειώσουν τό πεδίο των δραστηριοτήτων τους. Δέν πρόκειται για τό ότι δέν τούς άρέσει ή δουλειά τους ή ότι δέν καταφέρνουν νά ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της. Η αίτια είναι ότι ή κοινωνική αξία της εργασίας τους δέν ανταποκρίνεται στην πολυπλοκότητα της. Η μετατροπή μηχανικών σε εργάτες ή διευθυντικών στελεχών σε άπλά εκτελεστικά όργανα υπογραμμίζει την αδυναμία του παρόντος συστήματος διαχείρισης νά εξασφαλίσει μία αποδοτική χρησιμοποίηση των κοινωνικών πηγών της χώρας.

Ποιές είναι οί συνέπειες; Κατ' άρχήν ή ανταπόκριση της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης στο πλάνο πέφτει, τά πλάνα πραγματοποιούνται λιγότερο συχνά, οί στόχοι ικανοποιούνται όλοένα και πιο σπάνια. Αλλά είναι μερικά χαρακτηριστικά των τελευταίων πενταετιών σχεδίων. Στο οικονομικό επίπεδο, ή πτώση των πραγματικών ρυθμών ανάπτυξης της παραγωγής σε μερικούς κλάδους είναι υπεύθυνη, σε γενικές γραμμές, για την μείωση των στόχων του επόμενου πενταετούς. Αυτό συνέβη για παράδειγμα στη γεωργία, όπου οί προβλεπόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης του όγκου της παραγωγής σημείωσαν πτώση από 25% στο όγδοο πλάνο, σε 13% στο ένδέκατο. Ο πραγματικός ρυθμός ανάπτυξης της παραγωγής, έπεσε κατά τή διάρκεια της ίδιας περιόδου από τό 21% στο 5,5%. Τέλος, παρά την συστηματική αναθεώρηση των σχεδίων προς τά κάτω, ό βαθμός πραγματοποίησής τους μειώθηκε συνολικά: 84% για τό όγδοο, 59% για τό ένατο, 56% για τό δέκατο, 46% για τό ένδέκατο. Αυτή ή εξέλιξη δέν είναι βέβαια τό αποτέλεσμα ενός ήθελημένου προγραμματισμού. Τά πλάνα δέν κάνουν τίποτε άλλο από τό νά αντικατοπτρίζουν παθητικά την αυθόρμητη δράση άρνητικών παραγόντων. Πρόκειται ειδικά για ή συνήθεια της προς τά κάτω αναθεώρησης των ετήσιων σχεδίων και της μή πραγματοποίησης του πενταετούς σε άρκετους τομείς, καθώς επίσης και της άναντιστοιχίας παραγωγής και πηγών, της μή κανονικής τροφοδοσίας σε ύλικά και εξοπλισμό, αλλά και της άναπτυξης μιάς «παράλληλης» οικονομίας.

Μιά παρόμοια τάση φάνηκε και στην κοινωνική ανάπτυξη της χώρας. Έτσι, μεγάλωσε αντί νά μειωθεί τό χάσμα μεταξύ Δημοκρατιών και περιοχών πιο άπομακρυσμένων και κεντρικών περιοχών, μεγάλων και μικρών πόλεων και χωριών του κέντρου και της περιφέρειας. Αν και πολλά πενταετή είχαν προβλέψει τή δημιουργία καλύτερων συνθηκών ζωής στις περιοχές της Σιβηρίας που αναβαθμίστηκαν τελευταία, κάτι τέτοιο δέν πραγματοποιήθηκε. Για παράδειγμα, τό 1984, σε έννεα από τις έντεκα περιοχές της Σιβηρίας υπήρχαν από τις χειρότερες συνθήκες κατοικίας που μπορούσαν νά παρατηρηθούν στη Ρωσία και σε έξι από αυτές ή κατανάλωση του κρέατος ήταν χαμηλότερη από τό μέσο όρο.

(...) Για νά παρακαμφθούν γρήγορα και άποφασιστικά οί ανεπιθύμητες τάσεις της οικονομικής ανάπτυξης, για νά της δοθεί ή ώθηση προς τά εμπρός και νά άνοίξει ό δρόμος σε μεταβολές πραγματικά επαναστατικές, τό Κόμμα κρίνει άπα-

ραίτητη τή συμμετοχή σε αυτή τή διαδικασία όλων των εργαζομένων στρωμάτων και την ενίσχυση των κοινωνικών δραστηριοτήτων τους, της ενέργειάς τους και της πρωτοβουλίας τους. Γι' αυτό τό σκοπό θά πρέπει νά δημιουργηθεί μία βαθιά, πλήρης και με άντοχή στο χρόνο συμφωνία των προσωπικών συμφερόντων των εργαζομένων με τά συλλογικά συμφέροντα, και των συλλογικών συμφερόντων με τά προσωπικά συμφέροντα, και των συλλογικών συμφερόντων με τά κοινωνικά.

Η κοινωνική πολιτική συμπεριλαμβάνει τή διαχείριση από τό Κόμμα και τό Κράτος της κοινωνικής δομής της χώρας. Πρόκειται για τόν έλεγχο της θέσης και των σχέσεων των κυριωτέρων κοινωνικών ομάδων. (...) Για νά μπορέσει ή κοινωνία νά αναπτυχθεί κανονικά, πρέπει τά βασικά συμφέροντα των κοινωνικών ομάδων νά συμπίπτουν. Άλλά σήμερα αυτό δέν άρκει. Οί μηχανισμοί οικονομικής διαχείρισης που είναι συνδεδεμένοι με την κοινωνική πολιτική του Κόμματος, έχουν σκοπό νά συντονίσουν και νά κατευθύνουν τά διάφορα συμφέροντα των διοικήσεων, των τομέων της εθνικής οικονομίας, των περιοχών, των διαφόρων τύπων επιχειρήσεων και κατηγοριών πληθυσμού. Η κοινωνική δομή με την εύρεία έννοια περιλαμβάνει ακόμα και άλλες υποδιαίρεσεις: επάγγελμα, ειδίκευση και θέση των εργαζομένων στην ιεραρχία, κατάσταση εργασίας (εργάτες του δημόσιου τομέα, φοιτητές, γυναίκες στο σπίτι, συνταξιούχοι, ιδιώτες επιχειρηματίες), δημογραφικές ιδιαιτερότητες. Κάθε ομάδα όρίζεται σε σχέση με ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της θέσης της στην κοινωνία: τύπος εργασίας, θέση της στον οικονομικό και κοινωνικό σχεδιασμό, σημασία και δομή των εισοδημάτων, τόπος κατοικίας ή εθνότητα στην όποια ανήκει. Κάθε ομάδα έχει έτσι τά ιδιαίτερα συμφέροντά της και ό στόχος της πολιτικής είναι νά τά κάνει νά συμπέσουν άφ' ενός μεταξύ τους και άφ' έτέρου με αυτά της κοινωνίας.

Τό πρόγραμμα του ΚΚΣΕ αναφέρει τέσσερις βασικούς στόχους της κοινωνικής πολιτικής: Σημαντική βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας των σοβιετικών πολιτών, νά εμφανιστεί με μεγαλύτερη πληρότητα και σε όλα τά επίπεδα ή άρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης, νά μειώσει τις άποστάσεις ανάμεσα στις τάξεις και τά κοινωνικά στρώματα και νά εξαφανίσει τή βασική διάκριση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, και μεταξύ πόλεων και υπαίθρου, νά βελτιώσει τις έθνικές σχέσεις και νά ενισχύσει τή αδελφική φιλία μεταξύ των λαών των εθνοτήτων της ΕΣΣΔ. Όλοι αυτοί οί στόχοι συνδέονται βέβαια μεταξύ τους: οί μόν συνιστούν τους ύστατους σκοπούς της κοινωνικής ανάπτυξης και οί άλλοι είναι τά μέσα αυτών των σκοπών, κατά συνέπεια είναι άναπόσπαστα συνδεδεμένοι με την ενεργοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα.

Ο στόχος της κοινωνικής δικαιοσύνης σε όλα τά επίπεδα έγινε θερμά άποδεκτός από τό λαό. Πράγματι κατά τή διάρκεια των πενταετιών που προηγήθηκαν του ΧΧVII Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, συσσωρεύτηκαν πολυάριθμες περιπτώσεις άδικίας σε διάφορους τομείς και οί εργαζόμενοι υπέφεραν από αυτό. Η καθημερινή πραγματικότητα αυτής της περιόδου παρουσίαζε πολλά στοιχεία αντίθετα με τις άρχές του σοσιαλισμού. Οί εργαζόμενοι προσέκρουαν συχνά σε διάφορες μορφές κοινωνικής άδικίας και προσπαθούσαν μάταια νά τις πολεμήσουν μόνοι τους. Αυτό εξηγεί έν μέρος τό ότι όρισμένοι από αυτούς άπομακρύνθηκαν από τούς σκοπούς και τις άξίες της κοινωνίας μας. Γι' αυτό τό λόγο, τό πιο σίγουρο μέσο για νά άποκατασταθεί ή έμπιστοσύνη και ή συμμετοχή των μαζών είναι νά καταπολεμηθούν σοβαρά (και όχι μόνο στα λόγια) αυτά τά άρνητικά φαινόμενα, που είναι δυνατόν νά ξεπεραστούν πέρα από ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Τί άκριβώς έννοούμε με τόν όρο «κοινωνική δικαιοσύνη»; Και εδώ επίσης πρέπει νά διακρίνουμε τούς σκοπούς από τά μέσα. Σε ότι άφορά τή μακροπρόθεσμη ανάπτυξη ή εγκατάσταση μιάς πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ισότη-

καί ιδιαίτερα συμφέροντα πλάι στο κοινό συμφέρον που τους ενώνει, ωστόσο όλους τους αφορά άμεσα ή επιτάχυνση της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, από την οποία εξαρτάται ή γρήγορη άνοδος του επιπέδου ζωής τους. 'Ανάμεσά τους υπάρχουν θερμοί όπαδοί της καινοτομίας, γεμάτοι από πρωτοβουλίες και επιχειρηματικό πνεύμα, αλλά και άτομα περισσότερο παθητικά και με συντηρητική διάθεση. Πρέπει με κάθε μέσο να ενθαρρύνουμε και να υποστηρίξουμε τους πρώτους και να ανοίξουμε το δρόμο στη δημιουργική τους δραστηριότητα, και να δείξουμε στους δεύτερους την άνωτερότητα των νέων κοινωνικών σχέσεων, να τους εκπαιδύσουμε βάζοντας συστηματικά σε πράξη την αρχή της σοσιαλιστικής δικαιοσύνης.

Πλάι σε αυτούς που συνδέουν πλήρως την προσωπική τους ευημερία με τον δημόσιο τομέα της παραγωγής, ή κοινωνία μας, όπως ήδη παρατηρήσαμε, περιλαμβάνει επίσης ανθρώπους που είναι έτοιμοι να εργαστούν πολύ σκληρά αλλά για δικό τους λογαριασμό (οικογενειακές επιχειρήσεις, ατομικές συμπληρωματικές δραστηριότητες, ομάδες έποχιακής άπασχόλησης στην οικοδομή και άλλες μορφές ευκαιριακής εργασίας). Οί δραστηριότητες αυτές έχουν γενικά ύψηλή απόδοση και έρχονται συχνά να προστεθούν σε μία κανονική εργασία στην παραγωγή. Για τό λόγο αυτό, ή κοινωνία κλείνει με αυτές τις κατηγορίες του πληθυσμού μία ιδιαίτερη συμφωνία που ικανοποιεί και τά δύο μέρη. Δεδομένου ότι ή εργασία στον ιδιωτικό τομέα δέν απαιτεί επενδύσεις από τό Κράτος, δέν δίνει δικαίωμα στην κοινωνική κάλυψη, συνεπάγεται την ατομική πρωτοβουλία και συνοδεύεται από οικονομικούς κινδύνους, ή μέση αποζημίωση πρέπει να υπερβαίνει άρκετά αυτήν του δημόσιου τομέα. 'Εντούτοις, μία μεγάλη εισοδηματική άνισότητα, σε σχέση με την ένότητα της εργασίας, μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία ενός κοινωνικού στρώματος που να έχει στην κατοχή του ένα τμήμα του έθνικου πλούτου δυσανάλογα μεγάλο σε σχέση με την πλειοψηφία των εργαζομένων. Για τό λόγο αυτό, είναι άπαραίτητο, παράλληλα με τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για μία αποδοτική δραστηριότητα των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα, να καταγράφονται και να έλέγχονται αυστηρά αυτά τά εισοδήματα και, από ένα επίπεδο και πάνω, να υποβάλλονται σε αυξανόμενη φορολογία.

Πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε ότι ή σημερινή κατάσταση ορισμένων κατηγοριών του πληθυσμού συνεπάγεται άναγκαστικά ότι τά συμφέροντά τους είναι διαφορετικά, άν όχι αντίθετα προς τό γενικό συμφέρον. 'Ετσι μιλάμε για γραφειοκράτες που όχυρώνονται πίσω από τις θέσεις τους, έπιβραδύνουν ή ακόμη και έμποδίζουν την προοδευτική πορεία της αλλαγής και συνεχίζουν να πριμοδοτούν τά τοπικά συμφέροντα, άν όχι τά προσωπικά τους. Οί παράγοντες αυτού που όνομάζεται παράλληλη οικονομία (μικροί και μεγάλοι κερδοσκόποι, μεταπωλητές και λοιποί μεσάζοντες) πολλαπλασιάζονται. 'Επωφελούνται από τις άτέλειες του σημερινού συστήματος διαχείρισης της οικονομίας για να βάλουν στην τσέπη τους άθέμιτα κέρδη σε βάρος του πληθυσμού και του κράτους. 'Ο περιοδικός τύπος αναφέρει πολλές περιπτώσεις σχέσεων ανάμεσα σε αυτούς τους «εμπόρους» και σε δωροδοκούμενα μέλη του κρατικού μηχανισμού. Αυτό βέβαια δέν έχει τίποτα τό έκπληκτικό: χωρίς την ύπαρξη αυτών των σχέσεων, θά ήταν άδύνατο να πραγματοποιηθούν με τρόπο σίγουρο και με διάρκεια τά άθέμιτα αυτά κέρδη.

Σε αυτές τις συνθήκες τό κράτος δέν μπορεί προφανώς να βάλει ως στόχο να αύξήσει ίσομερώς την ικανοποίηση των άναγκών όλων των στοιχείων της κοινωνικής δομής. Μία ίσχυρή κοινωνική πολιτική συνεπάγεται μία συστηματική διαφοροποίηση ανάμεσα στην αύξηση της ευημερίας των κατηγοριών του πληθυσμού που συμμετέχουν στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της χώρας και συνεισφέρουν ενεργά στην επιτάχυνσή της, και σε αυτές τις κατηγορίες που, αντίθετα, την έπιβραδύνουν και συνεισφέρουν λιγότερα στην κοινωνία, στο ατομικό και στο συλλογικό επίπεδο. Είναι χάρη

σε αυτή τη διαφοροποίηση που ή κοινωνική πολιτική γίνεται «πολιτική».

'Η πρόοδος της σοβιετικής κοινωνίας από την άποψη της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι προφανής. Διαπιστώνεται από την πολιτική και έπιστημονική φιλολογία και αναπτύσσεται στα ντοκουμέντα του Συνεδρίου. 'Αλλά τό Κόμμα μας έχει διδάξει να αναλύουμε πρώτα τά προβλήματα που δέν έχουν λυθεί. Γι' αυτό τό λόγο είναι σημαντικό, κατά την άποψή μου, να προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε τους προσανατολισμούς της μελλοντικής ανάπτυξης της σοσιαλιστικής δικαιοσύνης και την ενίσχυσή της στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Ποιοί είναι λοιπόν οι άναγκαίοι όροι για τη συστηματική έφαρμογή της αρχής «στόν καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στόν καθένα ανάλογα με την εργασία του»;

Για να μπορεί κάθε ένήλικο άτομο της κοινωνίας να εργάζεται άσκώντας πλήρως τις δυνατότητές του πρέπει να συγκεντρώνονται τρεις προϋποθέσεις: ή πρώτη συνίσταται στο να μειωθούν οι διαφορές των συνθηκών «έκκίνησης» σε ότι αφορά την ανάπτυξη των ικανοτήτων του καθενός, όποια και άν είναι ή κοινωνική του θέση ή ό τόπος που ζεί. Για να γίνει αυτό, πρέπει ή προσχολική παιδεία να είναι της ίδιας ποιότητας σε όλα τά ιδρύματα, πρέπει να έξομοιωθεί τό επίπεδο της διδασκαλίας που παρέχεται σε όλα τά σχολεία της πρωτεύουσας, των επαρχιακών πόλεων ή της ύπαιθρου, με την επιτάχυνση της ανάπτυξης όσων έχουν μείνει πίσω, και να εξασφαλιστούν ίσες ευκαιρίες για όλους τους νέους σε ότι αφορά την άπόκτηση ενός ενδιαφέροντος επαγγέλματος, με καλό επίπεδο ειδίκευσης, και κοινωνικό κύρος. Δέν χρειάζεται να καταδειξουμε τη δυσκολία ενός τέτοιου καθήκοντος, αυτό όμως δέν μειώνει την άναγκαιότητά του.

Κατά δεύτερο λόγο, πρέπει να κατανεμηθούν οι θέσεις στον δημόσιο τομέα της παραγωγής σε συνάρτηση με τό δυναμικό εργασίας του καθενός και τις πρακτικές ιδιότητές του. Σχεδόν τό 30% των εργαζομένων στη βιομηχανία και τό 70% στη γεωργία είναι ακόμη άπλοοι χειρόνακτες πράγμα που δέν αντιστοιχεί ούτε στις άνάγκες τους ούτε στις ικανότητές τους. 'Εχει πρωταρχική σημασία να μειωθεί με κάθε μέσο ή φυσική, κοπιώδης εργασία που δέν άπαιτεί ειδίκευση. 'Αλλά αυτό μπορεί να γίνει μόνο με άργους ρυθμούς. 'Εχει σημασία επίσης να κατανεμηθούν σωστά οι εργαζόμενοι στις διάφορες θέσεις της παραγωγής, κατευθύνοντας, κυρίως, τους περισσότερο προικισμένους σε θέσεις που άπαιτούν περισσότερες ικανότητες και ύπευθυνότητας. Τό ύπάρχον σύστημα κατανομής και μετακίνησης του δυναμικού στα πλαίσια του δημόσιου τομέα της παραγωγής δέν επιτρέπει να εκπληρωθεί σωστά αυτό τό καθήκον, άρα πρέπει να τό ξαναεξετάσουμε και να τό βελτιώσουμε.

Κατά τρίτον, πρέπει τέλος όλες οι κατηγορίες εργαζομένων να παρέχουν τό μέγιστο των δυνατοτήτων τους. Για τους εργάτες αυτό σημαίνει να εξαφανιστούν οι ύποχρεωτικές παύσεις και οι περίοδοι δουλειάς με μανιώδεις ρυθμούς που έναλλάσσονται με περιόδους πλήρους άπραξίας. για τους οικονομικούς ύπεύθυνους, σημαίνει την άπουσία κακοπραίρετης διοικητικής κηδεμονίας και ικανοποιητική άνεξαρτησία και ύπευθυνότητα. για τους έρευνητές της έθνικης οικονομίας, τό δικαίωμα να διεξάγουν την έρευνά τους όπως αυτοί θεωρούν καλύτερο και τη δυνατότητα να παίρνουν τά μέτρα που επιβάλλονται στο πλαίσιο των άρμοδιοτήτων τους. Τά ατομικά και τά κοινά συμφέροντα φαίνονται να συναντιώνται σε αυτό τό επίπεδο, αλλά ή πρακτική έφαρμογή των αρχών αυτών ξεσηκώνει πολλές δυσκολίες και άπαιτεί πολύ χρόνο και προσπάθειες.

'Όλα αυτά άφορούν (χωρίς ωστόσο να έξαντλούν τό θέμα) τό πρώτο σκέλος της βασικής αρχής του σοσιαλισμού, «σε καθέναν ανάλογα με τις ικανότητές του». 'Η έφαρμογή του δεύτερου σκέλους, οι άποδοχές να είναι άνάλογες με την εργασία, άπαιτεί κατ' έμέ, πέντε προϋποθέσεις: τό ύψος του μισθού πρέπει περίπου να αντιστοιχεί στην ποσότητα και την ποιότητα της προσφερόμενης εργασίας και στο κόστος της

ζωής σε κάθε περιοχή· όλες οι μορφές αθέμιτου εισοδήματος πρέπει να εξαφανιστούν και οι αποδοχές στον ιδιωτικό τομέα της παραγωγής πρέπει να είναι δίκαιες στο κοινωνικό επίπεδο· δεν πρέπει να υπάρχει παρά μόνον μία αγορά καταναλωτικών αγαθών σε όλη τη χώρα, δηλ. όλοι οι εργαζόμενοι πρέπει να έχουν εξίσου πρόσβαση σε όλα τα προϊόντα, ή αγοραστική δύναμη του ρουβλιού να είναι ίδια για όλους, όποια και αν είναι η προέλευσή του, και οι τιμές των καταναλωτικών προϊόντων πρέπει να αντιστοιχούν στην αξία τους στην παραγωγή (με εξαίρεση τις αποκλίσεις μεταξύ τιμής και αξίας που αποφασίζονται για κοινωνικούς λόγους)· τα έξοδα για τα παιδιά, τους ηλικιωμένους και τους ανάπηρους πρέπει να μοιράζονται με δίκαιο τρόπο ανάμεσα στο Κράτος και στον πληθυσμό· η δωρεάν παροχή ενός καταναλωτικού αγαθού ή μιας υπηρεσίας πρέπει να δικαιολογείται κοινωνικά.

Η κοινωνική πολιτική του Κόμματος για μία δεδομένη περίοδο περιέχεται στο κοινωνικό του πρόγραμμα που με τη σειρά του αποτελείται από ένα ελάχιστο και ένα μέγιστο πρόγραμμα. Το πρώτο, που περιλαμβάνεται γενικά στα πενταετή plána, έχει σαν σκοπό να απαντήσει στις πιο πιεστικές ανάγκες του πληθυσμού, να επιλύσει τα πιο επείγοντα προβλήματα και να διορθώσει τις πιο κραυγαλέες ανισότητες στην κατανομή των υλικών και κοινωνικών αγαθών. Τα βασικά στοιχεία αυτού του προγράμματος περιέχονται στα ντοκουμέντα του 27ου Συνεδρίου, και αποτελούν συνέχεια στις διατάξεις του σχεδίου οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της ΕΣΣΔ για την περίοδο 1986-1990. Προβλέπεται βελτίωση των συνθηκών εκπαίδευσης των νέων γενεών, ανάπτυξη του υλικού και του εξοπλισμού των ιδρυμάτων γενικής και τεχνικής εκπαίδευσης, και βελτίωση του συστήματος επαγγελματικού προσανατολισμού. Οι συνθήκες εργασίας, ο χαρακτήρας και το περιεχόμενό της, πρέπει να υποστούν βαθείς μετασχηματισμούς· οι σημαντικότερες αποκλίσεις στις αποδοχές πρέπει να εξαφανιστούν. Τέλος, θεωρείται πρωταρχικό να βελτιωθεί η κυκλοφορία των καταναλωτικών αγαθών και ο τομέας των υπηρεσιών.

Το δωδέκατο pláno προβλέπει επίσης μία σειρά μέτρων που προορίζονται να βελτιώσουν την κατάσταση των προσώπων χωρίς απασχόληση (συνταξιούχοι, ανάπηροι, παλιοί πολεμιστές, βετεράνοι της εργασίας και μητέρες). Τα αποθεματικά για την κοινωνική κατανάλωση θα αυξηθούν γρηγορότερα από τα κεφάλαια για την άμειβή της εργασίας. Τα συμπληρωματικά αυτά μέσα θα επιτρέψουν να αυξηθεί η κατασκευή κατοικιών, να αναπτυχθούν οι δραστηριότητες και η οργάνωση των δήμων και κοινοτήτων, καθώς και η υγεία, η εκπαίδευση και η σοσιαλιστική κουλτούρα. Το κοινωνικό πρόγραμμα του δωδέκατου plάνου είναι λοιπόν πολύ φορτωμένο. Έξω από αυτό δεν μπορεί προφανώς να επιλυθούν όλα τα προβλήματα που συνεπάγεται η σοσιαλιστική δικαιοσύνη.

Για να προκαλέσουν τη συμμετοχή των μαζών σε όλες τις όψεις της κοινωνικής ζωής, χρειάζονται μέτρα πιο σύνθετα, συγχρόνως πιο δύσκολα στην εφαρμογή, και που απαιτούν μεγαλύτερη έμβασση. Αποτελούν το αντικείμενο του μακροπρόθεσμου κοινωνικού προγράμματος που θα επιτρέψει την κατάκτηση των βασικών στόχων του σοσιαλισμού, να πραγματοποιήσει την πλήρη κοινωνική δικαιοσύνη σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, και να δημιουργήσει τις απαραίτητες συνθήκες για να άνθισσει μέσα στους κόλπους της κοινωνίας η προσωπικότητα του κάθε ατόμου όποια και αν είναι η κοινωνική του ένταξη. Τα ντοκουμέντα του 27ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ διαγράφουν το περίγραμμα αυτού του προγράμματος και δίνουν τις βασικές κατευθύνσεις του. Άλλα πριν προχωρήσουμε στην εφαρμογή του θα πρέπει να σκεφτούμε ακόμη πάνω σε πολύαριθμα ζητήματα, για τα οποία οι ειδικοί δεν έχουν καταφέρει ακόμη να συμφωνήσουν (...).

Δεδομένου του περιορισμένου πλαισίου αυτού του άρθρου διάλεξα να αναφερθώ μόνο σε δύο από αυτά τα προβλήματα λόγω της επικαιρότητας και της πολυπλοκότητάς τους. Το πρώτο αφορά τους ποιοτικούς μετασχηματισμούς της δομής

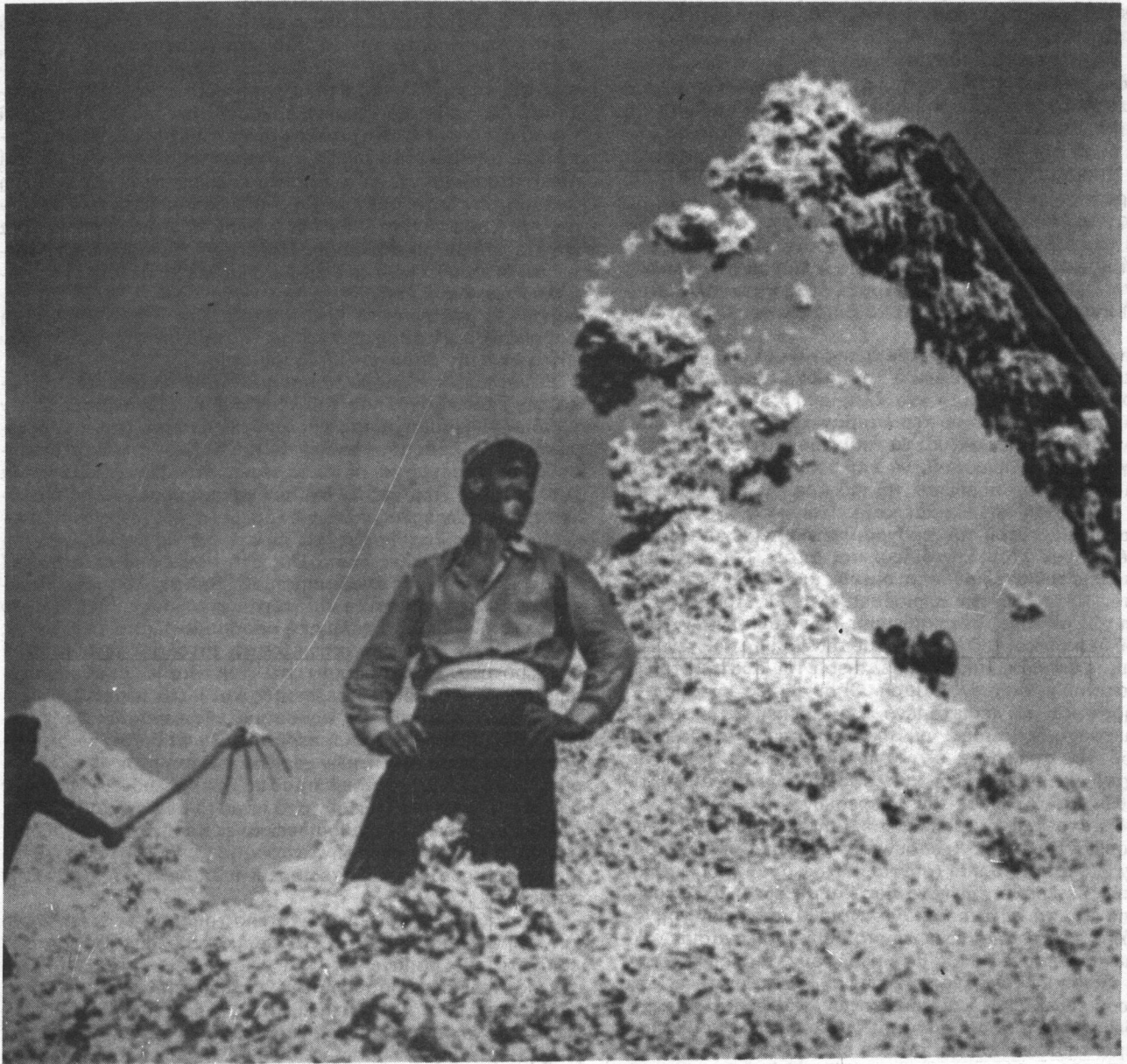
της απασχόλησης στην παραγωγή.

Μία από τις βασικές ανάγκες της κοινωνίας μας είναι να επιταχύνει αισθητά την τεχνική και επιστημονική πρόοδο, γεγονός που θα επιφέρει βαθείς μετασχηματισμούς της δομής της απασχόλησης στην εθνική οικονομία. Η χειρωνακτική, ελάχιστη ειδικευμένη εργασία σύντομα θα εκδιωχθεί και θα αντικατασταθεί με όλο και γρηγορότερους ρυθμούς από μία εργασία ειδικευμένη, μηχανοποιημένη ή ακόμη και αυτοματοποιημένη. Αυτό άπαντα εν μέρει στην αυξανόμενη ανάγκη των εργαζομένων για πιο ενδιαφέρουσα απασχόληση. Αυτό όμως επίσης θα αφήσει χωρίς δουλειά εκατομμύρια εργάτες με μικρή ειδίκευση. Πρέπει λοιπόν από τώρα, αφενός να εκτιμηθεί με ακρίβεια ο αριθμός των απαραίτητων απολύσεων κατά επαγγελματική κατηγορία, κλάδο και περιοχή και αφετέρου να βρεθεί το καλύτερο από κοινωνική και οικονομική άποψη μέσο για την επανένταξη αυτών των εργατών στην παραγωγική διαδικασία.

Σε μία πρώτη περίοδο το καθήκον αυτό θα διευκολυνθεί από την υποαπασχόληση του εξοπλισμού των περισσότερων κλάδων της βιομηχανίας και από την ανάγκη εργατικών χεριών στην οικοδομή, τη γεωργία και άλλους τομείς εξωτερικούς της παραγωγής: οι κενές θέσεις στην εθνική οικονομία εκατοντάδες χιλιάδες αν όχι σε εκατομμύρια. Άλλα η ανακατανομή των εργαζομένων ανάμεσα στους τομείς, τις επιχειρήσεις, τις λειτουργίες, τις πόλεις και τις περιοχές θα συνοδευτεί από πολλές δυσκολίες στο κοινωνικό επίπεδο. Η έντατικοποίηση της αναδόμησης της απασχόλησης θα απαιτήσει μία επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα πολύ σημαντική και μία ψυχολογική προσαρμογή από κατηγορίες εργαζομένων που χαρακτηρίζονται ιστορικά από μεγάλη σταθερότητα. Αυτό θα απαιτήσει χρόνο και είναι κατά συνέπεια πιθανόν ότι οι περιφερειακές και κατά τομέα ανισότητες στη ζήτηση και την προσφορά της εργασίας θα αυξηθούν. Ωρισμένοι κλάδοι ή περιοχές δεν θα διαθέτουν ικανοποιητικό αριθμό εργατικών χεριών, ενώ συγχρόνως άλλου ορισμένες ομάδες του πληθυσμού θα δυσκολεύονται να βρουν δουλειά. Για να ελαττωθούν στο μέγιστο αυτές οι ανισότητες πρέπει, έγκαιρα, να καθοριστούν ποιές κατηγορίες εργαζομένων θα θιγούν από αυτή την αναδόμηση, να οργανωθεί η ανακύκλωσή τους και να σχεδιαστεί ή επανένταξή τους στην παραγωγή.

Οι εργαζόμενοι που είναι λιγότερο χρήσιμοι στην εργατική κοινότητα, αδιάφοροι για τα καθήκοντά τους και για την ποιότητα της παραγωγής, και οι όποιοι συμμετέχουν λίγο στις κοινωνικές δραστηριότητες, χωρίς να μιλήσουμε για τους τεμπέληδες και τους μέθυσοις, χωρίς αμφιβολία θα είναι οι πρώτοι που θα πρέπει να αλλάξουν κλάδο, πόλη ή περιοχή. Αυτό θα επιτρέψει να αυξηθεί η αξία που η κοινωνία αποδίδει στην απασχόληση στο δημόσιο τομέα της παραγωγής, να ενισχυθεί η πειθαρχία και να βελτιωθεί η ποιότητα της εργασίας. Ωστόσο δεν αποκλείεται να υπάρξουν δυσκολίες και για την επανένταξη στην παραγωγή εντιμών και ευσυνειδητών εργαζομένων, οι όποιοι όμως δεν διαθέτουν μόρφωση και δεν μπορούν να ανακυκλωθούν (π.χ. άτομα που πλησιάζουν στη σύνταξη, μητέρες πολυπρόσωπων οικογενειών). Θα πρέπει να τους παρασχεθεί μία υλική και κοινωνική βοήθεια, κυρίως αναπτύσσοντας την άμειβομένη εργασία στο σπίτι, την εδελικτή ή μερική απασχόληση των μητέρων, τις κοοπερατίβες και τις οικογενειακές επιχειρήσεις, καθώς και δημιουργώντας ευνοϊκές προϋποθέσεις για έθελουσία έξοδο στη συνταξιοδότηση (...).

Θά ήθελα, από την άλλη να προσεγγίσω τα προβλήματα που θέτει η αναγκαιότητα για βαθιά μεταρρύθμιση του συστήματος άμειβής της εργασίας στην εθνική οικονομία, των λιανικών τιμών των καταναλωτικών αγαθών και των υπηρεσιών, καθώς και των μηχανισμών κατανομής των αγαθών των κοινωνικών καταναλωτικών άποθεμάτων. Η αναγκαιότητα αυτής της μεταρρύθμισης εξηγείται καταρχήν από τη βαθιά δυσαναλογία ανάμεσα στο μέτρο της εργασίας και το

μέτρο των εισοδημάτων για πολλές επαγγελματικές κατηγορίες, δεύτερον, από τις συχνά άδικαιολόγητες, από κοινωνική και οικονομική άποψη, αποκλίσεις ανάμεσα στις τιμές και στις διατιμήσεις των καταναλωτικών προϊόντων και την αξία τους στην παραγωγή, και, τρίτον, από την απουσία κριτηρίων αρκετά συγκεκριμένων και τεκμηριωμένων που να αποφασίζουν για τη δωρεάν παροχή ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας.

Η σημερινή διαδικασία για τη βελτίωση του συστήματος άμοιβών επιτρέπει μόνο τη διόρθωση των πιο κραυγαλέων ανισοτήτων. Οι λιγότερο σημαντικές αποκλίσεις ανάμεσα στην εργασία και στην κατανάλωση εξακολουθούν να συσσωρεύονται και θα καταλήξουν να παραμορφώσουν τελείως το σύστημα των μισθών στη χώρα. Για αυτό το λόγο δεν αρκεί να το βελτιώνουμε και να το διορθώνουμε άσπασματικά αλλά πρέπει να το επανεξετάσουμε συνολικά. Για να γίνει πρέπει όχι μόνο να προσδιορίσουμε θεωρητικά τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των διαφόρων μορφών εργασίας και της

άμοιβής τους και κατόπιν να τις διορθώσουμε στην πράξη, αλλά επίσης να διαθέτουμε τους οικονομικούς πόρους που θα επιτρέψουν να αυξηθεί ο μισθός χωρίς να προκληθεί βλάβη στους δέ. Ο πιο αποτελεσματικός και γρήγορος τρόπος για να φτάσουμε σε αυτό το ζητούμενο είναι να μεταρρυθμίσουμε το σύστημα των λιανικών τιμών και τις συνθήκες παροχής υπηρεσιών.

Γιατί όμως πρέπει να μεταρρυθμίσουμε το σύστημα των τιμών στην κατανάλωση, όταν αυτό που επανεξετάζουμε είναι η άμοιβή της εργασίας; Γιατί αυτοί οι δύο μοχλοί είναι στην πραγματικότητα στενά συνδεδεμένοι, στο βαθμό που ο ένας χρησιμεύει στη διανομή και ο άλλος στην αναδιανομή των ατομικών εισοδημάτων του πληθυσμού, ενώ και οι δύο μαζί προσδιορίζουν το συνολικό όγκο της κατανάλωσης. Στην κατανομή σύμφωνα με την εργασία, ξέρουμε ότι «κάθε παραγωγός λαμβάνει ατομικά, αφού γίνουν οι απαραίτητες εκπτώσεις, το ακριβές ισοδύναμο αυτού που έδωσε στην κοινωνία» (Κ. Μάρξ, Φρ. "Ενγκελς). Ο μισθός είναι λοιπόν το

ισοδύναμο της εργασίας σε χρήμα, και οι τιμές τό ισοδύναμο σε χρήμα των αγαθών που διαθέτουν οι εργαζόμενοι. Όταν η τιμή των προϊόντων είναι πολύ διαφορετική από την αξία τους στην παραγωγή, τότε υπάρχει κρυφή άνοδιανομή εισοδημάτων με κριτήρια που αφορούν την ατομική κατανάλωση και όχι την εργασία. Το σοσιαλιστικό κράτος έχει συχνά προσφύγει σε αυτή τη διαδικασία για κοινωνικούς σκοπούς. Έτσι, τα αυτοκίνητα, τα προϊόντα πολυτελείας, τα κρασιά και τα οινόπνευμα πωλούνται, για τελείως ευνόητους λόγους, πιο ακριβά από την αξία τους, ενώ τα βιβλία, οι δίσκοι και τα παιδικά είδη πωλούνται πιο φτηνά, με στόχο να γίνουν προσιτά σε όλους και να ενθαρρυνθεί η αγορά τους.

Αλλά η απόκλιση ανάμεσα στην αξία και στην τιμή δεν είναι πάντα δικαιολογημένη. Ας πάρουμε για παράδειγμα το κρέας και τα γαλακτοκομικά προϊόντα, των οποίων οι τιμές πώλησης διατηρούνται από το κράτος σε ένα επίπεδο πολύ πιο χαμηλό από το συνολικό κόστος. Τα συγκροτήματα που ασχολούνται με τη μεταποίηση του κρέατος και τα γαλακτοκομικά εργοστάσια αγοράζουν τα ζώα και το γάλα σε τιμή που επιτρέπει στα κολχόζ και στα σοβχόζ να κερδίσουν από την παραγωγή τους. Πουλάνε μετά τα μεταποιημένα προϊόντα τους στις επιχειρήσεις διανομής σε μία τιμή πολύ πιο χαμηλή. Η διαφορά, της τάξης των 40 έως 50 διακατομμυρίων ρουβλιών δηλ. το ισόποσο των μισθών όλου του ενεργού πληθυσμού για ένα μήνα, αναλαμβάνεται από τον κρατικό προϋπολογισμό. Τελικά ένα μεγάλο τμήμα των κοινωνικών αποθεμάτων κατανάλωσης δεν διανέμεται σε σχέση με την εργασία, αλλά ως επιχορήγηση σε αυτούς που αγοράζουν τα προϊόντα αυτά από τα κρατικά καταστήματα. Έξαιτίας σε πολλές περιοχές υπάρχει ακόμη έλλειψη κρέατος και γαλακτοκομικών προϊόντων. Στην ύπαιθρο και στις μικρές πόλεις τα περισσότερα καταστήματα τροφίμων ανήκουν σε κοοπερατίβες και οι τιμές τους είναι συχνά υψηλότερες από αυτές των κρατικών καταστημάτων. Θά ήταν προφανώς πιο δίκαιο να πουλιώνταν το γάλα και το κρέας σε συνάρτηση με το πραγματικό τους κόστος και να επιτρέπεται έτσι σε όλες τις κατηγορίες του πληθυσμού να τό αποκτούν στις ίδιες συνθήκες.

Οι τιμές δεν αντανακλούν επίσης τις ποιοτικές διαφορές του ίδιου προϊόντος. Στην ΕΣΣΔ, η διάκριση αυτή είναι χαμηλότερη από ότι στις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, πράγμα που σημαίνει ότι σε μίας τα προϊόντα ανώτερης ή χαμηλότερης ποιότητας πωλούνται αντίστοιχα πιο φτηνά και πιο ακριβά από τό κόστος παραγωγής τους. Αυτό εξηγεί τη σπανιότητα των προϊόντων ανώτερης ποιότητας, την ξεχωριστή τους θέση στην παραγωγή, τη συχνή εξαφάνισή τους από την ελεύθερη πώληση, την προδιάθεσή τους για ειδικές μορφές διανομής ακόμη και για κερδοσκοπία. Το σύστημα έχει σαν συνέπεια μία άνοδιανομή των εισοδημάτων προς όφελος των στρωμάτων του πληθυσμού που έχουν άμεση ή έμμεση πρόσβαση σε αυτά τα προϊόντα και μπορούν να τό αγοράσουν στις προτεινόμενες τιμές.

Δέν πρέπει επίσης να ξεχάσουμε τις σημαντικές διαφοροποιήσεις στην τιμή ενός προϊόντος ανάλογα με τον τόπο που πουλιέται. Επιβεβαιώνουν στην πράξη την υπαρκτή πολλών αγορών που διαφέρουν στο εύρος, την ποιότητα και την τιμή των προϊόντων τους. Καταρχήν, οι διάφορες μορφές εμπορίου θά έπρεπε να αλληλοσυμπληρώνονται για τό καλό των καταναλωτών. Αλλά οι διάφορες κοινωνικές ομάδες δέν έχουν την ίδια δυνατότητα πρόσβασης σε όλα τα κανάλια διανομής, πράγμα που δημιουργεί μία ειδική μορφή κοινωνικής άνισότητας και συνεπάγεται διαφοροποιήσεις ανάλογα με τις αγορές στην αγοραστική δύναμη του ρουβλιού. Το σύστημα όμως άμοιβής της εργασίας βασίζεται στην «ισότητα όλων των ρουβλιών» στην κατανάλωση. Οι αντιφάσεις αυτές καταστρέφουν την κοινωνική ισορροπία του συστήματος άποδοχών των διαφόρων κατηγοριών εργαζομένων και μειώνουν την άποτελεσματικότητα της ύλικής τόνωσης της εργασίας.

Τρίτον, ποιά είναι τα κριτήρια που επιτρέπουν την άποφαση για τη δωρεάν παροχή ενός προϊόντος ή μίας υπηρεσίας; Καταρχήν είναι οι κοινωνικοοικονομικές λειτουργίες που άποδίδονται, άφενός, στην κατανομή σύμφωνα με την εργασία, και, άφετέρου, στα κοινωνικά άποθέματα κατανάλωσης. Έτσι, από μία άποψη πρέπει να εξασφαλιστεί στον καθένα ένα κοινωνικό έλάχιστο από αυτά τα άποθέματα, συγκεκριμένα μία κατοικία και οι υπηρεσίες της εκπαίδευσης και της υγείας. Πέρα από αυτό τό έλάχιστο, ή κατανάλωση των αγαθών και των υπηρεσιών επιβαρύνει τον πολίτη. Θά μπορούσε βεβαίως να σκεφτεί κανείς άλλα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια για την άποφαση της δωρεάν παροχής ενός αγαθού.

Ωστόσο, τα κριτήρια αυτά συχνά σαρώνονται στην πράξη από θεωρήσεις πολύ περισσότερο ύλικές: όρισμένα προϊόντα πωλούνται κανονικά (μεταξύ άλλων, τρόφιμα, ρούχα, παπούτσια, είδη οικιακής χρήσεως και έπιπλα) ενώ άλλα παρέχονται δωρεάν ή σε πολύ χαμηλές τιμές (κατοικία, εκπαίδευση, υγεία κ.λπ.). Η πρακτική αυτή παρουσιάζει πολλά μειονεκτήματα. Καταρχήν περιορίζει τεχνητά τό εύρος των προϊόντων που οι άνθρωποι μπορούν να άποκτήσουν με τον μισθό τους, και άρα μειώνει τό ενδιαφέρον τους να εργαστούν έντονα και άποτελεσματικά. Είναι δύσκολο να έξηγησουμε, π.χ., γιατί ένας εργαζόμενος άδικυμένος που άμοίβεται καλά μπορεί να αγοράσει έναν πλήρη οικιακό έξοπλισμό, έπιπλα, ψυγείο, τηλεόραση, αλλά πρέπει να περιμένει χρόνια για να πάρει ένα διαμέρισμα να τό έγκαταστήσει. Οι κοοπερατίβες κατασκευής κατοικιών είναι έδω για να λύσουν αυτή την έντιφαση, αλλά στην πραγματικότητα ή ύπαρξή τους κάνει την κατάσταση ακόμη πιο συγκεκριμένη και τα κριτήρια της δωρεάν παροχής ακόμη πιο άοριστα.

Η δωρεάν παροχή αγαθών και υπηρεσιών που λείπουν έντονα (όπως ή εκπαίδευση και ή υγεία) συνεπάγεται άναγκαστικά την σπατάλη και κατά συνέπεια αυξάνει ακόμη περισσότερο τη σπανιότητά τους. Ένας όρισμένος άριθμός πρακτικών άναπτύσσεται τότε, όπως ή κερδοσκοπία στις κρατικές κατοικίες, ή ύπενοικίαση σε ψηλές τιμές των κατοικήσιμων έπιφανειών που δέν χρησιμοποιούνται, ή ακόμα ή άνταλλαγή διμερισμάτων που συννοδεύεται από την πληρωμή σημαντικών ποσών. Όταν οι υπηρεσίες πληρώνονται και ή τιμή ενός αγαθού είναι ή ίδια για όλη τη χώρα όλα αυτά τα άρνητικά έξαφανίζονται.

Τέλος, οι κοινωνιολογικές έρευνες δέχουν ότι ή δωρεάν παροχή όρισμένων αγαθών χάρη στα κοινωνικά άποθέματα κατανάλωσης είναι προς όφελος κυρίως των καλύτερα άμοιβομένων κατηγοριών του πληθυσμού (...). Για όλους αυτούς τους λόγους, μου φαίνεται λοιπόν άναγκαίο να άναπτυχθεί ό τομέας των άμοιβομένων υπηρεσιών, να αυξηθούν τα ένοίκια, που πρέπει επίσης να αντανακλούν με σωστότερο τρόπο την κατάσταση και τη θέση των κατοικιών.

Όλα αυτά τα ποσά που οι πολίτες θά πληρώσουν στο Κράτος θά τους επιστραφούν με τη μορφή αυξήσεων στους μισθούς, συντάξεις, ύποτροφίες. Αυτό θά άντιπροσωπεύει δεκάδες διακατομμύρια ρούβλια που θά θέσουν στη διάθεση του Κράτους τους άπαραίτητους πόρους για την ουσιαστική μεταρρύθμιση του συστήματος των μισθών (...).

Η έπίλυση όλων των προβλημάτων που άναφέραμε θά άποτελέσει ένα ισχυρό μέσο για την κινητοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα, θά φράξει τό δρόμο σε άνεπιθύμητες τάσεις και θά έπιταχύνει ουσιαστικά την κοινωνική και οικονομική άνάπτυξη της σοβιετικής κοινωνίας.

Δημοσιεύτηκε στο *Temps Modernes*, ειδικό τεύχος URSS en Transparence, Σεπτ. 1987.

Η Τατιάνα Ζασλάβσκαγια είναι κοινωνιολόγος, μέλος της Ακαδημίας Έπιστημών της ΕΣΣΔ.

Μετάφραση από τα γαλλικά Έλένη Καλαφάτη.

Ἡ περεστρόικα κι ἐμεῖς

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί, ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, τάσεων, ιδεολογικῶν διαφοροποιήσεων καὶ πολιτικῶν ἀντιπαλοτήτων, βρεθήκαμε σύμφωνα τὸν τελευταῖο καιρὸς στὸ ὅτι ἡ περεστρόικα, μέ τις κοσμογονικές ὅπως λέγεται ἀλλαγές πού προωθεῖ στήν ΕΣΣΔ, εἶναι μιά διαδικασία κατ' ἀρχήν θετική. Καί ποῦ στηριχθήκαμε γι' αὐτὴ τὴ νέα μας πεποίθηση πού ἀντικαθιστᾶ καί καταργεῖ συνάμα παλιότερες, τείνοντας νά πάρει τὴ θέση τῆς ἀκράδαντης πίστεως — καινούρια γυαλιστερὴ χάντρα στὸ παλιὸ κομπολόι;

«Ὅσα λέγαμε ἀπὸ χρόνια» — «εἶναι μιά ἡ ἀλήθεια» οἱ δύο ὄψεις τοῦ ιδεολογισμοῦ

Γιὰ πολλοὺς ἀριστεροὺς ὅ,τι συμβαίνει στήν ΕΣΣΔ, «ὅ,τι συμβαίνει ἐκεῖ», εἶναι πάντα θετικό. Καί ὁ σταλινισμὸς — ἡ τρομοκρατία, ἡ γραφειοκρατία πού ἐπέβαλε, οἱ μαζικές ἐκκαθαρίσεις, τὰ ἐγκλήματα — καί τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετό του: ἡ καταδίκη τοῦ σταλινισμοῦ, ἡ καταδίκη τῆς προσωπολατρίας, ἡ καταδίκη τῶν ἐπὶ Στάλιν «παραβιάσεων τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας», ἡ ἀποκατάσταση τῶν θυμάτων τοῦ σταλινισμοῦ. Καί ὁ χρουτσαφισμὸς καί τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετό του, ἡ μακρὰ περίοδος τοῦ μπρεζνιεφισμοῦ πού τὸν διαδέχθηκε. Καί ὁ μπρεζνιεφισμὸς καί ἡ ἀκριβῶς ἀντίθετή του περεστρόικα πού σήμερα τὸν καταδικάζει ὡς σύστημα διεφθαρμένο καί περίοδο «στασιμότητας» τῆς σοβιετικῆς κοι-

νωσίας. Καί ἡ σωτήρια ἐπέμβαση σέ Τσεχοσλοβακία - Ἄφγανιστάν ἀλλὰ καί ἡ ἀπὸ ἐπίσημα πλέον σοβιετικὰ χεῖλη σημερινὴ καταδίκη αὐτῆς τῆς μπρεζνιεφικῆς ἐπιθετικῆς πολιτικῆς. Καί ἡ μονολιθικότητα τοῦ χθές καί ὁ πλουραλισμὸς τοῦ σήμερα. Στους ἀρειμάνιους τῆς ιδεολογικῆς καθαρότητας καί προπαντὸς στοὺς εὐσεβεῖς πιστοὺς τοῦ ἀλάθητου τῆς ὀποιας, καί ἐκάστοτε, σοβιετικῆς ἡγεσίας, ὅπως παλιότερα τὰ πάντα ἦταν θαυμάσια καί θαυμαστά στήν ΕΣΣΔ — τί εὐημερία, τί πολιτισμὸς, τί δημοκρατία, τί ἀσφάλεια, τί ροδαλὸς σοβιετικὸς ἄνθρωπος —, ἂν καί ἐξ οἰκείων τὰ βέλη, καμιά ἐντύπωση δέν προξενεῖ ὅτι πρέπει νά ἐνστερνισθοῦν τίς διαπιστώσεις τῆς περεστρόικα, γιατί πάλι ἦταν οἱ σοβιετικοὶ αὐτοὶ πού τοὺς εἶπαν ὅτι ὑπάρχουν προβλήματα, στασιμότητα, συγκεντρωτισμὸς, διαφθορά καί ἀνελευθερία. Αὐτοὶ δέν ἤξεραν τίποτε. Εἶναι σαφές. Ἄνεξάρτητα ἀπὸ ἀντιφάσεις καί κλονισμοὺς πού προκαλοῦν αὐτές οἱ περιπέτειες τῆς ὀρθοδοξίας, ἡ περεστρόικα εἶναι πράγμα θετικό, παρόλο πού ἀνατρέπει ὅ,τι πίστευαν μέχρι χθές προχθές. Εἶναι μιά πίστη πού ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ἀλάθητο τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας ἀκόμη κι ὅταν αὐτὸ τὸ ἀλάθητο δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ κατηγορηματικὴ ἀναγνώριση καί προσπάθεια ἀνασκευῆς τοῦ προηγούμενου, δικοῦ του, ιστορικοῦ λάθους. Καί ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη δέν βάζει ἰδιαίτερα προβλήματα ἀναγνώρισης καί κατανόησης. Εἶναι πράγματι διάφανη. Λαμπρὸ παράδειγμα ἐτόυτου τοῦ ἀκράιου ιδεολογισμοῦ ὁ Ριζοσπάστης καί ὁ τρόπος πού ὑποδέχεται τὴν περεστρόικα.

Περεστρόικα και δυτικοευρωπαϊκή άριστερά: ή εξομάλυνση μιάς σχέσης

Διότι είτε τό θέλουμε είτε όχι ή σχέση μας, ή σχέση τών άριστερών όλων τών τάσεων και άποχρώσεων τής ευρωπαϊκής άριστεράς και τής δικιάς μας, μέ τά συμβαίνονται κάθε φορά στην ΕΣΣΔ, ή θετική ή άρνητική άποτίμηση τών εκεί έξελίξεων και μονιμότερων καταστάσεων, σέ τελευταία ανάλυση, άνανακλά και προοιωνίζεται τίσ αντίληψεις πού επικρατούν στην ευρωπαϊκή άριστερά για τή δική της στρατηγική, για τό δικό της σοσιαλιστικό δράμα. «*Η σχέση μέ τίσ σοσιαλιστικές χώρες*», σημείωνε παλιότερα ή Ροσάνα Ροσάντα,¹ «*τίς επαναστάσεις πού έγιναν άλλου, έδώ και πενήντα χρόνια, αποτελούν τμήμα τής ιστορίας τής ευρωπαϊκής άριστεράς, μιάς άριστεράς πού δέν έχει κάνει τή δική της επανάσταση*».

Ό,τι συμβαίνει εκεί, καλό ή κακό, έδώ και δεκαετίες επηρεάζει βαθύτατα τίσ άριστερές συνειδήσεις κι αυτό όχι γιατί υπάρχει κάποιο είδους έγγενους τύφλωσης, αλλά, γιατί στη Ρωσία έγινε ή πρώτη άντικαπιταλιστική επανάσταση, ήταν τό πρώτο μέρος όπου οι «κάτω» τόλμησαν νά νικήσουν, και νίκησαν, τούς «άπό πάνω» και δεύτερο γιατί εκεί ήττήθηκε ή φαιά πανούκλα του ναζισμού. Έτσι, για κάθε άριστερό ή πίστη ότι κάπου άλλου ή εργατική τάξη είχε ανατρέψει τόν καπιταλισμό και οικοδομούσε τό σοσιαλισμό, ή πίστη δηλαδή ότι τό σοσιαλιστικό δράμα μπορεί νά γίνει πραγματικότητα, τόν ενέπνεε και τόν τροφοδοτούσε ιδεολογικά, τόν κρατούσε ένεργό στά χαρακώματα του άντικαπιταλιστικού άγώνα μιά και στόν δικό του τόπο τά πράγματα πήγαιναν άπό ήττα σέ ήττα, άπό τό κακό στό χειρότερο.

Νά λοιπόν δύο γεγονότα, τά σημαντικότερα του είκοστού αιώνα, πού άκόμη και τώρα, στό τέλος του, εξακολουθούν νά γράφουν ιστορία. Άλλά για τήν περεστρόικα μιλάμε, όχι για τήν ιστορία τών ευρωπαϊκών κινημάτων. Έπενθυμίζοντας όμως τίσ ιστορικές σχέσεις τής ευρωπαϊκής άριστεράς μέ την ΕΣΣΔ, θέλω νά τονίσω προκαταβολικά ότι ή συζήτηση για τήν περεστρόικα είναι μιά συζήτηση *ύποχρεωτική* όχι μόνο γιατί υπάρχει όλο αυτό τό ιστορικό φορτίο πίσω μας, αλλά, κυρίως, και ως έκ τούτου, διότι εντάσσεται στη γενικότερη *ανάζητηση προοπτικών για τή δική μας άριστερά*. Η διαφορετικά: «*Αν ή περεστρόικα είναι στροφή θετική τούτο σημαίνει ότι και σέ μās κάπως έτσι θά έχουν τά πράγματα, κάποιο κατά κεί βλέπουμε νά άχνοδιαφάνεται, άν όχι τό μοντέλο του δικού μας σοσιαλισμού, τουλάχιστο ή γενική γραμμή πλεύσης, ό γενικός ιδεότυπος τής σοσιαλιστικής κοινωνίας για τήν όποία άγωνιζόμαστε*. Έτσι συνέβαινε και παλιότερα. Για παράδειγμα ή ιστορική φάση τής αντισταλινικής κριτικής πού έγκαινιάσε τό 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ τό 1956, ενώ άπό τή μιά μεριά ήταν καταδίκη και έξορκισμός του «σταλινικού μοντέλου», άπό τήν άλλη μεριά ήταν έγκατάσταση τής ευρωπαϊκής άριστεράς σέ μιά νέα προβληματική για τό μέλλον του σοσιαλισμού σέ ρήξη μέ τίσ αντίληψεις ή τά δόγματα πού είχαν διαμορφωθεί στά χρόνια τής Γ΄ Διεθνούς, στόν άντιφασιστικό πόλεμο και στή διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Έπενθυμίζω άπλως τή συνάφεια και τή συμμετρία του δόγματος τής «ειρηνικής συνύπαρξης» πού προβάλλεται άπό τήν ΕΣΣΔ μετά τό 20ό συνέδριο και τής στρατηγικής του «ειρηνικού περάσματος στό σοσιαλισμό», ιδεολογικό όρίζοντα τών δυτικοευρωπαϊκών κομμάτων μετά τό 1956, καθώς και τή συνακόλουθη στρατηγική τών διαρθρωτικών άλλαγών.

Πρόδηλες είναι και οι σημερινές αναλογίες. Η περεστρόικα ενώ άρνητικά θεμελιώνει τήν αντισταλινική - άντιμπρεζνιεφική κριτική άπορρίπτοντας μιά προοπτική πού άκόμη και κομμουνιστικά κόμματα δέν διστάζουν νά χαρακτηρίσουν χρεακοπημένη και όλοκληρωτική, ταυτόχρονα προσημαίνει μιά νέα προβληματική για τήν άνάπτυξη τής άριστεράς, ένα νέο σοσιαλιστικό σχέδιο. Δέν είναι δύσκολο νά τό διαπιστώσει κανείς: ή αναγνώριση του άτομικού κέρδους, τής άγοράς ως ρυθμιστικού παράγοντα τής οικονομίας, ή αναγνώριση τής ελεύθερης, άτομικής ή συνεταιριστικής έπι-

«*Αν στην μιά άκρη του ιδεολογισμού βρίσκεται ή πίστη στό άλάθητο τής σοβιετικής ήγεσίας, στην άλλη του άκρη θά συναντήσει κανείς τήν πεποίθηση ότι στην ΕΣΣΔ ύπήρχαν μέν προβλήματα σοβαρά αλλά τώρα μπήκε τό νερό στ' αυλάκι. Αύτή ή επαναφορά τής πρώτης σοσιαλιστικής δύναμης στόν κόσμο στό σωστό δρόμο, ή πορεία για τήν άποκατάσταση τών ιδεωδών του σοσιαλισμού πού έπιχειρείται μέ τήν περεστρόικα και ή συνακόλουθη πεποίθηση ότι πρόκειται για μιά στροφή πού παίρνουν τά πράγματα κατ' άρχήν θετική, χαρακτηρίζει τό σύνολο τών δυνάμεων πού αναγνωρίζονται στόν τόπο μας ως άνανεωτική άριστερά. Μετά δέ τήν άποκατάσταση τών θυμάτων τής σταλινικής τρομοκρατίας και ιδιαίτερα του Τρότσκι ίδιες, είναι σέ γενικές γραμμές, και οι πεποιθήσεις πού πρυτανεύουν σέ όλα τά έν ζωή τροτσκιστικά ρεύματα. Άφου, λοιπόν, μπήκε τό νερό στ' αυλάκι μέ τή διαφάνεια, τήν άποκατάσταση τής ιστορικής αλήθειας, τήν άποκατάσταση τής σοσιαλιστικής νομιμότητας, τήν έλευθεροτυπία, τόν πλουραλισμό, τό σεβασμό τών άτομικών έλευθεριών, τήν άπογραφειοκρατικοποίηση, τό διαχωρισμό κόμματος και κράτους και τόν ύμνο στόν «άνθρώπινο παράγοντα» πού ή περεστρόικα φαίνεται νά προωθεί, τώρα, «*δσα λέγαμε άπό χρόνια*», εισπράττοντας τίσ λοιδορίες του δόγματος, γίνονται πραγματικότητα. Και έπιπλέον τό σοβιετικό μοντέλο μπορεί νά μήν είναι τό καλύτερο του κόσμου, μπορεί νά μήν κάνει για μās, πάντως είναι καλό γι' αυτούς και έν πάση περιπτώσει είναι ένα βήμα για τήν άνανέωση του σοσιαλισμού. Όπως κάποτε, δέν πάνε πολλά χρόνια, εκείνη ή φοβερή «έννοια» τής προσωπολατρίας «έρμηνευε» τήν ιστορία τής σοβιετικής κοινωνίας άπό τήν Έπανάσταση του Όκτώβρη και μετά, έπιρρίπτοντας τίσ εϋθύνες για τήν ιστορική παρέκκλιση στό πρόσωπο του Στάλιν και μέ βάση αύτή τήν «έρμηνεία» έδινε άπάντηση σέ όλα τά προβλήματα, όπωσ, λοιπόν, τότε οι άριστεροί έμπιστευόθηκαν τήν έρμηνευτική «έννοια» τής προσωπολατρίας, έτσι και τώρα ή περεστρόικα γίνεται ή νέα θεωρητική και έρμηνευτική βάση για τήν κατανόηση τής σοβιετικής κοινωνίας, για τήν επαναστατικοποίηση του σοβιετικού πολιτικού και κοινωνικού συστήματος. Η συνάφεια και συνέχεια τής «καταδίκης τής προσωπολατρίας» και τής περεστρόικα είναι σαφής.*

Παραμένει, βέβαια, πάντοτε μιά σκιά στην όλη ιστορία. Και στη μιά και στην άλλη περίπτωση έγινε οικονομία μιάς μαρξιστικής, μιάς ιστορικής άνάλυσης τής ιστορίας τής ΕΣΣΔ, πού νά άποκαθιστά τήν έννοιολογική και τήν πολιτική προτεραιότητα τής ταξικής πάλης. Παρατηρούμε έπομένως τήν επιφάνεια τών πραγμάτων, στηριζόμαστε στίς προφάνειες και τίσ ταυτολογικές κρίσεις και συνεχίζουμε άκάθεκτοι μέσα στη θολούρα και τήν άδιαφάνεια. Εϋγλωττο παράδειγμα έτούτου του ιδεολογισμού ή *Αύγη*, άν και οι αντίστοιχες πεποιθήσεις πού εκφράζει πάνε πολύ πέρα άπό τόν πολιτικό χώρο στόν όποιο άπευθύνεται και, ύποτίθεται, καλύπτει ή έφημερίδα αύτή. Γιατί τό σημαντικότερο είναι ότι σέ επίπεδο κοινής γνώμης και λαϊκών παραστάσεων σχηματίζεται ή πεποίθηση μιάς περεστρόικα πού διορθώνει τά κακώς κείμενα, άπτή άπόδειξη ό φιλειρηνισμός του Γκορμπατσώφ πού ύποχρέωσε τόν Ρήγκαν νά καταστρέψει τούς Πέρσιγκ-Κρούζ άφου δέχθηκε νά καταστραφούν και οι δικοί του SS20

Τό γεγονός ότι, παρά τή θρυλούμενη διαφάνεια, έλάχιστα γνωρίζουμε οι άριστεροί για τόν σοβιετικό κοινωνικό σχηματισμό —γιατί οι ίδιοι οι Σοβιετικοί πολίτες έλάχιστα πράγματα γνωρίζουν για τή χώρα τους, τή χώρα τής πιο πυκνής άδιαφάνειας για πολλές δεκαετίες—, τό γεγονός ότι οι πεποιθήσεις διαμορφώνονται μέ μόνη τροφή τήν τρέχουσα έφημεριδογραφία, διόλου δέν κλονίζει τή σιγουριά τών σημερινών άποκρυσταλλώσεων τής Άριστεράς για τήν ΕΣΣΔ. Και κατά συνέπεια έλάχιστα βαραίνει στην πλάστιγγα πώς μιά τέτοια πνευματική τροφοδότηση μπορεί νά λειτουργήσει δημιουργικά στίς αναζητήσεις για τήν επικαιρότητα και τή βιωσιμότητα τής κομμουνιστικής έπαγγελίας, στό τί γίνεται, τελικά, μέ μās έδώ, μέ τό δικό μας καπιταλισμό και τή δική μας προσδοκία για τό σοσιαλισμό.

χείρησης, ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, ἡ μερική ἔστω παραδοχή τοῦ «σιδηροῦ νόμου τῆς ἀξίας», ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνταγωνιστικότητας, ὅλες αὐτές οἱ νεόφαντες γιὰ τὴν ΕΣΣΔ ἀρχές πού προωθεῖ ἡ περεστρόικα συμβαδίζουν μέ ἀνάλογες ἀντιλήψεις πού πρυτανεύουν σχεδόν σέ ὅλες τῖς σημερινές τάσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς ὡς ἀρχές ὀργανώτριες τοῦ σοσιαλιστικοῦ τους σχεδίου. Αὐτές οἱ ἀρχές πού ἐγκαθιδρύει ἡ περεστρόικα στήν ΕΣΣΔ δέν ἀποτελοῦν πιά πρόκληση γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀριστερά εἶναι στοιχεῖα συμβατά μέ τό δικό της σοσιαλιστικό σχέδιο, διαρθρωτικά του στοιχεῖα. Ἄν τό δυτικοευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα μέ τῖς ἀτομικές ἐλευθερίες, τόν πολιτικό πλουραλισμό καί τόν κοινοβουλευτισμό δύσκολα συμβαδίζει μέ τό σοβιετικό πολιτικό σύστημα τοῦ μοναδικοῦ κόμματος, τοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς συγκεντροποίησης τῆς ἐξουσίας ἢ τὴν ἰσχυρὴ διάσταση τοῦ κράτους δικαίου, τῆς δυσαρμονίας αὐτῆ καλεῖται νά τὴν διευθετήσει ἢ ἐπίκληση τῶν ἔθνικῶν ιδιομορφῶν καί ἢ προσήλωσή τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς στίς δημοκρατικές ἀρχές: ἐμεῖς ἐδῶ στή Δύση δέν ἔχουμε οὔτε τὴν προϊστορία τῆς τσαρικής ὑπανάπτυξης οὔτε τὴν ἱστορία τοῦ σταλινικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Ἄρα σέ μᾶς θά εἶναι «ἀλλιώδης». Ἄλλωστε ἡ προοδευτικὴ ἀναγνώριση καί στήν ΕΣΣΔ τοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ πλουραλισμοῦ — οἱ ἔνθερμοι ὀπαδοὶ τῆς περεστρόικα στή Δύση θά τονίσουν μέ ἔμφαση πόσα σημαντικά καί θετικά βήματα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ ἔχουν γίνει μόλις μέσα σέ τρία χρόνια —, ἡ ἐλευθεροτυπία, ἡ κατάρχηση τῶν στρατοπέδων συγκεντρώσεως καί ἀναγκαστικῆς ἐργασίας, ἡ ἀπελευθέρωση πολιτικῶν κρατουμένων, ἡ κατάρχηση τῆς τρομοκρατίας, ἡ ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τοῦ συνέρχεσθαι — τό εἶδαμε ἔμπρακτα στήν περίπτωση ἔθνικῶν κινητοποιήσεων στή Βαλτική καί στήν Ἀρμενία— ἀποτελοῦν ἀδιάψευστες ἀποδείξεις μιᾶς πορείας πού, ἂν δέν μπορεῖ νά ἀνατρέψει ἐν μιᾷ νυκτί καταστάσεις δεκαετιῶν, ὡστόσο, τείνει νά συνδέσει σοσιαλισμό καί ἐλευθερία, σοσιαλισμό καί δημοκρατία. Δέν τονίζει ὁ Γκορπατσώφ καθημερινά τὴν ἀνάγκη τοῦ βαθύτερου δυνατοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ; Τί διαφορικό λέμε καί ἐμεῖς ἐδῶ στή Δύση; Δέν λέμε ὅτι ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει καθόλου;

Εἶναι φανερό λοιπόν ὅτι ὑπάρχει ἕνας ἑναρμονισμός τῆς περεστρόικα μέ τὴν δυτικοευρωπαϊκὴ ἀριστερὴ σκέψη καί πρακτικὴ ἢ, ἀντίστροφα, ἕνας ἑναρμονισμός τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας μέ τὴν περεστρόικα, ὅπου τὰ ἀριστερά ρεύματα καί κόμματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἰδίως τὰ ἀνανεωτικά κομμουνιστικά, μποροῦν νά σημνύονται ὅτι ἔχουν προηγηθεῖ κατὰ πολὺ τῶν σοβιετικῶν μεταρρυθμίσεων καί, ἐπομένως, δέν τοὺς ὀφείλουν τίποτε. Ὁμως, παρὰ τὸν ἑναρμονισμό καί τὴν ἀντιστοιχὴ ἐξομάλυνση τῶν σχέσεων παραμένει ἕνα ἐρώτημα ὡς πρὸς τὸν ἑτεροχρονισμό τῶν διαδικασιῶν. Γιατί, ὅταν σκέπαζε στήν ΕΣΣΔ ἡ σκιά τοῦ μπρεζνιεφισμοῦ στή Δύση ἀναπτυσσόταν ἡ στρατηγικὴ τοῦ δημοκρατικοῦ δρόμου, σέ ρήξη ἀκριβῶς μέ τὰ καθέκαστα τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ»; Ἡ ἐξήγησή δέν εἶναι βολικό νά ἀναθεθεῖ στή θεωρία τῆς «ὠρίμανσης» τῶν συνθηκῶν, στήν υἱοθέτηση δηλαδή ἑνὸς τρόπου ἀντιμετώπισης τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι μέ βάση τὰ πρότυπα τοῦ βιολογικοῦ ἐξελικτισμοῦ. Πρέπει ἐπίσης νά ξεπερασθοῦν τραυματικές ἐμπειρίες τοῦ πρόσφατου παρελθόντος καί νά ἐπανορθωθοῦν ὀδυνηρές συνέπειες πού προξένησε ἡ ἀφαιρεγγυότητα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ — μία ἀπὸ τῖς βασικές αἰτίες τῆς ὀπισθοχώρησης τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων στή Δύση. Καί ἐδῶ ὁ δρόμος τῆς ἀποσιώπησης καί τῆς εὐκολίας θά ἀποτελεῖ πηγὴ ἀντιφάσεων. Διότι, ὅσο περισσότερο θά ἐπιδιώκεται ὁ ἑναρμονισμός τόσο θά ὑποτονίζονται, θά παρακάμπτονται καί θά ἀποσιωποῦνται οἱ παλιότερες διαφορές καί διαφοροποιήσεις. Τό ΚΚΕ γιὰ παράδειγμα κάθε φορά πού τίθεται θέμα κριτικῆς τοῦ παρελθόντος προσπαθεῖ νά τό ἀποφυγῆ χαρακτηρισίζοντας μιά τέτοια προσπάθεια ὡς «παρελθοντολογία».

Πάντως, φιλοσοβιετικές καί ἀνανεωτικές τάσεις μοιάζει

νά συγκλίνουν ἐμπρὸς στήν περεστρόικα. Σέ πανευρωπαϊκὴ κλίμακα, Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώπης, προδιαγράφεται μιά νέα ἐνιαία ἀριστερά, ἐνιαία ὡς πρὸς τῖς βασικές στρατηγικές ἐπιλογές καί τοὺς προγραμματικούς στόχους. Αὐτὴ ἡ γενικὴ σύγκλιση καί ἡ ἐξομάλυνση τῶν διαφορῶν βρίσκεται καί στή βάση τῆς συμφωνίας ΕΑΡ-ΚΚΕ στὸν τόπο μας πού θά ἦταν ἀδιανόητη χωρὶς τὴν περεστρόικα. Παρὰ ταῦτα οἱ ἱστορικές διαφοροποιήσεις μεταξὺ τῶν ἀνανεωτικῶν καί φιλοσοβιετικῶν τάσεων δέν εἶναι δυνατό νά ξεπερασθοῦν ὀλοκληρωτικά. Οἱ ἀνανεωτικές τάσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς βίωσαν στὸ ἐσωτερικό του, τὴν κρίση τῆς τελευταίας εικοσαετίας καί πῆραν πολὺ μεγάλες ἀποστάσεις ἀπὸ τὸν ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ καί ἀπὸ τοὺς δυτικοευρωπαϊκοὺς ἀπολογητὲς του γιὰ τοὺς ὁποίους ἀκόμη καί οἱ σκοτεινότερες στιγμές τοῦ μπρεζνιεφισμοῦ ἀποτελοῦσαν ἀγλαΐσμα καί ἀπαύγασμα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ναι μὲν ὑπάρχει μιά κατ' ἀρχὴν σύγκλιση ἀλλὰ καί οἱ ἱστορικές διαφοροποιήσεις παραμένουν, δέν εἶναι δυνατόν νά γεφυρωθοῦν ἢ νά ξεπερασθοῦν. Καί γιὰ αὐτὸ;

Ἄπό ἐρώτημα τί εἶναι ἐπιτέλους ὁ σοσιαλισμός σέ μιά νέα κομμουνιστικὴ ἰδεολογία

Κατ' ἀρχὴν θά ἦταν πολὺ χοντροκομμένο νά κατατάξουμε ὅλα τὰ ρεύματα, κόμματα καί κινήσεις τῆς τελευταίας εικοσαετίας σέ δύο παρατάξεις: τοὺς ἀνανεωτὲς ἀπὸ τὴ μιά, τοὺς φιλοσοβιετικὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη. Στὰ διάκενα αὐτῶν τῶν δύο διακριτικῶν παρατάξεων ἔχουν διαμορφωθεῖ ἄλλες ἀριστερές ἀντιλήψεις πού δέν ἑναρμονίζονται μέ τῖς κυρίαρχες: ἀλλοῦ μέσα στὰ κομμουνιστικά κόμματα καί ἀλλοῦ ἔξω ἀπὸ αὐτὰ, ἀλλοῦ διάχυτα καί ἀλλοῦ συγκεκριμενοποιημένα, ἀλλοῦ κομμουνιστικῆς προέλευσης καί ἀλλοῦ ἀπὸ ἄλλες ἀριστερές εὐαισθησίες, ἀλλὰ κατὰ κανόνα ὡς προϊόντα τῶν μεγάλων ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν ἀμφισβητήσεων καί ἀνακατατάξεων πού προηγήθηκαν ἢ ἀκολούθησαν τὸν Μάη τοῦ 1968. Αὐτὰ τὰ ἀριστερά ρεύματα δέν μποροῦμε νά τὰ ἐκλάβουμε ὡς μιά «νέα ἀριστερά» μέ διακριτικὰ χαρακτηριστικά, καί ἀκόμη περισσότερο νά τὰ ταυτίσουμε μέ τῖς ὀνομαζόμενες ἀριστεριστικές τάσεις (μωσϊκές, τροτσκιστικές, ἀναρχοαυτόνομες κ.λπ.). Μποροῦμε ὡστόσο νά διαπιστώσουμε τὴν ἀνάδειξη μιᾶς νέας πολιτικῆς εὐαισθησίας καί προβληματικῆς σέ ρήξη μέ τὴν παραδοσιακὴ εἴτε σοσιαλδημοκρατικὴ εἴτε κομμουνιστικὴ ἀριστερά. Αὐτὴ ἡ νέα εὐαισθησία δέν ἔχει οὔτε αὐστηρὰ ὀργανωτικά περιγράμματα οὔτε μόνιμες πολιτικές ἀναφορές. Ἄλλοι ἀπέτελεσαν ἀριστερές ριζοσπαστικές τάσεις μέσα στὰ κομμουνιστικά κόμματα, ἄλλοι συναντήθηκαν μέσα στίς πρόσκαιρες ἀριστεριστικές ὀργανώσεις τῆς δεκαετίας τοῦ '70 καί ἄλλοι στρατεύθηκαν σέ ριζοσπαστικά κοινωνικά ἢ πολιτισμικά κινήματα. Ὁλους, ὡστόσο, διακατέχει τὸ ἐρώτημα τί εἶναι οἱ μεταναστατικές κοινωνίες, πόσο σοσιαλιστικὸς εἶναι ὁ «ὑπαρκτός σοσιαλισμός». Καί μιά εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ ἀπάντησι: ρήξη μέ τῖς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου, ρήξη μέ τὸν σοβιετικό μαρξισμό.

Σέ παλιότερες ἐποχές μιά τέτοια ἀναρώτησι πού θά ἔθετε σέ ἀμφισβήτηση τὴν ἐπαναστατικὴ τῆς ΕΣΣΔ καί τοῦ σοβιετικοῦ μαρξισμοῦ — μαρξισμοῦ δηλαδή πού εἶναι ἡ ἐπισημη κρατικὴ ἰδεολογία τῆς ΕΣΣΔ καί τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων τῆς Δύσης— δέν ἦταν δύσκολο νά καταλήξει καί, τελικά, κατέληγε στὸ νά «παιζέι τό παιχνίδι τῆς ἀντίδρασης καί τῶν ταξικῶν ἐχθρῶν». Εἴτε τό ἤθελε εἴτε ὄχι. Τὰ παραδείγματα ἐπὶ τῶν διανοητῶν ἀλλὰ καί κινήσεων εἶναι ἀπειράριθμα ὡς τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '60. Στὴν καλύτερη περίπτωση ὅσοι δέν ἐντάσσονταν στὴν κυρίαρχη λογικὴ τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων καί τῆς ΕΣΣΔ καταδικάζονταν σέ μιά περιθωριακὴ ὑπαρξή. Γιὰ ὀρισμένους ἀριστεροὺς οἱ ἀνάγκες πού ἐπέβαλαν τὴν στράτευση στίς γραμμές τοῦ κομμουνισμοῦ, δηλαδή ἀπὸ τὴ μιά μεριά ἢ υἱοθέτηση τῆς μαρξιστικῆς προβληματικῆς καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ συμπαρά-

ταξη με τό μαχόμενο για τή χειραφέτησή του προλεταριάτο, όσο περισσότερο ήταν σαφείς και συνειδητοποιημένες τόσο περισσότερο επέβαλαν μιάν άποστασιοποίηση άπέναντι στά δόγματα του σοβιετόφωνου μαρξισμού. Τό δίλημμα συνήθως λυνόταν με τήν όχύρωση σε έναν άπολιτικό και συνάμα θεωρησιαρχικό, ά-ιστορικό προσανατολισμό που, όπως έδειξε ό Μάρξ καθ' όσον ό μαρξισμός είναι άδιανόητος έξω άπό τήν άμεση κοινωνική και πολιτική δράση. Έτσι πολλοί, στό όνομα τής ιδεολογικής καθαρότητας, και τής πίσης στίς θεμελιακές μαρξιστικές θέσεις, βρέθηκαν στό περιθώριο τής ιστορίας. Προσπαθώντας νά άποφύγουν τίς ανεπάρκειες τών κομμουνιστικών κομμάτων και τήν έκτροπή τής ΕΣΣΔ βρέθηκαν στά δίχτυα μιάς άπατηλής λογικής που άκύρωνε κυρίως τό σημείο εκείνο που για τούς ίδιους άποτελούσε τή «μεγάλη ρήξη». Διότι ή μεγάλη ρήξη τής κομμουνιστικής έπαγγελίας δέν στηριζόταν σε ύπαρκτά κοινωνικά κινήματα, σε ύπαρκτές κοινωνικές δυνάμεις που θά ήταν δυνατό νά άναδείξουν τήν κομμουνιστική προοπτική. Διότι οι ύπαρκτές προλεταριακές και μή δυνάμεις ήταν στρατευμένες στήν κομμουνιστική άριστερά κι άκόμη χειρότερα στή σοσιαλδημοκρατική άριστερά που άπό καιρό είχε νίψει τάς χείρας τής και τακτοποιήσε όριστικά τούς λογαριασμούς τής με τό ζήτημα τής επανάστασης.³

Τά πράγματα άρχισαν νά αλλάζουν στά μέσα τής δεκαετίας του '60 και νά δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για μιά στρατεύση που δέν θά υπέκυπτε στό δίλημμα ή άπολιτική περιθωριοποίηση και έν τέλει άποστράτευση έν όνόματι τής ιδεολογικής καθαρότητας ή παραδοχή του σοβιετικού σταλινισμού. Δύο ήταν κυρίως οι λόγοι που άνέδειξαν τή νέα ευαισθησία για τήν όποία μιλούσα πιο πάνω. Άπό τή μιά μεριά οι άντιαποικιοκρατικές - άντιμπεριαλιστικές επαναστάσεις — Άλγερία, Κούβα, Βιετνάμ — και ιδιαίτερα ή πολιτιστική επανάσταση στήν Κίνα, οι όποιες καθώς δέν προέρχονταν άπό τήν ΕΣΣΔ, άντίθετα μάλιστα έρχονταν σε άντίθεση προς τήν ΕΣΣΔ, θά δώσουν τή δυνατότητα για μιά νέου τύπου στρατεύση και άριστερή έμπνευση που καταργούσε τό παλιό δίλημμα. Η δεύτερη άντικειμενική συνθήκη που κυρίως μέτρησε ήταν οι φοιτητικές έξεγέρσεις και οι μεγάλες εργατικές κινητοποιήσεις στή Δυτική Εύρώπη τόν Μάη του 1968. Τώρα πλέον άπτά και όχι θεωρησιαρχικά, έδω και τώρα, όχι κάπου και άλλου, με ύπαρκτό προλεταριάτο και όχι τό έγκεφαλικό του ύποκατάστατο, μπορεί νά στρατευθεί κανείς στήν άντικαπιταλιστική πάλη χωρίς ταυτόχρονα νά ύποτάσσεται στά δόγματα του ύπαρκτου σοσιαλισμού. Άντίθετα μάλιστα αυτή ή νέα στρατεύση όξυνε τήν κριτική του σταλινισμού καθώς έπιπλέον ή ΕΣΣΔ χρεώνεται με τήν άμφιλεγόμενη στάση τής στό Βιετνάμ, τήν εισβολή στήν Τσεχοσλοβακία, τά Πολωνικά, τήν πολιτική τής υπερδύναμης. Πολλαπλασιάζονται έτσι τή δεκαετία του '70 τά άναλυτικά και τά πραγματολογικά στοιχεία που τροφοδοτούν τή νέα στρατεύση και τήν κριτική τών κοινωνιών σοβιετικού τύπου.

Οι νέες θεωρητικές κατακτήσεις και ή αναγέννηση του μαρξισμού θά μοιλιώσουν όχι μόνο τή νέα ευαισθησία αλλά και τίς δυνάμεις τής παραδοσιακής στρατεύσης, θά έλεγα τό σύνολο τής άριστεράς. Θά έγκαταλειφθεί έτσι ό Μάρξ τών έγχειριδίων για νά ξαναγυρίσουμε στό μαρξισμό του Μάρξ, θά επικαιροποιηθούν παραποιημένες ή ξεχασμένες μορφές τής μαρξιστικής σκέψης — Γκράμσι, Λαμπριόλα, Λούξεμπουργκ, Τρότσκι, Λούκατς, ύπερρεαλιστές του μεσοπολέμου, Μπένγιαμιν, Σχολή τής Φραγκφούρτης —, θά αναδειχθούν πλήθος νέων στοχαστών και μαρξιστών έρευνητών, θά έγκαταλειφθεί ή κοινωνιολογία του έξελικτισμού, ή 'Ιστορία του θετικισμού, ή φιλοσοφία του ούμανισμού, θά κατανοηθεί ή σημασία τών νέων κοινωνικών κινήματων, άρχίζει νά επαναξιολογείται ή σχέση του ανθρώπου με τή φύση, έπισημαίνονται οι κοινωνικοί και οικολογικοί κίνδυνοι άπό τήν «ανάπτυξη» και τόν τυφλό παραγωγισμό, θά θεθούν νέου τύπου προβλήματα για τόν χαρακτήρα του επαναστατικού κόμματος, τήν έσωκομματική δημοκρατία, τή σχέση κόμ-

ματος και κινήματων, θά άπορριφθεί ή θεωρία τών σταδίων, ή θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού με όλες τίς στρατηγικές και πολιτικές συνεπαγωγές, θά επαναξιολογηθεί τό ζήτημα τών πολιτικών έλευθεριών και θά έπιζητηθεί ένας άνέκδοτος συνδυασμός άμεσης και έμμεσης δημοκρατίας, θά θεθεί ή προοπτική τής αυτοδιαχείρισης, θά μορφοποιηθεί ή ευρωκομμουνισμός ως στρατηγική του δημοκρατικού δρόμου και τής πλήρους άνεξαρτησίας άπέναντι στή Σοβιετική Ένωση. Αυτές οι νέες άριστερές - άντικαπιταλιστικές ευαισθησίες τήν εποχή τής μεγαλύτερης τους ανάπτυξης, μέσα άπό μιά περίπλοκη έμπειρία θεωρητικών και πολιτικών διεργασιών, κατάφεραν νά επικαιροποιήσουν τό έρώτημα: *μά τί είναι τέλος πάντων ό σοσιαλισμός και νά καταργήσουν τήν παραδοσιακή άπάντηση (τής άντικομμουνιστικής δεξιός και τής κομμουνιστικής άριστεράς): σοσιαλισμός είναι ό,τι γίνεται στήν ΕΣΣΔ.* "Όλα τελικά συμπυκνώνονταν εκεί, στίς σχέσεις Άριστεράς και σοσιαλιστικών χωρών, στή σύνθετη προβληματική μιάς επανάστασης που δέν έγινε άλλα και που άπέριπτε τά άποτελέσματα μιάς επανάστασης που είχε γίνει.

Η σοσιαλιστική βάση και τό άντισοσιαλιστικό έποικοδόμημα

Τό γενικό άντικλειδί που άνοίγει τήν πόρτα για νά δοϋμε με περισσότερη ευκρίνεια μέσα άπό τήν άδιαφάνεια που σκεπάζει τήν πραγματικότητα τών σοσιαλιστικών κοινωνιών είναι ή άπόρριψη τής παλιάς πεποίθησης ότι ό σοσιαλιστικός μετασχηματισμός έπιτυγχάνεται με τήν κατάργηση τής άτομικής ιδιοκτησίας τών μέσων παραγωγής ύστερα άπό μιά έπιτυχημένη επανάσταση, που δίνει τήν έξουσία στήν πολιτική έκπροσώπηση του προλεταριάτου. "Η διαφορετικά, τής πεποίθησης ότι ή κατάργηση τής άτομικής ιδιοκτησίας συνεπάγεται άντικασιτικά κατάργηση του καπιταλισμού ως τρόπου παραγωγής, συνεπώς και ως πολιτικοκρατικού συστήματος διακυβέρνησης. Αυτή ή έικαζόμενη αυτόματη σχεδόν άντικατάσταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής άπό ένα νέο τρόπο παραγωγής που ονομάστηκε *σοσιαλιστικός*, κόκκινη κλωστή τών επαναστατικών φαντασιώσεων άπό τήν εποχή τής Β' Διεθνούς ως τήν Γ' Διεθνή και τήν μακρά μετασταλινική περίοδο, ήταν ή άδιάσειστη άπόδειξη του σοσιαλιστικού χαρακτήρα τών μετεπαναστατικών κοινωνιών, και συνάμα τό ιδεολογικό έρεισμα που μετέτρεπε σε βλαση και άντικειμενική συνείδηση με τόν ταξικό κάθε κριτική προς τό σοβιετικό καθεστώς. Είναι δέ άπολύτως άναγκαίο νά ύπογραμμίσουμε ότι τήν πεποίθηση για τή σοσιαλιστική βάση τών χωρών του ύπαρκτου σοσιαλισμού συμμερίζονταν άπολύτως τά ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, άκόμη και τά ευρωκομμουνιστικά, παρόλο που αυτά τά τελευταία άπέριπταν τό πολιτικό τους έποικοδόμημα ως άναντίστοιχο προς τή βάση του, ως άντιδημοκρατικό, άκόμη και ως όλοκληρωτικό. Κι αυτή ήταν ή σημαντικότερη άντίφαση τής θέσης τους. Γιατί άν τό κοινωνικό είναι καθορίζει τίς μορφές τής συνείδησης ή άν είναι ή οικονομική βάση που καθορίζει τό άντίστοιχο της πολιτικοκρατικό έποικοδόμημα και τίς μορφές τής ιδεολογίας (Μάρξ) τότε πώς, στήν περίπτωση τών σοσιαλιστικών χωρών, τό κρατικοπολιτικό έποικοδόμημα είναι τόσο άπειθαρχο, πώς επί 70 χρόνια δέν καταφέρνει νά έναρμονισθεί με τή βάση του; Μήπως τό πρόβλημα βρίσκεται άκριβώς στήν ίδια τήν βάση, στίς κοινωνικές σχέσεις και τίς σχέσεις παραγωγής που τήν άρθρώνουν, μήπως είναι τό είδος τών παραγωγικών σχέσεων που έπικρατούν στή βάση που δέν επιτρέπει και πολύ περισσότερο δέν επιβάλλει τήν ανάπτυξη τών σοσιαλιστικών μορφών του κράτους;⁴

Αυτό ήταν τό κύριο έρώτημα που έθεσαν και πολιτικοποίησαν οι νέες άριστερές ευαισθησίες για τίς όποιες μιλούσα πιο πάνω. Άλλά ή άντίφαση αυτή που ήταν άντίφαση τής λογικής και τών έπεξεργασιών τών ευρωκομμουνιστικών

κομμάτων θά παραμείνει μετέωρη γιά καιρό μέ ἀνυπολόγι-
στες πρακτικές συνέπειες γι' αὐτά τά ἴδια. Θά δοῦμε πῶς κά-
τω πῶς πάει νά λυθεῖ τώρα στήν ἐποχή τῆς περεστρόικα καί
τοῦ ἐναρμονισμοῦ εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς-ΕΕΣΔ. Σημειώνου-
με μόνο ὅτι ἂν οἱ νέες τάσεις ἀνέδειξαν τό ἐρώτημα τῆς φύ-
σης τῆς παραγωγικῆς βάσης τῶν σοσιαλιστικῶν κοινωνιῶν,
ὥστόσο, γιά λόγους πού ἔχουν νά κάνουν μέ τή γενικότερη
καθίζηση τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος τῆ δεκαετία τοῦ '80, χω-
ρίς νά ἔχουν ἐξαφανισθεῖ ὑποχώρησαν καί οἱ ἴδιες σέ σημαν-
τικό βαθμό, τόσο πού σήμερα καθῶς ἐξελίσσονται οἱ διαδι-
κασίες τοῦ ἐναρμονισμοῦ, νά μὴ εἶναι σέ θέση νά ἀντιστα-
θοῦν δραστηρικά καί ἀποτελεσματικά.

Ἡ «σοσιαλιστική» συσσώρευση

Ἄς δοῦμε ὁμως συνοπτικά πῶς ἔχει τό πράγμα. Σύμφωνα μέ
τόν Μάρξ, τό κεφάλαιο δέν εἶναι ἓνα πράγμα πού ἂν ἀλλάξει
ἰδιοκτητή ἀλλάζει καί ὁ χαρακτήρας του ἀλλά μιά σχέση ἀ-
νάμεσα στούς ἀνθρώπους, στούς παραγωγούς τῶν ὑλικῶν ἀ-
ξιών καί τούς κατόχους τῶν χρηματικῶν μέσων, μιά σχέση
πού ἐνῶ παίρνει τή νομική μορφή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας
ἀπορρέει ἀπό ἓνα τεράστιο ἱστορικό παραγωγικό πολιτισμό
τοῦ ὁποῦ ἡ πεμπτοῦσια εἶναι ἓνας συγκεκριμένος τύπος
συσσώρευσης, ἀναπαραγωγῆς κεφαλαίου καί κοινωνικῶν
σχέσεων. Μέ ἄλλα λόγια, στό βαθμό πού διατηροῦνται οἱ
διαδικασίες τῆς συσσώρευσης, ἔστω καί ἂν καρπωτῆς τῆς ὑ-
περαξίας δέν εἶναι ἓνας ἀτομικός κεφαλαιούχος ἀλλά τό
κράτος, ἡ κεφαλαιοκρατική δομή διατηρεῖται μέ ὅλα τά συ-
νεπαγόμενα καί τίς προϋποθέσεις, ὅπως ἡ ἐκμετάλλευση τῆς
ἐργατικῆς δύναμης καί οἱ μυθοποιητικές λειτουργίες τοῦ μι-
σθοῦ.⁴ Διότι ὁ μισθός, ὅπως ἔδειξε ὁ Μάρξ, στό καθεστῶς
τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, δέν πληρῶνει παρά ἓνα μέρος τῆς
ἐργασίας, ἓνα μεταβλητό καί ἐλαττούμενο μέρος, τοῦ ὁ-
ποῦ τό ὄψος καθορίζει ὁ συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ ἐρ-
γατικῆς τάξης καί κατόχων τῶν μέσων παραγωγῆς.

Στήν ΕΕΣΔ ἡ μορφή μισθός - μισθωτή ἐργασία καί οἱ διαδι-
κασίες συσσώρευσης - ἐκμετάλλευσης δέν ἄλλαξαν μετά
τήν ἐπανάσταση οὔτε τά 70 χρόνια πού πέρασαν ἀπό τότε,
παρόλο πού δέν ὑπάρχει ἀτομική ἰδιοκτησία καί ἀτομική
κάρπωση τῆς ὑπεραξίας. Ἴσως καί δέν μποροῦσαν νά ἀλλά-
ξουν, πράγμα γιά τό ὁποῖο συνηγοροῦν οἱ συγκρούσεις στήν
ΕΕΣΔ τῆ δεκαετία τοῦ '20 καί ἡ ἐπί Λένιν καθιέρωση τῆς Νέ-
ας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς. Τό σημαντικότερο ὁμως δέν εἶ-
ναι ὅτι οἱ προσιδιάζουσες στόν καπιταλιστικό τρόπο παρα-
γωγῆς σχέσεις ἐπέζησαν ἀναπαραγόμενες ἀλλά ὅτι δέν ἀπο-
τελοῦσαν πλέον πρόβλημα. Καί δέν ἀποτελοῦσαν πρόβλημα
διότι, ὅπως δίδαξε ὁ σταλισμός, θεωρήθηκε ὅτι ξεπερά-
στηκαν, ὅτι ἡ οἰκονομική βάση τοῦ νέου καθεστώτος εἶναι
πλέον ἐκατά τά ἑκατό σοσιαλιστική, μάλιστα ἐπὶ Κρούτσεφ
ἀναγγέλθηκε ὅτι μέσα σέ μιά εἰκοσαετία ἡ ΕΕΣΔ θά ξεπερ-
νοῦσε καί τό μεταβατικό στάδιο τοῦ σοσιαλισμοῦ καί θά ἐμ-
παιναν στό στάδιο τοῦ κομμουνισμοῦ. Αὐτά θά γίνονταν τῆ
δεκαετία τοῦ 1980!!! Γι' αὐτό καί ἡ ἀνακίνηση τέτοιου τύπου
προβλημάτων, τόσο στήν ΕΕΣΔ ὅσο καί ἔξω ἀπό αὐτή, θεω-
ρήθηκε ὅτι προέρχεται ἀπό τίς τάξεις τοῦ ταξικοῦ ἔχθρου.
Νά λοιπόν μιά ἀπό τίς ἀντικειμενικές βάσεις τῆς σταλινικῆς
τρομοκρατίας, ἀλλά καί τῆς μακρόχρονης «ἐθελοτυφλίας»
τῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς. Ποιός θά μπορούσε νά πεί
σέ ἓνα Κνίτη ὅτι 70 χρόνια μετά τήν ἐπανάσταση διατηροῦν-
ται στήν ΕΕΣΔ ἀκόμη βασικές καπιταλιστικές δομές καί δέν
θά εἰσέπραττε πάραυτα τά ἐπιχειρήματα τῆς κακίας του;

Ἔτσι λοιπόν ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἐνῶ
ἀποτελεῖ ἀναγκαία συνθήκη γιά τήν ἐναρξη τῆς διαδικασίας
μετάβασης ἀπό τόν καπιταλιστικό πρὸς ἓνα νέο παραγωγι-
κό πολιτισμό πού ὀνομάζεται κομμουνιστικός, δέν στοιχειο-
θετεῖ ἓνα ἰδιάζοντα τρόπο παραγωγῆς, τόν σοσιαλιστικό ὁ-
πως εἶπαν. Δέν ὑπάρχει σοσιαλιστικός τρόπος παραγωγῆς ἐ-
φόσον διατηροῦνται οἱ ἐκμεταλλευτικές σχέσεις, ἡ μισθωτή

ἐργασία, ἡ συσσώρευση. Τό πρόβλημα, φυσικά, δέν εἶναι οἱ
χρησιμοποιούμενες λέξεις, ἀλλά ἡ πραγματικότητα στήν ὁ-
ποία ἀναφέρονται οἱ λέξεις. Διότι ὁ ὀνομαζόμενος σοσιαλι-
στικός τρόπος παραγωγῆς, ἐνῶ βασίζεται καί αὐτός στίς
διαδικασίες συσσώρευσης, ἄρα στίς διαδικασίες ἐκμετάλε-
υσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἐνῶ οἱ διαδικασίες τῆς συσ-
σώρευσης ἐνισχύονται μέ τή μεταφορά πλεονασμάτων (ἢ καί
μὴ πλεονασμάτων) ἀπό τόν γεωργικό στό βιομηχανικό το-
μέα, ὅπως ἐπίσης καί μέ τήν ἄμεση ἢ ἔμμεση ἀπόσπαση ἐί-
σοδημάτων ἀπό τούς παραγωγούς ἀξιών στό κράτος (φορο-
λογία) ταυτόχρονα ἀποκρύπτει αὐτές τίς καπιταλιστικές
σχέσεις. Ἡ ἀπόκρυψη ἄρχισε ἀπό τότε πού ὁ Προεμπραζέν-
σκυ ὀνόμασε τήν συσσώρευση στήν ΕΕΣΔ «σοσιαλιστική».⁵
Τό ἐπίθετο ἔμοιαζε μέ ἐξορκισμός. Ἦταν ὁμως ὁ ἐξορκι-
σμός πού θά στηρίξει ὅλο τό ἰδεολογικό οἰκοδόμημα τοῦ
σταλισμοῦ ἔστω καί ἂν ὁ Προεμπραζένσκυ ἐκτελέστηκε.
Τό γεγονός δέ ὅτι στίς σοσιαλιστικές κοινωνίες ἔμπαινε ἓνα
ὀρισμένο ὄριο στήν ἐργατική ἐκμετάλλευση, πράγμα πού σέ
σχέση μέ τό ἀστικό καθεστῶς ἀντιστοιχοῦσε σέ μιά δικαιο-
τερη κατανομή τοῦ εἰσοδήματος, δέν ἀναιροῦσε οὔτε θεωρη-
τικά οὔτε πρακτικά τήν ἐκμεταλλευτική φύση τῆς «σοσιαλι-
στικῆς» συσσώρευσης. Ἄλλωστε στόν καπιταλιστικό κό-
σμο, μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ κεῖνσιανισμοῦ, ἡ δικαιοτέρα
κατανομή τῶν εἰσοδημάτων ἢ ἡ ἐπιστροφή μέρους τῶν εἰσο-
δημάτων στό κοινωνικό σύνολο μέσα ἀπό τούς θεσμούς τοῦ
κράτους προνοίας, καταργοῦσε σέ μεγάλο βαθμό αὐτό τό ὑ-
ποτιθέμενο συγκριτικό πλεονέκτημα τῶν σοσιαλιστικῶν
κοινωνιῶν.

Οἱ σοσιαλιστικές κοινωνίες ὁμως, σίγουρες γιά τή σοσια-
λιστική τους βάση, ἔχοντας νά ἀντιμετωπίσουν μιά κατά-
σταση ἔνδειας καί πραγματικῆς ὑπανάπτυξης τῶν παραγω-
γικῶν τους δυνάμεων, υἱοθέτησαν πλήρως τό βιομηχανικό
μοντέλο, τήν ἀρχή τῆς πάσης θυσίας ἀνάπτυξης τῆς βιομηχα-
νίας. Θέλησαν δηλαδή νά συμπυκνώσουν σέ ἓνα ἢ δύο πεν-
ταετή πλάνα μιά ὀλόκληρη ἱστορική διαδικασία ἀπό στόν
καπιταλιστικό κόσμο πραγματοποιήθηκε μέ τή βιομηχανική
ἐπανάσταση στή διάρκεια πολλῶν δεκαετιῶν. Συνέπεια: τό
χάσμα πόλη-ὑπαιθρος διευρύνθηκε, πριμοδοτήθηκαν τά
διοικητικά μοντέλα καί οἱ καταπιεστικοί μηχανισμοί ἀπό-
σπασης τῶν εἰσοδημάτων (ἀποκοιλακοποίηση - βίαιη κολ-
λεκτικοποίηση), μονιμοποιήθηκαν οἱ αὐταρχικές καί συγ-
κεντρωτικές μέθοδοι ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς, γιγάντωσε
ἡ γραφειοκρατία, τό χάσμα κυβερνῶντων κυβερνωμένων ὁ-
πως καί τό χάσμα χειρωνακτικῆς καί πνευματικῆς ἐργασίας
μεγάλωσε. Ἀναπαράχθηκαν δηλαδή τά βασικά δομικά χα-
ρακτηριστικά τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἐνῶ
παράλληλα, ἡ ἀποσιώπηση αὐτοῦ τοῦ θεμελιακοῦ προβλή-
ματος, ἐνός προβλήματος ἀλλαγῆς τοῦ τρόπου παραγωγῆς
πού δέν μπορούσε νά λυθεῖ οὔτε βολονταριστικά οὔτε μέσα
σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα, στέρθηκε καί τό κόμμα καί
τήν ἐργατική τάξη ἀπό τά πολιτικά καί τά ἰδεολογικά μέσα
νά τό ἀντιμετωπίσουν. Ἔτσι ἡ μέν ἐργατική τάξη καί ἡ ἄ-
γροτιά, ὀφιστάμενες τήν ἐκμετάλλευση καί τήν καταπίεση,
ἀνέπτυξαν μηχανισμούς παθητικῆς, ἐνίοτε καί ἐνεργητικῆς
ἀντίστασης, μέ ἀποτέλεσμα τῆ φθορά τοῦ παραγωγικοῦ ἐξο-
πλισμοῦ καί κυρίως τήν ἀπελπιστικά χαμηλή παραγωγικό-
τητα, τό δέ κόμμα καί τό κράτος, ὄργανο αὐτῆς τῆς ἐκμε-
ταλλευτικῆς καί καταπιεστικῆς σχέσης, ἀνέπτυξε στό ἐπα-
κρο τήν καταστολή γιά νά ὑπερασπισθεῖ τά προνόμια τῶν
νέων διευθυντικῶν - ἐκμεταλλευτικῶν τάξεων πού ἀναπτύ-
σονταν στό ἔδαφος τῶν σχέσεων, πού ὀνομάζονταν ἀλλά
δέν ἦταν σοσιαλιστικές.

Οἱ σοσιαλιστικές κοινωνίες, λοιπόν, ἐξακολούθησαν καί
μετά τήν προλεταριακή ἐπανάσταση νά εἶναι ταξικές καί ὄν-
τας τέτοιες ἡ ταξική πάλη συνεχίστηκε μέ μορφές ὑπόγειες
καί διαθλασμένες δεδομένου ὅτι τό πολιτικό της σύστημα
καί οἱ κυρίαρχες διευθυντικές τάξεις κατέστειλαν τίς ἄμε-
σες μορφές τῆς, μέ κύριο πολιτικό καί ἰδεολογικό ἐργαλεῖο
τήν τρομοκρατία τῶν πολιτῶν — ἄμεση καί αἱματηρή στά
χρόνια τοῦ σταλισμοῦ, ἔμμεση ἀλλά ἐξίσου δραστηρική στά

χρόνια του μπρεζνιεφισμού. Ο πανθομολογούμενος σήμερα ακόμη και από επίσημα σοβιετικά χείλη κάθετος διαχωρισμός μεταξύ κρατών - κόμματος και κοινωνίας των παραγωγών - πολιτών αποτελεί συνέπεια αυτής της μακρόχρονης τρομοκρατίας.

Η άλλη πλευρά της ίδιας εκμεταλλευτικής διαδικασίας είναι η υπερεκμετάλλευση και η καταλήστευση των περιοχών των εθνικών μειονοτήτων που συνθέτουν τη Σοβιετική Ένωση: Ουκρανία, Καυκάσος, Ουζμπεκιστάν, Βαλτική, Αρμενία, Γεωργία κ.λπ. Οι περιοχές αυτές χρησίμευσαν σαν άποικίες απ' όπου εξαγόταναν πρώτες ύλες, φθηνή εργατική δύναμη, τα μεγάλα αποθέματα του σοβιετικού στρατού σέ έμψυχο υλικό με αποτέλεσμα μια εξαιρετικά ανισόμερη ανάπτυξη των σοβιετικών δημοκρατιών και συνάμα την οικολογική καταστροφή της περιφέρειας της οποίας μία μόνο ένδειξη ήταν τό Γερνομπίλ⁶. Τό άλλο αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν ή λανθάνουσα, και τώρα πλέον ανοιχτή, εθνική ή εθνικιστική αντίδραση των μειονοτήτων που διεκδικούν την ανεξαρτησία και την άρση της κοινωνικής και πολιτικής ήγεμονίας της κεντρικής (ρωσικής) εξουσίας.

Δέν θά πρέπει επίσης, νά μήν πάrouμε ύπόψη ότι ή εκμεταλλευτική σχέση και ή «σοσιαλιστική» συσσώρευση, μετά τόν πόλεμο επεκτάθηκε στό σύνολο των χωρών ευθύνης του συμφώνου της Βαρσοβίας. Ο καταμερισμός εργασίας που επιβλήθηκε στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και ή στρατιωτικοπολική ήγεμονία της ΕΣΣΔ πάνω σ' αυτές δέν είναι εκδήλωση ήγεμονισμού και πολιτικής υπερδύναμης όπως συνήθως λέγεται. Ο ήγεμονισμός και ή πολιτική των μπλόκ που μπλοκάρει την πολιτική έχουν τις κοινωνικές τους αφετηρίες, τούς κοινωνικούς τους στόχους, δέν είναι ένα αφηρημένο πρόβλημα διεθνούς πολιτικής χωρίς κοινωνικούς προσδιορισμούς. Η πολιτικοστρατιωτική κυριαρχία της ΕΣΣΔ πάνω στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, τηρουμένων των αναλογιών, δέν ήταν παρά ή έμμεση άποικιοποίηση των χωρών αυτών, ό μηχανισμός μεταφοράς πλεονασμάτων προς την ΕΣΣΔ που ίσχυροποιούσαν τη σοσιαλιστική συσσώρευση. Η εξέγερσεις της Ουγγαρίας τό 1956, ή άνοιξη της Πράγας στην Τσεχοσλοβακία και κυρίως των εργατών της Πολωνίας είχαν πάντοτε μία διάσταση κοινωνική, ήταν μία ειδική μορφή διεθνοποιημένης ταξικής σύγκρουσης που στόχο είχε τις ντόπιες κυρίαρχες ομάδες και τόν σοβιετικό επικυρίαρχο. Εκεί άλλωστε βρίσκεται και ή βασική αιτία της ανάπτυξης στην ΕΣΣΔ του τεράστιου στρατιωτικοβιομηχανικού μπλόκ που άπορροφούσε και άπορροφά κατά μέσον όρο τό 12% του εθνικού εισοδήματος, ύπονομεύοντας έξ όρισμού την ανάπτυξη άλλων τομέων της σοβιετικής οικονομίας.

Περεστρόικα: ασυνέχεια μέσα στη συνέχεια

Δέν θά ασχοληθώ με την περιγραφή των δεδομένων της σοβιετικής κοινωνίας ως τη στιγμή που με την περεστρόικα εγκαινιάζεται μία φάση μεταρρυθμίσεων και ανακατατάξεων. Άρκει μόνο νά τονισθεί ότι τό σύστημα αυτό είχε φτάσει στά όριά του, σύμφωνα άλλωστε με τις περιγραφές των ίδιων των Σοβιετικών, επισήμων και άνεπισήμων. Η ανισόμερη ανάπτυξη, ή κατασπατάληση των πόρων, ή χαμηλή παραγωγικότητα, ό αναχρονισμός των τεχνολογικών μεθόδων, ή νέκρωση του κοινωνικού κεφαλαίου, οι ύστερήσεις της κατανάλωσης, οι οικολογικές καταστροφές, τά προνόμια των διευθυντικών τάξεων και της κομματικής νομενκλατούρας, ή διαφθορά, τό μεγάλο έξωτερικό χρέος, οι αντιδράσεις από τις μειονότητες αλλά και εκείνες, περισσότερο εύγνωστες, που έρχονταν από τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, ή τεχνολογική καθυστέρηση της ΕΣΣΔ έναντι των ΗΠΑ, της Ιαπωνίας και των χωρών της ΕΟΚ έδιναν από καιρό τά σήματα κινδύνου.

Ήδη από την εποχή του Αντρόποφ, ουσιαστικά εγκαινιάζεται ή μεγάλη καμπή της περεστρόικα. Ο Γκορμπα-

τσόφ θά συνεχίσει στό δρόμο που χάραξε ό Αντρόποφ με μία συνέπεια που φτάνει ως την άκραιο λογική της. Ήταν σαφές: έπρεπε πάση θυσία νά ξεναμπει σέ κίνηση ή παραγωγική μηχανή της ΕΣΣΔ, νά κερδηθεί τό χαμένο έδαφος και νά άποτραπούν έκρηκτικές καταστάσεις. Άπ' αυτή την άποψη ή περεστρόικα ήταν μια αντίδραση στό καθεστώς της μπρεζνιεφικής στασιμότητας. Τό σύνολο των μέτρων, τόσο των οικονομικών όσο και των πολιτικών, στόχο έχει τόν περιορισμό της σπατάλης, την αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, την ανάπτυξη. Σε καμία όμως στιγμή, και από καμία πλευρά της σοβιετικής ήγεσίας δέν άμφισβητήθηκε ή σοσιαλιστική βάση της σοβιετικής κοινωνίας. Σε καμία περίπτωση δέν άναιρούνται οι αντιλήψεις για τη συνέχεια στην ιστορία του σοβιετικού καθεστώτος. Οι άποκαταστάσεις και οι καταδικές αναφέρονται στά έκτροπα και τις βανυσότητες του έποικοδομήματος. Οι οικονομικές, διοικητικές, οργανωτικές μεταρρυθμίσεις, ακόμη και οι συνταγματικές, θέλουν νά έναρμονίσουν τό στρεβλό οικοδόμημα με τη βάση του, νά τό φέρουν στά μέτρα της. Άς τις περιγράψουμε με συντομία.

- Η ιδιοκτησία του κράτους — ή «σοσιαλιστική» ιδιοκτησία — πάνω στα μέσα της παραγωγής και τόν παραγωγικό έξοπλισμό διατηρείται. Ο νόμος για τη μεταρρύθμιση των επιχειρήσεων δέν την θίγει. Προβλέπεται όμως ή δημιουργία μικρών ιδιωτικών επιχειρήσεων με δικό τους κεφάλαιο. Άναγνωρίζεται, έπομένως, ή δυνατότητα άτομικής ή συνεταιριστικής ιδιοκτησίας κάτω από ένα όρισμένο όριο, όριο τό όποιο έξάλλου δέν όρίζεται με σαφήνεια.

- Στόν άγροτικό τομέα, ουσιαστικά παρακάμπτεται τό πρόβλημα της άτομικής ιδιοκτησίας της γής με τη δυνατότητα μακροχρόνιας μίσθωσης της γής (για 50 χρόνια) και τη σαφέστατη υποβάθμιση των κολχόζ και των σοβχόζ. Τό πρόβλημα της χρησιμοποίησης μισθωτής εργατικής δύναμης στή γεωργία από τις οικογενειακές ή τις συνεταιριστικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις για την ώρα παραμένει άνοιχτό. Άλλά ό έφοδιασμός της γεωργίας με ενέργεια, μηχανήματα και γεωργικά λιπάσματα παραμένει στα χέρια του κράτους, ενώ από την άλλη μεριά με την προσδοκόμενη αύξηση της παραγωγής και τόν εισοδημάτων των έλεύθερων γεωργών δημιουργείται μία νέα φορολογητέα μά και φορολογήσιμη μάζα.

- Οι κρατικές επιχειρήσεις άποκτούν την έλευθερία νά καθορίζουν τις χονδρικές τιμές, νά προσλαμβάνουν ή και νά άπολύουν τό περισσευόμενο εργατικό δυναμικό, περισσότερο που προβλέπεται νά πάρει κολοσσιαίες διαστάσεις με την έντεινόμενη εισαγωγή της νέας τεχνολογίας. Άπελευθερώνεται έπομένως ό σιδηρός νόμος της άξίας και ή δημιουργία άνοιχτής άνεργίας γίνεται άποδεκτή. Άκόμη, οι επιχειρήσεις μπορούν νά επανεπενδύουν τά κέρδη τους, νά βανείζονται από τά ντόπια αλλά και από ξένα πιστωτικά ιδρύματα, προσανατολιζόμενες πλέον στή μεγιστοποίηση του κέρδους. Έξάλλου, στα κίνητρα για την εδρυθμη λειτουργία τους άναγνωρίζεται άφενός τό διευθυντικό δικαίωμα και άφετέρου ποσοστό συμμετοχής των διευθυντικών στελεχών στα κέρδη της επιχείρησης.

- Οι κρατικές δαπάνες χρηματοδοτούνται κυρίως από τά φορολογικά έσοδα, καταργείται τό μονοπώλιο του έξωτερικού έμπορίου, ύποτιμάται τό ρούβλι ώστε νά άνοιξουν οι μηχανισμοί του έλεύθερου ανταγωνισμού με τη διεθνή αγορά, άντιμετωπίζεται ακόμη και ή έλεύθερη μετατρεψιμότητα του ρουβλιού στή διεθνή νομισματική αγορά.

- Καταργούνται ή περιορίζονται οι άπειράριθμες γραφειοκρατικές ύπηρεσίες, τά έπιμέρους οικονομικά ύπουργεία που διαμεσολαβούσαν τη σχέση πλάνου και παραγωγής. Τό Πλάνο διατηρείται, μελετά και προτείνει τις γενικές κατευθύνσεις αλλά προβλέπονται πιο εύελικτες προσαρμογές στις άνάγκες της παραγωγής, ενώ ή δημιουργία γενικών ύπερ-υπουργείων, (στήν πραγματικότητα διυπουργικές συντονιστικές επιτροπές), άποσκοπεί στην ταχύτερη διέθυνση της παραγωγής και συνάμα την εύκρινέστερη έποπτεία του συνό-

λου, χωρίς τήν παρέμβαση ἐνδιάμεσων γραφειοκρατικῶν ὑπηρεσιῶν.

• Ἀπελευθερώνονται ἐν μέρει οἱ τιμές μέ προοπτική τήν ὀλοκληρωτική ἀπελευθέρωσή τους ὥστε μέσα ἀπό τούς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς νά βρίσκουν τό «ἐπίπεδο ἰσορροπίας» τους.

Αὐτή εἶναι ἡ γενική προοπτική ὡς πρός τήν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καί τῶν σχέσεων παραγωγῆς, ὅπου ὄχι μόνο δέν ἀτονοῦν οἱ προϋφιστάμενες ἐκμεταλλευτικές σχέσεις ἀλλά τονίζονται περισσότερο. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἀντίθετες οἱ ἀνακατατάξεις καί μεταρρυθμίσεις φέρνουν ἀντιμέτωπος ἀπό τή μιά μεριά τή μεγάλη μάζα τῶν γραφειοκρατικῶν - διευθυντικῶν τάξεων καί στρωμάτων πού ἱστορικά διαμόρφωσε τό σοβιετικό σύστημα καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά τά ἐπιστημονικο-τεχνικά στρώματα καί οἱ νέοι μάντζερ. Ἡ ἐπιτυχία τῶν μεταρρυθμίσεων, ἀναγκαστικά, θά ἐνισχύει τήν πολιτική ἀλλά καί τήν οἰκονομική δύναμη τῶν δευτέρων σέ βάρος τῶν πρώτων, πράγμα πού δημιουργεῖ ἕνα νέο πεδίο ταξικῶν συγκρούσεων —αὐτό πού σήμερα ὀνομάζεται σύγκρουση «ἀνανεωτῶν» καί «συντηρητικῶν». Οἱ ἐργατικές μάζες γιά τήν ὥρα δέν ἐμφανίζονται στό προσκήνιο οὔτε ὑπέρ οὔτε κατά τῆς μεταρρύθμισης. Ἄν ἡ κατάργηση τοῦ τρόμου ἀντιστοιχεῖ, σίγουρα, στά ταξικά, πολιτικά τους δικαιώματα ἡ συνάδουσα ἀναβάθμιση τῶν ἐκμεταλλευτικῶν σχέσεων, καί ἰδίως ἡ ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας καθῶς καί ἡ ἀπειλή τῆς ἀνεργίας παρέχουν τό πραγματικό, ἄν καί ἀντιφατικό, πλαίσιο πολιτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν Σοβιετικῶν ἐργατῶν. Σίγουρο εἶναι ὅτι τώρα νέες πολιτικές μορφοποιήσεις εἶναι ὄχι μόνο δυνατές, ἀλλά, ἀπολύτως μέσα στή λογική τῶν πραγμάτων.

Τό ὄλο σύστημα θά ἦταν ἀδύνατο νά ἀναπτυχθεῖ ἄν παράλληλα δέν ὑπῆρχαν ὄλα τά μέτρα ἐκδημοκρατισμοῦ καί φιλελευθεροποίησης πού προβλέπονται: ἐλευθεροτυπία, ἀναγνώριση τοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ πλουραλισμοῦ, κατάργηση τῶν διώξεων γιά ἀδικήματα γνώμης, ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος στή διαφωνία καί τήν ἀντιπολίτευση μέσα καί ἔξω ἀπό τό κόμμα, πολιτιστικός πλουραλισμός, ἐλευθερία καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, τονισμός τοῦ ρόλου τῶν συνδικάτων, συμμετοχή ἐκπροσώπων τῶν ἐργαζομένων στή διοίκηση τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀναγνώριση ἐθνικῶν δικαιωμάτων στίς μειονότητες. Διότι ἐλευθερία τῆς ἐπιχειρήσεως καί τρομοκρατική - συγκεντρωτική ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς θά ἀποτελοῦσε τό μέγιστο δυνατό ἀνορθολογισμό. Στή βάση αὐτή διαμορφώνεται ἕνα νέο πεδίο συγκρούσεων ὅπου ὑπέρμαχοι τῶν μέτρων ἐκδημοκρατισμοῦ καί φιλελευθεροποίησης δέν εἶναι μόνο οἱ «ἐκσυγχρονιστές» ἀλλά ἡ *μεγάλη μάζα τῶν σοβιετικῶν πολιτῶν* πού ἐπί δεκαετίες τίς στερήθηκαν. Τώρα πρέπει νά τίς ἐπιβάλλουν ἐνάντια στίς ἀδράνειες ἀλλά καί ἐνάντια στίς ὀμάδες τῶν «συντηρητικῶν» πού ἀντλοῦσαν καί (ἀντλοῦν ἀκόμη) τή δύναμή τους ἀπό τά πρόνοια πού τοῦς ἐξασφάλιζε ὁ καταπιεστικός μηχανισμός. Μιά ἄλλη συνέπεια τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ καί τῆς φιλελευθεροποίησης, σέ ἀντίθεση μέ ὅσα λέγονται, εἶναι ἡ ἐνίσχυση τοῦ ρόλου τοῦ κόμματος καί ὄχι ἡ ἀποδυνάμωσή του. Μόνο πού τό κόμμα καλεῖται νά ἀνανεώσει τήν κοινωνική του βάση ἐκφράζοντας καί στηριζόμενο στίς ἀνερχόμενες ἢ προϋπάρχουσες διευθυντικές τάξεις καί στρώματα, ἐκεῖνες ἀκριβῶς πού διευκολύνει ἢ καί δημιουργεῖ ἢ ἐφαρμογή τῆς περστρόικα. Γι' αὐτό δέν ἔχουμε μιά ρήξη μέ τό παλιό πολιτικό σύστημα μιά καί διατηρεῖται —καί δέν μπορούσε παρά νά διατηρηθεῖ— τό σύστημα τοῦ μοναδικοῦ κόμματος, πράγμα πού συνεπάγεται ὅτι τό κόμμα, χάρη καί στόν σχετικό ἐκδημοκρατισμό τῶν λειτουργιῶν του γίνεται τό κύριο καί πιά ἀνοιχτό πεδίο ἀνάπτυξης τῆς πολιτικῆς ταξικῆς πάλης. Τό γεγονός ἐπιβεβαιώνει ἡ ἐμπειρία τῶν τελευταίων δύο ἐτῶν, καί ἰδιαίτερα τῶν τελευταίων μηνῶν.

Συνέχειες λοιπόν ἀλλά καί ἀσυνέχειες. Συνέχειες πού ἀπομακρύνουν περισσότερο τό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό

τῆς παραγωγικῆς βάσης, συνέχειες πού τονίζουν τά ἐκμεταλλευτικά χαρακτηριστικά τοῦ ὑφιστάμενου τρόπου παραγωγῆς καί τόν φέρνουν ἐγγύτερα στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, ἐνῶ συνάμα ἐπιχειροῦνται τομές στήν ἱστορία τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», αὐτές πού σχετίζονται κυρίως μέ τόν ἐκδημοκρατισμό καί προοιωνίζονται μιά ἀνοιχτότερη κοινωνία, μέ λιγότερη ἀδιαφάνεια, περισσότερες δυνατότητες ἀνάπτυξης τῆς πολιτικῆς διαπάλης καί συμμετοχῆς.

Ἡ περστρόικα κι ἐμεῖς

Θετική, λοιπόν ἡ ἀρνητική ἢ στροφή πού παίρνουν τά πράγματα μέ τήν περστρόικα στήν ΕΣΣΔ: Ποιά εἶναι ἡ ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ ἀπάντηση τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς;

Αὐτό τό πολυσυζητημένο θέμα τῶν σχέσεων εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς καί ΕΣΣΔ, μέ τήν πολυτάραχη καί τραυματική ἱστορία, δέν μπορεί νά ἀντιμετωπισθεῖ μέ ἕνα ναι ἢ ἕνα ὄχι, δέν μπορεί νά κλείσει καί νά κλειστεῖ σέ μιά μανιχαϊκή ἀπόφαση «θετικό» - «ἀρνητικό». Λίγο πολύ, τώρα πιά, ὄλοι εἴμαστε πονηρεμένοι μέ τίς περιπέτειες τῆς ἱστορίας, λίγο πολύ κανεῖς δέν θέλει νά ξαναβουλιάξει στή νωχελική νάρκη τῶν προστατευτικῶν μύθων μέ τά ἄγρια, συνήθως, ζυπνήματα. Εἶναι ὅστος ὀλο ἀναγκαῖο νά διακινδυνεύσει κανεῖς μιά πιθανόν λανθασμένη ἐκτίμηση παρά νά σηκώνει τοῦς ὄμους ἢ νά ἐδέχεται ἄκριτα τηλεοπτικά μηνύματα καί ἀλλότριους προπαγανδιστές. Πρέπει νά σκεφτοῦμε μέ τό δικό μας μεγαλό, νά προσπαθήσουμε νά δοῦμε τά πράγματα ἀπό τή δική μας σκοπιά. Ἡ περστρόικα, ἄν καί δέν ἔχει τήν ἐκπληκτική λάμψη τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης πού καταύγασε τόν κόσμο ὀλόκληρο, ἄν καί δέν ἔχει τήν αἴγλη τῆς ἀντιφασιστικῆς νίκης στό Στάλινκραντ καί τήν ἀνακούφιση πού ἐκείνη ἡ νίκη προσέφερε στοῦς λαούς τῆς Εὐρώπης, ὅστος βρίσκεται ἐδῶ ἀνάμεσά μας, μάς ἐγκαλεῖ καί μάς ὀποχρεώνει νά πάρουμε θέση γιατί συνδέεται μέ τό μέλλον τοῦ σοσιαλισμοῦ, πρόβλημα ἐξίσου δικό μας ὅσο καί τοῦ σοβιετικοῦ λαοῦ.

Ὅσα ἐκτέθηκαν προηγουμένα γιά τή φύση τοῦ τρόπου παραγωγῆς στή Σοβιετική Ἐνωση, ἐνός τρόπου παραγωγῆς τοῦ ὁποῖο τά ἐκμεταλλευτικά χαρακτηριστικά ἢ περστρόικα ὄχι μόνο δέν ἀναιρεῖ ἀλλά τά τονίζει περισσότερο, ὕπαιθρονται ἐτοῦτο τό θεμελιακό συμπέρασμα: οἱ μεταρρυθμίσεις στήν ΕΣΣΔ δέν ἀνοῖξαν ἕνα νέο ὄριζοντα γιά τό σοσιαλισμό, γιά τή χειραφέτηση τῶν ἐργαζομένων ἀπό τά δεσμά τῆς ἐκμετάλλευσης καί τῆς ἀλλοτρίωσης. Πάνω σέ αὐτό τό κεφαλαῖωδες ζήτημα δέν μπορούμε νά κρυβόμαστε πίσω ἀπό τό δάκτυλό μας: κέρδος, ἐλεύθερη ἐπιχείρηση, ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας, ἀποδοχή τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀνεργίας, ἀποδοχή τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου τῆς ἀγορᾶς, ἀπελευθέρωση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καί τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, τονισμός τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος ἔστω κατά σοβιετικό τρόπο, δέν ἀποτελοῦν σοσιαλιστικά μέτρα στήν ἀντικειμενική τους βάση οὔτε συντελοῦν στήν ἀνάπτυξη τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας πού ἀντιμάχεται τίς ἐκμεταλλευτικές σχέσεις. Γιατί, τελικά, ἑκατομμύρια ἐργάτες θά ἐξακολουθήσουν νά παραμένουν στά ἐργαστάσια ἢ στά ἐργαστήρια νέου τύπου ἔχοντας κατακτήσει, ἐνδεχομένως, ἕνα ἀνώτερο βιωτικό ἐπίπεδο ἀπό τό σημερινό στό βαθμό πού ἡ περστρόικα θά πετύχει τήν «ἀναθέμανση τῆς οἰκονομίας». Ὡστόσο δέν θά ἔχουν πάψει νά εἶναι οἱ ξεκομμένοι ἀπό τό προῖόν τῆς ἐργασίας τους ἀνθρώπινες μηχανές.

Ἀπό τήν ἐφαρμογή τῶν μέτρων τοῦ κράτους προνοίας, τῶν μέτρων τοῦ κενονισμοῦ, (ἐξασφάλιση κατοπιάτου ὀρίου ἡμερομισθοῦ, πλήρης ἀπασχόληση, κοινωνική ἀσφάλιση, δωρεάν ἐκπαίδευση, ἰατρική περίθαλψη, σύνταξη, κοινωνικά ἐπιδόματα κ.λπ.) οἱ ἐργατικές τάξεις τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου ἐπωφελήθηκαν καί χάρη σέ αὐτά βελτιώθηκε τό βιωτικό τους ἐπίπεδο. Οἱ ἐργατικές τάξεις τῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν πάλεψαν γι' αὐτές τίς κατακτήσεις, ἦταν δικές τους. Ὅμως καμιά ἀπό αὐτές καί ὄλες μαζί δέν ἄλλαξε

τή φύση τών καπιταλιστικῶν σχέσεων μέσα στις ὁποῖες συνέχισαν νά ζοῦν, δέν ἀνέτρεψαν τίς ἐκμεταλλευτικές - ἀλλοτριωτικές σχέσεις. Καί γι' αὐτό, ὁ ἀγώνας συνεχίζεται καί θα συνεχίζεται, παρά τίς ἰδεολογίες τῆς ἐνσωμάτωσης καί τῆς ἀποστράτευσης.

Ἡ περεστρόικα εἶναι μιά μορφή κεννσιανισμού,⁷ πού ἐρχεται στή ζωή μέ μιά καθυστέρηση πενήντα χρόνων. Ὁ κεννσιανισμός μέ τήν τόνωση τῆς ἐνεργοῦς ζήτησης καί τήν πλήρη ἀπασχόληση ἐπιδίωξε καί πέτυχε τήν ἀύξηση τῆς παραγωγικότητας καί τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη. Ἴδιος εἶναι καί ὁ στόχος πού ἐπιδιώκει καί ἡ περεστρόικα μέ τή φιλελευθεροποίηση τῶν ἐπιχειρηματικῶν - παραγωγικῶν διαδικασιῶν. Ὁ κεννσιανισμός πρῶτοδοτοῦσε τήν ἐργασία γιά νά ἀπελευθερωθεῖ τό κεφάλαιο. Ἡ περεστρόικα ἀπελευθερώνει τό κεφάλαιο δεσμεύοντας τήν ἐργασία, ἐνσωματώνοντας τήν στή λογική τοῦ κέρδους. Ἡ φιλελευθεροποίηση ἴσως πέτυχε τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, τό ξεβάλτωμα τῆς ΕΕΣΔ ἀπό τήν οἰκονομική καθυστέρηση καί τήν περιθωριοποίηση στήν ὁποία κινδυνεύει νά περιπέσει σέ ἐπίπεδο διεθνῶν οἰκονομικῶν σχέσεων. Εἶναι λόγος κρατικός, ὄχι κοινωνικός, εἶναι ὁ ἐξορθολογισμός πού ἐπιδιώκει τό κράτος καί τά κοινωνικά του ἐρείσματα. Ἀλλά βλέπουμε, σέ παγκόσμιο πιά ἐπίπεδο, πού ἔχει ὁδηγήσει ἡ λογικότητα τοῦ βιομηχανισμοῦ καί τοῦ κρατισμοῦ. Αὐτή ἡ «ἀνάπτυξη» πού ποτέ δέν εἶναι ἀρκετή καί ἰκανή γιά νά χορτάσει τή βουλημία τῶν δυνάμεων τῆς καταστροφῆς, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ κέρδους, ἡ ἀνάπτυξη πού δέν ξεκινᾷ ἀπό τίς ἀνάγκες ἀλλά ὑπάρχει γιά νά δημιουργεῖ ἀνάγκες, οἱ ἰδεολογίες πού βλέπουν μόνο τήν ἀποδοτικότητα, τήν παραγωγικότητα τήν ἀποτελεσματικότητα, στίς μέρες μας ἔχουν «χρεωκοπήσει». Γιά τή θεώρηση κάποιων λίγων, βέβαια, ἀφοῦ γιά τόν πολύ κόσμο εἶναι ἡ νέα θρησκεία. Ὅμως δέν βλέπω γιατί ἡ Ἀριστερά πρέπει νά προσηλυτισθεῖ σέ μιά νέα θρησκεία ἐπειδή καί μόνο οἱ νέοι ἱεραπόστολοι εἶναι σοβιετικοί. Κάποτε οἱ ἀριστεροί ἐκστασιαζόμεστε ἐπειδή στή χώρα τῶν Σοβιέτ παράγονταν τόσα ἑκατομμύρια τόνοι ἀτσάλι. Γιατί τάχα τώρα θά ἐκστασιασθοῦν ἂν, μέ τήν περεστρόικα, μπορέσουν νά παραχθοῦν στήν ΕΕΣΔ περισσότερα κομπιούτερ ἀπό τήν Ἰαπωνία; Παντοῦ στόν κόσμο παραμονεύει κάποιο Τσερνομπίλ.

Ἡ φιλελευθεροποίηση τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος θά ἐπιτρέψει, σίγουρα, μίαν ἀποσαφήνιση καί μίαν εὐκρινέστερη διαμόρφωση τῶν τάξεων στήν ΕΕΣΔ, θά ἀποσαφηνίσει τήν κοινωνική διαστρωμάτωση. Ἀρα θά δώσει νέες διαστάσεις καί μορφές στήν ταξική πάλη. Δέν ξέρω ἂν θά εἶναι καλύτερα ἢ χειρότερα. Θά εἶναι ἀλλιῶς καί αὐτό τό ἀλλιῶς εἶναι τό μόνο πού ἐνδιαφέρει. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ κοινωνία αὐτή μπαίνει, πράγματι, σέ μιά νέα ἐποχή, ἀρκετά διαφορετική ἀπό ἐκείνη πού δραματίστηκαν καί γιά τήν ὁποία πάλεψαν οἱ ἐπαναστάτες τῆς στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα. Ἡ ἐποχή τοῦ Λένιν εἶναι πράγματι πολύ μακρινή. Ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ ἴδιος ὁ σοσιαλιστικός μετασχηματισμός θέλει δεκαετίες καί δεκαετίες, χρόνια πολλά.

Τίποτε ὁμως δέν ὑπάρχει χωρίς τίς ἀντιφάσεις του. Τό σοβιετικό καθεστῶς γιά νά προωθήσει τήν φιλελευθεροποίηση ἦταν ἀναγκασμένο νά κάνει τά γνωστά ἀνοίγματα ἐκδημοκρατισμοῦ. Καί ἡ δημοκρατία, ὄχι μόνο γιατί ἀντιστοιχεῖ στά ταξικά πολιτικά δικαιώματα τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἀλλά καί γιατί ἀποτελεῖ αὐταξία καί θεμελιακή ἀρχή ὀργάνωσης τῶν κοινωνιῶν, εἶναι ὁ πολιτικός ὀρίζοντας τῆς ἐποχῆς μας. Κανείς δέν μπορεῖ νά ἐπιδοκιμάζει συστήματα γενικοῦ πολιτικοῦ ἀποκλεισμοῦ σάν κι αὐτό πού ἐπικράτησε στήν ΕΕΣΔ τή μακρά περίοδο τοῦ σταλινισμοῦ καί τοῦ μετασταλινισμοῦ. Ἐτσι δέν μπορεῖ κανείς παρά νά χαιρετίζει ἀκόμη καί τίς πῶ μικρές δημοκρατικές κατακτήσεις, ἔστω κι ἂν προέρχονται ἀπό τήν «πονηριά τῆς ἐξουσίας», γιατί οἱ δημοκρατικές ἀξίες καί οἱ δημοκρατικοί θεσμοί εἶναι περιοριστικοί τῶν ἐξουσιῶν. Στήν ΕΕΣΔ ἀναγνωρίστηκαν κάποια στοιχειώδη δημοκρατικά δικαιώματα, κάποια στοιχειώδη δικαιώματα πολιτικῆς ὑπαρξῆς καί δράσης τῶν ἀνθρώπων ἀπό αὐτά πού ἀποτελοῦν ἐδῶ καί δεκαετίες ὀλόκληρες αὐτο-

νόητες καταστάσεις στόν δυτικό κόσμο, αὐτά πού, στόν δυτικό κόσμο, οἱ ἐργαζόμενοι χρησιμοποίησαν καί χρησιμοποιοῦν γιά νά ἀντισταθοῦν στήν αὐθαιρεσία τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί τῆν ἐκμετάλλευση. Ἴσως τώρα, σέ Ἀνατολή καί Δύση, ἀρχίζουν νά μιᾶνε τήν ἴδια γλώσσα, ἴσως, πράγματι, νά ἔχει ἀρχίσει νά διαμορφώνεται ἕνας ἐνιαῖος πολιτικός χώρος. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη μπαίνουμε σέ μιά νέα ἐποχή. Μιά ἐποχή ὅπου οἱ σοσιαλιστικές δυνάμεις, χωρίς τά ἀνατολικά καί δυτικά στρατόπεδα, σέ Ἀνατολή καί Δύση, θά μπορέσουν καλύτερα νά ἐπικοινωνήσουν, νά ἀγωνισθοῦν μαζί νά ξαναβροῦν τίς ἰδέες τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητος.

Ἄν ἔχουν ἔτσι τά πράγματα οἱ σχέσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς καί τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν πρέπει νά βροῦν μιά ὀλοσδιόλου νέα βάση. Εἶναι πιά παλιά ἡ ἐποχή πού ὁ κάθε ἀριστερός τῆς Δύσης γονάτιζε κάτω ἀπό τό ἐκβιαστικό δίλημμα: ἢ μέ τίς ἐπιλογές τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας ἢ συνεργός τοῦ ταξικοῦ ἐχθροῦ. Κι ἀκόμη ἡ πληθώρα τῶν πραγματολογικῶν καί ἀναλυτικῶν στοιχείων, μαζί μ' αὐτά πού φέρνει τώρα ἡ περεστρόικα, μπορεῖ νά μᾶς προσταθεῖ ἀπό τοὺς δικαιοτικούς μύθους, νά δξίνει τήν κριτική στάση. Μποροῦμε, τώρα, καλύτερα νά διακρίνουμε τίς ὀπισθοδρομήσεις καί τά προχωρήματα, τίς συνέχειες καί τίς ἀσυνέχειες μέσα σ' αὐτό τό ἀτελειώτο ἀνακάτωμα τῆς ζωντανῆς ἱστορίας, μέσα στή σύγκρουση τῶν τάξεων. Μποροῦμε νά εἶμαστε περισσότεροι ἀπειθαρχοί, λιγότεροι θρησκοί.

Ὁ τύπος τῆς ἀνάλυσης πού προσπαθεῖ νά συλλάβει τήν πραγματικότητα, βασίζομενος στήν ἱστορία τῆς ταξικῆς πάλης, τίς ἀποκρυσταλλώσεις τῆς καί τίς μεταμορφώσεις τῆς, καθώς δέν θεωρεῖ μοῖρα τό καπιταλιστικό μοντέλο καί προσπαθεῖ νά συλλάβει τό πραγματικό κίνημα πού μέσα του κυφοροῦνται τά στοιχεῖα ἐνός ἄλλου τύπου παραγωγικῶν δυνάμεων καί παραγωγικῶν σχέσεων, εἶναι ὁ ὀρίζοντας στοχασμοῦ καί πράξης τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ μᾶλλον θά ἔπρεπε νά εἶναι. Γιατί φαίνεται ὅτι οἱ ἰδεολογίες τοῦ ἐξελικτισμοῦ πού διαμορφώθηκαν ἐδῶ καί ἐνα αἰῶνα, φάνηκαν πολύ πῶ μακρόβιες καί ἀνθεκτικές ἀπ' ὅσο τοὺς ἐπέτρεπε ἡ ἀναλυτική τους ἀνεπάρκεια. Αὐτή ἡ ἀναλυτική ἀνεπάρκεια καί ἡ γενικότερη ὑποχώρηση τῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς στή δυτική Εὐρώπη, καί στόν τόπο μας, ὑπαγορεύει τή στάση τοῦ ἐναρμονισμοῦ μέ τήν περεστρόικα γιά τήν ὁποία μιλοῦσα στήν ἀρχή, τήν πεποιθήση ὅτι τώρα τό νερό μῆκε στ' αὐλάκι. Ἀλλά ἄς μὴν πιστέψουμε καί μεῖς ὅτι ὁ συντομότερος δρόμος γιά τόν καπιταλισμό εἶναι ὁ σοσιαλισμός.

1. Ροσάνα Ροσάντα, «Οἱ ἐπαναστάτες διανοούμενοι καί ἡ Σοβιετική Ἐνωση», ἑλλην. μετάφραση Περ. Πολίτης, τεῦχος 61, Ἰούλιος 1983.

2. Μερλώ-Ποντύ, *Les aventures de la dialectique*, Gallimar, 1953.

3. Ροσάνα Ροσάντα, στό ἴδιο.

4. Ἐκτενὴ ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς προβληματικῆς στό τρίτομο ἔργο τοῦ Σάρλ Μπετελέμ, «*Ταξικοί ἀγῶνες στήν ΕΕΣΔ*», ἑλλην. μετάφραση ἐκδ. Ράππας, Ἀθήνα. Βλέπε ἐπίσης τή συζήτηση τῶν Πῶλ Σουζῦ καί Σάρλ Μπετελέμ, ἑλλην. ἐκδοση τῆς «*Συζήτησης*» ἐκδ. Στοχαστής.

5. Preobrajensky, *Nouvelle Economie*, Μασπερό, Παρίσι 1966.

6. Βλ. τό ἄρθρο τοῦ Th. Shanine «Σοβιετικὴ γεωργία καί περεστρόικα» στό παρόν τεῦχος.

7. Ἀπ' ὅσο γνωρίζω παρόμοιο συσχετισμό περεστρόικας καί κεννσιανισμοῦ ἔκανε ὁ Κ.Σ. Κάρολ, «ΕΕΣΔ στόν ἀστερισμό τοῦ κεννσιανισμοῦ», *Πολίτης*, τεῦχος 83, Νοεμ. 1987.

Ἡ Βαβέλ τῶν εἰδῶν

καί ἡ στρατηγική τῶν ὀρίων

(...ἡ πεζὴ ποίηση τῆς ποιητικῆς πρόζας)

Δημήτρης Δημηρούλης

1. Λόγος περὶ εἶδους

Εἶναι ἀναμφίβουλα ἀδιανόητο νὰ ἀρχίσει κανεὶς μιά συζήτηση περὶ εἰδῶν ἢ νὰ ἀποπειραθεῖ κάποια προσέγγιση τοῦ ζητήματος, καὶ μάλιστα σ' ἓνα Συμπόσιο Ποίησης, πού ἐπιπλέον ἔχει ὡς θεματικό του ἄξονα τὸ ζεῦγμα Ποίηση - Πεζογραφία, χωρὶς νὰ ἀνιχνεύει τὸ γνωσιολογικὸ τοῦ ἔδαφους, χωρὶς δηλαδὴ νὰ ἐξετάσει τὰ κριτήρια πού καθορίζουν τίς προϋποθέσεις (καὶ συχνὰ παράγουν τίς συνέπειες) τοῦ λόγου περὶ εἰδῶν. Αὐτὴ ἡ παραδοσιακὴ πρόνοια τοῦ στοχασμοῦ δέν χάνει ποτέ τὴν ἰκανότητά της νὰ μᾶς ἐκπλήσσει. Τὰ πάντα ἄλλωστε γύρω μας, σὲ αὐτὸ τὸ συμπόσιο, εἰδοκρατοῦνται. Τί ποιοῦ εὐλογο, λοιπόν, ἀπὸ τὴ χειρονομία πού κρατᾷ τὸ εἶδος σὲ ἀπόσταση στοχαστικῆς ἐνατένισης;

Τὶ εἶδους, συνεπῶς, μπορεῖ (ἢ πρέπει) νὰ εἶναι ὁ λόγος περὶ εἰδῶν; Ψάχνοντας νὰ ἀπαντήσῃ κανεὶς εἶναι σάν νὰ ψάχνει τὸ δρόμο του σ' ἓνα ναρκοπέδιο, ὅπου οἱ παραπλανητικὲς ἐνδείξεις εἶναι τόσες ὥστε ἀναστελλοῦν ὅλες τίς ἀποφάσεις. Σάν νὰ ψάχνει τὸ εἶδος τοῦ λόγου τοῦ μέσα στοὺς καθρέφτες τῶν εἰδῶν, στὰ εἰδῶλα τοῦ εἰδολογικοῦ λαβύρινθου — ἐκεῖ πού ἡ ὄραση ἀνθίζει σὲ τόσες ὄψεις πού χάνει τὸ μάτι τῆς αὐτογνωσίας. Κάθε συζήτηση περὶ εἰδῶν ἐμπλέκει ἀναπόφευκτα καὶ μιά ποιητικὴ τῆς ὄρασης.

Τὸ ἐρώτημα, ἐπομένως, θά μπορούσε νὰ μορφοποιηθεῖ ὡς ἐξῆς: ἀπὸ ποιά ὀπτική γωνία, μὲ ποιά εἰδητική μέθοδο, σὲ ποιο εἶδος προσεγγίζουν τὸ ζήτημα (βλέπουν τὸν λόγο τῶν εἰδῶν) οἱ ἀνακοινώσεις (οἱ κατὰ παραγγελίαν εἰδοποιήσεις) αὐτοῦ τοῦ συμποσίου; Τί εἶδους εἶναι οἱ εἰδογραφίαι περὶ εἰδους; Ἀπὸ ποῦ κατάγονται, πῶς δηλώνονται, ποιο εἶναι τὸ γένος τους καὶ τὸ συλλογικὸ τους ὄνομα; Ὑπάρχει ἄραγε ἓνα ὄνομα πού θά μπορούσε νὰ εἰδογραφήσῃ μιά ἐπιστημολογία τοῦ εἰδους; Ὑπάρχει ἄραγε κάποιος χῶρος ἐκτὸς εἰδους, εἰδολογικά ἀμόλυντος; Καὶ ἡ πολυμορφία, οἱ διαφοροποιήσεις, οἱ ἀντιθέσεις, τὰ κενὰ —ἀκόμη— σ' αὐτὸ τὸ Συμπόσιο; Τί νὰ δοῦμε πού νὰ μὴν εἶναι ἤδη εἰδωμένο;

Νὰ γιατί χρειαζόμαστε, κοντὰ στὴν ποιητικὴ τῆς ὄρασης, καὶ μιά ποιητικὴ τῆς ὀμιλίας σ' αὐτὴν τὴν τόσο πρωτεϊκὴ καὶ ἀμήχανα πρωτόπειρη συμποσιακὴ ἐπιστημολογία. Ἡ ποιητικὴ ὡστόσο δέν ἀρκεῖ γιατί δέν μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει στό χρόνο τῆς μορφῆς της. Ἴσως ἐδῶ ἡ προσφυγὴ στὴν ἐρμηνευτικὴ τῶν εἰδῶν συμπληρώνει τὴν εἰκόνα (ἢ τὸ εἰδῶλο ἂν θέλετε) τῆς εἰδητικῆς γνώσης.

Πρόθεσή μου βέβαια δέν εἶναι νὰ ἐπιχειρήσω μιά τόσο φιλόδοξη ἀνάλυση μέσα στό λαβύρινθο τῶν εἰδῶν. Θά περιοριστώ, ἐπομένως, νὰ προτείνω τὰ πλαίσια ἐνός προβληματισμοῦ πού δέν ἔχει ἀφήσει πίσω του τὸ ναρκοθετημένο πεδίο — κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τῆς σκιάς του.

Πρόκειται, οὐσιαστικά, γιὰ μιά εἰδοποίηση: γιὰ μιά ποιητικὴ (μὲ τὴν ἐτυμολογικὴ σημασία τῆς λέξης) πράξη πού κατασκευάζει μορφές, πού ἀπευθύνεται στό μάτι μὲ τὴν πιὸ φανερὴ ἐκδοχὴ της, κι ἔτσι διακρίνει καὶ διακρίνεται, ἀναγνωρίζει καὶ ἀναγνωρίζεται.

Εἰδοποιῶ ἔτσι, σημαίνει κἀνὼ τὸ εἶδος σημεῖο ἀναγνωρίσεως, συνεννόησης καὶ συμμετοχῆς. Ἡ, ἀκόμη, σημεῖο διαφορᾶς.

2. Ὁροθετίσεις

Ἡ διάκριση τῶν εἰδῶν ἔχει μακρὰ ἱστορία καὶ πλούσια φιλολογία. Σὲ αὐτούς, ὅμως, τοὺς χῶρους δέν θά πλησιάσω. Ὅχι μόνον γιατί οἱ σχετικὲς πληροφορίες εἶναι εὐκόλα ἐντοπίσιμες καὶ οἱ συναφεῖς συζητήσεις ἀρκοῦντως γνωστὲς καὶ οἰκεῖες, ἀλλὰ καὶ γιατί δέν μὲ ἐνδιαφέρει μιά χρηστικὴ, ταξινομικὴ, κανονιστικὴ διερεύνηση καὶ κατάταξη τῶν εἰδῶν. Δέν μὲ ἐνδιαφέρει, δηλαδὴ, νὰ προτείνω ἀντικειμενικά ἢ ὀρθολογικά συστήματα ταξινόμησης καὶ ἐπάρχησης. Κάτι τέτοιο, θέλω νὰ πιστεῦω, δέν ἀνήκει στό πεδίο τῆς ὄρασής μου οὔτε στὴν ὄψη τῆς ὀμιλίας μου.

Βεβαίως ἡ ἀριστοτελικὴ καὶ πλατωνικὴ προϊστορία ξεμυτίζει πάντα στὸν ὀρίζοντα κάθε προβληματικῆς περὶ εἰ-

δῶν, στὸν ἴδιο ὀρίζοντα πού περικλείει ἐπίσης καὶ τὸ σύνολο τῆς εὐρωπαϊκῆς παράδοσης, καὶ τοῦ ὁποῦ ἡ παρουσία θεωρεῖται, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν μνημονεύεται, αὐτόνητη, ἐνῶ τὸ βᾶρος τῆς παράδοσης γίνεται ἡ ἰκανὴ συνθήκη τῆς γνώσης.

Μήτε θά μέ ἀπασχολήσει ἡ στροφή πού σημειώνεται στήν προβληματική περί εἰδῶν, κατὰ τὴν ἔλευση καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἀναγέννησης, ὅταν ἡ τυπογραφία μεταβάλλει ριζικὰ τίς ὑποκειμενικὲς καὶ ἀντικειμενικὲς συνθήκες τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανάλωσης στὸ χῶρο τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς τέχνης γενικά. Ἀπώτερος στόχος μου εἶναι, ἀντίθετα, μιὰ «θεωρία» τῶν εἰδῶν πού, κινητοποιώντας ὅλες τίς ἐτυμολογικὲς τῆς συνδηλώσεις, νά θεωρεῖ τὰ εἶδη, νά θεᾶται τίς μορφές, ἀναζητώντας τὸ εἶδος τῆς δικῆς τῆς τάξης καὶ μηχανευόμενη τοὺς νόμους τῆς δικῆς τῆς ρητορικῆς.

Προσβλέποντας στὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς τέτοιας εἰδητικῆς θεωρίας τῶν εἰδῶν, ἔχω νά προτείνω ἀπλῶς ἑπτὰ προοπτικὲς, ἑπτὰ ὄψεις, θεωρήσεις, εἰδολογίες, διοράσεις πού θεῶνται ἀντίστοιχες πτυχές τοῦ ζητήματος στή μοντέρνα ἐκδοχὴ του.

3. Ἡ προοπτικὴ τῆς αἰσθητικῆς

Ὁ καθορισμὸς τῶν εἰδῶν καὶ οἱ ταξινομιές πού συνεπιφέρει συνδέονται ἄμεσα μέ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο καὶ τὸν κοινωνικὸ ρόλο τῆς τέχνης. Εἶναι ἀποτελέσματα μακρόχρονων ἐξελιξέων καὶ συγκεκριμενοποιήσεις (τυποποιήσεις, σέ τελικὴ ἀνάλυση) διῦποκειμενικῶν διεργασιῶν πού ἰσορροποῦν τὸ κοινωνικὸ status τῆς τέχνης μέσα σέ ἓνα πλέγμα συμβάσεων καὶ κυρίαρχων μοντέλων. Σέ μιὰ κοινωνία λ.χ. πού οἱ τέχνες θεωροῦνται θεσμικὰ ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ τὴν αὐλή, ἡ ἱεράρχηση καὶ ἡ λειτουργία τῶν εἰδῶν γίνονται μέσσω μηχανισμῶν πού εὐνοοῦν τὴν παγίωσή τους καὶ τὴν εὐκόλα ἀναγνωρίσιμη συμβατικότητά τους. Οἱ κατὰ καιροὺς διαφοροποιήσεις καὶ μεταβολές συναρτῶνται μέ ἀντίστοιχες ἐξελιξέεις στήν καλαισθησία τοῦ κοινοῦ, μέ ριζικὲς ἀλλαγές στὸν τομέα τῶν τεχνικῶν μέσων (δηλαδή στήν παραγωγικὴ διαδικασία) καὶ μέ σημαντικούς μετασχηματισμούς στὰ θεσμικὰ πρότυπα. Ὅταν οἱ ἱστορικὲς συγκυρίες εὐνοοῦν ἀνάλογα φαινόμενα, τότε διαπιστώνουμε μιὰ σταθερότητα στήν ἀνάπτυξη τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν καὶ μιὰ σχετικὴ σαφήνεια στὸν ἐννοιολογικὸ προσδιορισμὸ τους.

Ἡ αὐστηρότητα τῆς μορφῆς ἢ ἡ γενικὴ οἰκονομία τοῦ εἶδους σέ ὀρισμένες κοινωνίες δὲν ἐπιτρέπει βίαιους πειραματισμούς, μήτε αἰφνίδιες μεταβολές. Ἡ προφορικὴ λογοτεχνία συνιστᾷ ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα, ἀφοῦ ἡ μονιμότητα τῶν κωδίκων διασφαλίζει τὴν εὐκόλη ἀναγνώριση καὶ, ἐπομένως, καθορίζει τὸν βαθμὸ κοινωνικῆς ἀποδοχῆς τοῦ εἶδους. Ἡ ἀναγεννησιακὴ τέχνη μέ τίς αὐστηρὰ προσδιορισμένες συμβάσεις τῆς εἶναι ἓνα ἄλλο παράδειγμα, σέ ἄλλη βέβαια κλίμακα.

Μέ δυὸ λόγια, τὰ εἶδη τῆς τέχνης ἐμφανίζονται καὶ εὐδοκιμοῦν μέσα σ' ἓνα δυναμικὸ πλέγμα σχέσεων καὶ ἀναποκρίσεων σέ κοινωνικὲς ἀναγκαιότητες καὶ συμβάσεις καὶ

παρεμβαίνουν αἰσθητικὰ, σύμφωνα μ' ἓναν πολύπλοκο μηχανισμό θεσμικῶν περιορισμῶν καὶ προσδιορισμῶν πού δὲν εἶναι, συνήθως, φανεροὶ ἢ μᾶλλον ἔχουν καταστῆ ἀόρατοι λόγω τῆς εὐρύτατης ἀποδοχῆς καὶ χρήσης. Τὰ εἶδη, στήν περίπτωσή αὐτή, λειτουργοῦν ὡς φυσικὲς κατηγορίες, ὡς φαινόμενα διαρκῆ καὶ ἀναλλοίωτα. Ἡ συμβατικότητά τους ἔχει ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ μιὰ αἰτιοκρατούμενη εὐλογοφάνεια.

Τὸ σκηنيκὸ μεταβάλλεται ριζικὰ περί τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ σταθεροποιεῖται κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου. Τὴν ἐποχὴ πού ἡ ἀστικὴ τάξη δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνεξαρτοποίηση τῆς τέχνης, καὶ σ' ἓναν βαθμὸ τὴν ἐνθαρρύνει μέ τὴ θεσμοποίηση τῆς κατηγορίας τοῦ αἰσθητικοῦ. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ αἰσθητικὴ αὐτονομεῖται ὡς θεωρητικὸς προβληματισμὸς περί τοῦ ὠραίου (δηλαδή περί τῆς τέχνης ὡς ἰδιαίτερης κατηγορίας), ὁ δυτικὸς κόσμος εἰσέρχεται σέ μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὁ στοχασμὸς περὶ εἰδῶν ἀποκτᾷ κεντρικὴ σημασία καὶ οἱ παραδοσιακὲς διακρίσεις καὶ ταξινομήσεις ὑφίστανται βαθύτατη κριτικὴ ἀναθεώρηση καὶ, τελικὰ, μετασχηματίζονται σύμφωνα μέ τὸ καινούριο θεωρητικὸ πλαίσιο.

Μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς αἰσθητικῆς ὁ λόγος περί εἰδῶν δὲν ἔχει τόσο ταξινομικὸ χαρακτήρα ὅσο προγραμματικὸ. Ἡ ταξινομήση ἢ ἡ διάκριση δὲν νοεῖται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προγραμματικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου τέχνης τὸ ὁποῖο καλεῖται, στίς καινουργίες κοινωνικὲς συνθήκες, νά ἐκπληρώσει ἓναν διαφορετικὸ θεσμικὸ ρόλο. Ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἔργου προσδιορίζεται στήν ἀστικὴ ἀγορὰ καὶ ἡ ποιότητά του ἀπὸ τὸν αἰσθητικὸ κανόνα.

Ὁ πυρήνας αὐτῆς τῆς αἰσθητικῆς, πού εἶναι γνωστὴ ὡς ρομαντικὴ αἰσθητικὴ, εἶναι ἡ προώθηση, διαφήμιση καὶ καθιέρωση καινούριων λογοτεχνικῶν εἰδῶν. Ἀπὸ τότε ἕως σήμερα ὑπάρχουμε, συζητοῦμε καὶ στοχαζόμαστε στὸν ρομαντικὸ πύργο πού συμβολίζει τὸ κατηγοριοποιημένο σύμπαν τῆς μοντέρνας δυτικῆς τέχνης καὶ λογοτεχνίας. Στὴν κόψη αὐτῆς τῆς διάκρισης παίζεται ἡ ὄψη κάθε σύγχρονης αἰσθητικῆς.

4. Ἡ προοπτικὴ τοῦ ρομαντισμοῦ

Ὁ ρομαντισμὸς ξανάθεσε ἐπίμονα τὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι λογοτεχνία;» ἀφοῦ πρῶτα βεβαίωσε τὸ θάνατο τῆς λογοτεχνίας ἢ, ὀρθότερα, τῆς παράδοσης τοῦ Μεγάλου Κανόνα. Ὁ θάνατος αὐτὸς δὲν ἦταν παρά ἡ συμβολοποίηση τῶν ἀδιεξόδων τοῦ τότε παρόντος. Ἐνῶ τὸ ἐρώτημα συνόψιζε τὸ ὑπέρβον αἴτημα γιὰ αἰσθητικὴ καθολικότητα ὡς μέσου ὑπέρβασης ἐνός δυσβάσταχτου κενοῦ. Ἡ ρομαντικὴ ἀπόπειρα (κυρίως στήν γερμανικὴ ἐκδοχὴ τῆς) νά ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα, φιλοσοφικὰ καὶ αἰσθητικὰ, συνοδεύτηκε ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τῆς φαντασίωσης γιὰ τὴν ἰδανικὴ μείξη τῶν ἀντιθετικῶν ζευγμάτων (λ.χ. ποίηση - φιλοσοφία, προφορικὸ - γραπτὸ, ἀντικείμενο - ὑποκείμενο κ.ἄ.).

Τὸ Εἶδος (μέ κεφαλαῖο Ε) ἔγινε ἡ σκηνὴ τοῦ κεντρικοῦ δράματος ὅπου συνέρρεαν γιὰ νά λυτρωθοῦν οἱ ἀπόλυτες ρομαντικὲς ἀγωνίες. Στὴν σκηνὴ αὐτὴ ὅλα τὰ Ἐπιμέρους ἀφομοιώθηκαν ἀθόρυβα ἀπὸ τὴν μεταφορὰ τοῦ ὀργανικοῦ

“Ολου. Οί Γερμανοί ρομαντικοί, και ιδιαίτερα ο Φρειδερίκος Σλέγκελ, επέμειναν βέβαια να υπογραμμίζουν την φημισμένη συμμετρική τριάδα έπος — λυρική ποίηση — δράμα, στην πραγματικότητα έντούτοις έννοούν τό μοναδικό, ύψιστο Είδος υπεράνω όλων, τή σύνθεση όλων τών αντιθέσεων, όλων τών επίμερους, σέ μία ένότητα πού δέν είναι άπλώς γενική αλλά τό κατεξοχήν Γένος τών ειδών. Και αυτό τό Γένος (πού σβήνει τά είδη στό Είδος) είναι ή ίδια ή Λογοτεχνία ως αισθητικό 'Απόλυτο.

‘Ο ρομαντισμός αντιπαρέβαλε τόν μεταφιλοσοφικό διαλογισμό και τήν προγραμματική αισθητική περί Είδους στην έμπειρική, ιστορική, και κανονιστική προσέγγιση τών ειδών, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα μία ρητορική πού έκανε τό απόλυτο όραμα τής λογοτεχνίας τό έφικτό παρόν τής γραφής.

5. ‘Η προοπτική του υποκειμένου

‘Η ριζοσπαστική ρομαντική αισθητική θεμελίωσε τό λόγο της περί ειδών σέ μία καινοφανή, και φιλοσοφικά έκλεπτυσμένη, αντίληψη περί (καλλιτεχνικού) υποκειμένου. ‘Η έννοια τής λογοτεχνίας ως απόλυτου είδους στηρίχτηκε στην έννοια του ‘Υποκειμένου ως απόλυτης κατηγορίας. Τά λογοτεχνικά είδη δέν αντιπροσωπεύουν, υπό τήν έννοια αυτή, αντικειμενικές συμβάσεις ή ιστορικές αναγκαιότητες· αλλά οργανικές ανάγκες του απόλυτου υποκειμένου στη συνάντησή του μέ τήν ‘Ιστορία.

‘Απόρροια τής συναφούς προβληματικής είναι ή προβολή του όνόματος του «δημιουργού» ως ιδεατού κέντρου του αισθητικού σύμπαντος και ως κινητηρίου μοχλού τής καλλιτεχνικής μετουσίωσης του κόσμου. ‘Η γλώσσα αυτή τής προβληματικής δανείζεται, συχνά, θεολογικές αλληγορίες και φιλοσοφικούς τόνους πού υπογραμμίζουν άκόμη περισσότερο τήν αισθητικοποίηση τής πραγματικότητας και τήν ποιητική όψη του κόσμου: τήν οικειοποιητική δύναμη τών οργανικών μεταφορών. Τά είδη δέν είναι τίποτε άλλο παρά βοηθήματα τής δημιουργικής ενέργειας, δεκανίκια τής έμπνευσης στην άνύψωσή της προς τό απόλυτο Είδος του έαυτού της. Μόνον στό τελικό αυτό είδος πραγματώνεται ή άναμέτρηση του ‘Υποκειμένου μέ τόν Κόσμο.

‘Από τήν στιγμή αυτή και μετά ή λογοτεχνία θεσμοποιείται αυτόνομη στον κοινωνικό χώρο, χωρίς ώστόσο να δηλώνει τό θεσμικό της χαρακτήρα ούτε να συζητά τήν αυτόνομία της, ένώ τό ‘Υποκείμενο καθίσταται ή παγκυρίαρχη σύμβαση του αισθητικού ιδιώματος.

6. ‘Η προοπτική του μοντερνισμού

Τό λογοτεχνικό κίνημα του μοντερνισμού (σέ συγκεκριμένες ιστορικές πραγματώσεις του, κυρίως γαλλικές), εξέφρασε τήν μεταρομαντικότητά του μέ μία βίαιη και, κάποτε, τρομοκρατική ή μηδενιστική άρνηση τών ειδών. ‘Η άρνηση αυτή έκδηλώνεται, συνήθως, μέ δύο άκραίες μορφές.

‘Η πρώτη άφορά τό ίδιο τό Είδος par excellence: τήν λογοτεχνία ή τήν τέχνη. Διακηρύξεις όπως, ‘Η τέχνη πέθανε ή τέχνη για όλους από όλους ή ή τέχνη είναι άχρηστη ή ή ζωή έναντίον τής τέχνης, συνιστούν τόν πυρήνα μιας ιδιόμορφης αισθητικής τής αντίφασης. Τελικά, ή τέχνη επιβιώνει, άνανεώνεται και άναπροσανατολίζεται σέ πένθιμο σκηνικό όπου πιστοποιείται, μέ θεαματική υπερβολή, ό θάνατός της. Κατά παράδοχο τρόπο ή διάγνωση αυτή δέν καταδικάζει τήν τέχνη αλλά τήν σώζει από τούς κινδύνους τής παρακμής, γιατί τής επιτρέπει να αναζητήσει καινούριες μορφές ζωής υπό τό ένδυμα τής άνυπαρξίας. Μέ άλλα λόγια ή τέχνη, μέσω τής μίμησης του θανάτου, υπερβαίνει όριστικά τόν θάνατο, άποκτά καινούριο «περιεχόμενο» και διαφορετική «μορφή» και, έπομένως, κλέβει προς όφελός της τήν παράσταση.

‘Η δεύτερη άκραία μορφή αναφέρεται στην ύπονόμευση τών ειδολογικών κατατάξεων μέσω τής σκόπιμης και ριψοκίνδυνης παράχρησης του σημαίνοντος. Τό ύφος του λογοτεχνικού έργου γίνεται τό πεδίο όπου όρισμοί, διακρίσεις και διαφοροποιήσεις συμπλέκονται, συγχέονται και έλέγχονται. Μέσον και σκοπός αλληλουποκαθίστανται ή αλληλοαναιρούνται για να καταλήξουν, στην πιό εύσυνείδητη έκδοχή τους, σέ μία ίσοπεδωτική και άπροσπέλαστη αυτοαναφορικότητα. Στην τελευταία αυτή περίπτωση δέν έχουμε μόνον ύπονόμευση τών ειδολογικών προσδιορισμών αλλά και του ίδιου του έπικοινωνιακού ρόλου τής τέχνης, ιδιαίτερα όταν τό κοινό είναι άναγκασμένο όχι μόνον να άναθεωρήσει τίς ύπάρχουσες (κρατούσες) αντιλήψεις περί ειδών αλλά και τήν ίδια τήν άναγνωστική / έρμηνευτική πράξη.

Και στίς δύο μορφές, όμως, ύπάρχει κάτι κοινό: τό ξάφνιασμα και ή συνακόλουθη άπορία του κοινού πού είτε, βαθμιαία, θά προσαρμοστεί στα καινούρια δεδομένα ή θά τά άπορρίψει ως μη άρμόζοντα στίς κυρίαρχες (δηλαδή, άναγνωρίσιμες) διακρίσεις τών ειδών. Τό έρώτημα πού, κατά κάποιον τρόπο, έπιζητεί να έπιβάλλει ό μοντερνισμός σέ όλες τίς τέχνες είναι απόλυτης άξίας και σημασίας: «Γιατί αυτό πού βλέπω, άκούω, διαβάζω κ.λπ. είναι τέχνη;» Και κατά συνέπεια: «άν είναι τέχνη, τί είδους τέχνη είναι;» ή «άν δέν είναι τέχνη, γιατί έμφανίζεται ως τέτοια;»

Βέβαια κάποια στιγμή τό έρώτημα νομιμοποιήθηκε (όπως και όρισμένες άπαντήσεις του), ό μοντερνισμός έγινε παράδοση και οι αντίρρήσεις προσαρμόστηκαν στα καινούρια δεδομένα. Αυτό πού είναι φανερό σέ αυτήν τήν τόσο έντεχνη και περίτεχνη ύπονόμευση τών ειδών και, κυρίως, του κατεξοχήν Είδους τής τέχνης, είναι ό κριτικός έλεγχος πού άφορά τόσο τήν θεσμική της ύπόσταση όσο και τόν ύφολογικό της ιδανισμό.

Κάτι τέτοιο δέν είχε γίνει μέ τόν ρομαντισμό, όπου ή βία διοχετευόταν στην τρομώδη ήδονή τής δημιουργίας. Μέ τόν μοντερνισμό ή δημιουργία γίνεται άτελεύτητο παιχνίδι μεταμορφώσεων και παρ-εξηγήσεων, όπου τίθενται υπό έρώτηση (χωρίς, ώστόσο, να έξαφανίζονται) ή νομιμότητα τών διακρίσεων, τό απόλυτο τών κανόνων, ή διαφάνεια τών αντίστοιχών, τό κύρος του συστήματος και ή αλήθεια τής ταυτότητας του ‘Ολου προς τά Μέρη ή τής αντίθεσης του ‘Ενός προς τά Πολλά. Τά είδη, έντέλει, δέν

καταργοῦνται, ἀπλῶς δοκιμάζονται στίς ἔσχατες δυνατότητές τους, ἐκεῖ πού ὁ λόγος τῆς τέχνης γίνεται τό περιεχόμενό της.

Ὁ μοντερνισμός, συχνά, ταύτισε τό *Τί* τῆς τέχνης μέ τό *Πῶς*. Τό *τί* λέω ἐξαρτᾶται ἀπό (περιέχεται στό) *πῶς* τό λέω. Ἡ νομιμότητα τοῦ πειραματισμοῦ κατέστησε τά εἶδη εὐπλαστο ὑλικό στά χέρια τοῦ καλλιτέχνη, τόσο εὐπλαστο πού ἐπέτρεψε μείξεις, ἐπικαλύψεις, συγχύσεις καί ὑπερβάσεις. Ἄν τό ἀπόλυτο εἶδος (ἡ ἴδια ἡ τέχνη) ὑπέστη τά διεκδικητικά αἰσθήματα τόσων παθιασμένων ἐραστῶν, τά εἶδη καθαρτά, στίς μοντέρνες πραγματώσεις τους, δέν ἔχασαν ἐξολοκλήρου τήν αὐτονομία τους, παρά τή θεσμική καί αἰσθητική ὑπονόμευση. Κατά κάποιον τρόπο ἡ διάγνωση (ἡ, γιά ἄλλους, ἡ πρόγνωση) τοῦ θανάτου της ὑπῆρξε ὁ πῶς ἀποτελεσματικός τρόπος νά διατηρηθοῦν στή ζωή.

7. Ἡ προοπτική τοῦ μεταμοντερνισμοῦ

Εἶναι γνωστή ἡ «δυσκολία» νά ὀριστεῖ τί εἶναι ὁ μεταμοντερνισμός. Γιά ὀρισμένους κάτι τέτοιο ἄρκει νά διαβάσει τήν ἀξιοπιστία τοῦ ὅρου καί νά ἐκμηδενίσει τήν ὅποια χρησιμότητά του. Ἡ «δυσκολία», ὡστόσο, αὐτή εἶναι σύμφυτη θά ἔλεγα μέ κάθε ἀπόπειρα ὀρισμοῦ τοῦ *μετά*, δηλαδή μέ κάθε ἱστορική αἰτιοκρατία καί μέ κάθε ἐπιστημολογική ἐρμηνεία. Δέν εἶναι μάλιστα καθόλου σίγουρο ὅτι θά κατορθώσουμε, τελικά, νά ὀρίσουμε τό μεταμοντέρνο, ἔστω καί συμβατικά. Ἐχουμε ἀναμφισβήτητα ἀνάγκη ἀπό ἕναν καινούριο λόγο καί τρόπο σκέψης.

Ἴσως ἡ ἀδυναμία νά ὀριστεῖ τό μεταμοντέρνο νά ὀφείλεται σέ ἐγγενεῖς ἀντιστάσεις τοῦ ἴδιου τοῦ ὅρου, ἀντιστάσεις πού ἐξαρτῶνται ἀπὸ παρόμοιες ἐκλογικεύσεις μέ τήν ἀναγωγή τῆς ἀντίφασης σέ τρόπο στοχασμοῦ. Πῶς εἶναι δυνατόν νά ψάχνει κανεῖς γιά ὀρισμούς στόν πύργο αὐτόν τῆς Βαβέλ;

Ἄν ὅμως δέν μπορούμε νά ὀρίσουμε (νά ὀριστικοποιήσουμε ἐπομένως οἰκειοποιούμεν) τό μεταμοντέρνο, ἀκόμη λιγότερο μπορούμε νά ὀρίσουμε τά εἶδη τοῦ λόγου του ἢ τό *Εἶδος* τῆς γραφῆς του. Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι τό μεταμοντέρνο καί τό λογοτεχνικά του εἶδη εἶναι ἀνυπαρκτά. Ἀντίθετα, σημαίνει ὅτι ἀπαιτοῦν ὄχι μόνον ἄλλη προσέγγιση ἀλλά καί ἄλλον λόγο (περί αὐτῶν).

Ἄν μέ τόν μοντερνισμό ἐπιβάλλεται ἡ ὑπονομευτική βία πού ἀνατρέπει τίς ἰσορροπίες καί ὠθεῖ σέ θεσμικές καί αἰσθητικές ἀναθεωρήσεις καί συμβιβασμούς, μέ τόν μεταμοντερνισμό εἰσερχόμαστε στό βασίλειο τῆς εἰρηνικῆς αὐθαιρεσίας, ὅπου ὅλα διακυβεύονται, κάθε στιγμή, ἀλλά καί τίποτε δέν χάνεται ὀριστικά.

Μέ τή ρητορική ἀποστροφή τοῦ «ὅλα ἐπιτρέπονται» ὁ μεταμοντερνισμός καθιστᾶ τή βία, τήν εἰρωνεία, τήν ἀπάτη καί τήν αἰνιγματικότητα ἀναρχικά στοιχεῖα τῆς ποιητικῆς του (ἄν μπορεῖ ἀκόμη νά ὀνομάζεται ἔτσι ἡ ριζική της ἀμφισβήτηση ἢ ἀντιστροφή). Τό μέγα πλεονέκτημα ἀλλά καί μειονέκτημα τοῦ μεταμοντερνισμοῦ ἔγκειται στήν ἐλλειψη πρωτοτυπίας. Ὁ μοντερνισμός ξάφνιασε, ἐνόχλησε, πρωτοτύπησε, δίχασε. Ὁ μεταμοντερνισμός ἀπλῶς διχάζει καλλιεργώντας τήν αἰσθητική τοῦ «ὅλα μποροῦν νά εἶ-

ναι, νά γίνουν ἢ νά θεωρηθοῦν τέχνη». Ἀκόμη καί ὁ πῶς ἀκραῖος πειραματισμός ἐντασσόμενος στήν «λογική» τοῦ «ὅλα ἐπιτρέπονται», παύει νά προκαλεῖ ὅπως πρῖν. Ἴσως ἐνοχλεῖ ἀλλά δέν ἐνοχλεῖ μέ τήν πρωτοτυπία του.

Ὁ κίνδυνος πῶς τώρα δέν εἶναι ἡ ἀνάμειξη τῶν εἰδῶν σέ σημειο πού νά μὴν ἀναγνωρίζονται ἀλλά ἡ κατάργηση τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς μεταξύ τέχνης καί πραγματικότητας, φαντασίας καί λογικῆς, πράξης καί σκέψης.

Πῶς νά γίνουν σεβαστά τά λογοτεχνικά εἶδη ἀπό ἕναν λόγο πού δέν σέβεται πῶς σημαντικές λειτουργίες τῆς τέχνης, πού στήν πραγματικότητα θεωρεῖ τά πάντα ὑποψήφια αἰσθητικά ἀντικείμενα, πού «καταργεῖ» συνεπῶς τήν αἰσθητική, ἀφοῦ τήν μεταβάλλει σέ ἀπλή θεσμοποιητικὴ πράξη;

Μποροῦμε ἄραγε νά μιᾶμε ἀκόμη γιά ὀρισμούς, εἰδολογικές ταξινομήσεις καί ἀντικειμενικούς προσδιορισμούς, ὅταν δέν εἴμαστε σίγουροι γιά τό ἔδαφος πάνω στό ὁποῖο πατάμε;

Νά ἕνα ἐρώτημα πού δέν εἶναι εὐκόλο νά ἀγνοήσουμε.

8. Ἡ προοπτική τῶν ὁρίων

Ἀπό τήν ὀπτική γωνία πού προσεγγίζω τό ζήτημα τῶν εἰδῶν μ' ἐνδιαφέρουν, κυρίως, ἐκεῖνα τά κείμενα πού παρακάμπτοντας τίς ἀπλοϊκές καί περιοριστικές ἐπιλογές (θετικό / ἀρνητικό, καλό / κακό, ὠραῖο / ἄσχημο κ.λπ.) ἀντιστέκονται στήν ἀσφυκτικὴ αὐθεντία τῶν ταξινομήσεων (δηλαδή στόν νόμο τῆς συμμόρφωσης) ἀλλά καί δέν πιστεύουν ἀφελῶς σέ μιά αὐτόματη καί εὐκόλη ὑπέρβαση. Κάθε ἄλλωστε ὑπονόμευση ἢ ὑπέρβαση διατρέχει τόν κίνδυνο νά ἀναπαράγει τόν κώδικα πού ἀμφισβητεῖ, παγιδεύοντάς μας στό σύστημα ἀπὸ τό ὁποῖο προσπαθεῖ νά μᾶς ἀπελευθερώσει.

Τά κείμενα αὐτά παράγονται καί ἀκμάζουν στά ὅρια τῶν εἰδῶν (ἀκριβέστερα τοῦ εἶδους), ἐκεῖ πού κανεῖς ταυτόχρονα ἀνήκει καί δέν ἀνήκει, ἐκεῖ πού πληθαίνουν τά ἐρωτήματα, οἱ ἀβεβαιότητες, οἱ ἀνασφάλειες, οἱ ἀντιφάσεις καί οἱ πολυσημίες. Ἡ ἐγκατοίκηση αὐτῆ τῆς γραφῆς στά ὅρια τοῦ εἶδους, τῆς ἐπιτρέπει νά γίνεται οἰκεία καί συννενοη, χωρῆς, ὡστόσο, ν' «ἀνήκει» ποτέ πέραν τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς. Ἀλλά καί χωρῆς νά ἐπαναπαύεται ἐπὶ τῶν ὁρίων.

Συνέπεια αὐτῆς τῆς διπλῆς ὄψης (ταυτόχρονα δηλαδή ἐντός καί ἐκτός ὁρίων) εἶναι ἡ τροποποίηση τοῦ εἶδους καί, κάποτε, ἡ ὑπέρβασή του ὑπὸ τήν ἔννοια τῆς ἀναθεωρητικῆς προσαρμογῆς. Βέβαια, κανεῖς δέν ζεῖ μέσα στήν ὑπέρβαση ὅπως κανεῖς δέν ζεῖ κάπου ἄλλου, πέραν τοῦ προβλήματος τῶν εἰδῶν. Ἡ ἴδια ἡ ὑπέρβαση παραβαίνει τά ὅρια ἀλλά δέν τά καταργεῖ, τά ὅρια εἶναι πάντα ἐκεῖ, πίσω ἢ μπρός, στήν σκοτεινὴ περιοχὴ ὅπου ἐντός καί ἐκτός συγχέονται, συναλλάσσονται καί μεταμφιέζονται. Τό παιχνίδι τῶν ὁρίων (ἡ μόνη δυνατὴ πραγματικότητα στό χῶρο αὐτῶν ἀμετάκλητων διλημμάτων) κάνει τή γραφὴ τερατωδῶς ἐλκυστικὴ ἀλλά καί ἐπίμοχθα ἐπαμφοτερίζουσα.

Πῶς, ὅμως, κάτι τέτοιο μπορεῖ νά μελετηθεῖ; Καί τί εἶδους «ἐπιστήμη» ἔχουμε ἀνάγκη ἐδῶ; Πῶς θά προσεγγί-

σουμε μία γραφή των όριων, μία όριακή ανάγνωση, μέ μία έπιστήμη πού στρογγυλοκάθεται στό κέντρο τής αλήθειας (καί τής μοχθηράς εύπρεπείας) και πού ένδιαφέρεται, πρωτίστως, νά ταξινομήσει τίς βεβαιότητές της και όχι νά «ύπερβεϊ» τά όρια της;

“Αν τά είδη διακυβεύουν τήν παρθενική τους αύτονομία στό παιχνίδι των όριων, τί είδους πρέπει νά είναι ο λόγος πού άφηγγείται τό χρονικό των άκριτικών μεταμορφώσεων;

9. Η προοπτική τής Βαβέλ

“Ο τίτλος και ο υπότιτλος τής ανακοίνωσής μου δέν αναφέρονται άπλώς ένδεικτικά σε μία πραγματικότητα αλλά τήν σχολιάζουν κιόλας προσφεύγοντας στην ειρηνική ύπερβολή. Η συμπάρθεση μιās οικείας άλληγορίας και μιās ταυτολογίας άποσκοπούν στην ύπογράμμιση του αδύνατου για νά καταστήσουν δυνατή τήν κριτική του δυνατού.

“Αν λείπει κάτι από τήν Βαβέλ των ειδών είναι ή ποιητική τής όμιλίας πού μνημόνευσα και σε έσχατη άνάλυση μία ποιητική τής όρασης ή, άκριβέστερα, του όραν. “Αν ύπάρχει τρόπος νά δραπετεύσουμε από τίς συνέπειες τής ταυτολογίας, θά πρέπει νά τόν αναζητήσουμε σε μία έρμηνευτική των όριων, σε μία έρμηνευτική πού όχι μόνον αναλύει αλλά και προτείνει τήν όριακή γραφή πού παίζει τό παιχνίδι αλλά δέν ταυτίζεται μαζί του. Μόνον έτσι τό παιχνίδι δέν παγιώνει τούς κανόνες του, δηλαδή δέν μονοπωλεί τά είδη του. Και μόνον έτσι οι ταυτολογίες συντριβονται στα όρια...

Νά μήν ξεχάσουμε όμως: ποιά θά είναι ή «έπιστήμη» πού θά μάς έπιτρέψει νά άποπειραθοϋμε κάτι τέτοιο; Και πού, ταυτόχρονα, θά μάς έπιτρέψει νά στρέψουμε τούς έπιστημολογικούς καθρέφτες όχι μόνον προς τά έξω αλλά και προς τά μέσα, έννοικώντας τό μεταξύ;

Τό όνομα αϋτής τής έπιστήμης πού θά συνδυάζει τήν

ποιητική μέ τήν έρμηνευτική των ειδών, πού θά φέρει στην έπιφάνεια έξ-ορισμένα έρωτήματα και πού θά κρατῶ τόν λόγο της στα όρια του άντικειμένου της, δέν μπορεί παρά νά είναι Θεωρία. Η προοπτική εκείνη, δηλαδή, πού έγ-γυάται τήν άμφίδρομη θέαση και έρμηνεύει, τελικά, τά εί-σαγωγικά στη λέξη «έπιστήμη», δίνοντάς της άλλο νόημα: άλλη ματιά και άλλη όψη.

“Η θεωρία έντούτοις δέν πρέπει ν’ άνέβει θεαματικά στο βάθρο ως Είδος των Ειδών, ως Είδος ύπεράνω των Ειδών, αλλά νά αναπτύξει μία ειδητική πρακτική από τό πε-δίο τής όποιας νά μήν άπουσιάζει ο όριακός έαυτός της, αλλά και νά μήν φαίνεται καθόλου.

Δέν έχει, έπομένως, σημασία άν τά είδη είναι πολλά ή ένα, ύψηλά ή ταπεινά, μεικτά ή άγνά. Για τέτοια διλήμματα δέν άποφασίζει ή έπισταμένη Θεωρία. “Όπως δέν «άπορρίπτει» τά είδη έν όνόματι κάποιας ταραχώδους δημιουργικής άναρχίας, όπου τίποτε δέν στέκεται έμπόδιο στη συγγραφική «μανία»: τόν έσχατο και μοναδικό νόμο του νοοείν. Η θεωρία άποφεύγει τίς παγίδες τής ληξιαρχικής φιλολογίας και τής συμβολαιογραφικής κριτικής. Δέν άρνείται, παρακάμπτει.

“Η θεωρία θεωρεί τόν λόγο των ειδών και τόν λόγο περι ειδών συγγενικά διάφορους και συνένοχα άντιπάλους. Πάντα, ώστόσο έντός και έκτός ενός όριου πού καθιστά τήν ταύτιση αδύνατη, όχι γιατί πιστεύει σε κάποια ειδολογική καθαρότητα ή αύτονομία αλλά γιατί πιστεύει ότι αϋ-τός είναι ο πιό άποτελεσματικός τρόπος ύπέρβασης, δηλα-δή κριτικής.

Πώς, άλλωστε, θά μπορέσουμε νά ύπερβοϋμε (ή, άν θέ-λετε, ν’ άντέξουμε) διακόσια χρόνια ρομαντικής ειδολο-γίας;

“Όλα αϋτά (παρ’ όλα αϋτά) δέν είναι τίποτε άλλο παρά προοπτικές, θεάσεις, θεωρήσεις, θεωρίες, προς τά μέσα και προς τά έξω, από μέσα και από έξω, πάντα όμως στη σκιά του πύργου τής Βαβέλ...

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Ζωοδόχου Πηγής 17, Τηλ 36-37 70

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΛΟΓΗ
ΧΑΜΗΛΟΤΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ

ΠΛΗΡΗΣ ΚΑΙ ΜΟΝΙΜΗ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΟΛΩΝ
ΤΩΝ ΑΝΤΙΕΞΩΣΤΑΣΤΙ-
ΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
"Ελεύθερος Τύπος"

Τύπος

ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ
φθηνά ΠΟΛΥ φθηνά βιβλία

Εγκυκλοπαίδειες μισοτιμής
Εύκολίες πληρωμής

ΜΗΟΣΤΑΝΟΓΛΟΥ - ΓΙΑ ΤΟ ΦΘΙΝΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ 92, ΠΕΙΡΑΙΑΣ ΤΗΛ. 4112258

Σχεδίασμα για τήν ὑπεράσπιση τῶν γλωσσικῶν χρήσεων

τοῦ Φώτη Ἀ. Καβακόπουλου

1. Σέ μία πολιτιστική καθημερινότητα ὅπου τή θέση τῶν ἐρωτημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ «γλωσσικοῦ προβλήματος» πήρε ἤδη ὁ νεκραναστημένος συγγενής προβληματισμός περί διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν, πῶς θά γίνονταν νά μιλήσει κάποιος γιά γλωσσικές χρήσεις παρά περνώντας α) μέσα ἀπό τίς συνιστώσες τοῦ κοινωνικοῦ τοπίου πού γεννοῦν τά ἐρωτήματα γιά τήν (ἑλληνική) γλώσσα καί θεσμοποιοῦν τό λόγο πού ζητᾶ νά ἀνταποκρίνεται σέ αὐτά, καί β) μέσα ἀπό τόν καθορισμό καί τήν ἀξιολόγηση ἐργαλείων τεχνικῶν πού ἢ ἀγνοοῦν τούς μετέτρεψε τίς ἐπιστημονικές συζητήσεις σέ ἀγονες κι ἀνεξέλεγκτες ἀνταλλαγές γνώμων καί τούς συζητητές σέ θεατές ἀμέτοχους μιᾶς διαδικασίας γλωσσικῆς ἐξομάλυνσης πού, οὕτως ἢ ἄλλως, ὀλοκληρώνεται χωρίς αὐτούς ἐδῶ καί μερικά χρόνια κι ὅπου οἱ *πραγματικοὶ ῥεαλιστές*, σέ *τούτη τήν κατάσταση πραγμάτων*, δέν εἶναι —δέν *μποροῦν νά εἶναι*— ἄλλοι ἀπό τούς ἴδιους τούς ὀμιλητές. Θά δοκιμάσουμε παρακάτω νά συνθέσουμε τίς δύο αὐτές πλευρές τῶν ἑλληνικῶν γλωσσικῶν ἐρωτημάτων, γιατί ὁ ἐπιστημονικός λόγος, καί μάλιστα στήν περίπτωση αὐτή ὁ γλωσσολογικός, ἔγινε πιά παράδοση στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους νά ἐγκαταλείπει τήν ἀποστασιοποιημένη περιγραφή δεδομένων, στήν ὁποία εἶναι ἐξ ὀμῆσμοῦ ταγμένος, γιά νά μεταμφιεσθεῖ σέ σφοδρό πολέμιο ἢ ὑπέρημαχο μιᾶς συγκεκριμένης γλωσσικοκοινωνικῆς τάσης (βλ. Ψυχάρη, Μιστριώτη). Θά πρέπει κάποτε οἱ γλωσσολόγοι κι οἱ γλωσσικοὶ ἐπιστήμονες ἐγγένοι νά ἀναρωτηθοῦν τί εἶναι ἐκεῖνο πού, στή μεθοδολογία τους ἢ καί στήν ἴδια τή θεσμική σύσταση τοῦ κλάδου τους, μπορεῖ νά τούς κάνει νά πάρουν, ἐδῶ καί τώρα, θέση καί στάση σέ ζητήματα πού ἴσως τελικά τούς κρύβουν τό οὐσιώδες: τόν ἴδιο τους τό ρόλο σάν σηματοφόρων κάποιας *γλωσσικῆς πολιτικῆς*.

2. Μποροῦμε νά δοῦμε τόν προβληματισμό πάνω στήν ἑλληνική γλώσσα ἀπό δύο πλευρές: τήν ἱστορική καί τήν πολιτική. Οἱ δύο αὐτές πλευρές ἀντικατοπτρίζονται σέ ἀνάλογα αἰτήματα πού διαμορφώνονταν ἤδη ἀπό τήν αὐγή τῆς ἱστορίας τῆς νεότερης Ἑλλάδας (π.χ. Κοραῆς). Τό αἶτημα πού ἀφορᾶ τήν ἱστορική, «διαχρονική» πλευρά τῆς γλώσσας εἶναι γνωστό, ἀλλά ἴσως ὄχι καί ξεπερασμένο ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ἐμπεριέχει τίς ἰδεολογικές ἀντιφάσεις τῶν ὁποίων τόν τύπο ξαναβρίσκουμε καί σήμερα στίς συζητήσεις περί νεοελληνικῆς: ποιά εἶναι τά σωστά (;) ἑλληνικά καί ποιά ἡ ἐνδεδειγμένη μεθοδολογία γιά τή διδασκαλία τους; Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στά διαφορετικά κοινωνιόλεκτα καί ποιά συμπεράσματα πρέπει νά βγάλουμε ἀπό αὐτές; Ποιά εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ κράτους καί ποιά τοῦ λαοῦ; Ποιά εἶναι ἡ σχέση γλώσσας καί ἐξουσίας; Τήν πολιτική πλευρά τοῦ θέματος θά τήν ἐντοπίσουμε ἐδῶ σέ ἕνα δευτερογενές (ἢ καί ἀντιφατικό ἀπό ἱστορική σκοπιά) ἀλλά πολιτικά θεμελιῶδες ζήτημα πού εἶναι ἡ μονοτυπία, ἢ εὐρύτερα ἡ ὁμοιομορφία (ὁμοιογένεια)

τῆς γλωσσικῆς χρήσης. Καθαυτό *ὁμοιομορφία* δέν μαρτυρεῖται ποτέ καί πούθενά ἀναφορικά μέ τήν *προφορική* χρήση μιᾶς γλώσσας (ἐκτός κι ἂν ἀναφερόμαστε σέ ἐπίπεδα ἄλλα ἀπό τό τυπολογικό ἢ καί τό λεξιλογικό) καί εἶναι φανερό ὅτι οἱ πολιτικές ἐκεῖνες ρυθμίσεις πού καθόρισαν, σέ κρίσιμες πάντα ἐθνικές στιγμές, δεδομένες μονοτυπικές νόρμες, πού ἐπέβαλαν ρυθμίσεις γραμματικές, προϋπέθεταν τήν «ἐξωθεν» τυπολογική κ.λπ. ὁμοιομορφία ἐφαρμοσμένη σέ ὅλα τά *γραπτά* κείμενα καί σέ ὅλες τίς προφορικές χρήσεις πού (συ)σχετίζονταν μέ μία, κατά βάση, γραπτή νόρμα. Ὅσο κι ἂν αὐτό τό δευτερογενές, ἀπό πλευρᾶς γλωσσικῶν χρήσεων, αἶτημα ἀποτελεῖ ἀδήριτη πολιτικο-κοινωνική ἀναγκαιότητα (ἀγνοοῦμε ἂν κάποιος πολιτικός τῆς νεότερης Ἑλλάδας πρότεινε ποτέ τήν υἰοθέτηση πολυτυπικῆς νόρμας), μπορεῖ κανεῖς νά ἀναρωτηθεῖ ποιά θέση θά ἔχει, στή διδασκαλία τῆς γραμματικῆς, ἀφενός ἡ ἐκμάθηση τῆς μονοτυπικῆς νόρμας κι ἀφετέρου ἡ ποικιλία τῶν παραλλαγῶν —ἀρχίζοντας ἀπό τίς διαλεκτικές καί καταλήγοντας στίς κοινωνιολεκτικές— πού ἀποτελοῦν ἀτίμητο γνώρισμα τῆς προφορικῆς γλώσσας καθώς καί, στή μεταβατική ἐποχή πού περνᾶμε, ἐνός μέρους τῶν γραπτῶν χρήσεων (χωρίς νά ἀναφερόμαστε στίς «φύσει» ποικίλλουσες λογοτεχνικές γραπτές χρήσεις). Ἡ διδασκαλία ἀναγκαῖα ἀπλουστεύεται ὅσο ὁμοιογενέστερο εἶναι τό γλωσσικό ὕλικό, ὅμως οἰκεῖοι δεύτεροι τύποι, συντάξεις καί λεξιλογικές μονάδες «λαϊκότερες» (καί γι'αυτό κάποτε συχνότερες) ἐξοβελίζονται σέ ὄφελος τῶν τύπων τῆς γραπτῆς νόρμας. Εἶναι γνωστό πῶς καί οἱ προφορικές χρήσεις ἔχουν τίς δικές τους νόρμες περιλαμβάνοντας καί τό τυπολογικό ἐπίπεδο. Ἡ γραμματική διδασκαλία πού δέν βασίζεται στή *στατιστική* ἀξιολόγηση τῶν παραλλαγῶν τῆς γλώσσας καί σέ μία κατάταξή τους ἀνάλογα μέ τό βαθμό τῆς χρηστικότητάς τους (κατά πρῶτο λόγο στήν προφορική γλώσσα) δέν μπορεῖ νά ἔχει ἀξιώσεις ὀρθολογικῆς ἀναγωγῆς καί κωδικοποίησης τῶν γλωσσικῶν χρήσεων. Ἄλλο πράγμα ἢ «φωστή» κι ἄλλο οἱ σωστές (οἱ διαθέσιμες) χρήσεις στά διάφορα ἐπίπεδα χρήσεων.

3. Ἡ γραφή εἶναι τό κύριο μέσο ἐφαρμογῆς τῆς γραμματικῆς ρύθμισης σέ μία γλώσσα (ἂν δεχτοῦμε πῶς κάθε γραμματική καταλήγει νά εἶναι, λιγότερο ἢ περισσότερο, ρυθμιστική παρέμβαση σέ κάποιο σύστημα ἀλληλοεπικαλυπτόμενων χρήσεων). Ἄν μάλιστα δοῦμε τή γραφή ὡς ἀνθρωπολογικό ἐπιφανόμενο, παρατηροῦμε πῶς ἡ πρακτική τῆς ὄχι μόνο ἐπέτρεψε ἱστορικά τή σύλληψη τῆς ἐννοίας τῆς γραμματικῆς ἀλλά καί ἀποτελεῖ ἀπό μόνη τῆς ἕνα εἶδος γραμματικῆς (ὅπως σέ κοινωνίες πού εἶχαν τή γραφή ἀλλά ὄχι καί τή γραμματική). Πῶς ὅμως ὁ γραπτός λόγος καταλήγει νά γίνει ὁ παράγοντας πού παγιώνει (καί ἀγκυλώνει) τίς γλωσσικές χρήσεις στά πλαίσια τῶν γραμματικο-ρυθμιστικῶν κανόνων; Δέν ἀρκεῖ νά ἀποδώσουμε αὐτή τήν ιδιότητα στό γε-

γονός ότι η γραφή, σε αντίθεση με τον προφορικό λόγο, δέν εμπιέχει τή χρονική διάσταση, τό *hic et nunc* τής έκφώνησης, ούτε καν στό ότι η γραφή άποτελεί έπιλεκτική άναγωγή χαρακτηριστικών του προφορικού λόγου. Έκείνο πού πρέπει να δούμε είναι ό κοινωνικο-πολιτισμικός τής ρόλος. Η γραφή είναι, σε μικρό (π.χ. ισπανικά, όπου διαδοχικές μεταρρυθμίσεις είχαν σκοπό να προσεγγίσουν τή γραφή με τήν προφορά) ή μεγάλο βαθμό (π.χ. κινέζικη γραφή) *κώδικας ιδεογραμματικός*, από τήν άποψη ότι άποτελεί κώδικα του οποίου οι λέξεις (όρος πού πρέπει να άναφέρεται μόνο σε σχέση με τό γραπτό λόγο) είναι όπτικά σύμβολα πού παραπέμπουν σε έννοιες, χωρίς να υπάρχει κατά περίπτωση όρος πρós όρο αντίστοιχία ανάμεσα στα ελάχιστα στοιχεία τής γραφής (γραφήματα) και τής φωνής (φωνήματα). Σε ένα γραπτό κώδικα όπως έκείνον τής ελληνικής, με μέσου βαθμού ιδεογραμματικότητα, αυτό φαίνεται καθαρά σε ζεύγη λέξεων όπως *κλίμα* και *κλήμα*, όπου η άναγνώριση τών έννοιών «κλίμα» και «κλήμα» δέν επιτυγχάνεται στό γραπτό λόγο μέσα από τήν όρο πρós όρο αντίστοιχία φωνημάτων και γραφημάτων αλλά χάρη στα όπτικά σύμβολα καθαυτά *κλίμα* και *κλήμα*, πού πρέπει να έννοηθούν στή συγκεκριμένη περίπτωση σάν άτμητες όντότητες (ιδεογράμματα) κι όχι σάν ένότητες πού μπορούν να άναλυθούν σε έπιμέρους συστατικά: αυτή η τελευταία άνάλυση θα ήταν άδιέξοδη έφόσον η άνπαρξία όρου πρós όρο φωνο-γραφικής αντίστοιχίας δέν θα έπέρτεπε να συνθέσουμε «σωστά» τό γραπτό σημαίνον. Βασικός ρόλος του όπτικού συμβόλου-λέξης είναι να άποτελεί ένα είδος πολιτιστικού έχέγγυου τής έπικοινωνίας στα πλαίσια τής ευρύτερης γλωσσικής κοινότητας (θα παρομοιάζαμε αυτό τό ρόλο με τόν κρατικό χρυσό τών Η.Π.Α. πού πρίν από λίγα άκόμα χρόνια έγγυόταν τής συναλλαγής σε άμερικανικά δολάρια...). Η γραφή όριοθετεί μιά γλωσσική κοινότητα ως άντικείμενο τών άνθρωπιστικών — ή τών κοινωνικών — έπιστημών (ό φιλόλογος άσχολείται κυρίως με τά ίχνη ενός πολιτισμού πού είναι τά κείμενα). Η γραφή ένισχύει τό γλωσσικό αίσθημα τής κοινότητας σάν τέτοιας και τείνει να έξουδετερώσει τήν έπίδραση τών παραλλαγών χρήσης, κοινωνιολογικών και ιδιολογικών (με τήν ουσίωδη συμβολή του σχολείου και τών πάσης φύσης media). Μιά μακροπρόθεσμη, τώρα, πολιτιστική πολιτική όπως αυτή πού άφορά τήν έπιβολή ρυθμιστικής γραμματικής έμπλέκει στήν πραγματοποίηση τής όχι μόνο τόν ίδιο τόν κρατικό θεσμό αλλά και κάθε άλλο θεσμό πού διαμορφώνει και καθοριστικοποιεί τά κοινωνικο-πολιτιστικά έργαλεία τής έπικοινωνίας (πανεπιστήμια, τηλεόραση κ.λπ.). Έτσι, μιά τέτοια πολιτική σχετίζεται, πέρα από τήν άσκηση του κρατικού έλέγχου, με τούς τόπους και τρόπους παραγωγής του θεσμολογικού λόγου, ευαισθητοποιώντας κατά περίπτωση ευρείες κοινωνικές όμάδες και καταλήγοντας μέσα από σύνθετες διαδικασίες στήν έμπέδωση τών γραμματικών «κανόνων» και τών γλωσσικών γνωρίσμάτων όχι πιά όμάδων και κοινωνικοοικονομικών τάξεων αλλά, καθ' ύπέρβασή τους, τής *έθνογλωσσικής κοινότητας*, όπως κατεξοχή έκφράζεται μέσα από τό γραπτό λόγο.

4. Συνομιλώντας για τή γλώσσα, βασικές προϋποθέσεις για τήν έπίτευξη συμφωνίας μεταξύ τών συζητητών είναι συνήθως α) ό καθορισμός τών ιδιωμάτων, διαλέκτων, κοινωνιολόγων, ή άκόμα τών έπιπέδων χρήσης, άναφορικά με τά όποια θα καταλήξουν σε κοινά συμπεράσματα (έχουμε, π.χ., τή λεγόμενη γλώσσα τών νέων, τή λαϊκή, τήν καθημερινή ή άκόμα και τή γραπτή γλώσσα ως ξεχωριστά κοινωνιολογικά και ως ξεχωριστά έπίπεδα χρήσης) και β) ό (όρθολογικά άνεφικτος;) καθορισμός του είδικού μορφολογικού βάρους τών (προφορικών / γραπτών) τύπων / χρήσεων πού θα προκριθούν ως κοινός κορμός μιάς ένιαίας ελληνικής γλώσσας, είτε με μέθοδο άποκλειστική και στερητική (αόστηρή διαλογή τύπων και γραπτών «λέξεων») είτε με μέθοδο συμπεριληπτική κι έμπλουτιστική (άντληση «χρησιμων λέξεων» από τής προηγούμενες έποχές τής γλώσσας με τό έπιχείρημα, ένδεχόμενα, κάποιας άναπόδεικτης σημερινής γλωσσικής άνε-

πάρκειας). Και οι δύο αυτές μέθοδοι είναι προορισμένες να δεχτούν γλωσσικούς κανόνες πού ή μή-τήρησή τους θα συνεπάγεται δυνητικά διορθωτικές και ρυθμιστικές παρεμβάσεις. Άμελώντας τό πρόβλημα τών διαλέκτων - κοινωνιολόγων - έπιπέδων χρήσης και τής σύνθεσης τους στα πλαίσια μιάς περιγραφής τών γλωσσικών χρήσεων, θα άναφερθούμε σε αυτό πού μας διδάσκουν (έστω και άρνητικά) οι δύο μέθοδοι μορφολογικής και λεξιλογικής έπιλογής πού μόλις μνημονεύσαμε. Άν δεχτούμε πώς ή γλωσσική δυναμική (έξέλιξη) εμπιέχει τις δύο όψεις μιάς άνιστορικής (ή έξωιστορικής) τάσης πού ταυτίζεται με τήν άναλογική σκέψη στή γλώσσα (δημιουργία *όμαλών* συστημάτων κλίσης, σύνθεσης κ.λπ. πάνω στή βάση τής άναλογίας με προϋπάρχοντα πρότυπα) και μιάς άναχρονιστικής (ή συντηρητικής) τάσης ή όποια ταυτίζεται με τή διατήρηση γλωσσικών παγωμάτων και άπολιθωμάτων πού άκολουθούν ποικίλες τύχες σε συγκεκριμένες καταστάσεις και περιόδους, παρατηρούμε ότι οι δύο μνημονευθείσες μέθοδοι άντιστοιχούν λίγο-πολύ σε αυτές τις δύο γλωσσοδυναμικές τάσεις, άναλαμβάνοντας ιδεολογικά (και, σε πρακτικό έπίπεδο, μέσα από τήν άποτύπωση τής όποιας ρύθμισης στό γραπτό λόγο) τήν ένίσχυση, στό πλαίσιο τών γλωσσικών χρήσεων, μιάς μόνο από τις δύο τάσεις. Όπως όμως τό άποτέλεσμα τών δύο άντικρουόμενων γλωσσικών τάσεων δέν (μπορεί να) είναι παρά ή παραγωγή του λόγου *hic et nunc*, έτσι κι ή άπάντηση στις δύο αυτές άντιπατικές μεθόδους δέν μπορεί παρά να δοθεί μέσα από τις ίδιες τις χρήσεις του όμιλητή. Άς δόσουμε ένα παράδειγμα: έστω *έργαστήρι* (σύγχρονου χοροού) ή μονάδα αυτή δέν μπορεί σήμερα να χρησιμοποιηθεί, στήν καθημερινή γλώσσα, για να δηλώσει, π.χ., ένα (βιοχημικό) *έργαστήριο*. Η έξέλιξη αυτή όφείλεται βέβαια στή διαφοροποίηση χρήσεων ενός πάλαι ποτέ ένιαίου τύπου, διαφοροποίηση πού σημαδεύτηκε (σιγουρευτήκε) με τή μορφολογική μετάπλαση του τύπου (*έργαστήρι*) και πού άρχικά πρέπει να έμφανίστηκε μόνο σε κάποιο «λαϊκό» έπίπεδο χρήσης. Πρέπει να προσεχτεί πώς αυτή ή διπλή — αλλά μορφικά ξεχωριστή πιά — χρήση τής λέξης *έργαστήρι(ο)* δείχνει ότι ή διαφοροποίηση του καινούργιου στή γλώσσα χρειάζεται άπαραίτητα τήν «άντίθεση» με τό παλιό, έφόσον από τή στιγμή πού ή καθεμιά από τις δύο μονάδες είναι μορφικά και άξιολογικά αόόυπαρκτα, στηρίζεται άντιθετικά για τή διάκρισή της στήν άλλη: ή άντίθεση άνάμεσα στή λόγια (-ριον) και τή «λαϊκή» (-ρι) παραγωγική κατάληξη όδήγησε στήν άμεση έκμετάλλευσή της, πού άλλου, στό πεδίο τών χρήσεων (πρβλ. άκόμα *καταλαβαίνω - καταλαμβάνω, δίχτυ - δικτυο* και τόσα άλλα). Άπό τις δύο αυτές γλωσσοδυναμικές τάσεις, ή άνιστορική - άναλογική είναι κι ή ισχυρότερη, έφόσον κατατείνει στήν έξομάλυνση κι όμοιογενοποίηση, τήν καλύτερη λειτουργικότητα τών συστημάτων κάθε γλωσσικού έπιπέδου, ίσοδυναμεί δηλ. με τήν άρχή τής έξοικονόμησης τής προσπάθειας (τής ήσσοнос προσπάθειας) από τή μεριά του όμιλητή (βλ. π.χ. τό «λανθασμένο» τύπο *υποβοηθεί* άναλογικά σχηματισμένο από τό *βοηθεί* αντί για τό «σωστό» *υποβοηθει*). Άπό τήν άλλη μεριά, ή άναχρονιστική - συντηρητική τάση, πού άντιπροσωπεύεται γενικότερα στις γλωσσικές χρήσεις από τις παλιότερες γενιές όμιλητών, κατατείνει στή διατήρηση στοιχείων πού άφαιρούν ένα μέρος από τή λειτουργικότητα τών έπιμέρους συστημάτων. Σε ένα χώρο παντοειδών γλωσσικών παρεμβάσεων όπως σε έκείνο τών ελληνικών, ή σύγκρουση αυτών τών τάσεων (μέσα από τις ένσυνείδητες πιά έπιλογές τών πολιτικών και πολιτιστικών φορέων τους) καταλήγει όχι βέβαια μόνο στον «έμπλουτισμό» και τόν καθαρισμό από ξένα στοιχεία, ή στή συνειδητοποίηση κάποιας (καθόλου άταπόδεικτης) γλωσσικής διαχρονικότητας, αλλά και στή δυσλειτουργικότητα, τή γλωσσική δυσπεπία, και σήμερα στήν (όπωςδήποτε παροδική) γλωσσο-ιδεολογική σύγκρουση ως φυσικό έπακόλουθο αυτής τής σύγκρουσης. Η σύλληψη τών γραμματικών κανόνων ως τάσεων (στατιστικών αλλά και ευρύτερα δομικών) στα πλαίσια τής περιγραφής μιάς γλώσσας σημαίνει ότι πολλές «λανθασμένες» γλωσσικές χρήσεις και ειδικά οι λεγόμενες «άδόκιμες» χρήσεις δέν ά-

ποτελούν παρά έκφραση γλωσσικής εξέλιξης, είτε λεξιλογικής (βλ. τήν παραφθορά (!) του *εργαστήριο* σε *εργαστήρι*), είτε συντακτικής (βλ. τις «άσυντακτες» χρήσεις του *πού*, π.χ. *ο δρόμος που μένει ο Κώστας*), είτε φωνητικής - φωνολογικής (βλ. τήν προφορά *b, d* μεταξύ φωνηέντων, αντί για τή «νόρμα» *mb, nd* στά γραφηματικά συμπλέγματα *μπ, ντ*, προφορά που άνιχνεύσαμε ακόμα και σε έκφωνητές της τηλεόρασης). Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικό του (χαμηλού) επιπέδου των σημερινών συζητήσεων για τὰ ἑλληνικά τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον κεντρώνεται σχεδόν ἀποκλειστικά στους τύπους (δηλ. στήν περιττή ἀπό καθαυτὸ λειτουργική κι ἐπικοινωνιακή σκοπία μορφολογία τῆς γλώσσας, ἰδίως δταν μιλάμε γιά γραπτή γλώσσα κι ὄχι γιά τήν προφορική γλώσσα μέ τούς ρυθμούς και τή φωνητική της πλαστικότητα) και στίς λεξιλογικές μονάδες, κάτι πού μαρτυρεῖ ὄχι μόνο ἄγνοια ἀλλά και διαστροφή (πρός ἴδιο ὄφελος) τῶν τρόπων, τῶν μέσων μέ τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνεται ἡ γλωσσική ἐπικοινωνία: εἶναι ἀνάγκη ἐπείγουσα νά γίνει εὐρύτατα κατανοητό ὅτι τὰ μέσα αὐτά ἐπικοινωνίας δέν ἐξαντλοῦνται στίς καρικοτούρες περιγραφῆς πού ἀποτελοῦν ὄλα τὰ κλασικά (καί κλασικίζοντα) γραμματικά μοντέλα, εἴτε αὐτὰ διέπονται ἀπό κανόνες τῆς τυπικῆς λογικῆς εἴτε ὄχι. Τὸ σημερινό καυτό πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς περιγραφῆς εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς «ἐν καταστάσει» λεγομένης παραγωγῆς λόγου, πού ἀφενὸς συνεξετάζει ὄλες τίς συγκυριακές πλευρές τῶν γλωσσικῶν μηνύματων κι ὄλες τίς παραμέτρους πού τὸ διαμορφώνουν τόσο ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀκροατῆ ὅσο κι ἀπό τήν πλευρά τοῦ ὁμιλητῆ, και πού ἀφετέρου θεωρεῖ τίς ἐπιμέρους ἐκφωνήσεις ὡς μέλη ἑνὸς εὐρύτερου πεδίου λόγου, ἀπό τὰ ὁποῖα προηγούνται και μετά τὰ ὁποῖα ἐπονται ἄλλες ἐκφωνήσεις (μέ τὰ προβλήματα τῶν γλωσσικῶν κι ἐξωγλωσσικῶν παραμέτρων στίς ἀκολουθίες ἐκφωνήσεων — κι ὄχι πιά ἐλάχιστων σημασιακῶν μονάδων — ἀσχολεῖται ἡ γλωσσολογική πραγματολογία). Θά δώσουμε ἐδῶ σάν παράδειγμα ἀποχαιρητισμοῦ στόν στενὸ κορσὲ τῆς γραμματικῆς «σωστῆς» χρήσης ἑνα ἀπόσπασμα ἀπὸ πρόσφατο (22.3.87 στὸ ΒΗΜΑ) ῥονογράφημα τοῦ Ν. Μάργαρη: «Ἐπανερχόμενος στήν ἀρχὴ τοῦ σημειώματος, τὸν ἀγριοβασιλικὸ τῆς γαϊγῆς τὸν συνιστῶ στούς δημοτικούς συμβούλους πρὶν ἀρχίσουν τὸ κονταροχτύπημα νά συζητήσουν γιά τίς ἀναπλάσεις τίς δυνατότητες πού ὑπάρχουν μέ τίς γαϊγῆδες τους». Παρατηροῦμε ἐδῶ μιὰ παράθεση ἀσύντακτων (ἢ και «λαθεμένα» συνταγμένων) φράσεων, ὅπου τὸν καθοριστικὸ ρόλο παίζει τὸ ἴδιο τὸ βᾶφτισμα τοῦ μηνύματος στὸ εὐρύτερο ὁμιλιακὸ του περιβάλλον (οἱ φράσεις τοῦ χρονογραφήματος πού προηγήθηκαν). Ἄν και συντακτικὰ «ἀδόκιμο», τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι σαφέστατο καθαυτὸ, ἂν μάλιστα ἔχει προηγηθεῖ ἡ ἀνάγνωση τῶν συμφραζομένων του, και τὰ ἑλληνικά του δέν θά μπορούσαν νά κηρυχτοῦν λαθεμένα στὸ ὄνομα καμιάς συμβατικῆς (αὐθαίρετης) γλωσσικῆς ἀντίληψης. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε δτι ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ ρυθμιστικὲς νόρμες μπορεί νά συντελέσει στὸ γραπτὸ λόγο και στὴ δημιουργία προσωπικοῦ ὄφους (και ἤθους).

5. Ἡ περίφημη «γλωσσικὴ παράδοση τοῦ ἔθνους» εἶναι γινόμενο ἑνὸς ἀπροσδιόριστου ἀριθμοῦ ἐπιδράσεων και ἀλληλοεπηρεῶν. Στὸ ὁμιλοῦν (και κυρίως γράφον) ὑποκείμενο, μιὰ τέτοια παράδοση δέν μπορεί παρά νά ταυτίζεται μέ τήν εἰδικὴ τῆς γλωσσικῆς ψυχολογία, τὸ γλωσσικὸ του ἐνστικτο και εὐαίσθησία, πού θά τὸ ὀδηγήσει, σὲ διάφορες φάσεις τῆς ζωῆς του, σὲ διαφορετικὲς συνθέσεις τῆς ἀναλογικῆς και τῆς συντηρητικῆς γλωσσικῆς τάσεως. Ἐτσι ἐννοοῦμε τήν «πολυμορφία» τῆς γλωσσικῆς παράδοσης, πού ὅπως ὄλες οἱ μορφές παράδοσης δέν ὑπάρχει παρά χάρη και γιά τὸ ζῶν ὑποκείμενο. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἴδια ἡ γλώσσα δέν εἶναι θεσμός ἀλλά κάτι πού τὸν ἐπικαλύπτει, μέσο ἰδεολογικῆς (ἰδεογλωσσικῆς;) παγιοποίησης, παραγωγῆς θεσμῶν (ἢ γλωσσικῆς νόρμας τῆς Ἀκαδημίας δέν εἶναι θεσμός, ἀλλά ἐνμέρει θεσμοποιεῖ τήν Ἀκαδημία· ὁ θεσμός προϋποθέτει ἑνα φορέα και στήν περίπτωση μιᾶς γλώσσας φορέας εἶναι ὀλόκληρη ἡ κοινότητα), ἀντίθετα ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι νά πιστεύουμε

ὅτι ἡ γλώσσα ἐξελίσσεται τὸ ἴδιο ἀργά, ἢ τὸ ἴδιο γρήγορα, μέ τὸ ρυθμὸ ἐξέλιξης τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Βέβαια, στήν Ἑλλάδα διαθέτουμε και τήν ιστορικὴ - ἐτυμολογικὴ ὀρθογραφία, ἢ ὁποῖα, στὸ βαθμὸ πού ὄλοι οἱ Ἕλληνες δέν χειρίζονται (ἢ δέν χειρίζονται τὸ ἴδιο καλά) τὸ γραπτὸ λόγο, μπορεί νά θεωρηθεῖ μαζί μέ ὄλο τὸ σύστημα (μετα)γραφῆς τῆς ἑλληνικῆς ὡς θεσμός μέ εἰδικὰ θεσπισμένους φορεῖς (π.χ. σχολεῖα, Ἀκαδημία). Θά λέγαμε μάλιστα ὅτι, στὸ μέτρο πού ὁ γραπτὸς λόγος εἶναι ἀσθηρὰ ρυθμισμένος ἀπὸ μιὰ κρατικὴ νόρμα, ὁ ἴδιος μπορεί νά θεωρηθεῖ ὡς θεσμός και οἱ χρήστες του ὡς φορεῖς και ἐκπρόσωποι τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ. Ξέρουμε, τώρα, ὅτι ἡ γλωσσικὴ μᾶς παράδοση «ἐγγράφεται» εὐφημιστικά στὸ γραπτὸ λόγο (και πάλι στούς μορφολογικοὺς τύπους και τίς σημασιακὲς μονάδες ἐνγένει...) μέσω τῆς ὀρθογραφίας κι ὡς ἑνα σημεῖο μέσω τῆς λεξιλογικῆς ἐπιλογῆς. Ὁ γραπτὸς (κι ὁ ἐπίσημος, προφορικός) λόγος μπορεί νά ἀποτελεῖ ἐνιαῖο φορέα μιᾶς ἐνιαίας (= μέ μακροχρόνιου διαχρονία) γλωσσικῆς παράδοσης, ἀλλά προϋποθέτει κι ἑναν κοινωνικὸ «παραγγελιοδόχο», τὸ κράτος, πού ἔχει λόγους νά ἐπιθυμεῖ ἑνα μονοτυπικὸ κι ὀπωσδήποτε ὕψηλης παγίωσης δημόσιο λόγο. Τελικά, ὁ γραπτὸς λόγος ὡς ὀδοιῶδης ἐκφορστῆς τῆς γλωσσικῆς παράδοσης (γιατὶ σὲ αὐτὸν βρίσκεται τούτη «ἐγγεγραμμένη») προϋποθέτει και καταλήγει ἰδεατὰ σὲ πανομοιότυπο γλωσσικὸ ἐνστικτο γιά ὄλους τούς χρήστες: αὐτὸ προκύπτει σαφῶς ἂν θυμηθοῦμε τὸν ἀναγωγικὸ και συρρικνωτικὸ χαρακτῆρα τοῦ γραπτοῦ λόγου σὲ σχέση μέ τὸν προφορικὸ, ἂν ἀναλογιστοῦμε τήν κατά βάση ἰδεογραμματικὴ του λειτουργία (ἐξοῦ και ἡ δυνατότητα «ἐγγραφῆς» στὸ σῶμα του τῆς γλωσσικῆς διαχρονίας), και σημαίνει ἀπλὰ ὅτι μιὰ ἀπὸ τίς συνιστάμενες τῆς «σωστῆς» χρήσεως τῶν ἑλληνικῶν εἶναι ἡ γνώση (ἢ παραδεδομένη ἀλλά και θεσμοποιημένη γνώση) τῆς ἐτυμολογίας τῶν «λέξεων». Ἀπὸ τήν ἐποχὴ τοῦ Κοραῆ μέχρι σήμερα, δηλαδή ἐδῶ και ὄλο αἰῶνες, ἡ γλωσσικὴ παράδοση ταυτίζεται στήν πράξη μέ τήν ἐτυμολογία. Σὲ ὄ,τι μᾶς ἀφορᾶ, θά θυμίσουμε ὅτι ἡ ποσότητα γλωσσικῆς παράδοσης πού ἐμπεριέχεται στίς ἐτυμολογημένες «λέξεις» ἀφορᾶ στήν πραγματικότητα ἑνα μικρὸ συγκριτικὰ τμήμα τῆς διαχρονίας, τῶν τύπων και τῶν χρήσεων τῆς (ἔτσι ὅστε ἡ διακήρυξη τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς διαχρονίας νά μοιάζει σήμερα μέ διαφήμιση προορισμένη γιά ἐξωτερικὴ κατανόηση), ὅτι μιὰ τέτοια παράδοση καθρεφτίζοταν στὸ κάτω - κάτω καθαρότερα στὸ λογιολογισμὸ, ἀνάμικτο μέ κάποια δημοτικὰ στοιχεῖα, ἑνὸς Ροῖδη. Ἐξάλλου, ἡ γλωσσικὴ παράδοση, ὄσο κι ἂν μπορεί νά ἀποτελέσει δυσλειτουργικὸ παράγοντα στήν πράξη τῆς ἐπικοινωνίας, θά ἀναζητηθεῖ στὸ ζωντανὸ προφορικὸ λόγο, στὴ λειτουργικὴ ἐντέλει ἐνσωμάτωσῆς τῆς στήν ποικιλία τῶν χρήσεων ἑνός, καταρχῆ, ὁμιλητῆ. Ἡ γλωσσικὴ παράδοση στήν πῶ ἀυθόρμητη (ἀσυνείδητη) μορφή της διαμορφώνεται ἀπὸ τὸ σύστημα «συγκοινωνούντων δοχείων» πού ἀπαρτίζουν οἱ ὁμιλητές και, στίς κοινωνίες πού ἔχουν τὴ δυνατότητα νά τήν προπαγανδίσουν μέσω τοῦ γραπτοῦ κώδικα τους (βλ. και γαλλικά), εἶναι τόσο ἰσχυρότερη (θεωρεῖται τόσο πῶ ἐνιαῖα και ἐπηρεάζει τόσο περισσότερο τίς νεότερες γενιές) ὄσο τὸ μορφωτικὸ ὑπόβαθρο εἶναι κοινωνικὰ πῶ ὀμοιογενές (ἐκφράζει δηλαδή σὲ τελικὴ ἀνάλυση λιγότερες φυγόκεντρες τάσεις, λιγότερες ἀνισότητες). Ἡ ἴδια ἡ ἀρχὴ τῶν «συγκοινωνούντων δοχείων» σημαίνει ἐγγένει ὅτι οἱ ὄροι κάθε γλωσσικοῦ ἐπιπέδου μπορούν νά δώσουν τήν εἰκόνα στὸ μελετητὴ ὅτι μετατοπίζονται ἢ ὅτι μετατίθενται ὡς ἑνα βαθμὸ ἀπὸ τὰ θεωρητικά τους ὄρια (τὰ ὄρια πού θέτουν καταρχῆ οἱ γλωσσικὲς ἀναλύσεις) ἀπὸ τὸν ἑνα συνομιλητὴ στόν ὄλλο: τέτοιες μετατοπίσεις, π.χ. στὸ μορφολογικὸ ἐπίπεδο, μπορούν νά ὀδηγήσουν στὴ δημιουργία σημασιολογικῶν ἀποχρώσεων, ἢ ἀκόμα διαφοροποιήσεων, στίς χρήσεις (πρβλ. *εργαστήρι*). Ὑπάρχει δηλαδή διηλεκτικὴ μεταλλαγῆ, ἀκόμα και τῶν «δομῶν» (τῶν βασικῶν ἀντιθετικῶν συστημάτων), ἐφόσον ἡ γλώσσα μορφοποιεῖ τήν πραγματικότητα ἀλλά και, ἀντίστροφα, διαπλάθεται ἀπὸ τίς ἀνάγκες, τήν πίεση τῆς πραγματικότητας. Ἡ εἰκόνα παγίωσης τῆς γλώσσας πού δίνουν ὁ ἴδιος ὁ γραπτὸς λόγος ἀλλά και τὴ ὄσα γραμματικὰ πρότυπα

τών ημερών μας (πού δέν παίρνουν βέβαια τόν κόπο νά δηλώσουν ρητά οτι αναφέρονται σέ μιά στάνταρντ γλώσσα και σέ μιά άφηρημένη γλωσσική χρήση και καθόλου στήν πραγματικά ποικιλία τών χρήσεων) είναι μιά όφθαλμαπάτη, μιά όπεκφυγή από τίς άντινομίες (όπως άφηρημένο - συγκεκριμένο, σταθερό - μεταβλητό) πού διατρέχουν μιά γλώσσα. Ό όμιλητής «μιλά μέ κομάτια από τή σιωπή του»: άν, πράγματι, μιλά από όσα ξέρει και μόνο από αυτά κι άν τό νόημα τών όσων λέει σέ μιά στιγμή είναι τό γινόμενο όλων όσων θά μπορούσε έξίσου νά πεί εκείνη τή στιγμή (πρβλ. τίς έρμηνείες μιάς φράσης, μιάς διατύπωσης, πού βασίζονται στό γεγονός ότι αυτά πού δέν λέγονται, πού σιωπούνται, φορτίζουν αυτά πού λέγονται), τότε μπορούμε νά πούμε πώς ή γλωσσική του συνείδηση έχει μοναδιαία φύση, διακρίνεται από μιά όργανωση διαφορετική από εκείνη κάθε άλλου όμιλητή τής ίδιας γλώσσας. Άλλά ή μοναδικότητα τής γλωσσικής του συνείδησης ενδιαφέρει τό (συν)όμιλητή λιγότερο από τήν ίδια τή συνομιλία, τή σύγκριση δηλαδή άτομικών γλωσσικών αισθημάτων, όπου ή έπικοινωνία είναι τόσο άμεσότερη όσο τά γλωσσικά αισθήματα γειτνιάζουν. Η γλωσσική παράδοση έναποτίθεται στή μνήμη ενός όμιλητή μέσα από τίς συγκυρίες τών συνομιλιών και τών αναγνώσεων του και δέν άφορά ένα δια-ταξικό κοινωνικό φαινόμενο παρά στό μέτρο πού ύπάρχει μιά όποιαδήποτε κοινή γλωσσική βάση συνομιλίας και μόνο σέ αυτό τό μέτρο (ώς πρίν λίγα άκόμα χρόνια, οί γλωσσικές παραδόσεις του χωριού και τής πόλης μόνο ένμέρει επικαλύπτονταν). Θα άναφερθούμε έδω στήν πολύ γενική έννοια τής έθνικης «γλώσσας», έννοια κατεξοχή πολιτι(στι)κή αφού περιλαμβάνει και τίς πιό διαφοροποιημένες διαλέκτους, πού μόνο πολύ πλατιά θεωρημένες (γενικά συντακτικά σχήματα π.χ.) μπορούν νά ενδιαφέρουν τή γλωσσική παράδοση μιάς έθνικης γλώσσας. Τελικά, τό ίδιο τό γλωσσικό ένστικτο ή αίσθημα ενός (τυχαίου) όμιλητή ίσως νά ταυτίζεται στήν ουσία μέ ένα τμήμα τής γλωσσικής παράδοσης πού πέρασε σέ αυτόν μέσα από τή συνομιλία και τήν άνάγνωση —και πού σχετίζεται μάλιστα μέ τή συχνότητα μέ τήν όποία υπέπεσαν στήν άντίληψη του όρισμένα από τά στοιχεία της) και μέ τίς προσωπικές ικανότητες αυτού του όμιλητή για τή μεταλλαγή της.

6. Η Γραμματική, ως παιδευτικό μέσο, είναι ένα βασικό κανάλι για μιά «όμοιογενή» κοινωνιολεκτική συμπεριφορά, για τή διάδοση μιάς ρυθμιστικής γραπτής νόρμας. Δέν είναι δύσκολο νά δει κανείς πώς θά έφτανε μιά γλωσσική πολιτική σέ αυτό τό αποτέλεσμα, δυσκολότερα όμως θά καταλάβαινε γιατί συμβαίνει αυτό, ποιοί μηχανισμοί ένεργοποιούν αυτή τή δυνατότητα. Τό γραμματικό έγχειρήμα έχει σαν πρωταρχικό λόγο ύπαρξης τήν άναγωγή μέσα από θεωρητικά σχήματα μιάς επιλογής από έπαναλήψεις του προφορικού λόγου (άλλά είναι δυνατή μιά πλήρης γραμματική μιάς προφορικής γλώσσας; Κάτι τέτοιο θά άπαιτούσε πολύχρονη και συλλογική δουλειά, και οί συνήθειες παιδευτικές σκοπιμότητες μιάς γραμματικής επικρατούν άπέναντι στήν πολυτέλεια τής πληρότητας). Υπάρχουν μονάδες (λέγονται «λέξεις») πού επανέρχονται κι άκόμα μονάδες μέσα στίς μονάδες πού επανέρχονται πολύ συχνότερα (οί «φθόγγοι»)· επίσης, φωνητικά φαινόμενα μή φθογγικά, όπως δεδομένες σχέσεις τονικών ύψων πού τά είδη τους είναι άκόμα λιγότερα («τόνοι», «μελωδικές καμπύλες»). Πέρα από αυτές τίς μονάδες, πού ή επανάληψη τους θεμελιώνει ή έγυνάται τή γραμματική θεώρηση, ύπάρχουν στόν προφορικό λόγο τό συνεχές τής φωνής και τό συνεχές τής σημασίας (πού ό λόγος κατακερματίζει σέ επιμέρους τμήματα και άκολουθίες μέσα άκριβώς από τίς επαναλήψεις του), πού φορέας τους είναι ή χρονικότητα (και ή γραμμικότητα) του προφορικού λόγου, και πού αποτελούν τό λόγο για τόν όποιο ένα μήνυμα δέν είναι, δυναμικά, ποτέ τό ίδιο μέ ένα άλλο (άπειροστικός χαρακτήρας του προφορικού λόγου, ένω στό γραπτό λόγο αυτό (μπορεί νά) ισχύει, μέσα από άλλες διαδικασίες, μόνο ως προς τή σημασία). Η γραμματική, άν και δέχεται βάσει τής γνωστικής άποστολής της τή δυνατότητα παραγωγής άπειρων προτάσεων, είναι

δηλαδή σέ θέση νά άναγνωρίσει στό ίδιο μέτρο μέ τόν όμιλητή μιά άπειρία «άποχρώσεων», ή καλύτερα σημάσεων (σημασιακή λειτουργία προϋποθέτει άναγνωρίσιμη μορφή, σήμα), περιορίζει λίγο-πολύ άνάλογα μέ τό είδος της τόν αριθμό τών μονάδων ή τών σχημάτων τών όποίων λαμβάνει ύπόψη τίς επαναλήψεις. Έτσι, θεωρείται α) ότι οί μονάδες του φωνητικού συνεχούς (φωνήματα) έχουν ή καθεμιά τους δεδομένο πεδίο πραγμάτωσης πού όρίζεται άντιθετικά (σέ ένα δεδομένο φωνολογικό σύστημα, κάθε μονάδα διακρίνεται ως προς ένα τουλάχιστο φωνητικό χαρακτηριστικό από κάθε άλλη): όσο κι άν τά ίδια τά φυσικά μεγέθη αυτών τών μονάδων δέν μπορούν νά προσδιοριστούν άπόλυτα (π.χ. ή χειλική τριβή στό χειλικό φ δέν μπορεί νά καθοριστεί άπόλυτα ούτε ως προς τήν ένταση της ούτε ως προς τή χρονική της διάρκεια, έφόσον παραλλάσσει από τόν ένα όμιλητή στόν άλλο), όμως ό άντιθετικός τους χαρακτήρας έπιτρέπει νά διακρίνονται ως προς τό ρόλο τής καθεμιάς τους και, από αυτή τήν άποψη, νά αποτελούν άσυνεχείς όντότητες· β) οί σημασιακές μονάδες αποτελούν επίσης άσυνεχείς όντότητες, στό βαθμό πού ή παραλλακτικότητα τών φωνητικών μονάδων οί όποιες τίς άπαρτίζουν παραμένει μέσα στά όρια στά όποια οί μονάδες αυτές αποτελούν διακριτικά συστατικά τής ταυτότητας τών σημασιακών μονάδων. Από άνθρωπολογική άποψη, τώρα, ή πρώτη «γραμματική» (πρίν τήν εμφάνιση γραμμάτων) του άνθρώπου λόγω θά πρέπει νά έπεται άμέσως μετά τήν ίδια τή δημιουργία του —άν δέν συντέλεσε ή ίδια, μέ τή συνειδητοποίηση τών επαναλήψεων και τών παγιοποιήσεων τών πρώτων προφορικών σημάτων, στήν άνάπτυξή του—, και θά πρέπει νά είχε τή μορφή μνημονικών λογοπαίγνων, ρυθμικών και τραγουδιστικών σχημάτων κ.λπ. (πρόκειται, έξάλλου, για παιδευτικές πρακτικές εκμάθησης τής γλώσσας —θά τίς όνομάσαμε ζωντανές γραμματικές— πού παρατηρήθηκαν στόν 20ό αιώνα σέ πρωτόγονες κοινωνίες μέ προφορική παράδοση). Η ίδια ή σχετική κι όχι άπόλυτη άναλογικότητα στήν κατασκευή του γλωσσικού έπενδύματος τής κοινωνικής συμπεριφοράς δείχνει τήν έγγενή σχέση επανάληψης / ρυθμικότητας και γλώσσας, τήν επανάληψη και τήν παγίωση άναλογικών και μή άναλογικών μονάδων και κανόνων. Έτσι, ή γλώσσα φέρει τό σπόρο τής γραμματικότητας, τής άναγνωριμότητας (του κόσμου) έντός της και μπορεί νά παρομοιαστεί μέ ένα ήμικρυσταλλικό σώμα πού δέν ρευστοποιείται και δέν στερεοποιείται ποτέ. Αντίθετα, ή γραφή, και τό λογικό της συμπαρομαρτούμενο, ή γραμματική (δέν ύπάρχει γραμματική χωρίς γραφή) φέρουν τό σπόρο τής πολυσημίας και τής σύγχυσης, τής ποικιλίας τών πιθανών νοημάτων, έφόσον εκλείπει τό όμιλούν ύποκείμενο: συμβαίνει, έτσι, ή προφορική γλώσσα νά έρμηνεύει, μέ μιά πρόταση ή ένα τμήμα της, τόν κόσμο στόν άλλο, νά τείνει προς τήν άναγωγή ή τόν κλείσιμο μιάς θεματικής, ένω ή γραπτή γλώσσα νά άνοίγει τόν κόσμο τών πιθανών νοημάτων στό άπειρο του μέλλοντος... Τό γραπτό μήνυμα κάνει άπαρχής άναγωγή σέ ένα σύστημα γλωσσικών αξιών πού, άν και δεδομένο έξίσου στήν προφορική όμιλία, διαταράσσεται πάντοτε κατά μοιραίο τρόπο σέ αυτή τήν τελευταία. Η «μοναχικότητα» τής γραφής, πού συμπίπτει ουσιαστικά μέ τίς άναγωγικές της δυνατότητες, έχει μακροσκοπικά τό αντίθετο αποτέλεσμα από τό ζητούμενο τής έπικοινωνίας και τής κατανόησης, θέτει δηλαδή (στό νοηματικό επίπεδο) τό πρόβλημα τής έρμηνείας, μέ τρόπο πολύ όξύτερο άπ' ότι στήν όμιλία (όπου όσο περισσότερο μιλά κανείς —για νά εξηγήσει— τόσο σαφέστερη γίνεται ή χρησιμότητα τών όσων λέει, τόσο άκριβέστερες αντιδράσεις προκαλεί: αυτό πού μετρά έδω είναι τό τί λέω και, έστω, πώς τό λέω, όχι τό στίλ καθευατό). Βλέπουμε δηλαδή τήν κατηγορηματοποίηση του κόσμου όπως τή διαθέτει ή όμιλία νά κρυσταλλώνεται πιά συστηματικά στή γραφή, νά γίνεται έδω «πλήρες» (έντελές) κι άπολιθωμένο νόημα (λόγω κυρίως τής άπουσίας του δέκτη), αλλά και ταυτόχρονα αυτό τόν κόσμο νά άναγεννάται ως τό ίδιο του τό φάσμα (τό όμοίωμα ενός συγκεκριμένου, άναρχουμένου κόσμου) μέσα από τή χρονική άναβολή πού παίρνει από τήν αιωνιότητα τό κείμενο μέχρι τή «σωστή έρ-

μηνεία» του, την ούτοπική τέλεια κατανόησή του. Όποιοδήποτε γραπτό μήνυμα είναι «φτωχότερο» από το αντίστοιχο του (αν υπάρχει) φωνητικό, με την έννοια ότι περιλαμβάνει πρακτικά λιγότερες (έν)νοηματικές δυνατότητες από το τελευταίο, λιγότερες πραγματικές σημάνσεις (βλ. π.χ. τον πλοῦτο των ἀπρόβλεπτων συχνά σημάνσεων, που προσφέρουν τὰ ἐπιτονικά φαινόμενα στὸν προφορικό λόγο). Ἀλλὰ τούτη ἡ ὑπερβολικὴ ἀναγωγή δημιουργεῖ δυνητικὰ τὴν ἀπορία, τὴν ἔλλειψη τῆς πληροφορίας καὶ τῆς κατανόησης, πού δὲν ἀποτελεῖ συνήθως πρόβλημα στὴ ζωντανή συν-ομιλία. Ἡ ὁμιλία εἶναι, λοιπόν, θεωρητικὰ κοντύτερα στὴ γλωσσικὴ ἀναπαράσταση ἢ ἄλλων ἀναπαραγωγῆ τῆς ἐμπειρίας, τῆ μεταστοιχειώσῃ τῆς σέ νόημα καὶ σήμανση. Ἀντίθετα, ἡ γραφή, ὅσο περισσότερο, ἱστορικὰ καὶ συγχρονικὰ, ἀνάγεται στὸν ἑαυτὸ τῆς, τόσο περισσότερο ἡ νοηματικὴ συρρίκνωση (κωδικοποίηση ἢ συστηματοποίηση) πού ἀναπαριστᾷ τείνει νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ κάθε συμπύκνωση μεῶς ἄλλες (συνομιλητῆς) ἀναγωγές ξένες πρὸς αὐτὴ, κάτι πού γεννᾷ τίς ἐρ-

μηνείες. Μέσα σέ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, οἱ ἄκρως ἀναγωγικές γραμματικές τοῦ χτέος καὶ (κατὰ κανόνα) τοῦ σήμερα ἔχουν ἀνάγκη νὰ βασιζοῦνται στὸ γραπτὸ λόγο, τόσο γιὰ τὴν «ὁμοίομορφη» διάδοσή τους ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀναζήτηση καὶ ἀνάλυση τῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα οἱ ἴδιες ἀποφεύγουν νὰ δανείζονται ἀπὸ τὸν προφορικό λόγο. Ἡ σωρευτικὴ ἀνάλυση δεδομένων τοῦ προφορικοῦ λόγου θὰ ὀδηγοῦσε ὄχι μόνον σέ «δύσχρηστες» (συνθετότερες) γραμματικές ἀλλὰ καὶ θὰ συνέβαλλε στὴ συνειδητοποίηση τῶν σημαντικῶν κενῶν τοῦ γραπτοῦ λόγου, κλονίζοντας ἔτσι τὰ ἴδια τὰ μέσα τῆς γραμματικῆς ἐκπαίδευσης, καὶ τῆς γραμματικῆς ρύθμισης.

7. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀφιερώνεται σέ ὄλους ὅσους μοχθοῦν νὰ ἐκφραστοῦν μέσα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα σήμερα, χωρὶς νὰ τὴ θεωροῦν αὐτοσκοπὸ. Ἀκόμα, χαρίζεται σέ ἐκείνους πού γνωρίζουν τὴν ἠδονὴ τοῦ γράφειν ἀλλὰ καὶ τοῦ ὁμιλεῖν...
Ἀθήνα-Παρίσι 1983-1987

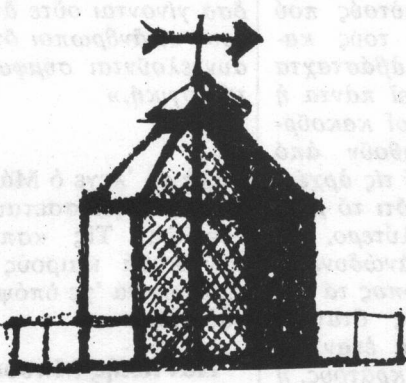
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΑΣΜΟΣ

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

ΚΩΣΤΑΣ ΤΑΧΤΗΣ: Μία μεταφραστικὴ ἱστορία
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΙΑΜΗΛΙΩΤΗΣ: Γλωσσικὸς φαῖλος κύκλος
ΕΣΡΑ ΠΛΟΥΤΗ: Τὰ δύο ἀποσπασμένα Κάντος
ΒΙΝΤΣΕΝΤΟ ΡΟΥΑΛΟ: Δὲν ἔνωσα ποτὶ ἕνος στὴν Ἑλλάδα
Γ.Ε. ΣΤΟΥΛΙΑΝΙΔΗΣ: *Meet the New Dick Powell!* Κ. ΜΟΥΡΕΣΣΑΣ: Ἀπόσπασμα
ΝΑΤ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ: Ποίημα
Γ. ΚΟΝΤΟΣ: Ποίημα
Α. ΑΡΜΙΑΖΙΝΟ: Μέρη στὴν Ἀθήνα
ΒΙΚΤ. ΠΡΙΤΣΕΤ: Ἀκτινογραφία
ΤΡΑΓΙΑΝΟΥΔΗ: Ὁ Βερνονσὸς
Θ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ: Γενεὴ ἰσοπέδου
ΝΑΙΑΣ ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΣ: Βερολίνο. ΝΙΚΟΣ ΓΡΗΘΟΝΙΣΙΩΤΗΣ: Agence consulaire de France. ΒΙΚΤΟΡ ΣΕΪΚΑΛΕΝ: Δύο ποιήματα.
ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ: Ἐπίσκοπος τῆς γλώσσας τοῦ Ἀρ. Νικολαΐδη.
ΓΡΑΜΜΑΤΑ: Κάρλο Κασόλα. ΤΑ ΦΥΛΛΑ: Σχέδια ἐπισκευαστῆς ΜΙΚΡΑ ΦΙΛΑΔΕΛΦΙΚΑ: Ἐμμ. Λυσιδῆς. ΔΕΝΔΡΟΣΤΟΙΧΙΕΣ: Συζήτηση μετὰ τὸν ποιητὴ Ν. Παπαῦ. ΤΟ ΣΙΝΕΜΑ: Ἀγγλικὸς κινῆρος. ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ: Διαβάζοντας ἕνα ἴδιο. ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ: Γραφάρια τῆς φαντασίας. ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ: Κατάκτηση τοῦ Μεξικού. ΚΙΗΣΤΙΑΣΕΙΣ: Γράβει ἡ Κατὴ Ταστάλη.

40

K. ΤΑΧΤΗΣ: Μία μεταφραστικὴ ἱστορία
Ε. ΠΛΟΥΤΗ: Ἀποσπασμένα Κάντος
Τοῦ γ. π. 450

Οἱ ιδέες

LUCIEN COLDMANN, Εἰσαγωγή στὸν Λούκατς καὶ στὸν Χάιντεγγερ – ΜΑΝΟΛΗ ΛΑΜΠΡΙΑΔΗ, Ἡ σύγκρουση μετὰ τὸν Νόμο ὡς ἐμπρακτικὴ κριτικὴ τοῦ δικαίου καὶ τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς – KARL KORSCH, Ἀπ' τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Χέγκελ στὴ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ – Η. LEFEBVRE, Ἡ Μαρξικὴ θεωρία τοῦ κράτους – G. LUKACS, Ἀπὸ τὴ φαινομενολογία στὸν ὑπαρξισμὸ – HEGEL-FEUERBACH-MARX, Κράτος καὶ θρησκευτικὴ συνείδηση – JEAN HYPPOLITE, Χέγκελ καὶ Μάρξ – ΜΑΝΟΛΗ ΛΑΜΠΡΙΑΔΗ, Ἀντι-ἰδεολογικά – ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ «Ρωμοσύνη» στὸν παρδείσο – G.A. PAUL, Ἡ Λενινιστικὴ θεωρία τῆς ἀντίληψης – ERNST CASSIRER, Ἡ τεχνικὴ τῶν συγχρόνων πολιτικῶν μύθων – ERNST BLOCH, Οὔτοπια καὶ ἐπανάσταση – MAX HORKHEIMER, Οἱ Ἑβραῖοι καὶ ἡ Εὐρώπη – HANNA ARENDT, Σκέψεις γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἐπανάσταση – Η. LEFEBVRE, Ἀρχαῖοι καὶ νέοι Ἑλεάτες.

Φιλοσοφία

T.W. ADORNO, Σέ τί χρησιμεύει ἀκόμη ἡ φιλοσοφία; – F.M. CORNFORD, Ἡ ἄγραφη φιλοσοφία – Η. MARCUSE, Τὸ τέλος τοῦ Ἑγελιανισμοῦ – ERNST CASSIRER, Κάντ καὶ Ρουσσώ – Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗ, Τὸ πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως μιᾶς κριτικῆς τοῦ θεσμικοῦ λόγου καὶ ἡ Καντιανὴ διαλεκτικὴ – M. MERLEAU-PONTY, Προοίμιο στὴν «Φαινομενολογία τῆς Ἀντίληψης» – E.R. DODDS, Πλάτων καὶ Πλωτῖνος – J. HABERMAS, Φυσικὸ δίκαιο καὶ ἐπανάσταση – MAX HORKHEIMER, Παραδοσιακὴ καὶ κριτικὴ θεωρία – MAX HORKHEIMER, Τὸ τέλος τοῦ Λόγου – M. FOUCAULT, Τί εἶναι Διαφωτισμός;

Ψυχολογία καὶ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου

H. KOHUT, «Θάνατος στὴ Βενετία» – S. FREUD, Ὁ Μωϋσῆς τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου – N. CHOMSKY, Μορφή καὶ νόημα στὶς φυσικὲς γλῶσσες – Μ. ΜΑΡΚΙΑΔΗ, Ἡ ψυχὰνάλυση τοῦ διχασμένου ὑποκειμένου – J. LACAN, Ἀπαντήσεις – OTTO RANK, Ὁ Μύθος γιὰ τὴ γέννηση τοῦ ἥρωα – Μ. ΜΑΡΚΙΑΔΗ, Λόγος περὶ τῆς Ἐπιθυμίας – Θ. ΛΙΠΟΒΑΤΣ, Οἱ περιπέτειες τοῦ Λόγου.

Ο ἔνδοξός μας βυζαντινισμός...

Γιὰ τὴν «ἐπικαιροποίηση τοῦ κομμουνισμοῦ» μιλούσαμε καὶ «ἐπικαιροποίηση τοῦ βυζαντινισμοῦ» μᾶς προέκυψε. Πράσινοι ἐναντίον Βενέτων. Εἰκονομάχοι ἐναντίον εἰκονολατρῶν — εἰκονίσματα ἐναντίον εἰκόνων. Τό Ἴπποδρόμιο (καλλιπλάστικο ἢ καλλιτισίμενο) νά ἀπειλεῖ διὰ τῆς ψήφου· τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀπειλοῦσε διὰ τοῦ ξίφους.

Ἐξαπτέρυγα στοὺς δρόμους. Σταύρωσον σταύρωσον αὐτοὺς τοὺς μασονοεβραϊοκαζαντζακικοσκορτσεκικούς. Ὑποδοχὲς ἐπανακαμπτόνων μεσιῶν μετὰ βαῖων καὶ κλάδων, μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων. Ἐρωτες, μίση, πάθη, «μ' ἕνα Ἀρλεκιν ξεχνιοῦνται καὶ ξεχνοῦνε», καὶ ἰδοὺ ὁ «ἐνδοξός μας βυζαντινισμός» ἀκμαῖος καὶ θεαματικός.

Ἄς πᾶμε πίσω, λοιπόν. Στόν Προκόπιο. Τό ρήτορα καὶ γραφέα τοῦ Βελισαρίου πού ἐκεῖ στά 550 μ.Χ., τόν καιρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας (ἡ κρισιμότερη καὶ χρησιμότερη ἀπὸ τὰς «Νεαράς» του) ἔγραψε τό λίβελό του γιὰ νά ἐξισοροπήσει κάπως τίς πρὶν κολακείες του. Ἀπὸ τὴν Ἀπόκρυφη ἱ-

στορία τοῦ ἰδοῦ τεμάχια πού, ὅπως πᾶμε, θά εἶναι ἐπικάια καὶ τό εὐτυχές 2000. (Τό βιβλίον κυκλοφορεῖ ἐντός τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Ἄγρα», μεταφρασμένο ἀπὸ τὴν Ἀλόη Σιδέρη).

Καὶ καταρχάς, ἡ «ἀρχὴ τοῦ Ἐνός» καὶ ὁ φόβος τῶν πολλῶν:

«Τὰ χτυπήματα ἐπεφταν ἀπροσδόκητα πάνω σέ ὄλους καὶ κανέναν δέν βρισκόταν νά ὑπερασπίσει τὰ θύματα. Καμιά δύναμη δέν εἶχε ἀπομείνει, οὔτε νόμον οὔτε συμβολαίου, γιὰ νά διασφαλίσαι τὴν τάξη καὶ ὅλα συνταράχτηκαν ἀπὸ τὴν ὀλοένα αὐξανόμενη κυριαρχία τῆς βίας καὶ τό πολίτευμα ἔμοιαζε πῶς πολὺ μέ τυραννίδα, πού δέν εἶχε ὅμως τοῦλάχιστον ἐγκαθιδρυθεῖ, ἀλλὰ κάθε μέρα ἄλλαζε μορφή καὶ βρισκόταν πάντα στὴν ἀρχὴ τῆς. Ἀκόμα κι οἱ ἀποφάσεις τῶν ἀξιωματῶν ἔμοιαζαν νά λαμβάνονται ὑπὸ τό κράτος τοῦ τρόμου ἀπὸ ἀνθρώπους πού τό φρόνημά τους εἶχε καταστήσει δουλικὸ ἀπὸ τό φόβο ἑνός ἀνδρός. Οἱ δικαστές ἐξάλλου, ὅταν ἦταν νά ἀποφασίσουν γιὰ κάποια διένεξη, δέν ἐβγαζαν ἀπό-

φασὴ κατὰ τὴν κρίση τους γιὰ τό δίκιο καὶ τό νόμιμο, ἀλλὰ ἀνάλογα μέ τίς καλές ἢ τίς κακές σχέσεις πού εἶχε ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ἀντιδίκους μέ τοὺς στασιαστές.»

Περὶ τῶν ἐρώτων τῆς ἐξουσίας, πού πάντα καὶ παντοῦ τυγχάνουν ἐξ ὀρισμοῦ ἀντικομοφορμιστικοί:

«Ἔτσι λοιπὸν γεννήθηκε κι ἀνατράφηκε ἡ γυναῖκα αὐτὴ κι ἔτσι ἐγίνε περιβόητη ἀνάμεσα σέ πολλές δημόσιες γυναῖκες καὶ σέ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ μόλις ἔφτασε πάλι στό Βυζάντιο, τὴν ἐρωτεύτηκε ὁ Ἰουστινιανός μέ παράφορο ἔρωτα. Στὴν ἀρχὴ τὴ συναναστρεφόταν ὡς ἐρωμένη, μολονότι τὴν εἶχε ἀνυψώσει στό ἀξίωμα τῆς πατρικίας. Ἡ Θεοδώρα λοιπὸν τὰ κατάφερε ἀμέσως νά ἀποκτήσει ὑπέρμετρη δύναμη καὶ τεράστια πλοῦτη γιὰ τί γιὰ τὸν ἀνθρώπο αὐτόν — ὅπως συνήθως συμβαίνει μέ τοὺς τρελά ἐρωτευμένους — τό πιὸ γλυκὸ πρᾶγμα στόν κόσμον ἦταν νά κάνει ὅλα τὰ χατίρια τῆς ἀγαπημένης του καὶ νά τῆς προσφέρει ὅλα τὰ πλοῦτη τοῦ κόσμου. Ὅσο γιὰ τό κράτος, καιρόταν σάν προσάναμμα γιὰ χάρη αὐτοῦ τοῦ ἔρωτα.»

Περὶ κρατικῆς βίας:

«Κι ὅμως, αὐτὰ στενωχωροῦσαν λιγότερο τὰ θύματά τους ἀπὸ τό ἄδικο πού ἔκαμε ὁ Ἰουστινιανός στὴν Πολιτεία, ἐπειδὴ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς πικρίας πού προξενεῖ ἡ διατάραξη τῆς τάξης σ' αὐτοὺς πού παθαίνουν ἀπὸ τοὺς κακούργους τὰ πιὸ ἀβάσταχτα κακά, τό ἀφαιρεῖ πάντα ἢ προσδοκία ὅτι οἱ κακοῦργοι θά τιμωρηθοῦν ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ τίς ἀρχές. Μέ τὴν ἐλπίδα ὅτι τό μέλλον θά εἶναι καλύτερο, πῶς εὐκολα καὶ πῶς ἀνώδυνα ὑπομένει ὁ ἀνθρώπος τὰ κακά τοῦ παρόντος· ὅταν ὅμως ἀσκοῦν βία ἐναντίον του οἱ ἀρχές τοῦ κράτους, ἡ

δόξη του γιὰ τίς συμφορὲς του εἶναι, φυσικά, μεγαλύτερη καὶ ὀδεύει σταθερὰ πρὸς τὴν ἀπόγνωση ἐπειδὴ δέν προσδοκᾷ τὴν τιμωρία τῶν ἐνόχων.»

Καὶ περὶ συγκλητικῶν, ἐκκλησίας καὶ δήμου:

«Κι ὅμως, οὔτε ἕνας ἀπὸ τοὺς συγκλητικούς δέν τόλμησε, τὴ στιγμὴ πού ἔβλεπε τὴν Πολιτεία νά στεφανώνεται μ' αὐτό τό αἶσχος, νά δείξει τὴ δυσφορία του καὶ νά ἀπαγορεύσει τὴν πράξη, μολονότι ἐμελλε στό ἐξῆς νά προσκυνοῦν ὄλοι τοὺς τὴ Θεοδώρα σάν θεά. Οὔτε ὅμως καὶ κανένας ἱερέας παραπονέθηκε φανερά κι ἄς ἐπρόκειτο κι αὐτοὶ ἐπίσης νό τὴν προσφωνοῦν δέσποινα. Καὶ ὁ δῆμος, πού προηγουμένως ἔβλεπε τίς ἐπιδείξεις τῆς στο θέατρο, ἐντελῶς ἀπρεπα τώρα, θεώρησε καλὸ νά ὑψώσει στὴ στιγμὴ τὰ χέρια ἰκετεύοντάς τη νά τὸν κάμει δούλο τῆς στά λόγια καὶ στὴν πράξη. Οὔτε κανεὶς στρατιώτης ἀγανάκτησε πού ἐπρόκειτο νά ὑφίσταται τοὺς κινδύνους τῶν στρατοπέδων γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς Θεοδώρας οὔτε ἄλλος κανένας στόν κόσμον βρέθηκε νά τῆς ἀντιταχθεῖ, ἀλλὰ ὄλοι, φαντάζομαι, γονατισμένοι ἀπὸ τὴ σκέψη ὅτι ἔτσι τοὺς ἦταν γραφτό, ἐπέτρεψαν νά συντελεστεῖ τό μίasma αὐτό, σάν νά εἶχε κάμει ἐπίδειξη τῆς δυνάμεις τῆς ἡ τύχη, πού, καθὼς ξέρουμε, διαφεντεύει ὅλα τ' ἀνθρώπινα καὶ δέν τὴ νοιάζει καθόλου ἂν εἶναι φυσικά ὅσα γίνονται οὔτε ἂν νομίζουν οἱ ἀνθρώποι ὅτι αὐτὰ συντελοῦνται σύμφωνα μέ τὴ λογική.»

Καλὰ τό ἔλεγε ὁ Μάρξ: Ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται σπειροειδῶς. Τίς «σπείρες» τῶν κατὰ καιροῦς ἐξουσιούχων θά ἔχει ὑπόψη του, φαίνεται...

Παντελής Μπουκάλας

ΝΑΥΤΙΑ...

Τυχεροί όσοι δέν διαβάζουν καθ' ἐκάστην *Αύριανή* καί τό πρωινό μικρά-δέρφι της, τόν *Δημοκρατικό Λόγο*. Δέν λερώνουν τά χέρια τους. Καί προπαντός, δέν λερώνεται ἡ ψυχή τους. Ἀποφεύγουν τή ναυτία. Καί μποροῦν δά πιστεῦουν ἀκόμα πώς τό ΠΑΣΟΚ δέν εἶναι δά καί τόσο κακό, πώς ἡ φυλή καλά κρατεῖ, τά ἦθη παραμένουν ἀκμαῖα κι ὁ πολιτισμός μας λαμπρός.

Διαβάζεις λοιπόν: «*Ἡ ἐφημερίδα μας ἔχει σάν ἀρχή νά μὴν ἀσχολεῖται ποτέ μέ τήν ἰδιωτική ζωὴ τῶν πολιτῶν, ἀκόμα καί ὅταν πρόκειται γιά πολιτικούς*». Παίρνεις κουράγιο, λές μπράβο παιδιά, μαζί σας, καί προχωρεῖς στή δεύτερη παράγραφο. Καί ξυπνάς: «*Ρωτᾶμε, λοιπόν, τόν κύριο Καραμανλή, ὁ ὁποῖος μᾶς παριστάνει τόν... τζόβενο, πώς τά ἔχει βολέψει τά τελευταία 21 χρόνια καί ζεῖ μόνος του; Ἐχει φιλενάδα; Ἐχει φίλο; Ἡ μήπως... ἐξυπηρετεῖται μόνος του;*»

Σκεφτεῖτε δηλαδή ἂν ἡ *Αύριανή* ἀποφάσιζε «νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἰδιωτική ζωὴ τῶν πολιτῶν». Σκεφτεῖτε τόν Ταχτσὴ καί τίς ὕβρεις πού ἐκτόξευσε ἐναντίον του ἐκ Ταύρου, μ' ἀνοιχτό ἀκόμα τό μνημα.

Ἄτυχοι όσοι δέν διαβάζουν *Αύριανή*. Δέν ξέρουν, δέν μποροῦν νά ξέρουν ὅτι ἡ ἑλληνική ποίηση ἔχει φτάσει σέ ὕψη δυσθεώρητα ἀνθρωπίνους ὀφθαλμοῖς. Κάθε δεύτερη μέρα, νά σου κι ἓνα ποιηματάκι γιά τόν «*Διγενὴ Ἀκρίτα*», τόν «*Ἐθνάρχη*», τόν Ἔνα. Μέ τίς ρημάδες τίς ρίμες του καί μέ μία νήπια ἔμπνευση νά στοιχειώνει στά ἐρείπια τῶν στίχων. Ἄν τέτοιο τό

ἀποτέλεσμα, εὐκολα συμπεραίνεται πόσο «βαθύτατα συγκινημένος» τυγχάνει ὁ στιχοπλόκος. Χάριν παραδείγματος, παραθέτουμε τό στιχοῦργημα τοῦ «*Τεξακαλίδη Ἀνέστη, Ποντολίβαδο Καβάλας*», μακρινοῦ, πολύ μακρινοῦ συγγενῆ τῆς πεφιλημένης Λαϊκῆς Μούσας:

«*Στόν ἐπικεφαλῆς τοῦ Ἐθνους μέ τήν παγκόσμια ἀκτινοβολία, ἄρρωστο πρωθυπουργό μας ΑΝΔΡΕΑ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, ἀφιερώνω τούς παρακάτω στίχους μου:*

Τῆς Ἐλευτεριάς προστάτη τιμημένη Δημοκράτη εἶσαι ἡ μόνη μας Ἐλπίδα σ' ἔχει ἀνάγκη ἡ Πατρίδα θρυλικέ ἀγωνιστή.

Λαοπρόβλητε Ἐθνάρχη μοναχά μέ σένα θά ῥθει τῆς φυλῆς ὁ Λυτρωμός ὅπως ὁ ἔσταυρωμένος εἶσαι ἡ ψυχὴ στό γένος ἡ Ἐλπίδα καί τό φῶς.

Μᾶς τό δήλωσε ὁ Μένιος θά χυρίσεις σιδερένιος σύντομα κοντά σέ μᾶς νά ἔβρεις γιατροῦ στά ξένα τό εὐχόμεστε γιά σένα ἀπ' τά βάθη τῆς καρδιάς.

Ἡ Ἑλλάδα ἐνωμένη μέ χαρά σέ περιμένει γιά τόν ἐρχομό σου ζεῖ γιά τῆς χώρας τό συμφέρον μέ προορισμό τό μέλλον νά βαδίσουμε μαζί.

Σύντροφε κουράγιο κάνε κι ἡ ἐπιστροφή σου θά ἔναι παραλήρημα σεισμός γιά τίς ἐκλογές πού θά ῥθουν Δεξιοί δέν θά ὑπάρχουν θά πεθάνει ὁ Φασισμός.

Ἄλλά μέ τό ΠΑΣΟΚ καί τούς σύν αὐτῶ, τό χειρότερο δέν ἔρχεται παρά κάθε αὔριο, καί κάθε *Αύριανή*.

Τ.Σιμπούρης

Τά πουλιά τῆς ἀφύπνισης

Ὁ νησιμαῖος ρομαντισμός κι ἀνιστόρητος νά μιλάει κανεῖς γιά τρακόσιες χιλιάδες δραχμές τήν ὥρα ἀκριβῶς πού θά πρέπει νά ἔναι παραδομένος τῆς ζάλης ἀπ' τόν μαυλιστικό χορό τῶν ἄνομων δισεκατομμυρίων, πού τά ξεπλένει μιά φορά ἡ «ἰδιωτική πρωτοβουλία», τά ξεπλένει δεύτερη ἡ κομματική ὑστεροβουλία καί πάλι λερωμένα μένου.

Ἄλλά τό μικρό εἶναι ὁμορφο. Ἐτσι λέγανε κάποτε. Καί τό μικρό εἶναι τό δύσκολο. Ἄν δέν μπορεῖς ν' ἀντισταθεῖς στίς τρακόσιες χιλιάδες, ποιὰ ἡ ἄμυνα στά πολλά...

Ὅπωςδήποτε, ἡ ἀρνηση τοῦ ποιητῆ Κλείτου Κύρου νά ἀποδεχθεῖ τό δεύτερο κρατικό βραβεῖο ποίησης δέν ἔχει νά κάνει (μόνο) μέ τό χρήμα. Σχεδόν ὑποχρεωτική ἡ στάση του: τήν εἶχε προδιαγράψει ὁ ἴδιος, χρόνια πρὶν, ὅταν ἔγραφε:

«*Σ' ἓναν κόσμο συναλλαγῶν, ἡ Ποίηση δέν συναλλάσσεται*».

Τὴν ἐξήγησε καί τώρα: «*Ἐπειδὴ ἡ ποίηση ἀσκεῖ πάντοτε μιά ἱερὴ γοητεία ἐπάνω μου, πιστεύω ὅτι δέν ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος "πραμάτειας" πού μπορεῖ νά ἀποτιμηθεῖ σέ ἀκέραιους ἀριθμούς ἢ νά ζυγιστεῖ σέ κάποια πλάστιγγα*».

Καί πέρασε μονόστηλος

ὁ ἐπικίνδυνος λόγος του, ὁ παλλαϊκός. Γιά νά μὴ λειτουργήσει παραδειγματικά. Δέν εἶναι δά καιρός γιά τέτοια παραδείγματα — ὅταν τά ποικίλα «*Μανιφέστα*» ἀποδείχθηκαν ὄχι ἐπιταγές χρέους ἀλλὰ ἐπιταγές κέρδους: ἐπιταγές τραπεζῶν.

«*Νά καταργηθοῦν τά βραβεῖα*» ἀπαιτοῦσε 23 χρόνια πρὶν, στή *Διαγώνιο*, ὁ Γιάννης Σκαρίμπας. Γιατί;

«*Δέν βραβεύονται οἱ ἀνθρώποι — δέν εἶναι... ἀγελάδες!... Ὁ βραβευόμενος ὑφίσταται μίαν παραβίαση τῆς ἀξιοπρεπείας του ὡς ἀνθρώπος, ἓνα εἶδος προσβολῆς τῆς ὁμορφιάς του.*»

Γιά ἀξιοπρέπεια μιλοῦσε κι ὁ Ντίνος Χριστιανόπουλος, καί πάλι στή *Διαγώνιο*, τό 1979:

«*Εἶμαι ἐναντίον τῶν βραβείων γιατί μειώνουν τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου. Βραβεῖο σημαίνει ἀναγνωρίζω τήν ἀξία κάποιου κατωτέρου μου. Παίρνω βραβεῖο σημαίνει παραδέχομαι πνευματικά ἀφεντικά.*»

Περιοδικό τῆς Θεσσαλονίκης ἡ *Διαγώνιος*. Πολίτης τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Κλείτος Κύρου. Τί μᾶς ἀφοροῦν λοιπόν ὅλα τούτα τὰ ἀκαταβίβιστα ἐμᾶς, τούς «*Ἀθηναίους*»;

Πα.Μ.

Ἀντιγραφῆς ἐγκώμιον

Μπορεῖ κάποιος νά ἐκλεγεί καθηγητής Πανεπιστημίου ἂν τόν ἐπιστημονικό του φάκελο κοσμοῦν δῆθεν ἐπιστημονικές ἐργασίες πού δέν εἶναι παρά προϊόντα λογοκλοπῆς — μετάφρασης, «ἐλεύθερης» ἀπόδοσης ἢ παράφρασης ξενόγλωσσων ἐγχειριδίων;

Μπορεῖ νά παραβιάζεται τόσο ἀνοιχτά ὁ νόμος πού ἀπαιτεῖ πρωτότυπες ἐργασίες γιά τήν ἐκλογή ἐνός πανεπιστημιακοῦ δασκάλου καί μάλιστα στήν α' βαθμίδα;

Μπορεῖ νά παραβιάζονται οἱ δεοντολογικοί - ἐπιστημονικοί κανόνες τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητος κι αὐ-

τή ἢ παραβίαση νά μήν ἔχει συνέπειες;

Τέτοια παραδείγματα συνηγοροῦν γιά τήν ἀξιοπιστία μιᾶς ἐκλεκτορικής ἐπιτροπῆς καί ποιά ἦθη εἰσάγουν ἢ ἐπιβάλλουν στήν πανεπιστημιακή κοινότητα; Κι ἂν, προκειμένου γιά ἐκλογή καθηγητῆ, παραβιάζονται μέ ἄνεση κανόνες νομικοί καί ἐπιστημονικής δεοντολογίας τότε γιὰ τί στηλιτεύεται καί μηδενίζεται ὁ ἀντιγραφῆς φοιτητής; Καί τί νόημα ἔχουν οἱ ὀ-

ποιεσδήποτε πανεπιστημιακές κρίσεις ὅταν τά ἔργα τῶν κρινομένων ὑποψηφίων μπορεῖ νά εἶναι προϊόντα ἀμεσῆς ἢ ἑμμεσῆς λογοκλοπῆς;

Σέ τέτοιου εἶδους ἐρωτήματα, ἔτσι γενικά καί ἀφηρημένα, ἡ ἀπάντηση γιά τόν ὀποιονδήποτε εἶναι αὐτονόητη. Κανείς δέν μπορεῖ νά ἀποδεχθεῖ ἢ νά δικαιολογήσει τήν ἀντιγραφή ὡς μέθοδο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐγκυρότητας. Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι ὅταν περνᾶμε ἀπό τόν γενικό κα-

LOUIS FRÉDÉRIC

MANUEL PRATIQUE D'ARCHÉOLOGIE

L'ARCHÉOLOGIE

21

pas la « science des vieilles pierres », car, si elle étudie celles-ci, c'est surtout pour y trouver une présence humaine.

Surpris un soir par une question que me posait à brûle-distinction de sujet. En réalité, l'archéologie s'arrête hier. Elle ne peut avoir de date limite tant qu'il y aura un Aujourd'hui et un Demain. L'étude de la vie d'un village de la Grèce au

22

GÉNÉRALITÉS

temps de Périclès est aussi importante pour la compréhension de l'évolution de l'humanité que celle d'un souverain de la Chine des Tang ou que celle d'un mineur du Pays de Galles en 1920. Tous les jours naissent et disparaissent des hommes, tous les jours naissent et disparaissent des façons de vivre, des us et des coutumes, des pensées, des lois, des œuvres d'art, des objets d'utilité courante, des formes, et tombent dans l'oubli des langages, des religions... Tous les jours apparaissent de nouvelles choses qui remplacent ou continuent les anciennes, héritières de ces dernières qui d'aujourd'hui deviendront d'hier. Et le domaine de l'archéologie est justement cet hier indéfinissable. On ne peut donc raisonnablement faire de distinction, assigner des limites tendant à séparer l'histoire de l'archéologie: elles ne se succèdent pas, elles suivent des chemins parallèles, elles sont sœurs. Mais si l'une est brune, l'autre est blonde... Bien entendu, comme l'histoire, l'archéologie ne peut être étudiée en bloc. Il faudra la diviser, dans le temps comme dans l'espace. Mais on doit se rappeler que ces divisions, indispensables pour l'étude, ne sont qu'arbitraires: l'homme ne peut être séparé de l'homme, quelles que soient sa couleur, sa pensée ou l'époque à laquelle il vit. Les divisions « verticales » sont nombreuses. *Grosso modo*, on distingue:

- *L'archéologie préhistorique*, qui débute à l'aube de l'humanité et s'arrête à l'apparition d'un outillage métallique;
- *L'archéologie proto-historique*, transition que l'on a du mal à définir, mais qui pourrait concerner toutes les civilisations utilisant des outils de métal sans connaître l'écriture;
- *L'archéologie historique*, laquelle concerne les civilisations dotées d'une écriture, et qui se subdivise en:
 - Archéologie classique, grecque, romaine ou égyptienne,
 - Archéologie biblique,
 - Archéologies continentale, européenne, asiatique, américaine, océanique, arctique, africaine, dont les subdivisions seront à la fois géographiques et historiques, chacune d'elles formant une branche d'études bien déterminée, mais non séparée des autres;

Πέτρου Γ. Θέμελη

Ε Γ Χ Ε Ι Ρ Ι Δ Ι Ο

Α Ν Α Σ Κ Α Φ Ι Κ Η Σ Τ Ε Χ Ν Ι Κ Η Σ

Αρχαιολογία Παραδοσιακή και Νέα

Να ορίσει κανείς με μια λέξη τι είναι αρχαιολογία δεν είναι βέβαια δυνατό. Κύριος σκοπός της πάντως είναι να ρίξει φως στο παρελθόν του ανθρώπου. Είναι κατουσίαν μελέτη ανθρωπολογική κι όχι μελέτη αρχαίων π.χ. λίθων. Αν μελετά και τους λίθους το κάνει για να βρει εκεί ανάμεσα την ανθρώπινη παρουσία. Η αρχαιολογία είναι επιστήμη πολύπλοκη και πολύπλευρη, όπως είναι η ίδια η ανθρώπινη ύπαρξη.

Για ορισμένους ερευνητές η Αρχαιολογία σταματά στο εκάστοτε χτές, δεν μπορεί να έχει ένα συγκεκριμένο χρονικό όριο, εφ'όσον πάντα θα υπάρχει ένα σήμερα και ένα αύριο. Η μελέτη ενός συνοικισμού του 5ου αι. π.Χ. στην Ελλάδα είναι το ίδιο ενδιαφέρουσα για την εξέλιξη της ανθρωπότητας, όσο και η μελέτη μιας δυναστείας των Tang στην Κίνα ή των ανθρακωρύχων της Γαλατίας του 1920. Κάθε μέρα γεννιούνται και χάνονται άνθρωποι, γεννιούνται και χάνονται τρόποι ζωής, συνήθειες, ενδυμασίες, σκέψεις, νόμοι, έργα τέχνης, αντικείμενα καθημερινής χρήσης* κάθε μέρα εμφανίζονται νέα πράγματα που αντικαθιστούν ή συνεχίζουν τα παλιά, που από δημιουργήματα του σήμερα γίνονται δημιουργήματα του χθές. Δεν μπορεί λοιπόν να βρει κανείς σταθερά χρονικά όρια για την αρχαιολογία. Όπως την ιστορία όμως, έτσι και την αρχαιολογία δεν μπορεί να τη μελετήσει κανείς συνολικά. Πρέπει να τη διαιρέσει μέσα στο χώρο και το χρόνο. Οι χρονολογικές ή κατακόρυφες διαιρέσεις είναι πολλές. Μια απ'αυτές είναι η ελληνική αρχαιολογία. Υπάρχουν εξίσου πολλές γεωγραφικές ή "οριζόντιες" διαιρέσεις που αποτελούν χωριστούς κλάδους μελέτης: αρχαιολογία ευρωπαϊκή, ασιατική, ω-

νόνα στή συγκεκριμένη εφαρμογή του, σέ συγκεκριμένο πρόσωπο, οί δεοντολογικοί, ακόμη και οί νομικοί κανόνες, μπορούν νά παραβλέπονται και νά παρακάμπτονται.

Τέτοια είναι ή περίπτωση πού καταγγέλλει τό περιοδικό ANTI (τεύχ. 284, 7 Οκτ. 1988, σελ. 45, «Η αντίγραφη ως συμβολή στήν έπιστήμη») άναφερόμενο στήν έκλογή του κ. Πέτρου Θέμελη, Άντιπρό-

τανη του Πανεπιστημίου Κρήτης, ως τακτικού καθηγητή τής 'Αρχαιολογίας. Ό κ. Θέμελης συγκεντρώνοντας τά δύο τρία τών ψήφων του έκλεκτορικού σώματος (δηλαδή τούς τέσσερις στούς έξι — δύο καθηγητές ψήφισαν κατά) έκλέχτηκε καθηγητής παρόλο πού στό σχετικό ύπόμνημά του, στό κεφάλαιο «Διδασκαλία», έπικαλείται και τό έργο του 'Εγχειρίδιο 'Ανασκαφικής Τεχνικής (Β' έκδοση, Ρέθυμνο 1985), έργο

τό όποιο, στή σχετική συνέντευξη του έκλεκτορικού σώματος, δύο καθηγητές και συγκεκριμένα οί κ.κ. Βασιλης Κρεμμυδάς, καθηγητής 'Ιστορίας Νέων χρόνων και Νίκος Χατζηνικολάου καθηγητής 'Ιστορίας τής Τέχνης, κατήγγειλαν και απέδειξαν ότι δέν είναι παρά προϊόν λογοκλοπής έκτενών άποσπασμάτων άπό τό Manuel Pratique d' Archeologie του Louis Frederic (Α' έκδοση 1967, Β' έκδ. 1978, Παρίσι).

Τά ξένα άποσπάσματα δέν συνοδεύτηκαν άπό εισαγωγικά ούτε υπήρξε άναφορά τής πηγής ώστε νά είναι σαφές και έξέγξιμο τί άνήκει στόν συγγραφέα, παρόλο πού πρόκειται γιά ουσιώδεις διατυπώσεις πού στοιχειοθετούν τήν κατά τόν Louis Frederic άνασκαφική τεχνική και έμπεριέχουν γενικότερες θεωρήσεις γιά τήν έπιστήμη τής 'Αρχαιολογίας. Σημειώτεον ότι τό 'Εγχειρίδιο 'Ανασκαφικής Τεχνικής του κ. Θέμελη

ΟΝΕΙΡΟΚΡΙΤΕΣ, ΚΑΘΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΕΣ ΤΟΥ ΑΔΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

1. Ένας κρητικός ονειροκρίτης στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο.

Η μεγάλη μάχη του τέταρτου συριακού πολέμου το 217 π.Χ. στη Ραφία, ΝΔ της παλαιστινιακής πόλεως Γάζας, όπου ο Πτολεμαίος Δ' νίκησε τον Αντίοχο Γ' χάρη κυρίως στη χρησιμοποίηση ιθαγενών αιγυπτιακών στρατευμάτων και ελλήνων μισθοφόρων, ήταν από πολλές απόψεις αποφασιστικής σημασίας για την πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Κατ' αρχήν όρχιζε από τότε να ξυπνά η αιγυπτιακή εθνική συνείδηση, που οδήγησε λίγο οργότερα τους ιθαγενείς αιγυπτίους σε επαναστάσεις ενάντια στους Πτολεμαίους μονάρχες. Στον τομέα της καλλιτεχνικής παραγωγής παρατηρείται το φαινόμενο της "μικτής τέχνης", μιας τέχνης δηλαδή όπου αναμειγνύονται στοιχεία ελληνικά και αιγυπτιακά. Στις λαμπρές χαρακτηριστικές δημιουργίες της τέχνης αυτής συγκαταλέγεται το ύστερο-πτολεμαϊκό κεφάλι ενός ανώτερου αξιωματούχου, σε μαύρο διορίτη, που προέρχεται από τη Μέμφιδα και φυλάγεται στο Μουσείο του Βροoklyn (αρ. ευρ. 58.50).

Ένα από τα πρωιμότερα δείγματα του ίδιου καλλιτεχνικού φαινομένου μικτής τέχνης αποτελεί η ανάγλυψη και γραπτή στήλη ενός Κρητικού, ο οποίος ασκούσε το επάγγελμα του εξηγητή των ονείρων, του ονειροκρίτη στην Αίγυπτο. Έχουμε να κάνουμε με μια πινακίδα από χρωματισμένο ασβεστόλιθο, διαστ. 35x25 εκ., που ήταν στην μέση κόπου στην είσοδο της επαγγελματικής του στέγης. Βρέθηκε το 1877 κοντά στο Σαραπέιο της Σακκάρα, νότια από τη Μέμφιδα και εκτίθεται στο Μουσείο του Καίρου. Η μορφή της στήλης με την ασετωματική επίστεψη και τα ανθεωμά ακρωτήρια είναι αναμφίβολα ελληνική, της περιόδου γύρω στο 200 π.Χ. Οι γυμνές, κόπως ευτραφείς

GÖTTER PHARAONEN

Wissenschaftliche Bearbeitung und Katalog:
Dr. Dietrich Wildung (Pharaonische Epoche)
Prof. Dr. Günter Grimm (Griechisch-Römische Zeit)

Die Ausstellung wurde gezeigt in:

ESSEN, Villa Hügel, vom 2. Juni bis 1. Oktober 1978
MÜNCHEN, Haus der Kunst, vom 25. November 1978 bis 4. Februar 1979
ROTTERDAM, Museum Boymans-van Beuningen, vom 1. März bis 29. April 1979
HILDESHEIM, Roemer-Pelizaeus-Museum, vom 25. Mai bis 16. September 1979

Kairo CG 27167
Kalkstein; polychrom bemalt
H. 31 cm; Br. 25 cm
Aus Sakkára; 1877 in der Nähe des Sarapeion gefunden
Um 200 v. Chr.

Nach der entscheidenden Schlacht des 4. Syrischen Krieges, die Ptolemaios IV. im Jahre 217 v. Chr. gegen den Seleukidenkönig Antiochos III. bei Raphia, südwestlich der palästinensischen Stadt Gaza gelegen, nur durch die Unterstützung starker einheimischer Truppenkontingente zu seinen Gunsten beeinflussen konnte, läßt sich eine Stärkung des ägyptischen Nationalbewußtseins in verschiedener Hinsicht verfolgen.

Auch in der kunstgeschichtlichen Entwicklung des ptolemäischen Ägypten zeichnen sich mit der Herausbildung einer Mischkunst entsprechende Phänomene deutlich ab. Zu den frühesten Beispielen gehört in diesem Zusammenhang das um 200 v. Chr. entstandene „Aushängeschild“ eines kretischen Traumdeuters, der in der Nähe des Sarapeion zu Sakkára im Auftrage des Gottes Sarapis Träume deutete. Hier ist nicht nur der Inhalt einer griechischen Stèle durch den ägyptischen Stiergott Apis neu bestimmt worden, sondern auch die Stelenform selbst wurde durch ägyptisierende Stützfiguren aufgelöst.

Der Entwicklung des ursprünglichen Fruchtbarkeitsgottes Apis, den man vor einem Zinnenaltar erkennt, zum Totengott liegen enge Beziehungen des Stiergottes zu Osiris zugrunde. Dem zu Osiris gewordenen Apis kam aber auch für die neue Hauptgottheit des griechisch-römischen Ägypten - Sarapis - entscheidende Bedeutung zu, wie sich bereits im Namen deutlich zeigt: die ägyptische Bezeichnung für Osiris-Apis, ins Griechische übersetzt, wurde zu Sarapis (vgl. Kat. Nr. 113, 147, 148, 154, 155).

Platt: D. Johannes - Literatur: O. Rubensohn in: Festschrift J. Vahlen (1900) 3 ff. mit Abb.; C. C. Edgar, Greek Sculpture (CG 1901) 13 Taf. 21; M. Rostovtzeff, Gesellschafts- und Wirtschaftsgeschichte der hellenistischen Welt II (1913) Taf. 101, 1 mit Text; É. Bernald, Inscriptions Métriques de l'Égypte Gréco-Romaine (1965) 233 ff. Nr. 112 Taf. 79; Grimm - Johannes, Kunst der Ptolemäer- und Römerzeit 2, 18 Nr. 12 Taf. 13 (Lit.); G. J. F. Kater-Sibbes - M. J. Vermaseren, Apis, I (Ea. Prét. ... XLVIII (1971)) 10 Nr. 21 Taf. 20.

ήταν αρχικά οι πολυγραφημένες παραδόσεις του σε σεμινάριο στους νέους έπιμελητές αρχαιοτήτων που του ανέθεσε το ΥΠΠΕ το 1980, παραδόσεις που «πολυγραφήθηκαν και μοιράστηκαν σε όλους τους νέους έπιμελητές και τις Έφορείες Αρχαιοτήτων», καθώς σημειώνει και ο ίδιος στο υπόμνημά του.

Τό άδίκημα όμως, όπως φαίνεται διαπράττεται κατά συρροήν και κατ' εξακολούθηση όπως θά έλεγαν οι νομικοί. Ο εκ των εκλεκτόρων καθηγητής κ. Ν. Χατζηνικολάου απέκάλυψε — μετά τό διορισμό του κ. Θέμελη — ότι μία «έπιστημονική» εργασία του ύποψηφίου που ο ίδιος κατέθεσε μέ τό υπόμνημά του στό εκλεκτορικό σώμα, σχεδόν στό σύνολό της, δέν ήταν παρά αντιγραφή, περίληψη ή παραλλαγή διατυπώσεων ξένων μελετητών. Πρόκειται για τήν άνακοίνωσή του στό ΣΤ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (Αύγουστος 1986) μέ τίτλο ΟΝΕΙΡΟΚΡΙΤΕΣ: ΚΑΘΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΕΣ ΤΟΥ ΑΔΗ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ. Ένας κρητικός όνειροκρίτης στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο». Τό κείμενο αυτό καίτοι εμφανίστηκε ως «ύπό έκδοση», δύο χρόνια μετά τό Κρητολογικό Συνέδριο δέν έχει ακόμη δοθεί για νά περιληφθεί στό «Πρακτικά» του συνεδρίου. Τό σημαντικότερο όμως είναι ότι ή άνακοίνωση εμφανίστηκε στό Κρητολογικό Συνέδριο και στό υπόμνημά του για τήν ύποστήριξη της ύποψηφιοτήτάς του ως πρωτότυπη έπιστημονική εργασία και όχι άπλως — όπως τό πρώτο άμάρτημα — ως βοήθημα για τή διδασκαλία. Όπως δέ συνάγεται από τά πρακτικά της συνεδρίασης του εκλεκτορικού σώματος ή καθηγήτρια κα Μαραγακού

και εισηγήτρια, ως ειδικός για τήν πτολεμαϊκή Αίγυπτο βεβαίωσε ότι «αυτή ή εργασία είναι μία από τις σημαντικότερες». Και όμως ή εργασία αυτή δέν είναι παρά ένα συμπλήμα, ξένων διατυπώσεων και αναλύσεων πράγμα που μπορεί νά διαπιστώσει κανείς παραβάλλοντας τό κείμενο του κ. Θέμελη μέ τόν κατάλογο της έκθεσης (*Götter Pharaonen* που έγινε στη Δ. Γερμανία και Όλλανδία (Έσσεν, Μόναχο, Ρόντερνταμ, Χίλντεσχαϊμ), τό 1978-1979. Βλέπε φωτοτυπία. Δυστυχώς ή έλλειψη χώρου δέν μäs επιτρέπει νά πολλαπλασιάσουμε τά παραδείγματα, αλλά βρίσκονται στη διάθεση των άναγνωστών του ΠΟΛΙΤΗ, όπως βρίσκονται και στη διάθεση, από καιρό, των μελών του εκλεκτορικού σώματος και της Πρυτανείας.

Στό επόμενο τεύχος του ANTI (άρθρ. 385, 21 Οκτ. 1988) εμφανίζονται δύο υπερασπιστές του κ. Θέμελη, που — ένας μάλιστα άνωώνως — χωρίς νά άνασκειάζουν τά περί αντιγραφής για τά όποια και ή καταγγελία μέ άδιάσειστα πειστήρια, προσπαθούν νά πείσουν ότι τό όλο θέμα είναι ζήτημα «έξουσίας» και πολιτική αντίθεση των κ.κ. Κρεμμυδά και Χατζηνικολάου προς τή σημερινή Πρυτανεία από τήν έποχή των περυσινών πρυτανικών εκλογών στό Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Δέν πιστεύουμε ότι τέτοια ζητήματα λύνονται μέ μετατοπίσεις ή άποσιωπήσεις ούτε μπορούμε νά όχυρωθούμε στό γνωστό «ό,τι έγινε έγινε», και πάμε παρακάτω. Τό παρακάτω είναι άπλως ο κατήφορος του πανεπιστημιακού θεσμού.

Άγγελος Έλεφάντης

Ο «Οικονομικός Ταχυδρόμος» έν πολέμω

Οι βαθύτερες αιτίες που προκαλούν τήν άναζωπύρωση του «μακεδονικού» στις ήμερες μας διέφευγαν για πολύ καιρό από τό μυαλό των άρμοδίων και των σοφών της χώρας μας. Η κατάσταση κινδύνευε νά πάρει επικίνδυνη τροπή άν δέν, μέγας ο Θεός της Ελλάδας, εμφανιζόταν και πάλι κάποιος από μηχανής θεός. Έτσι κατά τόν *Οικονομικό Ταχυδρόμο* (13 Οκτωβρίου) αίτια της άναζωπύρωσης του μακεδονικού είναι οι «προοδευτικοί» (τά εισαγωγικά δικά του) μας (και τό μας δικό του) ιστορικοί. Οι όποιοι «άν δέν συμβάλλουν έμμεσα στην στήριξη των γιουγκοσλαβικών διεκδικήσεων, τουλάχιστον «σιωπούν», αφήνοντας τήν ξένη προπαγάνδα νά όργιάζει.

Η πρώτη παρατήρηση άφορά αυτό τό «μας». Θά έλεγε κανείς ότι στην έποχή μας είναι πιά παραδεκτό ότι ή έπιστήμη της ιστορίας ύπακούει στους δικούς της κανόνες, πράγμα που άποδεσμεύει τούς θεράποντες της από τήν θλιβερή θέση του φερέφωνου της κάθε προπαγάνδας. Θά μπορούσε νά ισχύει και για τούς δημοσιογράφους αυτό.

Έπειτα, υπάρχουν άρκετές πτυχές στό «μακεδονικό» πρόβλημα που ο *Οικονομικός Ταχυδρόμος* περιφρονεί. Άν έκανε τόν κόπο νά ενσκήψει σε έπισημότατα έλληνικά βιβλία σχετικά μέ τό θέμα (π.χ. *Zotiaes, The Macedonian Controversy*), θά έβλεπε ότι αυτή ή «μακεδονική» ή σλαβόνικη διάλεκτος

που ο ίδιος κατηγορεί ως πρόσφατο έφεύρημα, μιλιόταν από σημαντικότατο μέρος του πληθυσμού της περιοχής στό 1912 (π.χ. στην περιοχή του Κιλκίς 2% μόνο του πληθυσμού ήταν έλληνόφωνες — πρβ. *Zotiaes*) φυσικά μέ τήν πολιτική έξελληνισμού οι μειονότητες αυτές (γλωσσικά μόνο;) ίσοπεδώθηκαν, όπως και οι έλληνόφωνες μειονότητες της Σερβίας ή της Βουλγαρίας. Η πολιτιστική ένοποίηση των βαλκανικών κρατών ήταν μία βίαιη ύπόθεση κι από τις δύο πλευρές των όποιων συνόρων.

Τείνουμε νά πιστέψουμε ότι οι ιστορικοί καλώς σιωπούν. Σε συνθήκες ύστερες κάθε τους λόγος κινδυνεύει νά γίνει άνεξέλεγκτο εργαλείο στό χέρια άνεύθυνων επαϊόντων. Και γνωρίζουν άκόμα και άλλες άλήθειες. Ότι στόν σοβινισμό και στή μισαλλοδοξία, δέν πρέπει νά άπαντά κανείς στό ίδιο έπίπεδο. Έάν δηλαδή τά έσωτερικά προβλήματα των Γιουγκοσλάβων τούς οδηγούν στην χωρίς νόημα διεκδίκηση του Μεγάλου Άλεξάνδρου, τότε μία άπάντηση στό τί έγινε τότε (ό χρόνος καλύπτει τό μακρυνό αυτό παρελθόν μέ πέπλο) οδηγεί στην άπώλεια της συνείδησης της σημερινής πραγματικότητας και στην έμπλοκή σε επικίνδυνα γρανάζια δογματικού φανατισμού. Γιατί στό κάτω κάτω τό παρόν έχει σημασία και στό έδω παρόν θέμα «άναδιανομής» της Μακεδονίας δέν ύφίσταται.

Γ.Μ.

Ἡ ἔρευνα αὐτή, πού πραγματοποιήθηκε σέ διεθνές επίπεδο, δείχνει μέ ἀμειλικτους ἀριθμούς αὐτό πού, βέβαια, ὅλοι φανταζόμαστε: ἂν ἡ ἀνάγνωση τοῦ περιοδικοῦ τύπου (ποιοῦ περιοδικοῦ τύπου;) σέ παγκόσμιο επίπεδο παρουσιάζει μιὰ ἀνεπαίσθητη ἄνοδο, ἐνῶ ἐκείνη τοῦ ἡμερησίου μένει στάσιμη ἢ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου μειώνεται σταθερά.

Ἀλλά, πέρα ἀπὸ τὴ σκληρὴ πραγματικότητα τῆς σταδιακῆς μείωσης τῆς καθεαυτοῦ ἀναγνωσιμότητας, τὰ ΜΜΕ καθορίζουν ἑμμεσα τὶς ἴδιες τὶς ἐκδοτικὲς κατευθύνσεις καὶ ἐπιλογές. Ὅσοι ἔχουν κατὰ νοῦ αὐτὰ τὰ προβλήματα παρατηροῦν μέ ἄλλα μάτια τὰ λαμπερά περίπτερα τῆς ἐκθεσης τῆς Φρανκφούρτης.

Μιὰ κυρία τάση πού διακρίνεται, τουλάχιστον ποσοτικά, στὴν ἐκδοτικὴ πολιτικὴ εἶναι ἐκείνη πού ἐκμεταλλεύεται ὑλικό πού προέρχεται ἀπὸ τὸν κινηματογράφο

Εὐρώπης. Ἐντυπωσιακὴ ἢ ἐκδοτικὴ ἀύξηση τῆς Ἰαπωνίας. Ὅταν οἱ ἐκδόσεις συναγωνίζονται στὴν πολυτέλεια, τὴν ἐπιδεικτικότητα, τὴν ἀκριβεία, εἶναι φυσικό οἱ ἀποστάσεις ἀπὸ τὸν λεγόμενο «Τρίτο κόσμο» καὶ τὶς μικρὲς χώρες νά γίνονται ἀπαγορευτικὲς καὶ νά ξαναθυμίζουν μιὰ γενικότερη σκληρὴ πραγματικότητα.

Ἡ διεθνὴς ἐκθεση βιβλίου τῆς Φρανκφούρτης δέν εἶναι παρά ἓνας ἀκόμη καθρέφτης τῆς διεθνούς πραγματικότητας, ὅπου πλέον, τὸ βιβλίο καλεῖται νά «ἐπιβιώσει», ὅπως ὅπως, περισσότερο ὡς διακοσμητικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπίπλωσης παρά ὡς πηγὴ γνώσεων, ἀποτυπωμένος στοχασμός, ἀποθησαυρισμένης εὐαισθησίας καὶ ἀντικείμενο ἀπόλαυσης.

Τὸ φαινόμενο αὐτό, τοῦ ὁποίου τὶς εἰδικὲς ἐπιπτώσεις γνωρίζουμε καὶ στὸν τόπο μας μέ τὴν κάθετη πτώση τῆς ἐκδοτικῆς παραγωγῆς καὶ ἰδίως τῆς ἀναγνωσιμότητας, γίνεται ἀκόμη πιὸ ἀνησυχητικό μιὰ καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τοῦ μοντερνισμοῦ πού πριμοδοτεῖ τὴν ὀθὼνη καὶ καταφρονεῖ τὴ σελίδα, καὶ γενικὰ ἐπαφίεται νωχελικά στὴν εἰκόνα.

Ἡδη ἡ ἰδεολογία γιὰ τὸν ἀναρχισμό τοῦ βιβλίου, γιὰ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Γουτεμβέργιου, ἀποκτᾶ δυσανάλογη πρὸς τὴν πραγματικότητα διάδοση καὶ ἀκροατήριο. Λέγεται μάλιστα ὅτι ἐπειδὴ τὸ βιβλίο συνδέθηκε ἀπ' τὰ χρόνια τοῦ Μεσαίωνα μέ τὴ γνώση, κι ἐπειδὴ ἡ γνώση εἶναι ἐξουσία, ἡ ὑποβάθμισή του ἐξαιτίας τῶν νέων ἠλεκτρονικῶν ὀπτικοακουστικῶν πρακτικῶν μᾶς ὀδηγεῖ πρὸς ἓναν χωρὶς ὄριο ἐκδημοκρατισμό πού καταργεῖ τὸ μονοπώλιο καὶ τὶς ἐξουσίες τοῦ Homo litteratus. Πρόοδος τεχνολογικὴ καὶ ἐκσυγχρονισμός = δημοκρατία = ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ στὴν παραγωγὴ τῶν πολιτικῶν ἀγαθῶν χάρις στὴν εὐχέρεια πρόσβασης τοῦ μεγάλου κοινοῦ στὶς τράπεζες τῶν δεδομένων, τὴ δυνατότητα ἀμφίδρομης σχέσης πομπου-δέκτη, τὴν πολυδύναμη ἐπικοινωνία.

Πόσο ἡ ἰδεολογία τοῦ ἐκ-

δημοκρατισμοῦ καὶ τῆς προόδου χάρις στὴ νέα τεχνολογία στὴν ὑπηρεσία τῆς κουλτούρας ἀπέχει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα μποροῦν νά μᾶς τὸ βεβαιώσουν οἱ φλύαροι πολυβολισμοὶ τῶν νέων ραδιοσταθμῶν, ὁ καταιγισμὸς τῆς ἀστυνομικῆς ἢ εἰκονογραφημένης παραλογοτεχνίας, ἡ μακάρια ὑψηλὰ τῶν κρατικῶν ΜΜΕ πού ὅσο καταφέρνουν ἀρκετὰ καλά νά χτίζουν τὸν κόσμο τῆς ιδιώτευσης, τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ καὶ τῆς σπιτόβιας ἀπομόνωσης. Ὅλα τούτα τὰ ἰδεολογήματα κράμα ἀλήθειας, ἀληθοφάνειας, ὀραματισμῶν καὶ ἀποκρύψεων πού συνθέτουν τὴ μυθολογία τῆς νέας «ἐπαναστατικῆς» νεοτερικότητας ἐρχονται καὶ στὸν τόπο μας, ὅπως ὅλα τὰ εἰσαγόμενα, ἀπὸ πικίλες προελεύσεις: Ἀμερικανική, Ἰαπωνία, Δυτικὴ Εὐρώπη, μέσα σ' ἓνα καταπληκτικὸ ἀνακάτωμα μεταμοντέρνου ἀλαλοῦ καὶ μίζερου ἐπαρχιωτισμοῦ.

Ἔτσι προδιαγράφεται γιὰ μᾶς τὸ 1992. Ἀνέτοιμοι, ἐξαρτημένοι ἀπὸ ὑποκουλτούρες εἰσαγωγῆς, χωρὶς ἐφοδία, χωρὶς ἐσωτερικὲς ἀντοχές, ἀνυποψίαστοι χάβουμε εἰκονίτσες παραζαλισμένοι. Σέ μιὰ κοινωνία ὅπου τὸ βιβλίο ποτὲ δέν καλοπόρεψε, ὅπου ἡ παραγωγὴ του, ἡ διάδοσή του καὶ ἰδίως ἡ ἀνάγνωσή του εἶναι ἀπὸ τὶς χαμηλότερες στὴν Εὐρώπη (κατέχουμε τὴν τελευταία θέση μαζί μέ τὴν Πορτογαλία) περνᾶμε ἀλματωδῶς στὸ βασίλειο τοῦ ἤχου καὶ τῆς εἰκόνας.

Νά θέταμε τὸ ἐρώτημα στοὺς ἀναρμόδιους τῶν ὑπουργείων ΥΠΠΟ, Παιδείας, Νέας Γενιάς πῶς σκέπτονται ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν πρόκληση τῶν νέων καιρῶν θά ἦταν ἀφέλεια. Μέχρι σήμερα δέν φρόντισαν νά φτιαχτεῖ οὔτε ἓνα ἑλληνικὸ λεξικό τῆς προκοπῆς, ὅτι προσφέρουν κάθε χρόνο γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἑλληνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς λιγότερα ἀπ' ὅσα δίνουν γιὰ ἓνα μόνο ἔργο τοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου ἢ ἓνα ξενοδοχεῖο τοῦ ΕΟΤ ἢ ἓνα πυροβόλο μιᾶς πολυτελοῦς φρεγάτας.

Ἐλένη Δημητρίου

Ἡ διεθνὴς ἐκθεση βιβλίου τῆς Φρανκφούρτης

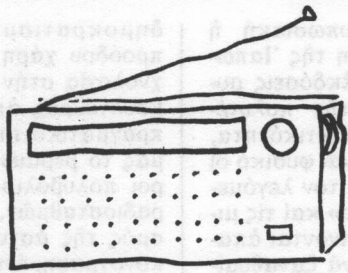
Τὸ ζοφερό μέλλον τοῦ βιβλίου

Μέ τὸ κλείσιμο τῆς 40ῆς Διεθνούς Ἐκθεσης τοῦ βιβλίου τῆς Φρανκφούρτης χάσαμε πάλι τὸ κύριο: Ὅχι μόνο δέν πετύχαμε τὴ διεθνή προβολὴ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς ἀλλά, ἂν τουλάχιστο ἐμπιστευθοῦμε τὰ δημοσιεύματα τοῦ τύπου, δέν καταφέραμε νά πάρουμε τὸ πραγματικὸ μήνυμα αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος πού καθρεφτίζει τὶς παγκόσμιες πνευματικὲς, τὶς οικονομικὲς καὶ τὶς πολιτικὲς τάσεις, τὶς σχετικὲς μέ τὸ βιβλίο καὶ τὴ βιβλιοαγορά. Κι ὥστόσο τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς πού ἀνοίγε ἡ ἐκθεση τῆς Φρανκφούρτης δημοσιεύτηκε μιὰ ἐμπειριστατωμένη ἔρευνα τῆς Fondation Bertelsmann (βλ. Le Monde 11/10/1988) τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας δέν ἀφῆσαν ἀδιάφορους τοὺς 8000 ἐκδότες πού συναντήθηκαν στὴ γερμανικὴ πόλη.

καὶ τὴν τηλεόραση: ἀμερικανικὰ σήριαλ, βιογραφίες βενετῶν καὶ στάρ ἀκόμη καὶ βιογραφίες μεγάλων ἐπιχειρηματιῶν.

Μιὰ ἄλλη τάση εἶναι ἐκείνη πού ποντάρει στὰ χρηστικὰ βιβλία: κάθε εἶδους ἐγκυκλοπαίδειες, πολυτελεῖς ἐκδόσεις γιὰ τὰ κρασιά, τὴν ἰατρικὴ, τὸ εἶτζ, αὐτὰ εἶναι οἱ παγκόσμιες ἐκδοτικὲς ἐπιτυχίες! Φαινόμενα ὅπως τὸ Ἐκκρεμές τοῦ Φουκῶ τοῦ Οὐμπέρτο Ἐκο, πού ἔκλεψε τὴν παράσταση, ἄπλως θολώνουν τὴν ὄραση ὅταν δέν ἀποτελοῦν ἄλλοθι.

Ἐνα ἄλλο φαινόμενο εἶναι ἡ ἀλλαγὴ φρουρᾶς στὴ διεθνή ἀγορὰ τοῦ βιβλίου: πρῶτες σέ ἐκδόσεις εἶναι πλέον οἱ Η.Π.Α. μπροστὰ μέ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἄλλες χώρες. Τελευταία ἡ Μεγάλὴ Βρετανία καὶ ἐνδιάμεσα οἱ ὑπόλοιπες μεγάλες χώρες τῆς

Μέρες ραδιοφώνου

Τί γίνεται μέ «τό έργο τέχνης τήν έποχή τής βιομηχανικής αναπαραγωγής του»; 'Ο νόμος περί πνευματικής ιδιοκτησίας λέει: όλοι όσοι χρησιμοποιούμε ραδιόφωνα πρέπει μονίμως νά πληρώνουμε δικαιώματα σέ κάθε είδους συντελεστές, συνθέτες, στιχουργούς, μουσικούς και βέβαια τήν ΑΕΠΙ, τήν Έταιρεία Προστασίας Πνευματικής Ίδιοκτησίας. Σέ αὐτήν έχουν εκχωρηθεῖ τά δικαιώματα, Ἑλλήνων και ξένων, και έτσι έχει τή δυνατότητα νά επιτρέπει ἢ νά απαγορεύει τήν δημόσια εκτέλεση τών έργων. Τό ότι πληρώνουμε τήν τηλεόραση δέν τής φτάνει αὐτοί ενδιαφέρονται, λέει, γιά τό ραδιόφωνο.

Διαβάσαμε λοιπόν στό Βήμα ότι έχουν αρχίσει νά καταφθάνουν έντυπες «ειδοποιήσεις - γνωστοποιήσεις - προσκλήσεις» πρὸς ἐμπορικά καταστήματα, ξενοδοχεία, ταξί, και γενικά φαίνεται σέ όλους όσοι ακούν ραδιόφωνο όπουδήποτε ἀλλοῦ εκτός ἀπό τό σπίτι τους. Τό ποσόν πού θά πρέπει νά καταβάλλεται γιά τό δικαίωμα «ἀκρόασης» ἑλληνικής ἢ ξένης μουσικής αρχίζει ἀπό χιλιάριο τό μήνα. Καί κλιμακώνεται ἀνάλογα μέ τά τετραγωνικά. Στόχος τής νέας δραστηριοποίησης τής ΑΕΠΙ είναι οἱ ταξιτζήδες (ἐδῶ πῶς ὑπολογίζονται τά τετραγωνικά;), στούς όποιους απαγορεύεται νά ακοῦν ραδιόφωνο ἀν δέν είναι ταμειακῶς ἐντάξει. Σέ περίπτωση πού εἰδοποιημένα καταστήματα δέν πληρώνουν, θά ἀποστέλλεται εἰσαγγελέας γιά νά «ξηλώσει το ραδιόφωνο», όπως εἶπαν οἱ ἀρμόδιοι. Εἰδικά γιά τά ξε-

νοδοχεία ὑπάρχει νομολογία τοῦ Ἄρειου Πάγου πού απαγορεύει νά παίξει «τζάμπα» τό ραδιόφωνο δημόσια, «τόν χαρακτήρα δέ τής δημοσιότητας δέν ἀποβάλλει ἢ εκτέλεσις ἐκ τοῦ ότι αὐτή διά καταλλήλων τεχνικῶν διασυνδέσεων κατευθύνεται εἰς τά δωμάτια τών πελατῶν, ἔνθα οἱ τελευταῖοι αἰροῦνται αὐτῆς».

Ἡ διάδοση τών τρανζίστορ κατάργησε πρὸ ἐτῶν τοὺς εἰσπράκτορες τής Ραδιοφωνίας. Τή θέση τους πήραν τά λεφτά πού όλοι δίνουμε στή ΔΕΗ γιά τήν τηλεόραση, εἴτε ἔχουμε εἴτε ὄχι, εἴτε βλέπουμε εἴτε ὄχι. Τώρα λεφτά ζητᾶνε και γιά τό ραδιόφωνο, εἴτε ακοῦμε εἴτε δέν ακοῦμε.

Ἄλλά τά πράγματα εἶναι μᾶλλον σαφή. Ἡ θά ζητήσετε δικαιώματα ἀπό τόν καθένα μᾶς πού ακοῦει ραδιόφωνο — ὄπερ ἄτοπον. Ἡ θά ζητήσετε δικαιώματα ἀπό ἐκείνους πού κάνουν μίζινες μέ τή μουσική σας, δηλαδή κυρίως τοὺς ραδιοφωνικούς σταθμούς. Μήπως όμως φοβάστε, γιά εὐνόητους λόγους, τήν κόντρα μαζί τους; Γιατί ἀλλιῶς συγγέετε ἀνεπίτρεπτα τά ὄρια «δημοσίου» και ιδιωτικοῦ. Ἐκμεταλλεῖται μήπως οικονομικά ὁ ταξιτζής τή μουσική σας ἢ ὁ καταστηματάρχης πού βάζει τό ράδιο του; Ἄλλά ἡ ΑΕΠΙ απαγορεύει ὄχι μόνο τήν «μέ κάθε μέσο εκμετάλλευση» τής μουσικής ἀλλά και τήν «μέ κάθε μέσο χρησιμοποίησής» τής χωρίς ἄδεια. Τή μουσική όλοι τή «χρησιμοποιούμε». Ἐπομένως, κύριοι τής ΑΕΠΙ;

Ἡ. Ραυτόπουλος

IN MEMORIAM

Κάποτε θά ἀσχοληθοῦμε στά σοβαρά στό περιοδικό μας μέ τό έργο τής Ἄλκης πού ἔνας παράλογος και πρόωρος θάνατος τήν ἐμπόδισε νά συνεχίσει. Οὔτε στήν ἴδια θά ἄρσαν οἱ πρόχειρες δουλειές. Ἡ δική τής δουλειά φτιάχτηκε, ὄσο πρόλαβε, μέ κόπο, βασανιστικά, παλεύοντας μέ αὐθεντίες και τή συνήθη ἀδράνεια τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ χώρου. Προσπάθησε νά ἀποσπάσει τή λαογραφία και τίς ἐθνογραφικές μελέτες ἀπό τόν φοκκλωρισμό τής ρόκας και τών κεντημάτων, νά συναντήσῃ πίσω ἀπό τά γραφικά κατάλοιπα τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ τήν ἱστορία και τή ζωή τών πραγματικῶν ἀνθρώπων. Ἐτσι συνέδεσε τήν ἑλληνική λαογραφία μέ τά σύγχρονα ρεύματα τής ἐπιστήμης τής ἱστορίας και τής ἀνθρωπολογίας. Ὅσοι εἶχαν τήν τύχη νά θητεύσουν κοντά τής, στό Πανεπιστήμιο τής Θεσσαλονίκης, γνώρισαν μιᾶ δυναμική και ζωντανή παρουσία πού ἀφύπνιζε τό ἐνδιαφέρον και ἀνοίγε μέ τή σπινθηροβόλα παρουσία τής νέους ὀρίζοντες.

Πρέπει νά δοῦμε ἀπό κοντά τό έργο τής καθηγήτριας Ἄλκης Κυριακίδου Νέστορος και προσεγγίζοντάς το νά προσεγγίσουμε τόν κόσμο στόν ὁποῖο τό έργο αὐτό ἀφιερῶθηκε. Τῆς τό χρωστάμε όλοι μας.

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΗ

Ἡ κ. Ἀγγελική Κωνσταντοπούλου ἀπὸ χρόνια, μιλώντας σὲ καθηγητὲς τοῦ χώρου τῆς καὶ στὴ ΣΕΑΜΕ Ἰωαννίνων, ἐπισήμαινε «λάθη» στὸ πρῶτο μέρος, πού ἔχω γράψει, τοῦ ἔγχειριδίου *Εἰσαγωγή στὶς ἱστορικές σπουδές* (σ. 7-87). Μὲ τὴ δημοσίευσή τῆς κριτικῆς-πολεμικῆς τῆς στὸν *Πολίτη*, τεύχος 94, Σεπτ. 1988, σ. 71-77, μοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ τῆς ἀπαντήσω στὰ κύρια μόνο σημεῖα, λόγω τοῦ περιορισμένου χώρου πού μοῦ παραχώρησε ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ.

Ἀρχικὰ ἀναφέρεται στὴ διάταξη τῆς ὕλης (σ. 71-72). Δὲ θὰ ἐπιμείνω σ' αὐτὸ τό μέρος, γιατί οἱ μεταθέσεις κεφαλαίων πού προτείνει δέν εἶναι πειστικές, τό βιβλίον ἔχει τὴ δική του λογική καὶ ἡ ἴδια δέχεται (σ. 77α) ὅτι «ὀρισμένα ζητήματα ἐκτέθηκαν, καὶ πολὺ σωστά κατὰ τὴ γνώμη μας, ὡς λέει, μὲ μιά χρονολογική σειρά κατὰ ἱστορικά ρεύματα, σχολές (θετικισμός, μαρξισμός, νέα ἱστορία)».

Στὴ σ. 72 σημ. 3 ἀναφέρεται σὲ «λάθος» τῆς α' ἐκδοσῆς ὅτι τὸν 19ο αἰ. «μαζὶ μὲ τὴν πολιτική, στρατιωτική καὶ διπλωματική ἱστορία προάγεται μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ ρομαντισμοῦ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μὲ τὸν θετικισμὸ ἢ οικονομική καὶ κοινωνική ἱστορία (σ. 8)». Κι ὅμως δέν εἶναι λάθος, τὰ πράγματα εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι (ἢ σχετικῆ βιβλιογραφία ἐξάλλου εἶναι πλουσιότατη)· μὲ τὴν ἀστική σκλήρυνση, ὡστόσο, στὸ δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰ., ἡ πολιτικὴ κ.τλ. ἱστορία μᾶς κληροδοτήθηκε περισσότερο.

Στὴ σ. 72α ἡ κ. Κ. ἰσχυρίζεται ὅτι τό βιβλίον δέν ἐξετάζει τί νέο πρόσφερε ἢ θετικιστικὴ ἱστορικὴ σχολή οὔτε παρουσιάζει τὴν κριτικὴ πού τοῦ ἀσκήθηκε. Κι ὅμως στὸ ἔγχειριδίον (σ. 20) γίνεται θετικὴ ἀναφορά γιὰ τὴ στροφὴ στὴν ἀρχαιακὴ ἔρευνα, τὸν ἔλεγχο τῆς ἀξιοπιστίας τῶν πηγῶν, τὴν ἀφήγηση τῶν γεγονότων μὲ ἀκρίβεια, τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἀδύτικὴ ἱστορία καὶ ἐπικρίνονται τὰ περὶ ἀντικειμενικότητας, ἱστορικῆς ἀλήθειας, ἀποχωρι-

σμοῦ τοῦ ἱστορικοῦ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό του καὶ παθητικῆς στάσης του ἀπέναντι στὶς πηγές.

Στὴ σ. 72α (πρβλ. καὶ σ. 76α) ἡ κ. Κ. λέει ὅτι θὰ ἤθελε μιά ἀναφορά στὶς διαστρεβλώσεις πού ὑφίσταται ὁ μαρξισμός, κυρίως στὶς ἀνατολικές χώρες τῆς Εὐρώπης (ἦδη γι' αὐτές ἔχω μιλήσει τό 1983 στὸ Σεμινάριο 3 τῆς Π.Ε.Φ., σ. 9). Θὰ θέλατε τό ἔγχειριδίον νὰ ἐμπλακεῖ σὲ θέματα πού ἀποτελοῦν ἀντικείμενο πολιτικῆς διαμάχης; Βλέπετε σεις καὶ ὁ χώρος σας δέν δέχεστε τό μαρξισμό τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπως ἀνάλογα ἢ κυρία πού μνημονεύετε (σ. 71 σημ. 1α) καταδικάζει τὴν «μέγιστη ἰν Φρανς» κουλτούρα, προφανῶς ὡς «ἀναθεωρητικὴ».

Στὴ σ. 72β ἡ κ. Κ. θεωρεῖ τὴν ἀναφορά στὴν ἐμφάνισή του περ. *ANNALES* τό 1929 σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν οἰκονομικὴ κρίση τοῦ ἴδιου ἔτους ὡς «ἀνεπαρκές καὶ λανθασμένο» πλαίσιο. Γιὰ τό λανθασμένο θὰ ἄξιζε νὰ διαβάσει Πιέρ Βιλάρ, ἴσως ἄλλαξε γνώμη. Ἡ κ. Κ. ἄλλα διαβάσει καὶ ἄλλα λέει. Τό ἔγχειριδίον δέν ὑποστηρίζει ὅτι τέτοιες τάσεις «γεννιοῦνται ξαφνικά» ἢ «μηχανιστικά» ἀντίθετα τονίζει (σ. 22) ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῶν *ANNALES* δὲ γίνεται «τόσο συμπτωματικὰ καὶ τυχαία» καὶ συνεχίζει τό ἔγχειριδίον: «ὁ προβληματισμὸς πάνω στὴ μεγάλη κρίση, πού στὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ μιά νέα ὄψη τοῦ παλιότερου προβληματισμοῦ πάνω στὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ τὶς κοινωνικὲς ἀνισότητες τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, ἐπῆρασε καὶ τὶς ἱστορικές σπουδές». Εἶναι πολὺ ἂν πῶ ὅτι ἡ κ. Κ. σκόπιμα δὲ λαμβάνει ὑπόψη τὰ παραπάνω; Ἀκόμη ἡ κ. Κ. θὰ ἤθελε νὰ γίνῃ λόγος καὶ γιὰ τὴν ἀνανέωση ἀπὸ τὸ 1900 τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν στὴ Γαλλία, προσπάθεια πού στὸ ἔγχειριδίον κατὰ τὴν κ. Κ. «συσκοτίζεται καὶ ἀλλοιώνεται» (σ. 72γ). Ὑπερβολές τῆς πολεμικῆς. Τί νὰ πρωτοπεῖ ἓνα ἔγχειριδίον· ἐξάλλου «νέα ἱστορία» ἔχουμε ἀπὸ τό 1900 καὶ στὴν Ἀμερικὴ (βλ. σχετικὸ δημοσίευσμά μου στὸ περ.

Ἴσως γραφεῖ μιά μέρα μιά μεγάλη ἱστορία τῆς πολεμικῆς, τῆς πολεμικῆς ὡς παρασιτικῆς μορφῆς στὴ συζήτηση. Φυσικὰ στὴν πολεμικὴ ἢ ἐπαναδραστηριοποίηση τῶν πολιτικῶν πρακτικῶν δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ θέατρο.

Μισέλ Φουκώ

Νέα Παιδεία, τεύχος 34, σ. 148-9). Ἀλλὰ ἡ κ. Κ. ἀκόμη καὶ τὸν ἀντίκτυπο τῆς κρίσης τοῦ 1929 ἐπιχειρεῖ νὰ μειώσῃ (σ. 72β), γιὰ νὰ βρεῖ λάθος στὸ ἔγχειριδίον· ἀλλὰ καὶ πάλι τὴν παρακαλῶ νὰ διαβάσει Πιέρ Βιλάρ.

Τό δεύτερο μέρος τῆς κριτικῆς-πολεμικῆς τῆς ἢ κ. Κ. ἐπιγράφει «ἡ ἔννοια τῆς δομῆς» (σ. 73-75). Εἶναι ὄλο τελείως ἀστοχοί! Ἡ κ. Κ. ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ δομὴ εἶναι στὸ ἔγχειριδίον ἔννοια στατικὴ (σ. 73β), ὅτι γίνετα «ἀχρονικὴ χρήση τῆς δομῆς» (σ. 74α), ὅποτε «ἔτσι δοσμένη ἡ ἔννοια τῆς δομῆς, μᾶς ἐξηγεῖ στὴν ἀχρονικὴ στρουκτουραλιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία» (σ. 74α). Καὶ σὲ σημείωση συμπληρώνει (σ. 74 σημ. 13α): «Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ ἔγχειριδίου κάνει ἀναφορὲς στὴν ἀνθρωπολογία κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική (βλ. γιὰ τὰ συστήματα συγγένειας, σ. 42-43) ἢ ἀναφέρεται στὸν ἴδιο τὸν Κλών Λεβύ-Στρῶς (βλ. τό μὸτο στὴ σ. 69)»! Ἀρχικὰ οἱ ἀναφορὲς τοῦ ἔγχειριδίου στὰ συστήματα συγγένειας δέν ἔχουν καμία σχέση «μ' αὐτὴ τὴν ὀπτική» ἢ δοῦμε ὅμως καὶ τὴ φράση τοῦ Λεβύ-Στρῶς (τό μὸτο τῆς σ. 69: «Ὅλα πράγματι εἶναι ἱστορία· ἐκεῖνο πού εἰπώθηκε χτές εἶναι ἱστορία, ἐκεῖνο πού εἰπώθηκε πρὶν ἓνα λεπτό εἶναι ἱστορία». Ποιά σύνδεση ὑπάρχει αὐτῆς τῆς φράσης μὲ τὶς ἀχρονικὲς δομὲς του; Καμία! Ἀλλὰ ἄς δοῦμε τί ἔγγραφα σ' ἓνα πρόσφατο δημοσίευσμά μου (Σεμινάριο 9 τῆς Π.Ε.Φ., Μάρτης 1988, σ. 49):

«Στὴν πρόσκτηση τῶν ἐνοιῶν τῆς δομῆς καὶ τῆς μακρᾶς διάρκειας (...) βοήθησε ἡ ἔθνολογία ἢ κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία. Ἡ ἐπιστῆμη αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου μελετᾷ κυρίως ἀρχέγονες κοινωνίες πού μένουν ἀκίνητες, δέν ἀλλάζουν καὶ, μεθὰς ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐπιστῆμη τῆς μεταβολῆς, αὐτὲς εἶναι κοινωνίες «χωρὶς ἱστορία». (Καὶ αὐτὴ ἢ ἀποψη τῆς ἀκινήσιας τῶν ἀρχέγονων κοινωνιῶν ἀπὸ πολλοὺς ἔχει ἀμφισβητηθεῖ). Καὶ συνεχίζω:

«Οἱ δομὲς ὅμως τῆς ἱστορίας διαφέ-

ρουν αισθητά από τις δομές της εθνολογίας. Η δομική ιστορία δεν είναι ή ίδια με τη δομιστική του Κλώντ Λεβύ-Στρως που ορίζει τις δομές ως τις αμεταβλήτες σχέσεις ανάμεσα σε ποικίλους όρους. Στην ιστορία τίποτε δε μένει ακίνητο· στο πεδίο της υπάρχει διαρκής κίνηση και αλλαγή».

Αλλά θά μου πεί πιθανώς ή κ. Κ. ότι αυτά τά λέω τώρα, όχι όταν έγραφα τό έγχειριδίον. Ας δοϋμε λοιπόν τί έλεγα τότε. Πρώτα πρώτα θά ήθελα να παρατηρήσω ότι ή δομή στό παραπάνω απόσπασμα είναι αυτή της δομικής ιστορίας του Φερνάν Μπρωντέλ (βλ. *Μελέτες γιά τήν ιστορία*, σέ έλλ. μετάφρ., τό δοκίμιο γιά τή μακρά διάρκεια), ενώ στό έγχειριδίον (στις σελίδες του έγχειριδίου, που αναφέρεται ή κ. Κ.) ή έννοια της δομής είναι μία έννοια αρκετά διαφορετική: παρουσιάζεται μέ τόν τρόπο που τή νοούν ο Λουί Άλτουσέρ και οι Ιστορικοί Άλμπερ Σομπούλ, Γέρζι Τοπόλσκι και Πιέρ Βιλάρ! Καί γιατί ισχυρίζεται ότι στό έγχειριδίον εμφανίζεται «άχρονική»; Δέ λέω στή σ. 35: «δταν συγκρίνονται διαδοχικές δομές, τότε γίνεται κατανοητή ή κίνηση, ή μεταβολή...» ή στή σ. 36 ότι «οί μεταβολές στό οικονομικό στοιχείο της δομής προκαλεσαν μεταβολές και στό κοινωνικό στοιχείο...» ή στή σ. 47 ότι «κάθε μεταβολή στό οικονομικό στοιχείο προκαλεί μεταβολή και στό κοινωνικό στοιχείο» και πίο πάνω ότι «κάθε φορά που συμβαίνουν μεταβολές στό κοινωνικό στοιχείο μπορούμε να περιμένουμε και κάποια μεταβολή και στό πολιτισμικό στοιχείο»; Άπορεί κανείς πώς ή κ. Κ. δεν μπορεί να αναγνωρίσει τή σκέψη αυτή, ή όποια είναι μάλιστα άπαλλαγμένη από τά μειονεκτήματα που ή ίδια άποδίδει —πολύ όρθά— στις μπροσούρες του Ι.Σ. Κον και του Βίκτωρ Νεζνάνωφ (τις αναφέρει στή σ. 76 σημ. 24).

Άστοχα είναι εξάλλου όσα λέει ή κ. Κ. (σ. 75α) και γιά τήν έπιστήμη (σ. 46 του έγχειριδίου): ούτε «άπόκρυψη» υπάρχει ούτε καμία «άρμονική σχέση διαγράφεται ανάμεσα στα μέλη της επιστημονικής κοινότητας». Τό έγχειριδίον λέει ότι οι έπιστήμονες έχουν ιδεολογία αλλά και κοινούς κανόνες, στους όποιους μπορού να προσθέσω έδω τήν αξιοπιστία της μεθόδου. Καί ή έπιστήμη προβάλλεται ως μέσο άπαλλαγής «άπό τους φυσικούς και κοινωνικούς καταναγκασμούς». Αυτό δεν άποκρύπτουν τή διαπάλη των ιδεών (βλ. και έγχειριδίου σ. 45: «άλλες συνειδητοποιημένες κοινωνικές ομάδες στην κυρίαρχη ιδεολογία αντιπαραθέτουν τή δική τους πολιτική ιδεολογία...»), ούτε φυσικά έχουν καμία σχέση —ρητή ή όρρητη— μέ τόν φονεϊοναλισμό του Τάλκοτ Πάρσονς. Άπορώ πώς σās πέρασε άπό τό νοϋ κάτω τούτο. Σέ κανένα σημείο του έγχειρι-

δίου δεν υπάρχει ή παραμικρή φονεϊοναλιστική επίδραση. Καμία έντελώς.

Άστοχα εξάλλου είναι όσα λέει ή κ. Κ. γιά τά μοντέλα (σ. 73 β-γ) επικαλούμενη σέ λάθος περίπτωση τόν Μπρωντέλ. Άστοχότατα και τά όσα λέγονται γιά τά γενικά κριτήρια διάκρισης των κοινωνικών τάξεων (σ. 74β-γ· έγχειριδίου σ. 40), γιά εξατομίκευση, είσαγωγή ήθικων μεγεθών ή κριτηρίων προβολής, γιά κριτήριο προσωπικής ικανότητας του ανθρώπου να ανέλθει, γιά κοινωνία ως σύνολο άτομικών πρωτοβουλιών που ισούται μέ τό άθροισμα των άτόμων που τήν άπαρτίζουν. Τέτοια πράγματα ούτε λέγονται ούτε μπορούν να άποτελέσουν προέκταση των λεγομένων στό έγχειριδίον. Τά εφευρίσκει ή κ. Κ.

Ότε ακόμη μέ τόν όρισμό του κράτους δίνεται μία «είδωλλιακή εικόνα του κράτους πρόνοιας» (σ. 75α), όταν σ' αυτόν τόν όρισμό τό κράτος εμφανίζεται να «ύπερασπίζεται τά συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης» (σ. 41 του έγχειριδίου) ή στους κόλλους του εκδηλώνονται «κοινωνικές συγκρούσεις» και ακόμη «βίαιες μορφές άγώνα που άποβλέπουν στην κατάληψη της έξουσίας» (στήν ίδια σελίδα, μερικές σειρές παραπάνω).

Ότε συνιστά τό έγχειριδίον να μη μελετάμε «συγκεκριμένες κοινωνίες, τις ιδιαιτερότητές τους, τις μεταβολές τους» (σ. 75γ). Ότε είναι σωστό ότι παραγνωρίζεται ο άνθρωπος παράγοντας και ότι «ο μόνος νόμος από όσους αναφέρονται στό έγχειριδίον που άφορά τόν άνθρωπο είναι εκείνος που διέπει τή σχέση του μέ τή φύση» (σ. 75γ-76α). Αυτό είναι τραγελαφικά· πουθενά δε λέγονται τέτοια πράγματα: τά φαντάζεται ή κ. Κ. Σχετικά έγγραφα πρόσφατα: «κι αν ακόμη δεν μπορούν να άποδοθούν τά πάντα στις πολιτικές άποφάσεις, άλλο τόσο λαθμενών είναι και ή θεοποίηση των δομών, που προκαλεί τήν άποθάρρυνση, τήν παθητική αίσθηση της ιστορίας, τήν αντίληψη ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να αλλάξει τή μοίρα του» (Σεμινάριο 9 της Π.Ε.Φ., σ. 55-56). Καί στό έγχειριδίον τό κεφ. γιά τή διαλεκτική εξήγηση του ιστορικού γεγονότος (σ. 48-50) τήν ίδια αντίληψη περνά (ή κ. Κ. δεν αναφέρεται καθόλου σ' αυτό).

Όσο μάλιστα προχωρεί προς τό τέλος ή κριτική - πολεμική της κ. Κ. τόσο περισσότερο καταλογίζει στό έγχειριδίον, άκριβώς τά αντίθετα από αυτά που ύποστηρίζονται σ' αυτό. Έτσι π.χ., λέει ή κ. Κ. (σ. 76β) ότι τό έγχειριδίον ύπερτονίζει τό ρόλο «του άτόμου - ήγέτη (πριν σ. 75γ, είπε άκριβώς τό αντίθετο), χωρίς μάλιστα να συσχετίζεται μέ τις κοινωνικές, οικονομικές και άλλες συνθήκες που συμβάλλουν κάθε φορά στην άνάδειξή του». Τό αντίθετο άκριβώς ύποστηρίζεται (σ. 57 του έγχειριδίου: «Η βαθύτερη κατα-

νόηση της ιστορίας άπαιτεί να λαμβάνουμε ύπόψη μας, όπως έχουμε δεί, ότι ή προσωπικότητα είναι δημιούργημα της κοινωνίας, ότι τήν ιστορική πορεία σέ μία διαλεκτική σχέση (άμοιβαίων επιδράσεων) καθορίζουν άκόμη οι κοινωνικές τάξεις, ... ή οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική άρθρωση της κοινωνίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μέσα σ' αυτή τά μέλη της, και πολύ περισσότερο οι ήγέτες, άποτελούν άβουλα όντα, κινούμενες μαριονέτες». Στο σημείο αυτό επιθυμώ ά διατυπώσω τήν έξης άπορία: Πώς κανείς μπορεί να επαγγέλλεται τόν ιστορικό και να λέει σκόπιμα, ή άπό άδυναμία να κατανοεί ένα κείμενο, τό έντελώς αντίθετο από αυτό που διαβάζει· φανταστείτε τί ιστορία γράφει, μελετώντας τις πηγές μιάς άλλης εποχής.

Πίο κάτω ή κ. Κ. ισχυρίζεται ότι στό έγχειριδίον, δε θίγεται ή διαλεκτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στό άτομο και στην κοινωνία (76γ) και ότι ή κοινωνία και τό άτομο είναι δύο αντιπαρατιθέμενα μεγέθη. Άλλά και στό παραπάνω απόσπασμα του έγχειριδίου και στή σ. 51 ύποστηρίζεται ότι ο άνθρωπος είναι δημιούργημα της κοινωνίας, ότι ή δυνατότητα όμιλίας και σκέψης μπορεί να καλλιεργηθεί μόνο μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία, ή προσωπικότητα του ανθρώπου δεν μπορεί να διαπλαστεί έξω από τό κοινωνικό πλαίσιο. Άστοχότατα εξάλλου είναι και τά σχόλια γιά τήν εικονογράφηση του κεφαλαίου (σ. 76 σημ. 30).

Η προτελευταία παράγραφος (σ. 77α-β) είναι ένα έξόσπασμα. Διακρίνω τή φράση (σ. 77α7: «τά πίο σημαντικά ίσως ιστορικά προβλήματα παρουσιάστηκαν άποκλειστικά κάτω από τήν όπτική μιάς όρισμένης τάσης, του δομισμοϋ-λειτουργισμοϋ»). (Γιά όσους δεν είναι έξοικειωμένοι μέ τήν όρολογία, δομισμός είναι έδω ή άχρονική στρουχτουραλιστική αντίληψη γιά τήν ιστορία του Λεβύ-Στρως της σ. 74α και σημ. 13α και λειτουργισμός ο φονεϊοναλισμός του Τάλκοτ Πάρσονς της σ. 75β). Φυσικά, όπως έχω ήδη δείξει, τό έγχειριδίον δεν έχει καμία, μά καμία σχέση ούτε μέ τό δομισμό ούτε μέ τό λειτουργισμό. Έτσι ή κριτική-πολεμική της κ. Κωνσταντακοπούλου, που πρώτιστα στηρίζεται σ' αυτή τήν ανακάλυψη, πέφτει όλότελα στό κενό.

Έπομένως ή κ. Κωνσταντακοπούλου θά έκανε πολύ καλύτερα, αν όρνονταν να πάρει μέρος στα παιχνίδια που παίζονται και αν απέφευγε να γράψει ένα τόσο παράλογο κείμενο που τήν εκθέτει, όσο δεν παίρνει περισσότερο, από κάθε πλευρά (έπιστημονική, ήθική, δεοντολογική, συμπεριφορική).

Γιάννης Γιαννόπουλος